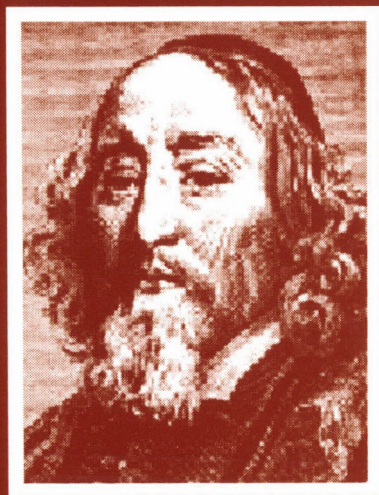

Bibliotheca Comeniana XII.

**Comenius
és az utókor**

Bibliotheca Comeniana

XII.

Bibliotheca Comeniana
XII.

Comenius és az utókor

Sárospatak
2006

Szerkesztőbizottság:

FÖLDY FERENC

KISS FERENC

KOVÁTS DÁNIEL

•

Megjelent a
Magyar Comenius Társaság
megalakulásának 20. évfordulója
tiszteletére

Kötetünk megjelenését támogatta
az OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM,
a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP KÖZMŰVELŐDÉSI KOLLÉGIUMA
és a MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

Kiadta
a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Felelős kiadó:
DR. FÖLDY FERENC
elnök

Tipográfiai terv és szövegszerkesztés: *Fortuna 97 Bt.*, Szeged
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

Huszonkét évvel ezelőtt fogalmaztuk meg először, hogy a sárospataki tanítóképző főiskolán kulturális célú országos egyesületet kívánunk létrehozni. Kétéves egyeztetés után 1986-ban megalakult a *Magyar Comenius Társaság*, a Comeniust kutató, Comenius eszméinek feltárására, érvényesítésére törekvő elméleti és gyakorlati pedagógusok, művelődéstörténészek közössége. Hagyományosan évente tudományos felolvasó üléseket szervezünk, és az itt elhangzott tanulmányokat könyvsorozataunkban, a *Bibliotheca Comeniana*-ban rendszeresen közzé tesszük. Eddig megjelent tizenegy kötetünkben a tagok tanulmányain túl közre adtuk Comenius jelentősebb, magyarul először kiadott műveit. Jelen kötetünkben a 2005. november 18-i és a 2006. szeptember 25-i felolvasó ülésünk anyagát publikáljuk.

A *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozat XII. kötetének első részében *Comenius és hatása* címmel közlünk tanulmányokat. Éles Csaba művelődéstörténeti alapvetésében szól az előzményekről és a háttérrel, Dienes Dénes pedig a Comenius előtti időszak pedagógiai törekvéseiről a hazai református iskolázásban. Köpeczi Béla a nagy pedagógus világnézetének alapjait mutatja be Comeniusnak *A világ labirinthusa és a szív paradicsoma* című barokk párbeszédese szépirodalmi művén keresztül. Az olvasók szíves figyelmébe ajánlom Ősz Ferenc *Comenius és a tudomány nyelve* című tanulmányát, Halászi Aladár két előadását, Benke György és Sóstói Pálné elemző írását és Kováts Dánielnek Comenius sárospataki recepcióját bemutató áttekintését. Itt közöljük Koncz Gábornak Comeniustól kiinduló, napjainkra vonatkozó gondolatait.

A II. fejezetben kultúránk múltjából idézünk fel figyelemreméltó epizódokat, iskolatörténeti érdekességeket. Köpeczi Béla Voltaire észrevételeit elemzi, Pocsainé Eperjesi Eszter írása segítségével betekinthetünk az egykori „oskolamesterek” mindennapjaiba, Sipos István Barcza-

falvi Szabó Dávid emlékét idézi fel. Tamás Edit Józseffelva, Kornyané Szoboszlai Ágnes Felsőnyárad oktatástörténetéből emel ki tanulságos időszakot. Pap János Mezőkövesd, Demjén István az egykori edelényi járás művelődésének múltjával foglalkozik, Dobay Béla pedig arról ír, hogy Erdélyi János által miképp került közel egymáshoz Nagykapos és Sárospatak. Jelenünkből a közeli jövőbe tekint Koncz Gábornak a nemzeti kulturális stratégiára vonatkozó átgondolt tervezete.

Húsz éves társaságunk igyekezett kitűzött céljait lelkiismeretesen szolgálni. Eddigi tevékenységünket vázlatosan ismerteti a jelesebb eseményeinkről és kiadványainkról szóló III. fejezetben található beszámoló. A zárófejezetben olvasható Ősz Ferenc *Comenius önmagáról* című könyvének, és Kődöböcz József *Életem* című művének ismertetése. Hagyományunkat folytatva kötetünk végén közreadjuk a Társaság vezetőinek és tagjainak 2006-os névsorát.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik szakmai és anyagi támogatásukkal hozzájárulnak Társaságunk munkájához.

Szeretettel ajánlom kötetünket az érdeklődő olvasók figyelmébe!

Földy Ferenc

I.

Comenius és hatása

A fejedelmi pár: I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna
(Dombormű a Sárospataki Református Kollégium falán, Vaszary László alkotása)

ÉLES CSABA

Reneszánsz, humanizmus és reformáció: kontrasztok és korrespondenciák¹

(A művelődés- és szellemtörténeti alapvetés részlete
a 15-18. századi nevelés és oktatás elméleti problémáinak vizsgálatához)

A reneszánsz és a reformáció viszonyának vizsgálatakor először a különbségek tűnnek szembe. (Az ironikus Heine például nem is titkolta elfofooltan frivol megkülönböztetését, miszerint Tiziano *Vénuszának* csípői sokkal mélyrehatóbb tézisei e kornak, mint Luther Márton tételei.²) A reneszánsz alapvetően világi mozgalom, amelybe a vallás problémái is beletartoznak. A reformáció viszont eredendően vallási mozgalom, amelyben a társadalmi változások is tükröződnek. A reneszánsz kisugárzó centruma Itália, a reformációé Németország. A wittenbergi vártemplom kapujára a római Szent Péter-bazilika építésének árnyéka vetül; azé a székesegyházé, amely a reneszánsz (és barokk) kultúra egyik szimbóluma.

Ez az „árnyékolás” azonban megfordítva és konkrét értelemben is igaz. A reneszánsz elsősorban magasztos eszméket és megtisztult hitéletet hirdetett, de indulatokat: gyűlöletet és bosszút is felszabadított. A nevezetes 95 tétel közzététele után – éppen tíz év múlva – 1527-ben, német zsoldosok csákánnyal és lándzsával vésték föl V. Károly császár és Martin Luther nevét a Stanza della Segnaturában, Raffaello *Disputa*-freskójára.

A reneszánszban a humanisták vallásos hite szellemi és erkölcsi igazolást és kiegészítést igényel. A reformációban viszont a hit önmagában és fel-

¹ Jelen tanulmány jelentősen átdolgozott és kiegészített változata *A szépségtől a megszállottságig. Itália kultúrája 1401 és 1600 között.* (Bp., 1995.) című könyvem *Reneszánsz, humanizmus és reformáció* c. fejezetének (42-49.).

² Vö.: Én, Michelangelo. Levelek, versek, dokumentumok. Összeállította, az előszót írta: Fritz Erpel. Bp., 1972. 6.

tétlenül a középpontba kerül. Ennek a szellemi arisztokratizmusnak és hitbéli plebejusságnak a konfliktusából következik Luther végleges szakítása is Erasmusszal. Az arisztokratikus humanizmus és a plebejus reformáció különbségének lényegét valószínűleg Melanchthon magyarázta a legvilágosabban. „Mit várunk a teológiától? Két dolgot: vigaszt a halál és az Utolsó Ítélet ellen. Luther mindkettőt nyújtja nekünk. Az erkölccstan és az illem oktatása legyen Erasmus dolga.”³

Luther Kopernikusz heliocentrikus elméletét azzal az érveléssel nevezte az asztronómia művészete „bolond felforgatásának”, hogy Józsué „a napot állította meg, nem pedig a Földet”. Az égitestek fizikáját tekintve, Luther és Kopernikusz felfogása tehát tökéletesen ellentétes. Szembenállásuk ugyanakkor a hit kérdésében is érvényes: nemcsak Luther utasította el a heliocentrizmust, hanem Kopernikusz is a reformációt.

Mindennél lényegesebb azonban, ami az újkori kultúra lényegi megújulását tekintve összeköti őket. Luther, Kopernikusz és Vesalius ugyanis nevesítői a 16. századra jellemző nagy szellemi változásoknak. Luther kopernikuszi fordulata abban áll, hogy a vallásosságot a külső cselekvésekből (gyónások, penitenciák stb.) a belső hitbe helyezte át. A kisebb jelentőségű, szubjektív különbségnek és a nagyobb horderejű, objektív hasonlóságnak a tudomány történetén belül is van analógiája. Érdekes, hogy *Az égi pályák körforgásairól* című könyv azonos évben (1543) jelent meg *Az emberi test felépítéséről* írott művel.

Vesalius antropocentrizmusának a geocentrizmus felel meg, de itt éppen ez az antropocentrizmus teszi lehetővé, hogy a modern kor meghaladja az antik Galenust. Igaz, ez még ellentmondásosabb módon történik, mint Kopernikusz és Ptolemaiosz viszonyában. Kopernikusz és Vesalius könyvei ugyanis azért hozhattak fordulatot – most már mindörökké „kopernikuszit”; úgy ahogy ezt a kifejezést Hume és Kant is használni fogja majd a 18. században –, mert követőik nem arra figyeltek, amit a Napról, illetve az emberről kifejtettek.

Mielőtt továbbmennénk, szükség van egy humanizmussal kapcsolatos kitérőre. Induljunk ki abból, hogy a reformátorok első generációja több jelentős egyéniségének erudíciója a humanizmussal kapcsolatos. Philipp Melanchthont eredetileg Schwarzertnek hívták: fölveti neve a családnév görög fordítása. Tudományos előmenetelét a heidelbergi és a tübingeni egyetemen nagybátyja, Johann Reuchlin irányította. 1517-től a tübingeni, a következő

³ Idézi: Delumeau, Jean: *Reneszánsz*. Bp., 1997. 122.

esztendőitől a wittenbergi universitason tanította a görög nyelvet és irodalmat. Ugyanebben az évben itt egy nagy egyetemi reform is kezdődött, melynek során a humanista művelődés számos elemét fölvetették a tananyagba. (Luther támogatta Melanchthont, amikor ő Cicero és Quintilianus szónoklattanára alapozta a retorikai képzést.) Tanított tárgyaihoz kapcsolódva több írása, kommentárja jelent meg. Követője volt Gyalui Torda Zsigmond, aki az ő hatására fordította le Euripidészt.

Luther Márton 1501 és 1505 között az erfurti egyetem joghallgatójaként tagja volt az ott működő humanista körnek. (Mehring szerint Luther belépése az Ágoston-rendiek kolostorába „morális másnapposság”-nak mondható.⁴) Luther a tudósokkal vitázva használja a klasszikus nyelveket; bár bevallja, hogy a görögöt és a hébert – fontossága ellenére – nem bírja tökéletesen. 1516 és 1518 között olykor maga is görögösítette nevét: Eleutheriusnak, vagyis Szabadnak nevezve magát. Tény, hogy Melanchthon sokkal jobban ismerte és preferálta azt az Arisztotelészt, akitől Luther csak a *Logikát*, a *Rethorikát* és a *Poétikát* fogadta el. Arisztotelésszel szemben Cicerót részesítette előnyben, mert a *Physica*, a *Metaphysica*, a *De Anima* és az összes *Ethika* elvetendő művek; és még kárhözatosabb a közvetítőjük: Aquinói Szent Tamás.

Egy bensőségesebb szinten Szent Ágoston hatását – akinek életművéről leválasztja a *Vallomásokat* – Luthernél Pál apostol váltja föl. Fontos előzmény, hogy Erasmusnál (*Krisztus fegyverzetében*, 1504) Ágostont, Ambrust, Jeromost és Órigenészt kiegészíti és megelőzi a Pál apostolra való gyakori hivatkozás. Szent Pál előtérbe állításának tehát Luther az első demonstrálója a reformátorok között, amelyet később Kálvin is követ. Hogy nemcsak a vidám életmód hatott Lutherre Erfurtban, bizonyítja az, hogy Plautusát és Vergiliusát magával vitte a zárdába. Ámde a *Bucolica*, a *Georgica* és az *Aeneis* költőjétől a Priapus-verseket; valamint Iuvenalist, Martialist és Catullust már szívesebben kidobálná a könyvtárákból és főleg az iskolákból. Indoklása szerint azért, mert „olyan szegyetelen és vaskos dolgokat írnak, hogy olvasásuk nem eshetik az ifjúságnak súlyos ártalma nélkül”.⁵ Meglepő, hogy ez éppen azoknak az asztali beszélgetéseknek egyikén hangzik el, amelyek alkalmasint oly erősen emlékeztetnek Rabelais stílusának szabad-szájúságaira.

⁴ Vö.: Mehring, Franz: A német reformáció és következményei. = Tanulmányok a német történelemről. Bp., 1981. 70.

⁵ Luther, Martin: Asztali beszélgetések. Bp., 1983. 213.

Melanchthon mellett Ulrich Zwingli minősíthető a filozófiailag másik legműveltebb 16. századi prédikátornak. Jellemző Zwinglire, hogy a menyekben Szókratésszel, Platónnal és Senecával kívánt találkozni. Guillaume Budé tanítványának, az ifjú Kálvin Jánosnak Erasmus és Reuchlin voltak a mintaképei. Kálvin magyarázatokat írt Seneca *De Clementia* című munkájához, és ki is adta azokat 1532-ben. Huizinga mutatott rá, hogy nemcsak a humanisták, hanem a reformátorok is dolgoztak az újjászületés és visszaállítás fogalmaival.⁶ Zwingli körében a „renascens” kifejezést a kereszténységre és az evangéliumokra vonatkoztatták elsősorban.

A tudós reformátorok olykor ugyanúgy vágyódtak az antikvitás szellemi értékeinek feltámadására, mint a firenzei Újplatonikus Akadémia reprezentánsai: Ficino és Pico della Mirandola. „Ó, mily boldogok is lehetnénk, ha az istenek kegyéből újjászülethetnének a helyes stúdiumok!” – sóhajtott föl Melanchthon. „Remélhető, hogy egyszer újjászületik a régiek ártatlansága, amint azt a műveltségben is látjuk” – írta Zwingli egyik barátjának.⁷ Végül ide kapcsolódik két levélrészlet is. Mindkettőnek X. Leó pápa a címzettje; s mindkettő szellemi aranykornak láttatja a korabeli jelent, amellyel szemben ekkor még a humanizmus a kritikusabb. Az egyik episztolát Erasmus írta 1516-ban. „Bár láthatnám ebben a mi századunkban, mely valóban aranykornak ígérkezik, ha valaha is volt s lehet aranykor, hogy a Te különösen szerencsés auspiciumban [magyarul: jövőre vonatkozó kilátásaid – É. Cs.] és legszentebb vezetésed alatt miképpen lesz visszaállítva az emberi nemzetség ama három elsőrendű java: ama eddig sokféleképpen aláhanyatlott valóban keresztény jámborság, a részben elhanyagolt, részben elrontott legjobb tudomány és a keresztény világ nyilvános és örökös egyetértése, mely mindkettőnek: a jámborságnak és a műveltségnek egyaránt forrása és anyja.”⁸

A másik levelet Luther fogalmazta meg 1518-ban. „Akaratom ellenére lépek a nyilvánosság, az emberek igen-igen végzetes és különböző ítéletei elé s éppen én, tudatlan, ostoba és míveletlen ember, hozzá a tudományok és művészetek igazi aranykorában, amelyben, ha élne, még egy Cicerónak is kuckóba kéne bújni, pedig ő ugyancsak kedvelte a világosságot és nyilvánosságot. De hajt a szükség, hogy én buta liba a hatyúk közt gágogjak.”⁹

⁶ Vö.: Huizinga, Jan: A reneszánsz problémája. = Válogatott tanulmányok. Bp., 1943. 127.

⁷ Idézi: Habsburg Ottó: V. Károly. Egy európai császár. Bp., 1994. 162.

⁸ Idézi: Huizinga, Johan: Erasmus. Bp., 1995. 207-208.

⁹ Luther Márton: Egyházreformáló iratok. I. kötet. Bp.–Pozsony, 1904. 40-41.

A humanizmus két különböző területen készítette elő a reformációt. Mindenekelőtt az egyházi és vallási élet visszasságait bírálva. Nem Luther kérdőjelezi meg először a cölibátust, hanem évtizedekkel korábban egy Enea Silvio Piccolomini nevű kiváló humanista, a későbbi II. Pius pápa. Erasmus műveiből valóságos kis breviárium állítható össze, amelynek szemelvényei a keresztény vallásgyakorlat anomáliáit tüzték tollhegyre. Nem az 1517. október 31-én közzétett *Vitatkozás a búcsú erejéről* tételei emeltek szót először a búcsúcédulák árusítása ellen, hanem *A Balgaság dicsérete*. „Képzeljük csak el, hogy bármiféle üzér, lovag vagy bíró, számtalan ragadományából egyetlen kis garast áldoz abban a hiszemben, hogy ilyen alkuval meg lehet váltani annyi hamis esküt, kéjtelmet, részegeskedést, perpatvart, vérengzést, imposztorságot, álnokságot és árlást, méghozzá úgy megváltani, hogy máris lehet visszatérni és újabb sereg bünt elkövetni.”¹⁰

Nem Luther mutatott rá először a pompázó templomok és a szegény hívők közötti ellentmondásra, hanem Erasmus 1511-ben a *Zarándoklat* című dialógusában: „minek annyi keresztelőmedence, annyi gyertyatartó, annyi aranyoszoró? Minek annyi mérhetetlenül költséges orgona? S méghozzá meg sem elégszünk eggyel-eggyel gyakran; minek az a zenebona, ha annyiba kerül, míg testvéreink, Krisztus eleven templomai, éhen-szomjan pusztulnak el?”¹¹ És a rotterdami születésű humanista volt az is, aki előbb utasította el a gyónást azért, mert az erkölcsi felelősség lelkiismereti ítélőszékével – azaz a bensőnkben is lakozó Istennel – nem érhet föl egyetlen papi személy sem. „Vádolod az emberi papnál bűneidet, nézd, miként vádolod Istennél? Mert nála vádolni ezeket azt jelenti, hogy belül gyűlölöd őket.”¹²

Végül nem Luther volt az első „renitens” írástudó, aki Eck doktornak, a „lipcsei baknak” gondot okozott, hanem a *Nyájás beszélgetések* szerzője. A *Colloquia familiaria* korai dialógusai Párizsban íródtak 1497-ben. Első megjelenésükre 1518-ban került sor, s rögtön szemet szúrtak a hivatalos egyháznak. Gondoljunk csak a *Meggondolatlan fogadalomra*, a *Reuchlin János megdicsőülésére*, *Az apátúr és a művelt asszonyra* vagy a *Charonra*. (De abban sem Luther az első, hogy írásainak tartós védelmet jelentett a ki-

¹⁰ Erasmus. *Rotterdamii: A Balgaság dicsérete*. Bp., 1958. 98.

¹¹ Idézi: *Trencsényi-Waldapfel Imre: Utószó. = Rotterdami Erasmus: Nyájás beszélgetések*. Bp., 1967. 180.

¹² Erasmus. *Desiderius Rotterdamus: Krisztus fégyverzetében avagy az üdvösségre vezető élet szabályainak kalauza*. Bp., 2000. 102. – Más, a kellő fokú tudományos hitelesség híján megkérdőjelezhető magyar fordítás olvasható a Kézíkönyv Krisztus katonájának (Bp., 2000. 152.) c. kötetben.

nyomtatás. Amikor Párizs érseke máglyahalálra ítélte a *Nyájás beszélgetéseket*, egy francia nyomdász 24 000 példányban nyomtatta ki.)

A humanizmus másrészt a bibliakritika terén segítette elő a reformációt. Erasmus és Reuchlin a latin, görög, valamint héber nyelvű szövegek összehasonlító elemzésével kimutatták a hamisításokat és betoldásokat. Erasmus munkájaként 1516-ban megjelent a Biblia görög nyelven és új latin fordításban. Ezért írhatta Luther köszönettel és tisztelettel, hogy „mi az evangéliumot majdnem oly tisztán és igazán bírjuk, mint az apostolok bírták, és hogy teljesen a maga eredeti tisztaságában került napfényre, hozzá olyan tisztán, mint amilyen Szent Jeromos vagy Ágoston idejében volt.”¹³ Az eddigieket illusztrálja, hogy ifj. Lucas Cranach a Meyenburg-család *Lázár feltámasztása* című epitáfiumán (1588) Erasmust Luther és Melanchthon társaságában ábrázolja.

Miért vált el mégis Erasmus és Luther útja, amelynek eredményeként – Lutherhez közelebb ugyan – Philipp Melanchthon kettőjük közé került? Kezdeti nézetazonosságuk oly mérvű volt, hogy Erasmust a Luther-iratok szerzőségével is megvádolták. Az 1520-as évek elején azonban már megkezdődik eltávolodásuk, de ez még nem veszélyezteti a baráti és harcostársi szimpátiát. „Nagyon helyesnek tartom részéről – írta Luther 1520-ban egy német köztisztviselőnek –, hogy azt kívánja, hogy én irataimban ne hivatkozzam öreá. Írtam is neki erre vonatkozólag, és megígértem, hogy nem emlékezem többé róla, sem más barátaimról, ha már ez oly kellemetlen. ... Erasmus és én, ha Isten is úgy akarja, egyek fogunk maradni. Az ugyan igaz, hogy néha-néha Fülöppel magunk közt vitatkozunk azon, mily közel vagy mily távol van Erasmus az igazi úttól, de ehhez veszedelem nélkül teljes barátságban neki is és mindenkinek is megvan a joga velem szemben.”¹⁴

Erasmus közvetlenül Luthernek fejtette ki tartózkodó álláspontjának indoklását egy évvel később. „Én, amennyire lehet, párton kívüli maradok, hogy annál inkább használhassak az újjáéledő tudományoknak. Én is úgy hiszem, hogy többre lehet menni az előzékeny szerénységgel, mint erőszakos rohammal. Így vonzotta Krisztus a világot uralma alá. ...Inkább kell azok ellen lármázni, akik a pápák tekintélyével visszaélnek, mint maguk ellen a pápák ellen. ... Ezekre nem azért figyelmeztetek, hogy tedd, hanem,

¹³ *Luther Márton: Keresztyén iskolák állítása és fenntartása ügyében.* = Egyházszervező iratok. IV. kötet. Bp.–Pozsony, 1908. 170-171.

¹⁴ *Luther Márton levele Spengler Lázár nürnbergi városi jegyzőnek* = Egyházreformáló iratok, II. kötet. Bp.–Pozsony, 1905. 353.

hogy amit cselekszel, állhatatosan cselekedd.”¹⁵ A szakítás az 1520-as évek közepén, ill. második felében, két különböző területen, párhuzamosan következett be. Az egyik az elméleti sík: vita az akarat szabadságáról. A humanista és a reformátor egyetértenek abban, hogy az embernek föl kell szabadulnia a külső akadályok, tekintélyek és belső korlátainak uralma alól. Ám különböznek abban, hogy ezt az önfelszabadítást melyik képessége révén végezheti el sikeresen. A humanistánál – mivelhogy az ember akarata szabad¹⁶ – ez a feladat az észre vár. A reformátornál – mivelhogy az ész foglya is a testnek, tehát az ember akarata nem szabad¹⁷ – ez csak a hit munkája lehet. „Ha Erasmus azt mondta: az embernek azzá kell változnia, amit tanul –, a hitben Jézus Krisztushoz hasonul az ember, hasonulok én. Míg az egyik az ész általánosságában kereste igazi énjét, addig a másik az emberré lett Isten személyében találta meg.”¹⁸

A másik a gyakorlati terep: nézetkülönbség a Rómához való viszony kérdésében. Róma kiátkozta Luthert, Wittenberg viszont kiközösítette a pápát. Erasmus elhatárolódott mindkét exkommunikációtól, mert a keresztény Európa egységét és erejét féltette a törökkel szemben. S jóllehet Erasmus imént említett vitairatában finoman egyensúlyoz a két szélső pólus részizgazságai között, kiértemelte vele V. Károly dicséretét. „Erasmus egyesegyedül tette meg, amit a császár, a pápák, a fejedelmek és a tudósok eddig nem tudtak megtenni.”¹⁹

Erasmus és Luther, a humanizmus és a reformáció egyházpolitikai útjai tehát elváltak. Hirtelen jelentőséget nyer az is, hogy erőteljesen különböznek alkatilag: hasonlítsuk csak össze Holbein Erasmus- és Cranach Luther-portrét! Ami Luther asztalánál Erasmusról elhangzik, az enyhén szólva már semmiben sem emlékeztet az egykori egyetértésre; miközben Erasmus mindvégig mentes marad az elvakult személyeskedéstől. De különbözik lelki és szellemi alkatuk is, vérmérsékletük és ingerküszöbük, egyszóval egész habitusuk. Stefan Zweig szerint „engedékenység áll szemben vakbuzgósággal, ésszerűség szenvedélyességgel, kultúra őserővel, világpolgárság nemze-

¹⁵ Idézi: Dr. Péter János: Erasmus élete és művei. Előszó. = *Erasmus: A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere.* Bp., 1913. 15.

¹⁶ Vö.: *Rotterdam Erasmus: Értékezés, avagy összeállítás a szabad akaratról.* = *Reneszánsz etikai antológia.* Bp., 1984. 297-317.

¹⁷ Vö.: *Luther Márton: A keresztyén ember szabadságáról és A szolgai akaratról.* = *Egyházreformáló iratok.* II. kötet. Bp.–Pozsony, 1905.

¹⁸ *Walter Mostert: Luther Márton, a humanista* = *Diakonia,* 1983. 2. sz. 18.

¹⁹ Idézi: Dr. Péter János: Erasmus élete és művei. Előszó. = I. m. 19.

tiséggel, fejlődés forradalommal. ... amíg Erasmus lassan haladó kezelést javasolt, óvatos, fokozatos, az ész és a gúny sós injekcióival végbemenő vértisztítást szeretne, addig Luther brutális érvágást követel.” Zweig megemlíti Zwinglit is, aki Erasmust Odüsszeusz türelméhez – Luthert pedig Ajax harcosságához hasonlította.²⁰

Ebből következik, hogy Erasmus taktikájával csak a műveltek figyelmét, a Lutherével azonban – eredeti szándékán túlmenően is – a tömegek szenvedélyeit lehet fölkelteni. Az igaz keresztény fogalmából az egyik a tolerancia, a másik az érdemtelen tekintéllyel szembeni engedetlenség konzekvenciáját vonja le. Míg Erasmus szellemileg hozzákapcsolta Krisztust Olümposzhoz, addig Luther Rómától való erkölcsi különválását is kinyilvánította. A humanizmus internacionális, a reformáció nemzeti. Innen van, hogy a pápaság korabeli, túlságosan is itáliai formája egyikőjüknek sem felelt meg. *Erasmus célja a katolikus egyház vallási megújítása, Luther programja viszont a keresztény vallás egyházi megreformálása.* Amiben egyetértenek, az az egyháznak a várospolgári ésszerűség értelmében vett olcsósága.

Hangsúlyozandó, hogy a humanisták nem általában a vallás, hanem csak a teológia, az ortodox vallási metafizika iránt közömbösek. Számukra a vallás nem az élet rendszere és kerete, hanem szerves komponense. Az eredeti humanizmus éppen ezért a protestáns teológiával, dogmatikával, ortodoxiával sem tud azonosulni. A reformáció számára viszont elfogadhatatlan alternatíva a vallás világiasan „laza” humanista felfogása. Ez az ellentét öröklődik át a 19. század humanizmusára is. Például Ferdinánd Lassalle-ra, aki Lutherrel szemben Huttenre, Reuchlinra adja voksát: „a reformációt megelőző tudat nagyobb, tágabb, felszabadultabb és humánusabb volt, mint tulajdon lecsapódása: *a reformáció!*”²¹ Továbbá Tolsztojra, aki a lutheri vallásháborúkkal és a Bertalan-éjszakával Erasmust, La Boétie-t, Rousseau-t és társaikat állította ellentétbe. „A reformáció otromba, alkalmi tükröződése annak a szellemi munkának, amely az emberiséget a sötétségből kiszabadította.”²²

Reneszánsz és reformáció gyökeres ellentétét látja-hirdeti a világirodalom híres szerzői közül Machiavelli és Rabelais, Campanella és Voltaire, az újabb időkben Friedrich Nietzsche és Anatole France. A reformáció – a

²⁰ Zweig, Stefan: Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája. Bp., 1993. 96., 114. és 103-104.

²¹ Lassalle, Ferdinand: Előszó a „Franz von Sickingen” című történelmi tragédiához könyv alakban való megjelenésekor. = Beszédek és írások. Bp., 1982. 94.

²² Tolsztoj, Lev Nyikolajevics: Napló. = L. Ny. Tolsztoj művei. 10. kötet. Bp., 1967. 659.

klasszika-filológusból lett filozófus szerint – a vallásos elmaradottság reakciója a kultúra és életöröm reneszánszbéli aranykorára. „Északi erejükkel és szörnyű macakosságukkal megint csak visszavetették az embereket, kiváltották az ellenreformációt, vagyis az ostromállapot különféle erőszakosságaival önvédelemre kényszerítették a katolikus kereszténységet, és két-három évszázaddal késleltették a tudományok ébredését és uralmát, ekképp talán mindörökre lehetetlenné téve az antik és a modern szellem teljes összeolvadását.”²³ E gondolatmenet már attól az egyetlen, szimbolikus jelentőségű irodalmi tényről is árnyaltabb színezetet kaphatott volna, hogy Shakespeare Hamletje „Wittenbergában” tanult.

A középkorban Isten viszonya a döntő a világhoz és az emberekhez. A reneszánsz korában ez a reláció megfordul: az ember viszonya lesz a lényeges a világhoz és Istenhez. Ez egy olyan közös világnézeti alap, amelynek széles mezején olyan különböző dolgok férnek meg, mint a festői perspektíva vagy a lutheri hitfelfogás. Reneszánsz és reformáció alapvető összetartozását vallotta Lessing és Schiller, Carlyle és Feuerbach, később Symonds és Dunham. Hegel szerint a tudományok megújulása, a szépművészetek felvirágzása, valamint Amerika és a kelet-indiai tengeri út fölfedezése „a hajnalpírhoz hasonlítható” a középkor végén, amelyekhez az újkor kezdeteként „a mindent átszellemítő nap”: a reformáció kapcsolódik.²⁴ Engels Luthert a reneszánsz óriások: Leonardo, Dürer és Machiavelli társaságában említi.²⁵ Michelet-nél Luther szintúgy „a világ és az ember felfedezője”, mint Rabelais, Montaigne, Shakespeare, Kolumbusz vagy Kopernikusz. Victor Hugo szerint az egész korszak négy legjelentősebb, különböző küldetéseket teljesítő újítója Gutenberg, Kolumbusz, Luther és Shakespeare.²⁶

E példasor befejezéseképp engedtessek meg még egy szépirodalomból vett illusztráció megemlítése. Gottfried Keller *A hét igazak zászlaja* című, remekbe szabott elbeszélése egy Hediger nevezetű szabómester „szellemi műhelyének” vagy inkább pihenőszobájának leírásával kezdődik, ahol a falon lévő képek közül Kolumbusz a reneszánsz, Zwingli a reformáció, Hutten a humanizmus – továbbá Washington az amerikai Függetlenségi háború, végül Robespierre a Nagy Francia Forradalom megszemélyesítőjeként

²³ Nietzsche, Friedrich: Emberi – túlságosan is emberi. = A vándor és árnyéka. Bp., 1990. 74.

²⁴ Vö.: Hegel, Georg W. F.: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Bp., 1966. 696.

²⁵ Vö.: Engels, Friedrich: A természet dialektikája. = Marx és Engels művei. 20. kötet. Bp., 1963. 326.

²⁶ Vö.: Hugo, Victor: Shakespeare. Bp., 1929. 155.

van jelen.²⁷ Vagyis: a polgárosodás és világtágítás, a személyi, gondolati és lelkiismereti szabadság, a radikális republikanizmus és a klasszikus liberalizmus egyetemes reprodukció-galériája egy öntudatos svájci kispolgár otthonában – nem kevés üzenetértékkel a kortársak és az eljövendő felé.

Konrad Burdach (1918) és Andrei Oțetea (1968) könyveik címével is tudatosítják reneszánsz és reformáció lényegi kapcsolatát. Előbbinél az érintkezési pont az üdvvárás, utóbbinál viszont a rokonítható gazdasági, társadalmi és kulturális alapok. Ha Luther és Kálvin mögött nincs ott a reneszánsz, az eretnekek sorsára jutottak volna; mint ahogyan erre a sorsra jutott John Wyclif és Husz János is. „Az újkor szellemi Németországa – állítja Carl Friedrich von Weizsäcker – a reformációval kezdődik. Az újlatin országokban a realitás áttörése – amit az újkor kezdeteként jelölünk – a politika, a művészet, a tudomány területén történt, Németországban a vallás területén.”²⁸ Abraham Kuypernél már jóval korábban mint összekapcsolható „nagy mozgalom” kerül egymás mellé „a reneszánsz a művészet területén, az itáliai republikanizmus a politikában, a humanizmus a tudomány terén, a reformáció pedig a vallásban.”²⁹

A közelmúltban Richard Tarnas érvelt igen meggyőzően – végkövetkeztetésében konfrontatív viszonyuk ellenére – reneszánsz és reformáció lényegi összetartozása mellett. „Noha egyrészt igaz, hogy a reformáció kereszténységének konzervatív, judaisztikus jellege a késő reneszánsz hellén és pogány vonásai elleni reakcióban nyilvánult meg, másrészt viszont azzal, hogy a reformáció az egyén autonómiája mellett ilyen forradalmi módon foglal állást, éppenséggel a reneszánsz áramlatot folytatja, s így a reneszánsz szélesebb vonulatának szerves – jóllehet annak néha ellentmondó – eleme. Egy olyan korszakot, amely a reneszánsznak és a reformációnak egyszerre tanúja, valóban forradalminak nevezhetünk; talán ennek a prométheuszi *Zeitgest*nek köszönhető, hogy a felerősödött lutheri lázadás hamarosan túlnőtt azon a mértéken, amelyre Luther maga számított vagy éppenséggel kívánatosnak tartott.”³⁰ Ezt megelőzően Tarnas még messzebbre megy, amikor is a reneszánszhoz és reformációhoz hozzákapcsolja a 16-17. század – mindenekelőtt a Kopernikusz, Kepler, Galilei és Newton nevével fémjelzett

²⁷ Vö.: Keller, Gottfried: A hét igazak zászlaja. = Zürichi novellák. Bp., 1963. 188.

²⁸ Weizsäcker, Carl Friedrich von: A német szellem megítéléséről. = A német títanizmus. Bp., 1989. 173.

²⁹ Kuypers, Abraham: A kálvinizmus és a művészet. = Kálvinizmus és modernitás. Hat előadás. Kolozsvár, 2001. 166.

³⁰ Tarnas, Richard: A nyugati gondolat stációi. Bp., 1995. 271.

– kibontakozó tudományos forradalmát mint három „komplex módon összefonódó korszakot”.³¹

Reneszánsz és reformáció felfogása drasztikusan elválik egymástól a templomi vizualitás, de éppenséggel nem az egyházi muzikalitás terén. Szépen és messzetekintően írta Romain Rolland, hogy a zene a 16. századi Franciaországban az egész nemzet kincse volt; „a nemességnek, az értelem kiválasztottjainak, a polgárságnak, a népnek, a katolikus egyháznak, a protestáns egyházaknak. A zenei nedvek ugyanilyen túláradása volt érezhető VIII. Henrik és Erzsébet Angliájában, Luther Németországában, Kálvin Genfjében és X. Leó Rómájában. A zene utolsó és talán legszelesebb ága volt a reneszánsznak; egész Európát beborította.”³² Amikor a képekhez való eltérő viszony már mutatta Európa mélyülő társadalmi és vallási törésvonalát, a zeneiség kultusza még a későbbi századokban is őrizte a kontinens kulturális összhangját.

Reneszánsz és reformáció viszonyát talán még helyesebb a klasszikus, egészen a nagy francia forradalomig terjedő polgárosodás perspektívájában szemlélni. Reneszánsz és reformáció olyan „testvérek”, amelyek „látszólag beháborút vívtak egymással. Az olasz újjászületők, csupa szociniánus, a humanisták, élükön Erasmusszal, mind barbárnak tartották Luther szerzetest, aki a cellájából merítette a lelkesedését, akárcsak Bruno és Campanella. De hát az a barbár az ő ikertestvérük volt; miközben harcolt velük, egyben mellettük is harcolt, a közös ellenség ellen. Ez együttesen hozta el nekünk a reneszánszot és a reformációt, majd pedig a forradalmat, az előbbi kettőnek a gyermekét, és ránk hozott egy új inkvizíciót is: a tudomány, avagy a kultúra inkvizícióját” – állapította meg rezignáltan Unamuno.³³

Thomas Mann egyik regényhőse is világosan látja, hogy ahogyan a francia forradalom jakobinizmusa főleg Rousseau nézeteiből, úgy következett a reformáció is a reneszánszból. Adrian Leverkühn véleménye szerint ugyanis „Luther reformációja nem volt egyéb, mint a reneszánsz sarjadéka, etikai mellékvágánya, vallásra való alkalmazása.”³⁴ Rousseau – Robespierre eszményképe – a párizsi szalonok ellenében is megmaradt, lelke egyik zugában, öntudatos genfi polgárnak.

³¹ Vö.: Ua.: 253.

³² Rolland, Romain: Zenei miniatúrok. Hajdani muzsikusok. Bp., 1961. 18.

³³ Unamuno, Miguel de: A tragikus életérzés. Tragikus életérzés az emberben és a népekben. Bp., 1989. 283.

³⁴ Mann, Thomas: Doktor Faustus. Bp., 1969. 158.

A kínálkozó következtetést, amely szerint Robespierre „kulcs” Kálvinhoz, Balzac vont a le. „A kortársak egyedül Robespierre olyannyira hasonló életének kulcsával érthetik meg Kálvin életét, aki hatalmát ugyanazokra az alapokra rakta, s épp oly kegyetlen és korlátlan úr volt, mint az arrasi ügyvéd. Különös jelenség! A reformáció e két eszközét Pikárdia két helysége, Arras és Noyon szolgáltatta! Mindazok, akinek kedve támad tanulmányozni, milyen okokból büntetett Kálvin, kisebb arányokban az egész 1793-at megtalálják Genfben.”³⁵ Azzal, ahogyan Balzac összekapcsolja Robespierre-t és Kálvint, tökéletesen egybevág Luther és Cromwell nevének párhuzama Victor Hugónál.³⁶ Luther és Kálvin a 16., Rousseau és Robespierre a 18. századot képviselik. Még mindig hiányzik egy láncszem, egy összekötő reprezentatív művelődéstörténeti egyéniség a 17. századból. Ezt a hiányzó láncszemet Szabó Dezső ugyanúgy Descartes-ban találta meg, mint évtizedekkel korábban Ludwig Feuerbach.³⁷ „Szerintem Rousseau ugyanaz a morál terén, mint Luther a hit, Descartes a megértés terén.”³⁸

Művelődéstörténeti szerepük lényegét summázva, logikusan áll össze a kép. Az én hitem – az én létem; avagy: *Hiszek, tehát vagyok* – mondhatná Luther. Az én gondolkodásom – az én létem; avagy: *Gondolkodom, tehát vagyok* – írta Descartes. Az én érzésem – az én létem; avagy: *Érzek, tehát vagyok* – állíthatná Rousseau. *Íme az öntudatára ébredt polgári individuum három nagy jelmondata.* Érdekes véletlen, hogy évtizedekkel később Jacques Maritain, a világhírű francia katolikus bölcselel ugyanezen három gondolkodót – mint triász – állította vizsgálódásai homlokterébe.³⁹ (Mindennek nem mond ellent az, hogy „a hit hasonlósága” Luthert Pascallal és főleg Kierkegaarddal is összekapcsolja.)

Luther, Descartes és Rousseau nevének és lényegi üzenetének előbbi egybefűzése följosít bennünket, hogy – legalábbis függeléknyi terjedelemben – szerves egységben láttassuk a 16-18. század szellemi fejlődését. Ezen kis appendix „főszereplője” a 17. századnak az a zseniális gondolko-

³⁵ Balzac, Honoré de: Medici Katalin. = Emberi Színjáték, X. kötet. Bp., 1964. 175.

³⁶ Vö.: Hugo, Victor: A Rajna. Levelek egy barátomhoz. Bp., 1929. 140.

³⁷ Vö.: Feuerbach, Ludwig: Az újkori filozófia története Bacontól Spinozáig. = Válogatott filozófiai művei. Bp., 1951. 14-15.

³⁸ Szabó Dezső: J. J. Rousseau érzelmi morálja. = Esszépanoráma, I. kötet. Bp., 1978. 644.

³⁹ Vö.: Maritain, Jacques: Trois réformateurs. Luther – Descartes – Rousseau. 1930.

dója, akit mindenekelőtt a neveléstudomány, de az irodalomtörténet, a filozófia és a teológia is számon tart.

Jan Amos Comenius azonban főképpen a didaktika tudományának első és legnagyobb klasszikusa. Látókörének nyitottsága és szélessége, gondolkodásának mélysége és alaposága emelte életművének örökségét erre a művelődéstörténeti piedesztálra. Comenius óriási jelentőségének két fő tartópillére a szintézis és az újdonság. Vegyük például a szemléltetés teóriáját. Összegzőnek benne egyfelől Erasmus, Vives és Montaigne fölvetései, másfelől Francis Baconnak az indukció elvén és a kísérleti megfigyeléseken alapuló, úttörő természetfilozófiai törekvései. Comenius szemléltetés-konceptiójának elméleti és gyakorlati örökségét Locke, Rousseau és Pestalozzi éltették tovább, illetőleg Kant igazolta.

Comenius úgy emelkedik a rendszeres iskolai oktatáselmélet meghatározó egyéniségévé, hogy közben tudatos figyelmet fordított a gyermek és a természet eleven kapcsolatának fontosságára. Ebből egyrészt az következik, hogy Comenius hidat képez Rabelais és Rousseau pedagógiai-didaktikai naturalizmusa között. Másrészt Comenius szintézist is teremtett ezen nevelési szemléleti gyakorlatból és az institucionális-instrumentális oktatási módszerek-technikák mesterséges halmazából. A pedagógiai naturalizmushoz hasonlóan, a pedagógiai optimizmus fejlődéstörténetében is hídszerephez jut Comenius. A „pillérek” itt egyfelől Erasmus és Morus, másfelől Helvetius és ismételten Rousseau. Ám mivel mindannyiuk között Comenius gondolkodott szisztematikusan az iskoláról és az oktatás folyamatáról, így az ő pedagógiai optimizmusa értékelhető a legmeggyőzőbbnek.

A protestáns teológia és a kora újkori humanista pedagógia közötti kapcsolatnak legpéldásabb megteremtői és kiterjesztői két közép-európai fáklyaember: Melancthon és Comenius. Comenius úgy kötődik az evangélikus és a református teológia predesztináció-tanához, hogy ezt mind a *Didactica Magna* (1628-1632, 1638, 1657), mind *A világ útvesztője* (1623, 1631) című munkáiban – habitusára igen jellemző módon – a nevelői-önnevelői optimizmussal (és realizmussal) képes összhangba hozni. Comenius jelentőségének híre olyannyira túlmutat a neveléstörténeten, hogy az amerikai művelődés- és művészettörténész, Svetlana Alpers is „a nevelés vezető protestáns teoretikusának” tartja.⁴⁰

⁴⁰ Alpers, Svetlana: Hü képet alkotni. Holland művészet a XVII. században. Bp., 2000. 115.

Comenius legjelentősebb szépirodalmi műve – teljes címén *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* – olvasása közben több olyan kompozíciós elemre és gondolatra találhatunk, amely Rotterdami Erasmus vagy Morus Tamás, Michel de Montaigne vagy Francis Bacon valamelyik munkájának passzusát idézi emlékezetünkbe. Az igen figyelemreméltó könyvecskéről meggyőződéssel állíthatjuk, hogy lapjairól önmagában is megkonstruálható szerzőjének világ- és emberképe, ember- és műveltségésménye (mindez együtt egy későbbi önálló előadás és tanulmány témája). Ezúttal csak egy olyan epizódot emelünk ki, amely összhangba hozza a protestantizmust és a humanizmust, a lutheri-kálvini predesztinációt és a leonardói-kopernikuszi kíváncsiságot. Comenius ugyanis arra kéri a Végzetet, hogy ne rendelje eleve erre vagy arra a foglalkozásra, hanem hagyja meg neki a szemlélődés és kutatás szabadságát. A Végzet teljesíti is a szokatlan kívánságot, és a „speculare” szót írja sorsának cédulájára.⁴¹

Comenius legnagyobb formátumú kortársai Spinoza és Pascal, Galilei és Descartes. A szemlélődés és a kutatás, a gondolkodás és a töprengés („speculare”) okán szellemi rokonlelkek is. Galilei, Descartes és Comenius több jelentős dialógusa, értekezése és összefoglaló munkája (vagy annak kísérlete) konkrétan az 1630-as évtizedben született és jelent meg; természetesen nem elfeledkezve a következő évek eredményeiről sem.

„Comenius abból a már régebben hangoztatott elvből indul ki – fejtegeti Mitrovics Gyula –, hogy értelmünk tevékenységét megelőzi az érzékek tapasztalása. (Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu.) Ez a gondolat természetesen már az ókoriak előtt sem volt ismeretlen, míg a keresztyén gondolkodók sorában Herbert Cherbury *Tractatus de veritatéjában* fordul elő először (1624). Descartes *Meditationes de prima philosophiájában* találkozunk ismét vele 1642-ben. 15 évvel később pedagógiai gyümölcsötzeti ezt Comenius, a *Didactica Magnában*.”⁴²

⁴¹ Vö.: Comenius, Johannes Amos: *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. Bratislava-Bp., 1977. 22-23.

⁴² Mitrovics Gyula: *A neveléstudomány alapvonalai*. Debrecen-Bp., 1933. 126. René Descartes említett műve *Elmélkedések az első filozófiáról* címen jelent meg magyarul (Bp., 1994.).

DIENES DÉNES

Szegedi Kis István és Szilvásújfalvi Anderko Imre

Mindmáig igaz az a megállapítás, hogy pedagógiai irodalmunk nem fordított olyan figyelmet *Szegedi Kis István* munkásságára, mint amelyet ez az európai hírű XVI. századi magyar tudós megérdemelne. Holott a magyar nevelés története nem tárgyalható a reformáció e téren bekövetkezett eredményeinek feldolgozása nélkül, e munkában pedig az iskolai szolgálat során is oly sokat szenvedett magyar reformátor pedagógiai tevékenysége, pontosabban annak elméleti lecsapódása nem kerülhető meg.¹

Szegedi Kis István tanulmányait követően mintegy tíz esztendőt töltött tanári tevékenységben. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy Nyugat-Európában öt kiadást megért rendszeres teológiai művében két fejezetet szentelt a tanulás, tanítás ügyének.² Erről a művéről munkásságának tudós kutatója megállapította, hogy nem önálló alkotás, hanem szándékoltan teológiai szaktekintélyek műveiből válogatott és rendszerezett gyűjtemény.³ Pedagógiai nézeteit sem tekinthetjük eredeti állásfoglalásnak, a rendkívül széles tudományos tájékozottsággal rendelkező Szegedi ezekben is egyrészt a helvét reformáció reprezentánsainak műveiből, másrészt világi és egyházi klasszikusok tételeiből válogatott. Melancthon tanítványként pedig bizonyára nem csekély hatást hordozott saját pedagógiai gyakorlatában wittenbergi mestere szellemi örökségéből. Talán nem tévedünk azonban, ha feltételezzük, hogy tanári tevékeny-

¹ *Barcza József*: A reformáció kibontakozása és progresszív hatása nemzetünk életében. = *Theológiai Szemle* 1989, 155. Tóth Béla idézett munkája mellett – tudunkkal – Gál Lajos tanulmánya tárgyalta Szegedi pedagógiai nézeteit. *Gál Lajos*: Szegedi Kis István Pedagógiai tételei. = Református Egyház 1972, 73-75. Az 1997-ben kiadott *Pedagógiai Lexikon* felvette címszavai közé.

² *Szegedi Kis István*: *Theologiae Sincerae Loci communes de Deo et Trinitate*. Bazel, 1588. 298 p. Magyarul *Tóth Béla*: Első pedagógiai írónk, Szegedi Kis István. = *Tanulmányok Ráckeve múltjából*. Ráckeve-Szentendre, 1986. 90 p.

³ *Kathona Géza*: Svájci teológiai elemek Szegedi Kis István hittani nézeteiben. = *Bartha Tibor* (szerk.): *Studia et acta ecclesiastica*. III. Bp. 1973. 16 p. Szegedi életére *Kathona Géza*: *Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből*. Bp., 1974. (Humanizmus és reformáció.)

ségének tapasztalatai szintén befolyásolták a válogatás szempontjait, sőt talán iskolai gyakorlata során meggyőződésévé is ért, amit később papírra vetett.

Először a tanulás mivoltát határozza meg. Ez alatt összpontosított figyelmet, az ember benső énjének egy bizonyos cselekvésre való odaszánását, elkötelezését érti. Tömör megfogalmazásából kiolvasható, hogy a tanulás kemény munka, amit csak teljes szívvel lehet végezni. Ez a tevékenység irányulhat a szép vagy nemes tudományokra, mint a filozófia vagy a teológia és a közönséges, gyakorlati mesterségekre. A kemény munkának megvan a jutalma, mert a tanulás eredménye a nemesség, a hírnév, tisztesség, boldogság, a szenvedés enyhítése, vagyis a személyiség harmóniája. A tanulás lehetőségei és akadályai egyaránt objektív és szubjektív elemekből tevődnek össze. Első helyen áll a tehetség, amit kiegészít a gyakorlás és a fegyelem, mely utóbbi azért fontos, mert a tudás és az erkölcs között teremt élő kapcsolatot. Tehetségünket a hanyagság kiműveletlenül hagyja, a bölcselenség pedig a tanulni valók rendjének összezavarása, s a következménye az eredménytelenség. Arról már nem tehetünk, ha a sors (Fortuna) kegyéből nem tanulhatunk, mert vagy szegények vagyunk, vagy tehetségtelenek, esetleg betegség vagy tudós tanítók hiánya miatt esünk el ettől a lehetőségtől. Szegedi Kis István nem vonja le a következtetést, hiszen soraiból magától értetődik, hogy a tanulás lehetősége kiváltság. Aki viszont ezt elnyerte, használja ki az alkalmas időt, hiszen a tehetség önmagában értéktelen. Mert olyan az ifjúság, mint a termőföld, amelyet ha nem művelnek, csak gyomot terem. Az ember tehát nem csupán művelhető, de arra rá is szorul.

A tanulás feltételeinek megteremtése – miként fentebb említettük – első sorban a magisztrátus feladata. Bár elismertük, hogy az iskolázás szekularizációja útnak indul a reformációban, mégsem beszélhetünk azért valamiféle államosításról ebben a tekintetben. Ne felejtjük el, hogy az a magisztrátus, amelynek feladata a tanítók választása, megbecsülése s a szegény diákok támogatása, keresztyén felsőbbtség, amely az anyaszentegyház dajkája. Miskolci Csulyak István esperes írta 1633-ban a sárospataki tanácsnak: „*az Szent Lélek az magistratust hija az Ecclesiának dajkájának, az olyan dajkát fogadjuk penig, az kinek teje és haszna vagyon*”.⁴ A magyarországi reformáció során a községi önkormányzat egyszerre volt egy-egy helység és a helyi gyülekezet elöljárója. A kettő tulajdonképpen nem vált el egymástól,

⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1927, 189-190.

politikai község és szakrális közösség határai egybe estek. A keresztyén társadalomban a világi hatalmasság az egyház támasza, benne az iskolák gondviselője. Érdemes ezt Bornemisza Péter megfogalmazásában elolvasnunk. „Az fejedelemség Istentől arra rendeltetett tiszt, hogy éltetője lévén az ő anyaszentegyházának, azaz: az örök életre való híveknek, és az oskoláknak, azaz: azféle tanuló gyermekeknek és ifjaknak, kik idvösséges tudománt tanulnak és sokféle haszonra való tudományokat.”⁵

A magisztrátus mellett egyenrangú félként ott vannak a szülők is az iskolázás feltételeinek megteremtésében. Amíg az előbbi a külső feltételeket biztosítja, addig a szülők az ösztönzésben nélkülözhetetlenek. A szülők előkészítik gyermekeiket a tanulásra azzal, hogy felkeltik bennük a tudás iránti vágyat s a tanítók iránti tiszteletet, és helyes erkölcsi magatartásra nevelik őket. Fegyelmezésüket megengedik, otthoni munkával nem vonják el őket a tanulástól.

A feltételrendszer harmadik elemeként a tanítók jelennek meg. Legyenek becsületesek és tanult emberek, járatosak a keresztyén hitben, szelídek, türelmesek, szorgalmasak, őszinték, igazságosak, belátóak. Egyszóval így foglalhatnánk össze a velük szembeni elvárást: felkészültek. A felkészültségük azonban kettős, amennyiben intellektuális és pszichikus összetevőkből áll. Szegedi korának tanár ideálját rajzolta meg. Ezt olyan fontosnak tartotta, hogy az itt előadottakat újabb fejezetben, magyarázatokkal kibővítve, megismételte. Tételeiben Ciceróra, Hieronimusra és Beda Venerabilis munkájára hivatkozik. Az alkalmas tanítónak – amint a hivatkozott tekintélyek műveiből kitetszik – aki a legderekebb és a tudományban legjártasabb (probatissimi ac doctissimi). A tanító ugyanis a teljes személyiségével hat, s annak hiányosságai is meghatározhatják egy életen át tanítványait. A nagy hatalmú Nagy Sándor sem tudott soha megszabadulni pedagógusának rossz hatása nyomán szerzett hibáitól. Ebben az a bibliai gyökerű meggyőződés kap hangot, hogy a tanuló pontosan olyanná válik, mint amilyen a tanítója volt: „Nem feljebb való a tanítvány az ő mesterénél, hanem mikor tökéletes lesz, mindenki olyan lesz, mint a mestere” (Lk 6,40). Ezért a pedagógus felelősége rendkívüli. A tanítók tudományos felkészültségének nélkülözhetetlen irányítóje a keresztyén hitben való jártasság. A türelem és szelídség olyan fő erénye a tanítónak, hogy Szegedi részletesen leírja a magából kikelt tanárt,

⁵ Nemeskürty István (szerk.): Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Bp., 1980. 1203 p.

mint elrettentő példát. „*Nincs ugyanis rútabb dolog – írja – a dühöngő, verekedő tanítónál*”. Olyan élenken festi le – bizonyára maga is látott ilyet – hogy szinte a szemünk elé képzeljük, amint mogorva képpel, remegő ajakkal, ráncos homlokkal, sápadtból vörösbe váltó színnel és viszont, fékevesztetten szidja diákjait. Az ilyen pedagógus csak negatív eredményt érhet el, mert a megjavítandókat nem egyszerűen elriasztja a jótól, hanem egyenesen a rossz felé taszítja. Már most előrebocsátjuk – s a maga helyén részletezzük is – hogy a szelidség Keresztúri Pál pedagógiai gyakorlatának egyik legfontosabb jellemzője.

A türelmes és szelíd tanár ugyanakkor szigorú, aki az iskolában zűrzavart nem tűr.

A jó tanító egyszerre nevel és tanít. Sőt a nevelésre még nagyobb hangsúly esik, mert a helyes élet tudomány nélkül is kedves, de a tudomány helyes élet nélkül tökéletlen. Olyan, mint a szőlővessző a bozótban, mint a mirha fű a tövisek között. Amikor gyümölcsöt keres rajta az ember, összeszurkálja a kezét.

A tanítás folyamatában a pedagógus tulajdonképpen a háttérben marad. Mellőznie kell azokat a módokat, amelyek által önmagára irányítja a figyelmet. Ne ékesszóló legyen, hanem érthető, inkább hasznos, mint fölényes. A leghelyesebb módszert válassza meg, hogy ne csak értelmesen, de készségesen és szívesen hallgassák. Végül ne terhelje agyon tanítványait, nem kell mindent tanítani, amit lehetne, csak a hasznos és szükséges dolgokat. Vegye figyelembe a tanuló képességeit. Négy-öt óránál tovább ne vegye igénybe tanítványai figyelmét.⁶

Szegedi Kis István a tanulóknak is ad tanácsot a Loci communes-ben közreadott tételeiben. Megkívánja, hogy tiszteljék tanítóikat, legyenek engedelmesekek, készségesek. Viselkedésükkel, külső megjelenésükkel harmóniát sugározzanak. Ne csak tanuljanak, hanem lássák annak igazi értelmét is. Tartsák olyan fontosnak azt, amire elszánták magukat, hogy minden időt veszteségnek tekintsenek, amelyben úgy tapasztalták, hogy nem lettek jobbak és tanultabbak. Általában szoktassák önmagukat a rendre. Legyen pontos napi beosztásuk, üres időtöltést ne engedjenek meg maguknak. Készítse-

⁶ Miskolczi Csulyak István esperes – aki korábban maga is tanítóskodott – 1629-ben így foglalt állást az egyik egyházközség iskolai ügyében: „*Rector ad captum puerorum se accommodet, satis est illos tribus horis et ante et post meridiem esse in schola.*” (A tanító a gyermekek képességéhez alkalmazkodjon, elég, ha délelőtt is, délután is három órát vannak az iskolában). *Dienes Dénes*: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. Sárospatak, 2000. 157 p.

nek jegyzeteket, kivonatokat az egyes előadások anyagából, amelyek mindig kéznél legyenek az ismétlésre. A nyelvtant is – amit nem lehet kivonatossan tanulni – megfelelő beosztásban sajátítsák el, egyáltalán értsék és ne csak tanulják azt. Méltatlan, haszontalan könyvek olvasására ne pazarolják az időt. A nap korai óráit, amelyek alkalmasabbak a tanulásra, a nehezebb, a későbbiekkel a könnyebb leckeekre fordítsák.

Szegedi művében – a diákoknak adott tanácsok között – a nyelvi retorikai képzésre tesz utalást. Stílusgyakorlatok, költemények, szónoklatok, vitatételek kifejtése teszi teljesebbé a (latin) nyelvi ismereteket. Grammatika, dialektika, retorika az a tanulmányi váz, amelyre ráfönődik a filozófia tanulmányozása. Feltehető, hogy a hazai iskolai helyzetet vette figyelembe, amikor összeállította pedagógiai tétéleit. Itthon pedig a XVI. században ennél följebb – jogi, orvosi ismeretek – nem lehetett jutni, legfeljebb a teológiára terjedt ki a felsőfokú tanulmányok lehetősége.

Szegedi tétéleit követően a debreceni iskola tanára, Szilvásújfalvi Anderko Imre adott ki kifejezetten pedagógiai jellegű munkát 1597-ben.⁷ Szilvásújfalvi 1591-ben kezdte európai peregrinációját, melynek során bejárta Németország, Svájc, Franciaország, Németalföld és Anglia nevezetes városait.⁸ Hazatérése után rektor Debrecenben 1596 és 1599 között. Ezután ugyanott lelkész, majd 1604-től esperes, 1607-től Váradon szolgált. Szerencsétlen vitába keveredett az önkényességre hajló Hodászi Lukács püspökkel, aki keresztül vitte Szilvásújfalvi elmozdítását a lelkészi állásból. A per során még élete is veszélybe került, mert Hodászi halálos ítéletet követelt, a végzés azonban 1612-ben börtönbüntetés lett. Kálváriája a huszti börtönben 1613-ban ért véget, amikor Bethlen Gábor fejedelem szabadon bocsátatta, de lelkészi állásába nem kerülhetett többé vissza.

Rektorkodása során és később több olyan intézkedést tett, amely az iskolaügy megjobbítását célozta. Átdolgozva kiadta az egykori kolozsvári és pataki tanár, Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szótárát,⁹ ami a latin szavak tanulásában és az olvasás gyakorlásában fontos szerepet töltött be. A

⁷ Admonitiones de ratione discendi atque docendi in ultima seu tertia classe. (RMK II. 309/a.) Intelmek a tanulás és tanítás módjáról az utolsó, azaz a harmadik osztályban. Legfontosabb fejezeteit magyar fordításban közli Nagy Kálozi Balázs: Szilvásújfalvi Imre pedagógiai intelmei. = Bartha Tibor (szerk.): Studia et acta ecclesiastica. III. Bp. 1973. 879-887. Az idézeteket innen vesszük, külön nem jelöljük.

⁸ Életére Kiss Sándor: Szilvásújfalvi Anderko Imre. = Egyháztörténet 1959, 218-241. A Pedagógiai Lexikon (1997) Szilvásújfalvit nem tartja számon.

⁹ RMK I. 291 és II. 270.

halotti énekeket tartalmazó gyűjteménye¹⁰ szintén szolgálta az iskolázást, mert a diákok temetési éneklése általánosan szokásban volt. Emellett kiadott két iskolai énekeskönyvet, mindkettő magyar-latin nyelvű volt, a második Szenci Molnár Albert zoltárfordításait tartalmazta. Ezzel az anyanyelvű iskolai éneklés kezdeményezője volt.

Pedagógiai tankönyvét olyan „végzős” diákoknak szánta, akik a debreceni kollégiumot elhagyva, iskolavezetést vállaltak valamely particuláris intézményben. Az előszót pótlandó, disztichonban fogalmazta meg kötetének célját.

Nem a tanulóknak, inkább neked írtattak ezek, Mester!

Így oktass, pályádon ezt tenni ha jól akarod.

Bűn tanulóban a hajlam szándékos letörése,

Meg a munkád végzése kártévön s hűtelenül.

Ha szabad valamit, kis művem elé im, ezt helyezem.

*S ha kedvez az ég ura, majd még többet mutatok.*¹¹

Szilvásújfalvi a kezdő tanároknak írta művét, benne azt tárgyalta, ahol az iskolai munka kezdődik, mégpedig az elemisták tanításának problémáit. Ezt pedig az általános pedagógiai kérdésekbe beágyazva adta elő. Áttanulmányozva írását, nem lepődünk meg azon, hogy számos esetben egybeeseng Szegedi tételeivel álláspontja. A nagy műveltséggel és pedagógiai küldetéstudattal megáldott szerző olvashatta a *Loci*-t. Annál is inkább feltehetjük ezt, mert neki köszönhetjük a magyar reformáció egész irodalmi termését számba vevő első bibliográfiát,¹² ami igen széles olvasottságot feltételez. Egészen bizonyos viszont, hogy közös forrásból is merítettek mindketten. Szilvásújfalvi több mint húsz íróat nevez meg a pedagógiai kérdések tárgyalásánál. A legtöbb esetben bibliográfiai említés ez, mégis igazolja alapos tájékozottságát. Erasmus, Quintilianus és Melanchthon hatása mutatható ki leginkább művéből. Az pedig egyértelműen kitetszik Szilvásújfalvi munkájából, hogy peregrinációja során megismerte a nyugat-európai gyakorlatot, s tapasztalatait beépítette művébe.

Szilvásújfalvi sem mond ellent annak, hogy az iskolaügyben illetékesége van a magisztrátusnak, sőt az oktatás rendjének megszabását is annak hatáskörébe utalja. Mint Szegedi, ő is hangsúlyozza a tanács köteleességéért

¹⁰ RMK I. 302.

¹¹ Nagy Kálozi Balázs: Pedagógusképzés a debreceni főiskolában a XVI. században II. Szilvásújfalvi Imre pedagógiája. = Református Egyház 1968, 13-20.

¹² Catalogus scriptorum Ungaricorum. Ez a műve elveszett. ÚjMILex 2160.

az anyagi feltételek biztosítását a tanárok és diákok felé egyaránt. Az egyházi hatóságnak is fontos szerep jut azonban, amikor a canonica visitatio során az egyházfegyelmi kérdések tekintetében az iskolában eljár. Nem mellőzi el a család feladatát sem, bár jelentőségét alárendeli az iskolai nevelésnek érték és módszer tekintetében. A tanár-szülő kapcsolat lényeges, a szülőnek ismernie kell az iskola rendjét, nehogy némely dologban másként járjon el. A rektor jobban tudja, hogy miként kell a gyermeket tanítani, ezért a szülők akaratának lehetőleg ne engedjen.

A tanulás lehetőségének az alaptényezői lényegében a *Loci*-ban olvashatókra emlékeztetnek. Kiemelkedően fontos a gyermek hajlama, képessége, valamint a tanár személyisége. A nevelő, oktató munka sikere főként ezen áll vagy bukik. Egyéb kedvező és kedvezőtlen tényezők játszhatnak ugyan szerepet az iskolázás alakulásában, de azok általában átmenetiek, hosszútávon nem meghatározók. Akadály lehet a kedvezőtlen társadalmi megítélése az iskolaügynek, a mostoha körülmények, a haza nyomorúságos sorsa.

Nevelés és tanítás szervesen összetartozik Szilvásújfalvi nézete szerint is. Az iskola feladata egyszerre a tudás nyújtása és az erkölcs kicsiszolása: értelem kegyességgel, ékesszólás bölcsességgel. A tanuló ezért már a kezdetnél a kegyesség formálását elősegítő hittani eszközökkel találkozik. Az olvasás a Miatyánk, a Hiszekegy, a Tízparancsolat és a sákramentumok szerzetetési igéi alapján tanulandó. A humanista műveltségű pedagógus szinte izzó indulattal bírálja a klasszikus auktorok műveinek túltengését az iskolai gyakorlatban. *„Nagyon csúnya dolog keresztyének iskoláiban egész könyveket előadni Homerostól, Vergiliustól, Ovidiustól, Cicerótól, Terentiustól és másoktól, az evangéliumokból és apostoli levelekből, az Újtestamentumból pedig csak némi részleteket, azt is kelleetlenül. Bűn, mondom bűn, hogy gyermekeink jobban tudják, ki a pogány Jupiter, aki hajadonok becsületét tépte le, mint azt, hogy kicsoda az Atya, Fiú és Szentlélek Isten, hogyan kell segítségül hívni és tisztelni.”* Egészen érdekes, hogy Bethlen Miklós több mint száz évvel Szilvásújfalvi után, jeles tanáraitól megemlékezve ugyanezt a bírálatát adja a magyarországi iskolázásnak. *„Oda feljebb említém a biblia és locusok tanulását; nem volna-é jobb azt praemittálni amaz sok haszontalan grammatica, syntactica, poetica repetitióknak, vagy bár csak conjungálni a katekizmussal? Hány poeta, rhétor vagyon, akit a bajusza s azt cirkáló magistra felettébb is megtanít, s mégsem elég, hanem Ovidius kell, De arte amandi, Catullus Tibullus, Propertius; Familiaris az egyéb könyvek között,*

*de Ésaías, Szent Pál sat., az egész biblia sunt peregrina. [...] Mivel nehezebb ezt megtanulni Mózesből: In principio creavit Deus coelum et terram, mint Ovidiusból: In nova fert animus mutatas dicere formas? mindenik 35 betű csak és hét szó.*¹³ A diákok rossz módszerrel tanulták a klasszikusokat, s mert főleg nyelvtani gyakorlásul szolgáltak, igazi lényegét nem is értették meg ezeknek, csak szajkózták. Apáczai keserűen panaszolta, hogy a mondattant 16 éves korában még nem értette, holott jól „bevágta”.¹⁴

Amikor a tanulás tulajdonképpen hasznáról ír, Szilvásújfalvi az anyagi és alaki képzés kettős eredményét hangsúlyozza. Egyfelől ismeretanyagot nyer a diák, másfelől csiszoltabb lesz, kifinomultabb szellemi képességekhez jut tanulmányai során. Megtanul helyesen viselkedni a templomban, az iskolában, a játékokban, vendégségben, összejöveteleken, a testtartásban, az alvásban [!] – mindehhez ajánlja Erasmus Civilatas morum c. művét. Így hát érdemes tanulni annak is, akiből nem lesz tudós, mert esetleg kénytelen félbehagyni tanulmányait. Ezért az iskolába mindenkit fel kell venni, mert „*nekünk nincsenek iskoláink, amelyekben csak magyar nyelven taníthatnák az olvasás és írás*”. Itt Újfalvi Imre nemzetközi összehasonlítást tesz, ösztönző túlzással állítva, hogy az anyanyelvű kisiskolák megléte következtében más nemzetben „*bármelyik nembeli között se igen találsz írástudatlant*”.¹⁵ S ha már nálunk nincsenek nemzeti kisiskolák, legalább az olvasást és írást az elemi osztályban anyanyelven kell tanítani.

Ezen a ponton érdemes egy kis kitérőt tennünk. Több jele is van annak, hogy Szilvásújfalvi tanácsa nem volt pusztába kiáltott szó. A marosvásárhelyi zsinat 1639-ben azt a határozatot hozta, hogy „*az magyar oskolák ususára az Alvintzi uram grammatikája kinyomattassék*”.¹⁶ Nem kiáltunk fel

¹³ *Bethlen Miklós* Önéletírása I-II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *V. Windisch Éva*. Az előszót írta *Tolnai Gábor*. Bp., 1955. I. köt. 165-166. A latin szövegek: ...nem volna-e jobb elébe helyezni amaz sok haszontalan nyelvtani, mondattani, verstani ismétléseknek, vagy bár csak összekapcsolni a katekizmussal? ... Ézsaiás, Szent Pál, stb. az egész Biblia idegenek. Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet. Lelkem arra visz, hogy az újjáalakult formákról beszéljek.

¹⁴ *Bán Imre*: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 44.

¹⁵ *Spener, Jacob Philip* 1675-ben kiadott művében azt írja, hogy a családfő a családjának minden nap olvasson a Bibliából, vagy ha ő írástudatlan, másokkal olvastasson. Javasolja a gyülekezeti szentírásvásárolását azoknak épülésére, akik nem tudnak megfelelően olvasni. (Pia Desideria – Istenfélő kívánságok, Bp. é. n. [1993], 54.). Tehát Németföldön sem volt mindenki írástudó. Erdélyben a Gelejkánonokban 1649-ben úgy említik a gyülekezeti bibliaolvasást, mint régebben fennálló gyakorlatot.

¹⁶ *Bod Péter*: Erdélyi református zsinatok végzései 1606-1762. Szerk. *Buzogány Dezső – Sipos Gábor*, Kolozsvár, 1999, 47.

boldogan, hogy íme a bizonyíték az anyanyelvű iskolák létezésére, ámbar az sem jelentéktelen tény, ha a határozatból a latin iskolák kezdő tagozatának magyar tannyelvűségét olvassuk ki. „Alvinczi uram grammatikáján” bizonyára az Alvinczi Péter által 1602-ben debreceni tanárként (!) átdolgozott és kiadott Molnár-féle latin nyelvtant értették.¹⁷ Ebben a szerkesztő feltüntette számos helyen a példák magyar megfelelőit is. Alkalmos tankönyvvé téve ez által a magyar nyelven való olvasás tanulás után a latin grammatika zökkenőmentes megkezdésére. Felettebb érdekes, hogy Brassóban ennek német változatát adták ki 1643-ban, feltehetően a német iskolák használatára.¹⁸ Szilvásújfalvi szellemében tehát magyar nyelven vezették be a kisdiákokat az írás-olvasás ismeretébe a latin iskolákban. Így nem meglepő, hogy 1646-ban az enyedi, majd ugyanebben az esztendőben a szatmárnémeti zsinat határozatot hozott az anyanyelvű iskolák felállításáról még a leányok számára is.¹⁹ S ha ez nem is valósulhatott meg széles körben, a latin iskolák anyanyelvű kezdő tagozata itt-ott meggyökerezhetett. Bizonyára a több helyen is folyó gyakorlat adott példát az enyedi zsinat 1693. évi határozatára: „*Hogy a vernacula oskolák falunként erigáltassanak, szívünk szerint eleitől fogva kívántuk, s most is kívánnyuk, azért, hogy vallásunknak istenes fautori segítségével légyenek ez jóban, szükségesnek ítéljük öngagságokat és kegyelmeket közönségesen megtalálni s útját, módját érteni. Most pedig imponáljuk a mestereknek, hogy magyarul initiálják a gyermekeket tanulni mindenütt, könnyű azután a deákra fogni őket*”.²⁰

A személyes eredmény mellett az iskolázás haszonélvezőit szintén megemlíti Szilvásújfalvi Imre. Ilyen az állam, de sokkal hangsúlyosabb előadásában a közjő, a mások haszna, a közművelődés s a haza üdve. Az iskolázás tehát közérdek. Egy ország boldogulásának elengedhetetlen feltétele az iskolaügy rendezett állapota. „*Minden népnél, hacsak nem egészen barbár, szörnyeteg és istentelen, mindig nagy becsülete volt az iskolának*”.

Mivel tehát az iskolaügy ilyen fontos, tanítónak és tanulónak ezt szem előtt tartva kell feladatát betölteni. A felkészületlen pedagógus ne vágjon bele a nagy feladatba. „*A közművelődés érdekében kérlek – szól szinte könyö-*

¹⁷ RMNy 887.

¹⁸ RMNy 1988.

¹⁹ *Bod Péter*: Erdélyi református zsinatok, i. m. 53. *Kiss Áron*: Egyházi kánonok. Kecskemét, 1875. 87.

²⁰ *Bod Péter*: Erdélyi református zsinatok, i. m. 61.

rögve – *tartózkodjatok a tanítástól, kik magatok is alig tudjátok a betűket összerakni, szorgalmasan tanuljátok, amit majd tanítotok.*” Az ideális tanítót két meghatározó vonással rajzolja meg: legyen képzett és ügybuzgó. A felkészületlen és buzgalmában elégtelen s ezért alkalmatlan tanár letöri a tanuló hajlamait, tehetségét, tehát nem pusztán helytelenül jár el, hanem kifejezetten árt. Egyébként a pedagógus pályát igen nagyra tartja Újfalvi Imre, a jó pedagógusról magasztaló szavakkal szól. Beszámol a saját pozitív pedagógus-élményéről, amikor nagy tanítványi hálával emlékezik meg pataki tanáráról, Thoraconymus Mátyásról: *„Szent emlékezetű, nagyon tudós férfit, az én kedves praeceptorom”* – így jellemzi őt.

Az eredményes nevelői munka azonban nem csak a tanítón múlik. Fontos a gyermek hajlama, tehetsége, egyénisége. Ókori nyomon haladva részletezi a tehetség külső mutatóit – nyílt tekintet, tiszta hang, formás testalkat, szerény fellépés, rendezett öltözet (a jellem kifejezése), csillogó szem, nem túl fekete haj – de megjegyzi, hogy ezek gyakran megtévesztők. Inkább Sokrates nézetét osztja, aki a tanulási kedvet, az értelmességet és az emlékezőtehetséget hangsúlyozta.

A fegyelmezést igen hangsúlyosan tárgyalja. Fegyelem nélkül nem lehet tudáshoz jutni. Kifejezetten elmarasztalja azokat a szülőket – bizonyára saját élményei alapján – akik elvárják az iskolától, hogy gyermekeiket jobbra formálja, de felháborodnak, ha ott erős kézzel fogják őket. Akik nem hajlandók az iskolai törvényeknek engedelmeskedni, azok maradjanak távol az intézménytől. Hiszen sem a tudomány, sem az erkölcs nem vésődik elménkbe korlátok nélkül. A fegyelmezésben a tekintélyre alapozott parancsolás nem mindig eredményes, jobb a dicséret, a dicsőségre sarkallás. A testi fenytést szinte a végsőkig kerülni kell. Ha mégis alkalmazni kényszerül a tanító a vesszőt, akkor *„az erre született testrészek kapják az ütleget”*. Amelyik tanár szitkozódva és átkozódva a fejét, oldalakat vagy más részeket ütlegel, arra nem szabad bízni a kisebb gyermekeket, ha pedig kiderül, hogy a tanításra is alkalmatlan, el kell távolítani az iskolából. *„Mert senkik nem verekedőbbek, mondja Erasmus a Dialogus de pronuntiatioban, mint akiből hiányzik az emberhez illő műveltség”*. Végül is a tanító kiegyensúlyozottan tartson fegyelmet: *„úgy a megbocsátásban, mint a büntetésben mértéket kell tartani”*.

A közös forrás, ami az egymást követő nemzedéket is reprezentáló Szegeci és Újfalvi elméletében világosan megragadható, a reformációval nemesített humanizmus, a Melanchthonra, Sturmra és Trotzendorfra egyaránt jel-

lemző „tudós kegyesség” eszménye. A septem artes liberales evangéliumi tartalommal való megtöltése, kiegészítve az iskolaszervezés új szempontjával. Az arányok természetesen mindegyiküknél másként érvényesültek. Melancthon a humanizmus és a hitvallásos jelleg egyensúlyára törekedett, Sturm rendszerében a humanista, Trotzendorféban a konfesszionális jelleg volt hangsúlyosabb.²¹ Nálunk a református reformáció nem tisztán, hanem szintézisként terjedt el, s hasonlóan ezeknek az iskolaügyet irányító áramlatoknak a sajátos ötvözete jelent meg. Ez épült tovább, finomodott is, ha úgy tetszik, az újabb szellemi áramlatok hatása alatt. Szilvásújfalvi esetében a korai puritanizmus a finomító áramlat, mely mögött Petrus Ramus új szempontú filozófiája áll, újfajta intellektuális magatartást teremtve. A „ramizmus” nem zárt, pontosan körülhatárolható filozófiai rendszer, sokkal inkább gyakorlat, célszerűség – Ramus kortársaitól az „usuarius” gúnynevet kapta – ezért a szellemiségét követők eklektikus képet mutathatnak. Együtt is és saját nézetrendszerükben ugyanúgy. Miközben újat alkotnak, nem tagadják meg mindenestől a múltat. Nem elégszenek már meg a múlt hagyományainak rendezésével, mint az ortodoxusok, előbbre lépnek, de a múltból sokat – ki többet, ki kevesebbet – merítenek. Ennek a szellemi magatartásnak a nyomai kimutathatók Szilvásújfalvi Anderko Imre és mások munkásságában, de talán a legjellemzőbb hazai képviselője Szenci Molnár Albert.²² Végül is azt mondhatjuk, hogy a reformációt követő évtizedek során az új szellemi áramlatok folyamatosan megjelentek nálunk is. Ezeknek megszülettek a hazai szintézisei, s egy-egy életpálya gyakorlatában egyszerre lehetett befolyásoló tényező a nyugati egyetemeken és itthon szerzett közvetlen tapasztalat, illetve a külföldi és hazai irodalom.

²¹ Mindhárom rendszer jellemzése: *Fináczy Ernő*: A renaissancekori nevelés története. Bp., 1919, passim.

²² *Czeglé Imre*: Rámista volt-e Szenci Molnár Albert. = *Keserű Bálint* (szerk.) Szenci Molnár Albert és a késő-renaisszánsz. /Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4./ Szeged, 1978, 43-48. Ramus, mint „usuarius” 44. *Czeglé Imre*: Ramus életművéről, jelentőségéről és magyar hatásáról. = *Theologiai Szemle*, 1972. 330.

Perényi Péter, a hagyomány szerinti iskolaalapító
(Dombormű a Sárospataki Református Kollégium falán, Vaszarly László alkotása)

KÖPECZI BÉLA

Comenius mint szépíró

Johannes Amos Comenius (Komenský) aXVII. század közepén Európában és nálunk is mint neveléelméleti szerző és mint gyakorló pedagógus jelentkezett. Kevésbé ismert, hogy a cseh író szépíróként is nagy hatást gyakorolt a cseh irodalom fejlődésére. 1623-ban, 33 éves korában írta meg *A világ labirintusa és a szív paradicsoma* (Labyrinth sveta a raj serce) című munkáját, amelyet 1631-ben, majd később 1663-ban átdolgozott. A könyvet a csehországi Grandysban írta, de csak a lengyel Lissában jelentette meg, tehát a bujdosásban, mert a fehérhegyi csata után 1620-ban ide menekült. Itt lett a Cseh-morva Testvérek püspöke és tanítója. Előbb 1611 és 1627 között a hernborni és heidelbergi egyetemen tanult, ahol felkészült papi és tanítói pályájára.

Az említett szépírói alkotást egyrészt azért írta, hogy bemutassa „a világ labirintus”-át a maga ellentmondásaival, másrészt, hogy látassa „az igaz keresztény közösséget”, ahol békében és boldogságban lehet élni. Ezzel jeleztük már, hogy a könyv két részből áll. Az első 36 fejezetből, amely bemutatja „a világ útvesztőjét”, a második 17-ből és a misztikus egyházat ábrázolja, amelynek ő is tagja. A kiindulópont a valóság ábrázolása, a befejezés viszont az utópisztikus elképzelés. Az utóbbi tekintetében olvasta Platon *Államát*, amelyet a filozófusok irányítanak, Morus *Utópiáját*, Campanella *Napállamát* és egyik kortársa és barátja, G. V. Andreae *Die Christenburg* című írását. Az említettek az elképzelt világról elmondják gondolataikat, Comenius ezekből is merít.

A munka a Comenius által megismert világot mutatja be, amely szi-ralmas: „Ezen a világon... egyéb sincs, mint tévelygés... aki visz-szavonul szíve hajlékába... az megtalálja az igaz, a tökéletes lelki békét és boldogságot.”¹ A vándort, aki maga Comenius, előbb Fürgeláb vezeti

¹ Dobosy László és Mayer Judit fordítását idézem. Bp., 1982.

a világba, könnyelmű módon, hogy azt megismerje, majd a Bódulat csatlakozik hozzájuk, aki a részleteket is megmutatja. A barokk párbeszédés forma lehetőséget nyújt arra, hogy kérdés és felelet formájában ismerje meg a világ csalfaságát.

Comenius felsorolja az általa megismert hat rendet: a házias, a kézműves, a tudás, a papi, a hivatalnoki, az ügyintézői és a lovagi rendet. Minden egyes esetben bemutatja ezeknek a sikereit és a bukásukat is. Az elsőt a nyomor és a küszködés jellemzi, a másodikat az erőlködés és a veszedelmek (például hajózás esetén), a harmadikat a vizsályok. Ezeket részletesen felsorolja, így szól a filozófusok közti ellenszenvről, az alkímiáról, a rózsakeresztesekről, a vallásokról. A negyedikben külön is megemlékezik a püspökökről és bűneikről, az ötödiknél többek között „a közömbös uralkodókról”, a hatodikban a nemesekről és visszataszító magatartásukról. Külön említi a gazdagokat, az élvezőket, a hatalmasokat, akik dicsőségre törnek, de a jobbágyokat és szenvedéseiket is. Ilyen módon tehát megismerte a mindennapok életét, és azt a következtetést vonja le, hogy ebben a világban nem érdemes élni.

A második részben – mint említettem – a misztikus egyházat mutatja be, ahova hazatalál, a szív paradicsomát, ahol a lélek egyesül Jézus Krisztussal. Szimbolikus világról van szó, amely szerinte „az igaz kereszténységet” képviseli, s ahol az ember békét és boldogságot talál. Ez az elképzelés szemben áll a feudális renddel, amelynek nyomorúságait megismerte, és elképzel egy szimbolikus, idillikus világot, amely őt befogadja. Mint látjuk, a szöveget 1623-ban írta, de 1631-ben és 1663-ban átdolgozta, tehát kiegészítette és javította.

1650-ben Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond meghívják Sárospatakra, ahol igyekeznek érvényesíteni iskolarendszeri és pedagógiai tapasztalatait. Négy évig él ebben a városban, s ez – meggyőződésünk szerint – életének egyik legszebb korszaka. Már előbb megjelentette a panszofikus nézeteit bemutató *Didactica magnát*, tehát *Nagy oktatástanát* és egy másik művét, *A teljes tudás előfutárát* (*Prodromus pansophiae*), amelyek kifejezték azt a meggyőződését, hogy a világ enciklopédikus és csak összefüggéseiben ismerhető meg. Ezeket a nézeteket Sárospatakon, ahol II. Rákóczi György ellenszenvé miatt felsőbb tanfolyamokat nem tudott létrehozni, nem valósíthatta meg. Ezzel szemben érvényesültek pedagógiai és művelődési elképzelései. Itt jelentette meg *A lelki tehetségek ki-*

műveléséről szóló beköszöntőjét, *A világ lefestve*, valamint *Az iskola mint játékszín lefestve* című művét, amelyet a pataki diákok be is mutattak. Itt írta meg a *Gentis felicitas* (A nemzet boldogsága) című emlékiratát, amelyben elmondta kritikáját a magyarországi és erdélyi viszonyokról, és javaslatot tett arra, hogy miként lehetne azokat megjavítani.

1654-ben elhagyta Sárospatakot, visszament Lissába, onnan tovább Amszterdamba, ahol élete további részét töltötte.

Az utópisztikus elképzelésekhez kapcsolódnak azok a témái, amelyekkel át akarta alakítani az európai viszonyokat azzal, hogy fellép a katolicizmus ellen és megszünteti az általa gyűlölt Bécs hatalmát. Egyik elképzelése az volt, hogy II. Rákóczi György a protestáns fejedelmek segítségével elfoglalja a császári fővárost. Ő tehát szívesen vette volna az erdélyi fejedelem európai megjelenését. 1659-ben megjelentetett egy munkát a következő címen: *Historia revelationum Chr. Kotteri, Christianae Ponatoviae, N. Drabicii...* Ebben többek között Drabiciussal (Drabikkal) kapcsolatban azt hirdeti, hogy az erdélyi fejedelem elfoglalja majd Bécs városát. Erre a munkára a korabeli újságírók és publicisták sokszor hivatkoznak. Magam is említtem a *Magyarország a kereszténység ellensége* című munkámban,² hogy egy francia kiadvány, amely az *Abrege du dessein Ottoman sur la Chrestiente* címen jelent meg, azt állítja, hogy Thököly, a török és a tatár XIV. Lajos segítségével elfoglalja Bécsset, és itt természetesen Drabicius prófiájáról van szó.³ Gueudeville a *L'Esprit des Cours* szerkesztője az 1707. január-áprilisi számban azt írja, hogy II. Rákóczi Ferenc elszánta magát a végsőig való ellenállásra, pedig példa lehetne számára Rákóczi Zsigmond és II. Rákóczi György, akik két hamis próféta – Drabicius és Comenius – hatalmába kerültek, és emiatt el is veszték.⁴ Jellemző, hogy a jeles protestáns író 1720-ban a *Dictionnaire historique*-ban, amely Rotterdamban jelent meg, az egyik jegyzetében azt írja: „Comenius álprófétáinak megcsúfolásából tanuljatok mindnyájan, akik az apokalipszissel fenyegetitek azokat, akik nem tetszenek nektek.” Ebben az esetben ellenfelét, Jurieu-t, a Franciaország ellen támadó hugenottát fenyegeti.⁵

² Bp., 1966.

³ Uo. 169.

⁴ Köpeczi Béla. A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp., 1966. 372.

⁵ Köpeczi 1966. 335.

Ennek a prófécianak híre járt nemcsak Európa nyugati részein, hanem Magyarországon is. Bercsényi Miklós 1712-ben írt leveleiben többször hivatkozik Drabicius állításaira, és azokat II. Rákóczi Ferencre vonatkoztatja. Hivatkozunk 1712. január 2-i levelére, amelyben a fejedelemnek a következőket írja: „Gallo Romam, Rákóció Budam, Sveco Viennam” (a franciák Rómát, Rákóczi Budát, a svédek Bécset) fogják bevenni. Itt ismételten Drabicius prófécijáról van szó.⁶ A március 18-i levélben meg is írja, hogy kiról van szó: „Így készül Drabetius útja”.⁷ Hasonló megnyilvánulások vannak más levelekben is.⁸

Utolsó megmaradt levelében, augusztus 3-án egy XII. Károlyt segíteni akaró francia követtel kapcsolatban írja: „Bezzeg, La Verne jó követje volt Drabeciusnak, mikor mindazok szabták volna az leczkét.”⁹ Ráday Pál, amikor visszatér Lengyelországból, azt mondja, hogy Rákóczi és Bercsényi hisznek e próféciaikban. A fejedelem ilyen természetű leveleket nem írt.

Mint láttuk, Comenius jeles szépíró is volt, Husz Jánost követve, s ideális államát nemcsak utópiájában mondja el, hanem az európai viszonyok átrendezési terveiben is, tehát a valóságban.

---

⁶ Bercsényi Miklós válogatott levelei. Szerk.: *Köpeczi Béla*. Bp., 2004. 286.

⁷ Uo. 305.

⁸ Uo. 307, 314, 317, 323, 326, 319, 334.

⁹ Uo. 340.

 ŐSZ FERENC

Comenius és „a tudomány nyelve”

Johannes Amos Comeniust egész életében foglalkoztatta a nyelvek problémája. Sőt, talán ez érdekelte leginkább.

Műveinek legnagyobb részét latinul írta, mivel ez volt akkoriban a tudományos élet köznyelve egész Európában. Természetesen foglalkoztatta őt – mint megannyi kortársát – az egész emberiség közös, tökéletes nyelvének problémája: ugyan melyik nyelv tölthetné be ezt a szerepet?¹

Dolgozatomban elsősorban Comenius latinságával, jobban mondva szerzőnknek a latin nyelvről vallott nézeteivel foglalkozom. A tökéletes nyelvről való elképzeléseit csak röviden érintem, erről ugyanis már sokan írtak, ráadásul ennek tárgyalása meghaladná e rövid tanulmány kereteit.

*Comenius Apológiája,
annak érvrendszere saját latinságának védelmében*

Comenius saját latin nyelvhasználatának védelmében írott műve a „*Pro latinitate Januae Linguarum suae illiusque praxeos Comicae Apologia*” (a továbbiakban *Apologia*). A műnek két kiadása ismert: az első, ami 1657-ben jelent meg, sok helyen eltér az *Opera Didactica Omnia* (ODO) keretében kiadott második változattól.

Az eltérés oka leginkább az lehet, hogy a támadást indító *J. H. Ursinus*², Comenius első válaszát követően, az „*Atrium Latinitatis sive Commentarius locuples in Januam Comenianam*” (Frankfurt 1657) című művében jelentősen mérsékelte bíráló nézeteit. Ezért – utólag – Comenius is szelídebb hangvételűvé tette saját válaszát. Az első kiadás ugyanis meglehetősen kemény, személyeskedésektől sem mentes választ adott Ursinus támadásaira. Például

---

¹ A tökéletes nyelv kérdésének olvasmányos tudománytörténeti összefoglalása: *Umberto Eco: A tökéletes nyelv keresése*. Bp., 1998.

² Johannes Heinrich Ursinus (1608-1667) tudós humanista.

Martialis egyik epigrammáját idézte, ami szerint a szerző örülhet, ha gyűlöl a munkáit – ez jelzi, hogy olvassák és hatást keltenek:

*Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos,
Meque sinus omnes, me manus omnis habet.
Ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit.
Hoc volo: nunc nobis carmina nostra placent.*³

(Martialis VI, 60)

Lássuk tehát, mi is volt a vád! Ursinus két műnek (*Ianua, Schola Ludus*) a latin szóhasználatát kifogásolta – holott éppen ezek a munkák tették világhírűvé Comeniust, fontosak voltak a korabeli iskolai oktatásban, és írójuk is fölöttébb büszke volt rájuk. „*Quaedam obsoleta, rejectitia, barbara*”, azaz szokatlan, elvetendő, idegenszerű kifejezések vannak bennük – hangoztatta Ursinus –, amiket a szerző (azaz Comenius) ok nélkül, sőt túlburjázóan használ.

Tehát bizonyos latin nyelvhasználati hibákat vet Comenius szemére. Mi is ezeknek az antik definíciója? Hogyan fogalmazták meg ezt a latint anyanyelvükként ismerő ókori szerzők? „*Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: soloecismus et barbarismus. Soloecismus est, cum in verbis pluribus consequens verbum superius non a<d>commodatur. Barbarismus est, cum verbis al<iquid> vitiose efferatur.*”⁴ (Rhetorica ad Herennium IV. 17, 13.); „*Vitium quod fit in singulis verbis sit barbarismus.*”⁵ (Quintilianus: Institutio Oratoria I. 5, 6.)

Meg kell jegyezni, hogy a *barbarismus* ellentéte a görögben a (Ellhnismo/j, a latinban pedig a *latinitas*: tehát az adott nyelvnek megfelelő szóhasználat, amit a magyarul *magyarosságnak* nevezünk. Az egyes szavak szintjén megjelenő hibákról van itt szó, vagyis az adott nyelvtől idegen, helytelenül képzett szavak használatáról, ezt hozták fel vádként Comenius ellen.

A latin nyelvnek már az ókorban is jellemzője, mégpedig problémás jellemzője volt a szóképzés nehézkessége vagy inkább hiánya. Így rend-

³ „Verseimet Rómám kedvelli, dicséri, dalolja, / Minden kéz engem tart s valamennyi kebel. / Ez pirul, az sápad; bámul, gyűlöl ásít a másik; / Célt értem: könyvem most magam is szeretem.” (Csengery János fordítása)

⁴ „A beszédben két olyan hiba lehet, ami által sérül annak latinossága: a soloicizmus és a barbarizmus. A soloicizmus nem más, mint amikor több egymást követő szónál nem megfelelő az egyeztetés. Barbarizmus az, amikor valami hibás szavakkal van kifejezve.”

⁵ „Az egyes szavak szintjén megjelenő hibát neveztük barbarizmusnak.”

kívül tömör ez a nyelv, kevés szót használ, de sok értelemben, ahogy azt a görög Plutarchos is megfigyelte (aki egyébként élete végéig nem tanult meg jól latinul):

„κάλλους δὲ Ρωμαϊκῆς ἀπαγγελίας καὶ τάχους αἰσθάνεσθαι καὶ μεταφορᾶς ὀνομάτων καὶ ἁρμονίας καὶ τῶν ἄλλων, οἷς ὁ λόγος ἀγάλλεται, χαρίεν μὲν ἡγούμεθα καὶ οὐκ ἀτερπές· ἢ δὲ πρὸς τοῦτο μελέτη καὶ ἀσκήσις οὐκ εὐχερῆς, ἀλλ’ οἷσισι πλείων τε σχολὴ καὶ τὰ τῆς ὥρας ἔτι [πρὸς] τὰς τοιαύτας ἐπιχωρεῖ φιλοτιμίας. ”

Máthé Elek fordításában: „*Úgy véljük, nem kis örömet és élvezetet jelent a latin nyelv szépségének, szabatos szóhasználatának és képes kifejezéseinek megértése, de ehhez alapos és gondos gyakorlásra meg szorgalomra van szükség, így hát csak azok juthatnak el hozzá, akiknek van elegendő szabad idejük, és életkoruk is alkalmasabb szándékuk megvalósítására, mint a miénk.*”⁶

Másrészt ez a sajátosság, a szóképzések és szóösszetételek korlátozott lehetősége, amit az ún. klasszikus latin (vagyis Caesar és Cicero – no meg a követők – purizmusa) gyakorlatilag nyelvi normává emelt, már az antikvitásban problémát okozott az új fogalmak (terminológiák) meghonosításában. Ugyanez a gond került elő a humanizmus utáni Európában. A humanizmus ugyanis a klasszikus latin nyelvhasználatot vélte követendőnek, saját magát a klasszikus antikvitás folytatójának tartotta, annak újjászületéseként (reneszánsz) határozta meg. Eközben elítélte a korábbi évszázadok (az ún. „medium aevum” vagyis a *közép-kor*) klasszikus normáktól eltérő latin nyelvét. Természetesen a civilizációs fejlődés, a rengeteg új fogalom következtében ez egyre nagyobb problémát jelentett. Az új fogalmakat – a szóalkotás hiányai miatt – a korabeli tudományos életben általánosan használt latin nyelv csak nehézkesen, körülírásokkal tudta visszaadni.

Comenius védekezését – miután elismeri, hogy művének teljességre törekvő „szó-tár” jellege miatt olyan kifejezéseket is fel kellett használnia, amelyek nincsenek meg a klasszikus szerzőknél⁷ – néhány klasszikusnak elfogadott szerző érvelésére építi, akik már az ókori Rómában írtak erről a problémáról. Senecának az 58. levelét, Quintilianust, valamint Horatius *Ars Poeticá*ját idézi.

⁶ Plut. Démostenész 2.

⁷ „Quid enim libello isto (Ianus Linguarum) volui? *Nomenclaturam* (utique) *rerum condere*. Quam non semper ex Cicerone, aut priscis, habere potui. etiam cum modernis de rebus modernis loquendum fuit.” (Apologia 4)

Seneca: „*Quanta verborum nobis paupertas, imo egestas, fit, numquam magis, quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, quum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent: quaedam vero cum habuissent, fastidio nostro perdidissent.*”⁸ (Epistulae 58, 1.)

Quintilianus: „*Usitatis tutius utimur, nova non sine quodam periculo.*”⁹ (Inst. Or. I, 5.) „*ONOMATOPOIA, id est fictio nominis, Graecis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur*”¹⁰ (Inst. Or. VIII, 6.)

Horatius: „*Licuit semperque licebit || Signatum praesente nota producere nomen.*”¹¹ (Ars Poetica 56.)

Ezen túl néhány további érvet is felvonultat a latin szókészlet továbbfejlesztése, modernizálása és ezáltal a latin élő használata mellett. Először is azt, hogy sok olyan új dolog vagy fogalom született az évszázadok során, ami az ókorban még nem létezett, tehát a nyelvnek szava sem lehetett rá.¹² Továbbá, hogy mivel a latinra vonatkozó tudásunk egyedüli forrását a ránk maradt írott szövegek jelentik, előfordulhat, hogy valamilyen dolog vagy fogalom megnevezésére volt ugyan szavuk a rómaiaknak, de az nem szerepel a fellelhető szöveganyagban.¹³

Láthatóan Comenius a szóképzés problémájára hegyezi ki az érvelést: az új szavak alkotása mindig együtt járt a nyelv fejlődésével, ezt könnyű belátni. Ha egyszer nincs egy fogalomra megfelelő szó, akkor képezni kell, hacsak nem akarunk állandóan ujjal mutogatni, ami egyébként is lehetetlen.¹⁴

A szóképzés megengedett voltát pedig az alábbi érveléssel támasztja alá: „*Ha valaki az állítja, vagy azt gondolja, hogy «Nekik (ti. az ókori rómaiaknak) bizony megengedhető lett volna a szóalkotás, hiszen anyanyelvük volt a latin: ám nekünk nem.»*, arra így felelek: *aki a helyet megörökli, az a jogot is. Nem ők használják már ezt a nyelvet, hanem mi. Még ha így is van, már*

⁸ „Hogy mekkora nálunk a szavak szegénysége, sőt hiánya, azt épp a mai napon értettem meg legjobban. Ha történetesen Platónról beszélgetünk, ezer olyan fogalom merül fel, amire szavunk kellene, hogy legyen, ám még sincs. Ha pedig volt, a mi finnyasságunk kiirtotta.”

⁹ „A megszokott kifejezéseket biztosabban használjuk, az újakat ellenben nem minden veszély nélkül”.

¹⁰ „Az ‘onomatopoiá’, vagyis a szóalkotás, a görögöknél teljesen elfogadott, nálunk ellenben alig tűrik el.”

¹¹ „Lehetett s mindég lehet is majd || alkotunk a jelen hangjának megfelelő szót.” (Novák József fordítása)

¹² „Antiquos multis caruisse rebus, quae post demum aut Naturae observatione deprehensae aut Artis ope inventae sunt: quid ergo mirum, defuisse rei alicuius vocabulum, quum ne ipsa quidem res exstaret?” (Apologia 10)

¹³ „Tandem etiamsi forte nonnullis a quotidiano usu remotis rebus, hic aut illic, fuissent indita nomina, illa tamen nemine in scripta referente priebantdeno.” (Apologia 10)

¹⁴ Apologia 14

egyetlen népnek sem anyanyelve a latin, mindazonáltal Európa számára olyannyira közös, hogy a legtöbb (európai) nép nagyobb gonddal műveli, mint a sajátját. [...] A latin nyelv manapság teljesen a művelt emberek tulajdona. Ők pedig nem tagadhatják meg tőle, hogy ne csupán – mint ezidáig – a választékosságban csiszolódják, hanem a bőségében is szépen gazdagodják.”¹⁵

Mindazonáltal – és éppen ezért nem lehet Comeniust „barbarismus-sal” vádolni – a szóképzésnek a latinban szigorú szabályai vannak. Szerzőnk három törvényt állít fel:¹⁶

– „Ne quid temere fiat, et circa necessitatem.” (Ne elhamarkodottan és szükségtelenül történjen.)

– „Voces novae ex antiquis deducantur radicibus.” (Az új szavak régi gyökerekről eredjenek.)

– „Nihil, nisi secundum analogiam fiat.” (Kizárólag az analógia módszerét szabad követni a képzésben.)¹⁷

Miután szerzőnk lexikai barbarismus vádját elhárította, a barbarismus egy másik fajtájával is szembe kell szállnia, amit a következő módon definiál: „*Latina illatine efferuntur*”¹⁸, azaz a latin szavakat hibásan, nem latinosan használja valaki.

Sorra veszi az Ursinus által hibásnak vélt alakokat és mindegyiknek megmutatja a latin szerzőknél található előfordulásait. E ponton világosan láthatjuk Comenius felfogását a latin nyelv használatáról; a példák ugyanis a teljes latin irodalomból származnak, beleértve a preklasszikus, a későantik sőt a középkori szerzőket is. Számára tehát a latin nyelv egyfajta élő folyam, nem pedig egy adott nyelvállapothoz való makacs – és kilátástalan – ragaszkodás. A grammatikusok akadémikuskodásával szemben, hogy szabálytalan alakokat használ, ezen szóalakok ókori előfordulásait idézi, olyan szerzőktől, akiknek kétségtelenül anyanyelve volt a latin. Ehhez ráadásul éppen – a latin nyelvhasználatában egyébiránt igen

¹⁵ „Si quis dicat. aut cogitet: *Illis fortasse hoc licuisse, quibus sermo Latinus fuit natus. non nobis. Respondebo: Qui succedit in locum, succedit in ius. Non illi iam lingua utuntur, reducti in quietem, sed nos quibus inter res versandum est. Deinde, esto: Nulli iam genti Latina lingua sit propria, est tamen Europaeo Orbi adeo communis, ut a pluribus, maiorique industria, quam ipsae vernaculae, colatur. [...] Latina lingua nunc tota Eruditorum possessio est: qui eam non tantum ad elegantiam, uti hactenus, poliri, sed et ad opulentiam pulchre locupletari, invidere non possunt, certe non debent.*” (Apologia 20.)

¹⁶ „*Leges enim hic ponendae sunt, quas transgredi liceat nemini.*” (Apologia 26.)

¹⁷ Apologia 26, 27, 28.

¹⁸ Apologia 37.

rigorózus – G. J. Vossius¹⁹ grammatikusokkal szembeni véleményét idézi: „*Contra item rigidos grammaticos appono G. Vossii iudicium: «Multa sunt in quibus non grammaticos canonas, sed usum veterum et aures quisque suas, nisi Midae forte habeat aures, consulere debeat.»*”²⁰

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Comenius a latin nyelvet a korabeli tudományos élet *élő* közvetítő eszközeként igyekezett használni, és ehhez elengedhetetlennek tartotta a nyelv folyamatos – de kontrollált – változását, megújulását. Hogy miért is éppen a latin nyelvnek szánta ezt a szerepet, arra a következő bekezdésekben szeretnék választ adni.

Comenius latin nyelvének jellemző vonásai

Comenius latin nyelvét a mai napig kritikusan tárgyalják és kezelik. Tény, hogy Comenius elutasította azt a purista felfogást, mely szerint kizárólag az aranykori auktorok nyelvhasználata fogadható el. Ezt, vagyis a klasszikus latinhoz való túlzott ragaszkodást „*Ciceroniana haeresis*”-nek, azaz „cicerói eretnekségnek” nevezte.

Fontos megemlíteni, hogy a humanista latin nem azonos a purista latinnal. Természetesen a humanisták alapvető álláspontja az, hogy nyelvüket el kell távolítani a középkori latintól és a klasszikushoz kell közelíteni. Ennek mértékében viszont nem volt összhang: a „haladóbb” humanisták (például Comenius) vállalták és felhasználhatónak tartották a későantik szerzők, az egyházatyák, sőt a skolasztikus tudomány latinságát is.

Comenius latin nyelvhasználatának jellemzőit legutóbb Julie Nováková foglalta össze²¹ az alábbi pontokban:

1. Comenius *kerüli a középlatin szavak és kifejezések használatát.* (Például a *perla*²² és a *guerra*²³ szavak helyett a klasszikus *margarita* és *bellum* szerepel a comeniusi szövegekben.)

¹⁹ Gerardus Johannes Vossius (Voß) (1577-1649): Híres holland tudós. Dordrechtben tanult, majd Leidenben tanított 1600-tól filozófiát. 1615-ben a dordrechtli iskola rektora, majd 1622-től Leidenben is ugyanezt a tisztséget töltötte be. 1631-től a rétorika, a történelem és a görög nyelv professzora.

²⁰ „A szigorú grammatikusokkal pedig Vossius véleményét állítom szembe: Sok dologban nem a grammatikai szabályrendszert, hanem a régiek (ti. a latin szerzők) nyelvhasználatát és saját fülünket (már ha nem Midász füleivel/ti. számárfülekkel/ van valaki megáldva) kell követni.” (Apologia 115)

²¹ Julie Nováková: Das Problem des Lateins Komenskýs, Acta Comeniana 3. 27. (1972), 411-419.

²² gyöngy

²³ háború

2. Kétségtelenül a *klasszikus* („cicerói”) *latinság adja Comenius nyelvének meghatározó részét.* (A *Ianua* javításai²⁴ is erre irányulnak, és a felvázolt iskolai modelljében²⁵ is kifejezetten figyel a helyes latinság megtanítására.)

3. Nyelvében nagy tömegben fordulnak elő a *pre- és posztklasszikus szavak*, kifejezések.

4. A *humanista neologizmusok* is jelentős szerepet töltenek be Comenius latinságában. (pl. *lexicalis, illatinus, morobibulus, pansophia*) – részben olyan szavaknál, amelyeknek nincs antik megfelelője. Szerzőnk a cicerói latin szószerzőségét többször is bírálja.

5. A „*varietas delectat*”²⁶ elvének szinte végletes alkalmazása. Vegyesen használja az anomáliás szóalakokat, pusztán változatosság kedvéért: *cum – quum, maxumus – maximus, lubet – libet.*

6. Rengeteg *szólást, közmondást és példát* szerepeltet a műveiben, ami tipikusan humanista jellegzetesség.

Ezek alapján azt a következtetést vonja le Nováková, hogy Comenius nyelve valódi humanista latin, ami a klasszikusra épül ugyan, de annak a korabeli tudományos élethez adaptált, „modernizált” változata. Mentés viszont a humanisták egy részének dogmatikus túlzásaitól (akik csakis az „aranykori” latin szóhasználatát fogadták el), sőt – amint azt az *Apologia pro Latinitate sua* bizonyítja, e kérdésben komolyan vitatkozott velük.

Comenius véleménye a „közös nyelvről” és a latin szerepéről

Comenius – noha a közös/univerzális nyelv problémája egész életében foglalkoztatta – legteljesebben és szisztematikusan meghatározó filozófiai munkájában, a *De rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica*²⁷ (1656-70) „*Panglottia*” című részében tekinti át ezt a problémát.²⁸ Gondolatmenetének a lényege, hogy az népek közötti megértés és barátság, valamint a

²⁴ Comenius életében több kiadása is napvilágot látott e műnek, amiben a szerző sok-sok javítást eszközölt, java részüket éppen a klasszikusabb latin nyelvezet végett.

²⁵ ODO (Opera Didactica Omnia) III, 113-134.

²⁶ A változatosság gyönyörködtet.

²⁷ *De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica.* Ma leginkább „Consultatio” néven ismert. Maga Comenius is fő művének tekintette. 7 részből áll: *Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panorthosia, Pannuthesia*, amelyek afféle széles foglalatát adják az eljövendő szép új világnak. Ez a mű sokáig ismeretlen volt: csak 1935-ben találták meg. Első kiadása pedig 1966-ban készült el. A *Panglottia* valószínűleg 1665-66 környékén született meg.

²⁸ V. Skalička: Probleme der Panglottie, Acta Comeniana 25 (1969) 179-181. V. T. Miąkowská-Kozáková: Comenius's Linguistic Theory and Experiment, Acta Comeniana 28 (1979) 291-319.

krisztusi evangélium hirdetésének legnagyobb akadályát a nyelvek sokfélesége jelenti, ami lehetetlenné teszi a hatékony kommunikációt.²⁹

Comenius három lehetséges megoldást lát erre a problémára:

– Minden nyelv a világon, beleérve a legkisebbeket is, egyforma gondal legyen művelve, hogy ezáltal a fogalmaink és bölcsesség megértésének egyenlő eszközei lehessenek. (Pantoglottia)³⁰

– Ha ezen megoldás nem valósítható meg, akkor legalább emeljünk ki néhány művelt, gazdag nyelvet, és ezeket tegyük tökéletessé: így a szomszédos népek ezeket használhatják közvetítőnek. (Poliglottia)³¹

– A harmadik megoldás, hogy válasszunk (vagy alakítsunk) ki egyetlen nyelvet, ami az összes többi fölött áll, világosabb, tökéletesebb azoknál. (Monoglottia)³²

Ezek közül egyedül a harmadik megoldást tartja kivitelezhetőnek, ám ott felmerül a nagy kérdés: melyik legyen a kiválasztott nyelv? Comenius áttekinti a lehetőségeket (héber, görög, latin, újlatin nyelvek, szláv, német stb.), de mindegyikben talál kivetnivalót. Így jut el végül egy új nyelv megalkotásának szükségességéhez, ennek lépéseiről szól valójában a *Panglottia*.

A felsorolt nyelvek között a latinról ír néhány gondolatot, amelyek dolgozatunk szempontjából fontosak. Itt *Ludovicus Vives*³³ nézeteit is megemlíti, aki a latin mint közös nyelv mellett érvelt. (Comenius utal a már említett *Novissima Linguarum Methodus* című 1648-ban megjelent művére, ahol ugyanezeket a gondolatokat szerepelteti.) A latin melletti érvek, hogy a többiekénél kiműveltebb (*iam aliis cultior*), számunkra ismert (*nobis [...] iam nota*)³⁴, végül pedig az, hogy mivel elkészült a *Ianua Linguarum*, kéznél van a latin elterjesztésének eszköze.³⁵ Mindazonáltal szerzőnk – hiszen itt éppen egy új nyelv létrehozása mellett érvel – arra is kitér, miért *nem* alkalmas közös nyelvnek a latin: először is az alaktani, grammatikai nehézsége miatt³⁶,

²⁹ J. Acosta állítását idézi, miszerint csak Amerikában 700 különféle nyelvről tudnak. (Panglottia I, 10.)

³⁰ Panglottia II, 2.

³¹ Panglottia II, 3.

³² Panglottia II, 4; Ez a tökéletes nyelv lesz a „certissimum novae Lucis ad Gentes omnes vehiculum”.

³³ Juan Luis de Vives (1492-1540) spanyol humanista.

³⁴ Teljesebben, hogy lássuk, nem az önzés, hanem a kiválasztottság tudata mondatja ezt: „Nobis, a quibus Rerum emendatio commendari aliisque suaderi debet, iam nota.” - „Számunkra, akiknek a világ jobbítását propagálni és terjeszteni kell, már ismert.” (Panglottia VI, 9)

³⁵ „Commendandi hanc gentibus Orbis non ignoramus iam Viam, reperta lanua Linguarum.” (Panglottia VI, 9)

³⁶ „Ob difficultatem, quae ex multitudine variationum (in declinationibus, coniugationibus, structura etc.) multitudine surgit.” (Panglottia VI, 9.)

továbbá a tökéletlensége következtében.³⁷ Mindazonáltal téves lenne az a kijelentés, hogy Comenius nem tartotta fontosnak a latint és nem ismerte el annak lehetséges közvetítő szerepét. Ugyanis egyik korábbi művében, a *Novissima Linguarum Methodus*ban (1648), ami a nyelvtanítás módszertanának megújításával foglalkozik, néhány alapvető fejezetet szentelt a latin különleges szerepének.

Gondolatmenetének kiinduló pontja, hogy sok (vagy inkább túl sok) nyelv ismerete még nem ismérve az ember bölcsességének („*Linguarum plurimum scientiam, non esse partem Sapientiae.*”)³⁸ Ennek igazolására az ókori görögség példáját hozza fel, akik³⁹ szinte kizárólag görögül tudtak (megtehették ezt, hiszen egy tökéletesen kimunkált nyelvvvel rendelkeztek), és idejüket nem a nyelvek, hanem a valóság (*rerum*) tanulmányozásával töltötték. Így juthattak el a filozófia (és a tudományok) csúcsaira.⁴⁰

Majd – a jelen valóságába visszazökkenve – az alábbi kijelentést teszi: „*Nihilominus tamen, tali iam rerum statu, linguae discendae sunt.*” azaz „Mivel azonban manapság olyan a helyzet, amelyen, nyelveket kell tanulnunk. Ez ugyanis az egyetlen lehetőségünk arra, hogy megértsünk más népeket, sőt a hasznossága mellett örömteli is a nyelvismeret.”⁴¹

Mégis az a legjobb, ha van egy olyan nyelv, ami fölötté áll a többinek: ezzel mindenki foglalkozik, mindenki ismeri. Így először is a lehető legtökéletesebbé válik, példakép lesz a többi nyelv számára, végül valódi „közös nyelvvé” fejlődik. Itt érdemes hosszabban idézni szerzőnk okfejtését: „*Uni*

³⁷ „Ob imperfectionem. Nec enim habemus totam: nec tantum eius intelligimus, quantum habemus.” (Panglottia VI, 9.) Tehát azt érti itt tökéletlenség alatt, hogy a latin nyelvet, mivel nincs művelt anyanyelvi közössége, nem ismerjük teljes egészében.

³⁸ „Nem része a bölcsességnek a sok nyelv ismerete.” (Novissima Linguarum Methodus VI, 1.)

³⁹ Megemlíthetjük itt a híres ókori történetírót, Hérodotos példáját, akiről tudjuk, hogy beutazta a korabeli világ jelentős részét, ugyanakkor – ezt a művében használt idegen névalakok elírásaiból következtetjük – a görögön kívül nem beszélt más nyelven. Vagy felhozhatjuk az ókor egyik legolvasottabb, legműveltebb emberét, Plutarchost, aki egyetlen idegen nyelvet sem bírt, csupán latinul tudott valamicskét. Hogy mi okozta a görög anyanyelvűek körében ezt, arra némi magyarázatot adhat Cicero egyik utalása: „Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur.” (Pro Archia 23,3) Tehát a görög az ókorban igazi világnyelv volt, második vagy „közvetítő” nyelvként általánosan használták: így a görög anyanyelvűek nem kényszerültek arra, hogy mást megtanuljanak.

⁴⁰ „Graecos olim eo fuisse caeteris sapientiores, quod cum domi haberent, linguam omnium cultissimam, addiscendis aliis tempus non terebant, sed se mox Rerum studio dabant.” (Hajdanában a görögök azért voltak tudósabbak a többi népnél, mert a legműveltebb nyelv volt a sajátjuk: nem más nyelvek tanulására fecselelték idejüket, hanem azonnal a valóság kutatásához fogtak.) (Novissima Linguarum Methodus VI, 1.)

⁴¹ 1.) Unum hoc remedium est divisas etiam intelligere. 2.) ipsa humanae societatis ratio requirit; 3.) cuique per se utile est ... et iucundum (Novissima Linguarum Methodus VI, 2.)

alicui linguae prae ceteris colendae dandam esse (vel omnibus hominibus operam fine triplici. Primo, ut illa ipsa una lingua multorum communi ope excolatur perfectius. Secundo, ut sic exulta aliis quoque linguis melius perpoliendis velut exemplar sit. Tertio, ut eo lubentius assumatur in commune gentium vinculum, interpretem scilicet universalem, omnium ad omnes: postquam a sapientioribus universali confusione gentium et linguarum, universale remedium pridem optari coeptum est, lingua aliqua universalis. Sed quae illa? ” („Egy meghatározott nyelv művelésével a többenél inkább kell foglalkozni, akár az egész emberiségnek, hármas célból. Először, hogy az a nyelv, sokak közös erőfeszítésével, tökéletesebben legyen művelve. Másodszor, hogy ilyen módon kiművelve, afféle mintapéldánya legyen más nyelvek csiszolásának. Harmadszor, hogy annál szívesebben fogadják el népeket összekötő kapocsként, mint univerzális tolmácsot, akárkitől akárki felé. Az bölcsek ugyanis már régen szükségesnek tartják a népek és a nyelvek Bábelének általános gyógyszeréül az általános nyelvet. De melyik legyen az?”)⁴²

Tehát Comenius számára nem az eszköz, hanem a cél fontos: a „bábeli zavar” megszüntetése. Így juthat el a kereszténység (ami alatt Comenius persze a protestantizmust érti) az összes néphez, és ezáltal jöhet létre a nemzetek békés egysége. (Természetesen Comenius itt sem hallgatja el, hogy szerinte legjobb lenne *megalkotni* az emberiség tökéletes, közös, új nyelvét. Ám elismeri, hogy ez nem valósítható meg egyhamar. Mindazonáltal megalkotás lehetőségét fenntartja;⁴³ később pedig, a *Panglottiában* annak módját részletesen ki is fejti. Mint arra már utaltam, a tökéletes nyelv megalkotása egyébként is a kor egyik fontos témája volt.⁴⁴)

⁴² Novissima Linguarum Methodus VI, 3.

⁴³ „At non desunt rationes, quae linguam totam significativam, totam realem, totam harmonicam, conditi posse spern faciunt.” (Novissima Linguarum Methodus VI, 10.)

⁴⁴ L. Couturat – L. Leau: Histoire de la Langue universelle, Paris 1903.; vö. S. Sousedík: Universal Language in the Work of John Caramuel, A Contemporary of Comenius, AC 33 (1991) 149-158; Comenius igen komolyan foglalkozott e kérdéssel, szinte egész életében: „Comeniusnak az univerzális nyelvvel foglalkozó munkái azokhoz a nyelvészeti elképzelésekhez tartoznak, melyek Európában évszázadok alatt jöttek létre. A korabeli filozófusok – Bacon, Leibniz, Descartes – hatására a filozófiai nyelv gondolata vált uralkodóvá. Bacon szerint a nemzetközi nyelvnek – a tudomány eszközeként – magából a dolgok lényegéből kell létrejönnie. A filozófusok arra is gondoltak, hogy a nemzeti nyelveket az univerzális nyelvvel helyettesítsék. Ennek az volt az oka, hogy a meglévő nyelveket nem találták kellően logikus felépítésűeknek. Pl. Leibniz a nyelvet az ész eszközeként tekintette, és azt vallotta: szinte matematikai pontossággal kell kifejeznie a gondolatokat, a dolgok közti viszonyokat.” (Molnár László: Univerzalizálás a nyelvben és a gondolkodásban, (Gondolatok Comenius nyelvelméletéről, az univerzális nyelvről, a Comenius Tanítóképző Főiskolán folyó eszperantó nyelv oktatásáról, jövőjéről – 1000 éves a magyar iskola pályázatra benyújtott díjazott dolgozat), Sárospatak 1996.)

Most kanyarodjunk vissza a korábbi idézet utolsó mondatához. Melyik legyen a közös nyelv? Szerzőnk jól tudja, hogy mindegyik nyelv magát tartja a legkiválóbbnak, és mindegyik szeretne „közös” nyelvvé válni. A történelem során ezt már többször is megpróbálták elérni a kultúra, a vallás vagy a hatalom erejére támaszkodva. Ilyen nyelv pl. a görög, a latin, az arab, a német, a török vagy a spanyol: ezek „univerzálisabbak” másoknál, ugyanis – terjesztésük következményeképp – több országban beszélik, ismerik őket.

Ezek közül, Comenius szerint, a *latin* mellett szól a legtöbb érv, hogy közös nyelv legyen. Itt – a már említett – Ludovicus Vives véleményét idézi e kérdésben:

– „*Nam illa perfectissima esset omnium.*” (Ugyanis ez mind között a legtökéletesebb.)⁴⁵

– „*Ea quoniam diffusa est iam per complures nationes hominum; cum artes paene omnes illius sunt litteris mandatae.*” (Mivel igen sok nép között elterjedt és szinte az összes tudomány e nyelven van leírva.)⁴⁶

– „*Est etiam copiosa, quia exulta et aucta multis scriptorum ingeniiis. Sono insuper suavi. Tum gravitatis cuiusdam non ferinae et agrestis, ut in aliis nonnullis, sed fortis et prudentis.*” (Ráadásul gazdag is, mivel sok-sok író tehetsége művelte és növelte. Ezen kívül a hangzása is kellemes. Továbbá van benne valami méltósággal teli keménység, de nem afféle vadállati és parasztos, mint sok más nyelvben, hanem bátor és megfontolt.)⁴⁷

Comenius is úgy érzi, hogy a latin ajánlásakor valójában – noha ki-mondatlanul – egy tökéletes nyelv óhaja jelent meg Vives gondolataiban, ám ennek megvalósulásában nem reménykedett. A latin nyelv tehát szükségből a legjobb választás. Ezt szerzőnk saját érveivel is igyekszik megtámogatni:

– „*Quod gentium multorum iam agat Mercurium.*” (Mivel sok nép között már most is ez a tudomány nyelve.)

– „*Quod concinnitate sua multum rectitudinis addat ingeniiis.*” (Mivel szépségével helyes irányba tereli a tehetséges embereket.)

– „*Quod sapientiae omnigenae paratos iam secum ferat thesauros supra omnes totius Mundi linguas.*” (Mivel a bölcsesség mindenféle kin-

⁴⁵ Novissima Linguarum Methodus VI, 9.

⁴⁶ Novissima Linguarum Methodus VI, 9.

⁴⁷ Novissima Linguarum Methodus VI, 9.

cse már benne van: itt nyilván az auktoranyag mennyiségére céloz. Ráadásul ezt kiegészíti azzal, hogy mára már a görögöt ezen a téren is felülmúlja a latin: így nyilvánvaló, hogy Comenius számára nem csupán az antikvitás számít.)

– „*Quod aliarum linguarum, quarumcunque, facilius discendarum fida futura fit proxenetria.*” (Mivel a latin ismeretében – rokon vonásai miatt – bármilyen más nyelvet könnyebben megtanulhatunk.)

– „*Quod nullam habemus, post Graecam, facundiozem: sed quae Graecam facilitate multis parasangis a tergo reliquit.*” (Mivel a görög után ez a legjobb hangzású, viszont a görögnél sokkal könnyebb, egyszerűbb.)⁴⁸

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Comenius egyáltalán nem vonja kétségbe a nemzeti nyelvek létezési jogát: a közös (ez még nem azonos a tökéletessel!) nyelv *nem ezek helyett*, hanem *ezek fölött* szükséges. Az előbbi érvelést követő néhány megjegyzéséből is ez tűnik ki: „*Optamus nos linguam unam prae ceteris coli, fine triplici. Primo, ut multarum gentium ingeniis excolatur [...], dehinc, ut sit iisdem gentibus ad linguas suas simul poliendas manuductrix fida, exemplarque perpetuum. Tandem, ut sic valde pulchre exulta, facilius in communem Mercurium recipiatur, etiam a quibus nondum recepta est.*” (Azt kívánjuk, hogy legyen egy olyan nyelv, amit jobban művelünk a többinél, hármas célból. Először, hogy sok nép tehetségéből kiművelté váljék. [...] Azután, hogy ezáltal ugyanezen népek számára, saját nyelvük csiszolásához hű útmutató és örök példakép legyen. Végül, hogy így kicsinosítva azok is könnyebben fogadják el ezt a nyelvet közös vezetőjüknek, akik ma még nem teszik.)⁴⁹ Tehát a közös nyelv hasznára lesz az embereknek a nemzeti nyelvek művelésében is.

A latin pedig a leginkább megfelelő erre a célra. Ugyanis ezt használja az európai tudományos élet, ez van jelen az iskolákban (sőt: „*sola vernaculis parallele excolendis fidissima esse dux poterit*”⁵⁰), és mivel éppen az „*Europaeorum gentium sollertia*”, az európai nemzetek leleményessége, tárja fel a világot, ez juthat el az összes néphez. (Itt szerzőnk nyilván azon elméletekkel száll szembe, amelyek valamelyik nem

⁴⁸ Novissima Linguarum Methodus VI, 11.

⁴⁹ Novissima Linguarum Methodus VI, 12.

⁵⁰ „egyedül lehet megbízható vezetője a nemzeti nyelvek kidolgozásának” (Novissima Linguarum Methodus VI, 13.)

európai nyelvben látták a közös nyelv lehetőségét.) A lehetőség tehát nagy, ám mindezt hátráltatja a latin nyelv megtanulásának nehézsége. Mi lehet ennek az oka? Comenius szerint egy nyelv nehézsége az alábbiakban állhat: a kiejtés problematikussága, a bizonytalan jelentés gondjai, a szabálytalan alakok sokfélesége. A latinban – így érvel – egyik sem áll fenn ezek közül.

– A kiejtés itt a legegyszerűbb. (Ellenpéldának az angol *th*, a héber *hain* hangokat és a magyar nyelv „*monstrose prolixas*”, azaz rettenetesen megnyújtott hangjait hozza, továbbá a kínai és részben a német túlzottan rövid hangzóit.)

– A jelentés jól meghatározott. Noha néhány ókori szerzőnél nem egészen igaz a kijelentés: ez a szerzők és nem a nyelv hibája.

– A latin nyelv analogikus, ritka az anomália, vagyis a rendhagyóság.⁵¹

Végül levonja a következtetést. Ha ezen okok nem indokolják a tanulás nehézségét, akkor a latin nyelvi oktatás korabeli *metódusa* a hibás. Azt kell tehát megreformálni.

---

⁵¹ Novissima Linguarum Methodus VI, 17.

**Dr. Földy Ferenc elnök az előadói pulpitusnál
a Comenius Társaság 2005. november 18-i felolvasóülésén**

HALÁSZI ALADÁR

Comenius szövegalkotási elvei és gyakorlata

I.

Legmélyebben arról ismerzik meg az ember, hogyan alkot összefüggő szöveget, továbbá mit tart fontosnak közölni; általában miről beszél, ír, mert a személyiségjegyek éppen a szövegben föloldva és a sorok között rajzolják meg a közösségben mindnyájunk alakját. Azért van ez így, mert e tevékenység igényli leginkább tőlünk a legjobb képességeink fölvonultatását, hiszen ember lényegünk – az, hogy gondolkodó és társadalmi, közösségi lények is vagyunk a természeti mivoltunk mellett – a kommunikáció révén alakul ki, amelynek végén eredményül éppen a szöveg áll. Buffon méltán mondta ennek tudatában: „A stílus maga az ember”.¹

Ha nem akarjuk e témában felületen maradvá csupán a jelenségeket föl-sorolni, akkor szinte az egész életművet végig kell pásztáznunk, tipizálnunk szóbeli és írásbeli munkáinak leglényegét – amely az elveire utal – és szövegtani, retorikai, stílustani megjelenési módját, azaz a gyakorlatát. Tekintve, hogy Comenius minden hozzáférhető megnyilatkozása latinul és csehül történt, így a fordításokra kell támaszkodnunk, amelyek azonban elégséges támpontot nyújtanak a legfontosabb megállapítások megfogalmazásához, ha vállaljuk föltárni e nagy gondolkodó szellemi végtermékének, a gondolatnak, belőle a művek megszületésének folyamatát.

Axióma, hogy Comenius rendszerben gondolkodott, de az sem hagyható figyelmen kívül, milyen hatások érték, érlelték gondolatait, vagyis mi jellemezte korának szövegalkotási divatját, stílusát; egyáltalán milyen külső hatások befolyásolhatták tudós tevékenységének irányát, tartalmát, erkölcsi, érzelmi, világnézeti, sőt politikai céljait, nem beszélve a legfontosabbról, az

---

¹ Georges Louis Leclerc (1707–1788) francia természettudós, író. Akadémiai székfoglalójában mondta: „a stílus maga az ember” (1753). Szerinte nem jellemünket fejezi ki, hanem csak egyéni jegyet adunk általa a gondolatnak.

értelmi megnyilvánulás formájáról, minőségéről, amely alapján mondhatjuk mindezt összegezve: kivehetők életművében a rendszert megrajzoló gondolatfolyamok vonalai, az út (VIA²), amelyet a Fény Testülete³ jelöl ki a földi halandónak. Ez út stációit adják alkotásai, pedagógiai gyakorlatának kialakulása, fejlődése és saját korához kapcsolódó életrajzi történései. Így, deduktíve közelítvén Comenius gondolkodásmódjához, az életműből elérünk az egyes mondataihoz, sőt fogalmaihoz, amelyek akár egyszerű statisztikai mérésel, becsléssel is eljuttathatnak szinte az általánosítás logikai lépésig a témában, de előbb érdemes megnéznünk, milyen elvi, gyakorlati hatásnak engedett stílusa szövegalkotási módozatai kialakulása során.

II.

Az alkotó ember számára soha nem háttér csupán a saját kora, hanem hozzá erős szálakkal kötődik, vele együtt lélegzik, tőle szenved vagy vele épül, örül, él. Így volt ez a 17. században is, Comenius idején. Anélkül, hogy egy szóval is megkérdőjeleznék a nagy gondolkodónk eredetiségét, röviden érdemes fölvezetni kötődését annak a kornak és közvetlen elődeinek törekvéseihez, hiszen építőelemeivé váltak rendszerének filozófiai tanok, pedagógiai alapvetések, módszerek, amelyeknek gyökere mások munkáiban is föllelhetők. Tehát a *mit?* és *hogyan?*, az elv és gyakorlat a szövegalkotás folyamatában nem vonatkoztatható el a kortól, amelynek markáns jegyeit a harmincéves háború⁴, az ellenreformáció, a világnézetben a mély vallásosság, a művészetben a barokk⁵, a tudományban – így a pedagógiában is – az utilitarizmus⁶, a szenualizmus⁷, az enciklopedizmus⁸ vágya, a puritaniz-

² VIA: út, amelyet a sötétségből a fényig meg kell tennie az embernek. Ehhez három művének kezdetbetűjéből alkotott akrosztichon is elvezet: Vestibulum, Janua, Atrium.

³ *Collegium Lucis*, amely az örök béke és boldogság útját világítja meg az emberiség előtt. Benne választott testület a politikusokból, tudósokból, egyháziakból.

⁴ 1618 és 1648 között dúlt főképp a német-római birodalom területén. A protestáns cseh nemesség robbantotta ki. Vallási jelleget is öltve folyt Németország ellen, amely katasztrófális helyzetben területeket és hatalmának jelentős részét veszítette.

⁵ A 17-18. század művészeti irányzata. Erkölcsiségére a mély vallásosság, alkotási módszereire a monumentalitás, zsúfoltság, a meghökkentésre törekvés, az erős érzelmek, ellentétek, a szimbolikus ábrázolási mód jellemző.

⁶ Etikai felfogás, amely azon méri a cselekedeteket, hasznos volt-e az egyén, illetve a közösség számára.

⁷ Angliából elterjedt ismeretelméleti irányzat, melynek legfőbb képviselője J. Locke (1632–1704). Szerinte a megismerés kizárólagos forrása az érzékelés.

⁸ Az adott korig elért tudományos eredmények összegyűjtésének vágya, amely csak Diderot (1713–1784) kezdeményezésére született meg nagy munka, harc árán a 18. század második felében.

mus⁹, karteziánizmus¹⁰ rajzolta. Mindezek – nemcsak Comeniusban – fölkellették a vágyat megújítani a tudományt, hozzá az iskolát elvben és módszerben egyaránt. Comenius természetes úton kapcsolódott kortársaihoz; vagy úgy, hogy azonosult, vagy éppen ellenvéleményt fogalmazott meg.

Bacon (1561–1626) felfogása több tekintetben hatott Comeniusra, elsősorban utilista és szenzualista irányzata, továbbá a nevelés elsődlegességét hangoztató vélekedése, a verbalizmust kárhóztató nézete és az induktív módszer¹¹ ismeretelméleti meghatározó volta, valamint a szemléletesség fontossága élt és erősödött Comenius munkásságában Bacontól. *Descartes* (1596–1650) hasonlóan hatott Comeniusra, elsősorban a mindenkire kiterjedő kötelező oktatás elve és a verbalizmus elvetése tekintetében. *Ratke* (1571–1635) már *Locke* előtt arról beszélt, hogy a gyermeki lélek, értelem tiszta tábla, amelyre „*még nincs felírva semmi, de mindenféle dolog ráírható*”. Bacon alapján a megismerési folyamatot ő is onnan indítja, ahol „*a dolog maga van*”, azaz a konkrétól az elvontig halad, vagyis az induktív irányt használja. *Ratke* Comeniusra elsősorban hatalomellenességével, iskolateremtő olthatatlan vágyával gyakorolt hatást, de ő használta először magát a didaktika szót is, amelyet a pedagógia tudomány egészére értett, míg Comenius már leszűkítette a fogalom terjedelmét jószerével a módszertanra. *John Locke* (1632–1704) és Comenius kortársak voltak ugyan, de nem egymásra gyakorolt hatásuk említendő, hanem inkább a közös forrás a pedagógia és filozófia tudományában. Így vallhatták egybehangozóan a szenzualizmus ismeretelméleti felfogását, a mindenki nevelhetőségébe vetett hitet, a nevelési célban pedig az értelmes, okos világi ember alakját képzelték el, nem a tudósét. Az utilista fölfogás párosulva a gyermeki öntevékenységgel ellene hat a skolasztikus tanítási módnak, amelyet Comenius lépten-nyomon kárhóztott. A testi fenytést utolsó lépésre hagyó, a gyermeket meg nem alázó büntetési módszerük is egy töről fakad.

A magyar kortársak gondolkodásmódjával, stílusával is érdemes összevetni a Comeniusét, hogy lássék, miben tér el, miben egyezik szövegalkotása a kor divatját tekintve. E célból talán elég fölillantani Szenczi Molnár

⁹ Vallási irányzat, amely szembehelyezkedett a hatalommal, a hivatalos egyházzal; egyszerűsítette a szertartásokat, az egyén üdvözülésére helyezte a hangsúlyt szigorú erkölcsi normákat fölállítva.

¹⁰ *Descartes* (1596–1650) francia filozófus tanításából kifejlődött irányzat. Vallja a test és a lélek szigorú dualizmusát. *Apáczaira* (1625–1659) nagy hatással volt, különösen a verbalizmus ellen ható voltával.

¹¹ Az egyesről az általánosra való következtetés logikai módszere, egyes tapasztalati ismeretektől általános érvényű kijelentésekig próbálnak eljutni; ellentéte a dedukció.

Albert (1574–1634), Pázmány Péter (1570–1637), Zrínyi Miklós (1629–1704) alkotásainak legjellemzőbb jegyeit, hiszen a fent megnevezett más nemzetiségű tudós kortársaitól elsősorban nézeteiben, ismeretelméleti alapvetéseiben különbözött vagy igazodott Comenius, Magyarországon is érdekes lehet a tartalomtól kívül a mód, forma, stílus is.

A 17. század lendülete, erős érzelmi hullámai az irodalmat, művészeteket is magukkal sodorták. Tartalmukban vallásos tárgyúak voltak többnyire az írások, vagyis kifejeződött bennük a barokk szellemisége, de stílusukban a szenvedélyesség, a dinamika és a pátosz az uralkodó vonás. Mondataik is megáradt folyamként hömpölyögnek, bennük több tucat szó. Comenius *Didactica magnájában* számos, ötvenen felüli szóállományú mondatot találni, mint a *Pampaediában* is, vagy éppen naplószerű elbeszélésében, amely például Patakra jövelele előkészületeit mondja el. Barokkos monumentalitás és érzelmi áradás ez, mint ahogyan ugyanabból az időből Szenczi Molnár Albert egy mondatából is sugárzik.¹² A Comeniusé 57,¹³ a Szenczié 67 szavas, Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosságában* 96 (!) szavas mondat is előfordul,¹⁴ míg a Pázmány Péter-i prédikációban is 56 szó alkotja az egyik mondatát.¹⁵ Gyöngyösi István 76,¹⁶ Apáczai 83 szót gyűrt össze egy mondat-

¹² „Miúta tanúságnak kívánságából idegen országban élek és látás, hallásnak okáért néha veszedelmekbe is forgok, gyakran kérem azt az Úristentől, hogy az ő kegyelmes akartjából, avagy vígyen föl idein ez bünszaporító világból az ő mennyei akadémiájában és bölcsességgel bővelkedő paradicsomában, avagy ez földén életemet az Krisztusért szent lelkével úgy vezérelje, hogy senkinek ne legyek botrányosára, hanem az híveknek seregiben élhessek egyebeknek hasznokra és az ő felséges nevének dicséretire.” (Szent Dávid királynak és prófétának százötven zsoltári. Előljáró beszéd. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I. k. 786.)

¹³ „Ugyanígy a fa sem hoz hajtásokat mielőtt a gyökérből feltörő nedv ki nem sarjasztja őket; a rügyeket se fakasztja ki addig, míg a beléjük zárt nedvekből képződött virágok és levelek maguktól nem igyekeznek kibontakozni – sem el nem hullatja virágait, míg a bennük kialakult gyümölcs köré védőburkot nem alkotott; gyümölcseit sem hullatja le, mielőtt azok meg nem értek.” (*Didactica magna*, Pécs, 1992. 140.)

¹⁴ „Ismég, ki volt ennek hadnagya? ugyancsak szintén ilyen, vagy aki még jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, aki a maga vitézsége rudimentáit vagy kassai kereskedőn vagy kecskeméti tőzséreken vagy soproni kalmárokon vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; aki nem a jó hírért, névért s becületéért, hazájához való szeretetiért íratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott fenn megírt virtusokat szabadabban üzhesse; aki hogy jobban valami bosszúját valamely falura vagy nemes emberre tölthesse, kívánt hadi emberré lenni, hogy evvel a títullal mind módot, mind mentséget vétkének, mind impunitást találjon.” (*Az török áfium ellen való orvosság. Mohácsi Károly I. osztályos középiskolai szöveggyűjteményéből.*)

¹⁵ „A szántó ember, hogy csűrbe való búzája teremjen, megégeti, feltöri, megforgatja, megganéjozza, boronálja a földet; hogy asztra való kenyér legyen a búzából, felfaratják, cséplik, szórják, rostálják, malomban porrá törlik, szítálják, dagasztják, szakasztják, kemencében fűtik; hogy pincébe való bora legyen a szőlőnek, a vincellér megkapálja, bújtatja, metszi, karózza, kötözi, levelezi, gyomlálja, leszaggatja, megtapodja, kisajtolja: hasonlóképpen cselekszik Isten.” (Részlet egyik prédikációjából. Uo.)

ba.¹⁷ A kor divatjának tudható be a mondatok efféle építése, amelynek szinte kötelező eleme a stílusalakzatok közül az ellentét, párhuzam, leginkább azonban a halmozás, fősorolás.

A vizsgált mondatok mindegyike mintha erre a rugóra járna, továbbá a hasonlat révén példabeszéddé igyekezne emelkedni. Társadalmi, tudományos vagy éppen hitéleti kérdések megválaszolására törekszenek úgy, hogy rendszerint természetből veszik a példát, azaz az elvont összefüggést tárgyasítják, szemléletessé teszik, képszerűsítik. Mindezt bibliai hivatkozással, Istennek ajánlott jámborsággal fogalmazzák. A hallgatóság vagy az olvasók csakis így mondhatnak le rossz szokásaikról (Zrínyi műve), így érthetik meg Istent (Pázmány), e szöveg alapjáén indokolt lesz az életkor figyelembe vételének szükségessége, az érés folyamata (Comenius), a keresztyéni hűség Istenhez, embertársaihoz a bölcsességgel erősítve lehet tartós Szenczi mondata szerint, míg Gyöngyösi Istvánban e korra – rá különösképpen – jellemző panegirista¹⁸ vonások rajzolódnak ki a mondatból, amely nem idegen Comeniustól sem, különösen ha a fejedelemről szól, akitől egyébként is sokat remélt segítségül a cseh testvérek ügyéhez. A tiszteletkörök rovása a barokkos jegyek közül való, amelyből azonban látszik az ember, a másik általános tisztelete is. Comenius nem fukarkodott a jelzőkkel akkor sem, ha tanítványokról vagy tanító kollégáiról szólt, hiszen jól tudta, egyedül semmire sem megy közöttük, kell tehát az együttműködéshez a jó nexus alapnak, hogy a közös munkához az elfogadás motívuma is társuljon: „Kiváló és nemes, nagytiszteletű és híres férfiak, és nézőink egész gyülekezete”.¹⁹ Nagyságos, nemzetes, tisztelendő, tudós és nagyhírű férfiak!²⁰ „Hozzád fordulok

¹⁶ „És midőn érteném az verses írásoknak is olvasása gyönyörködtető munkája volna Nagyságodnak, jutott onnét eszemben, hogy volnának nékem az feljebb már régen elmúlt esztendőben Kemény János dolgairól írott valamely verseim, az melyek jóllehet elidegenítvén tőlem, oly helyre kerültek volt, ahonnét nehezen lehetett megéint kezemhez szerezniem; mindazonáltal minthogy sokan kívánták nagy emberek is azokat, addig szorgalmaskodtam visszavételében, hogy azt végre véghez is vittem, noha igen elrongvullottam és némely részének valahol elmondásával is tértek meg oda, azhonnét elvitettek volt.” (Kemény János emlékezete. Uo.)

¹⁷ „Hogy a népiskolák mennyire hasznosak, és milyen nagy szükség van rájuk, az nagyon is világos és magától értetődő mindenki előtt, aki a bennük folyó, előbb vázolt munkát szem előtt tartja: teljesen és tökéletesen azonban csak az értheti meg a dolgot, aki gondosan fontolóra veszi: valamely politikai közösségekben akár vezető, akár alárendelt szerep betöltésére csak olyan emberek lehetnek alkalmasak, akik már kisgyermek korukban, mindjárt az anyatejtől való elválasztás után megszokták, hogy az engedelmisség tejét szívják, alárendelve a kormánypálcát tartó király [ti. az iskolamester] törvényeinek.” (Az iskolák föltöltendő szükséges voltáról. *Apáczai Válogatott pedagógiai művei*. Bp., 1976. 182.)

¹⁸ Panegiriszek írója: valakinek hízelgő, valakit mértéktelenül dicsőítő író.

¹⁹ *A Janua* előbeszéde. = *Bibliotheca Comeniana*, VII. k. Sárospatak, 1999. 113.

²⁰ Comenius *búcsúbeszéde* Pataktól. = *Bibliotheca Comeniana*, VIII. k. Sárospatak, 1999. 27.

most Méltóságos és Főmagasságú Fejedelemnő, úrnóm és kegyes pártfogóm nekem és az iskolának, ... Elj sokáig, dicső Fejedelemnő, hogy örömben láthasd iskolád növekedését!²¹ „Isten hozzátok ez iskolának kedves növendékei, az ifjúság virágai, a haza reményei!”²²

Jól látható, hogy Comenius a kor kötelező tiszteletköreit úgy róttá, hogy összekapcsolta a nagy feladattal, az iskolával, a neveléssel. Nála nem hatnak úgy a terjedelmes, jellegzetesen barokk körmondatok, hogy nehezítenék a megértést, mint például Gyöngyösi szövegében, hanem inkább a hézagtalan logika, a konklúzió levonásához szükséges megfelelő minőségű és mennyiségű adat növeli mondatai terjedelmét, amelyben azonban rendet tesz az okozati, rész-egész, előzmény-következmény viszony. Így kapcsolódik össze nála a forma – vagyis a stílus ebben az esetben – és a tartalom.

Tehát mindnyájuk mondatai magukon viselik a barokk szellemiségét, a szétáradó érzelmeket, a zsúfoltságot. Comenius azonban említett példáiban is ragaszkodik a tudományosság elvéhez. Ha már összekapcsolja a fejlődélelektani fogalmat – az életkori sajátosságot – az élő természettel, akkor a biológiai okfejtésnek is a tudomány alapján kell állnia. Összefügg kissé a mindent tanítás elvével is az efféle hivatkozás, párhuzam, mindenekelőtt azonban a világosság, szemléletesség célját követi. Nincs az az elvont fogalom, amelyet ne tárgyiasítana a természetből vett mozzanatokkal, képekkel. Ez azonban már nem jellegzetes barokk vonása szövegének, hanem sajátosan comeniusi.

III.

Sok helyütt kárhóztatja a fecsegőket, az öncélú szavakkal ügyeskedő üresfejúeket. Ha meg akarjuk rajzolni szövegalkotásának elveit, akkor ez az egyik elemeként nyugtázandó. A nyelvi eszmény lehetne távoli szinonimája a szövegalkotási elveinek. Ezt is megrajzolja több alakban, de tartalmuk ugyanaz: „Az ékes beszéd kezdete az lesz, hogy a házi beszélgetésben előforduló képes kifejezéseket a gyermekek utánozzák.”²³ Törekedett tehát az „ékes” beszédre, amely nála „képes”-t jelent. A képes beszéd a gondolkodás, az értelem fejlettségét mutató képesség.

„Minden embert ékesszólóvá tenni.” „Ha ékesszólón nem a szószátyárt értjük, hanem azt, aki beszédével megfelelően tudja közölni gondolatait...,

²¹ Uo. 35.

²² Uo. 38.

²³ A családi iskola eszméje. Dezső Lajos fordítása. = Bibliotheca Comeniana, VIII. k. 10.

*képes lesz jól felépített bestédet szerkeszteni, amit mond, nem lesz mész nélküli malter.*²⁴ Ezzel a mondattal teljességgel fölfedi, mit ért képes beszédén. Összefügg a képszerűsége törekvésével ez az elve, amely egy másik princípiumának, a szemléletességnek is az előhívója. Az *Orbis (sensualium) pictus* már a címében is hordozza e felfogásának a szenzualizmusból eredését, de a világ dolgai közötti összefüggésekre is utal, amely az enciklopédikus és panszofikus elveivel harmonizál. A rendszerben gondolkodó Comeniust grandiózus, monumentális építkezés jellemzi, ha szövegről, ha iskoláról vagy az életről van szó, hiszen egész élethosszban képzelte el a nevelést, az utat (VIA) és az embert. Minden szava alkotói tetté válik., tárgyiasul terminus technicusként rendszerében. Szeretett a barokkhoz illően sejtetni, allegorikus képeket festeni szavakkal, mint a VIA, SAL szójáték esetében is. Ugyanis az élet „SÓ”-járól (latinul sal) írja, hogy a műveltség *„teljes akkor lesz, ha az értelmet az okosságra, a nyelvet a világos beszédre, a kezét az élet cselekvéseinek ügyes elvégzésére neveljük... Világos és ezáltal szilárd és maradandó pedig akkor lesz, ha mindaz, amit tanítunk vagy tanulunk, nem homályos és rendezetlen, hanem világos, elkülönített és jól tagolt, akárcsak a kéz ujjai., Ennek alapja pedig az, hogy az érzékelhető dolgokat helyesen jelenítsük meg az értekek számára.”*²⁵

A SAL akrosztichonja a latin *tudni* (sapere), *cselekedni* (agere), *beszélni* (loqui) szavakból áll össze, amelynek harmadik eleme a beszéd vagyis a szövegalkotás. Így része ez a szimbolika is a szövegalkotásra vonatkozó kitételeinek, elvének. Az így épülő gondolatrony tehát az égisz ér, amelynek építő elemei kidolgozottak, egymáshoz ízesülnek – mármint művei – és erősítik, magasítják a pedagógiai rendszere építményét.

Az egész életre szóló program és a nevelés iránya is szimbolikusan mutat a fény, a világosság felé, amelynek pedagógia és életcél jelleget kölcsönöz a Fény Testülete „találmányával”. *„A nagyfényű pataki iskola eszméje. Nagyfényűnek nem formaságból mondom, de mert valósággal az; magán belül fénnel teljes, magán kívül a fényt messze szóró, és ezért sugaraival az elmékről és a szomszéd nemzetekről, az államban és az egyházban a homályt elűzni képes.”*²⁶ Ez a szimbóluma is áthatja az élet egészét, programot, irányt, célt ad, minőségre fordítja a figyelmet. Ezekben az allegóriákban mindig jelen van az egyház

²⁴ Pampaedia. Sárospatak, 1992. 30.

²⁵ Bibliotheca Comeniana, VII. k. 11.

²⁶ Magyarországra való hivatásom rövid elbeszélése. = Bibliotheca Comeniana, III. k. Sárospatak, 1990. 15.

vagy az Isten fogalma, amely nem egyszerűen csak a kor szelleméből, hanem Comenius pap voltából is ered, továbbá a nevelés, iskola a legfontosabb attribútumai a pedagógusi létnek, gondolkodásnak.

Mondataiban, gondolatköreiben e kategóriák mellett a természet- és társadalomtudomány akkori szintjének megfelelő kifejezések is építőelemek, mint a pedagógiai fogalmak, amelyek miatt emelte föl bibliai, ókori műveltségi ismeretekből szövegeit. A 17. századi ember immár anyanyelvén olvashatta a Bibliát, így méltán hivatkozhatott Comenius szinte minden élethelyzetben a belőle vett példákra, beszédeiben pedig az ima formulát követve fohászzkodott és ámennel zárta okfejtését: „*A mi segedelmünk jöjjön az Úrtól, aki teremtette a mennyet és a földet.*” „*Tegye ezt a dolgok örökkévaló Ura, az ő nevének dicsőségére! Úgy legyen!*” „*Hallgasd meg és tölts be szavaimat, ki egyedül teheted, imádandó Isten! Ámen.*”

Úgy tűnik, szövegalkotási elve és gyakorlata besorolódik a didaktikai, nevelési alapelvei közé, hiszen pedagógiai alapvetéseiből és gyakorlatából szűrte le Comenius e princípiumait, műveket, beszédeket pedig csakis ezek szerint alkotott. Ugyanis a panszófiához, a dolgok egyetemes összefüggésének tudományához köthetők jobbra: a mindenkire kiterjedő nevelés-oktatás, a szemléltetés, az anyanyelvi nevelés,²⁷ amely igénynek megerősítést adott a bibliafordítások előző százada; „*az én egyetemes módszerem nemcsak a mind közönségesen kedvelt latin nyelvet óhajtja elérni, hanem minden nemzet anyanyelvének tanulására nyit utat*”,²⁸ a permanens, egész élethosszig tartó nevelés, a minden oktatásának elve, a gyakorlati életre nevelés, az utilizmus, a sokoldalúságra nevelés, a koncentráció, továbbá a fokozatosság elve, amely az egyszerűtől a bonyolult felé halad a megismerésben és a megismertetésben, azaz a tanításban, vagyis a baconi indukciós utat választja. Szövegeiben ezek az elvek tartópilléreként emelik rendszerének épületét. Ezek között a minden átütő latin nyelvűség ellen hat az anyanyelvi oktatás sürgetése. Ezekről az elvektől nem vonatkoztatható el semmiféle műfajú szöveg tartalma és formája Comeniusnál, de szövegkohéziós elemeinek vannak jobbra csak Comeniusra jellemző vonásai, amelyekből fentebb már említettem néhányat (világosság, tudományosság, prédikációs, illetve imaforma stb.).

A Biblia mellett az ókori bölcsekre, történetek summájára is gyakran hivatkozik, de az utat (VIA) soha nem hagyja el: „*Fölfedtem ma előttetek az*

²⁷ Apáczai is, Comenius is híve volt az anyanyelven tanításnak.

²⁸ Bibliotheca Comeniana, VIII. k. 15-16.

utat, melyen haladva bárki közületek nagy tudományosságra juthat...”²⁹ „Az idővel való fősvénykedés tisztességes, mondta Seneca.” „Akkor kezdünk végre élni, midőn már meg kell halnunk.”³⁰ Comenius minden mondatában úgy vannak benne legfőbb tételei, mint a nagy nyomástól és a hőtől gyémánt-kristállyá összeállt szénatomokban az egész anyagra jellemző jegyek. Itt a nyomást az iskolateremtés vágya, késztetése, a hőt pedig a teremtő akarat adta, az életmű pedig maga a gyémánt, amelyet mi is a fény felé igyekszünk fordítani, hogy jobban élvezhessük csillogását így őszidő tájt is.

IV.

Egy-egy szövegre mindig jellemző, milyen kohéziós³¹ erők munkálnak benne, egyáltalán milyen típusba³² sorolható szavai fajtái szerint, de a műfaja³³ sem közömbös, mint ahogyan annak ténye sem, hogy beszélt vagy írott szöveg-é. Ez utóbbitól visszakanyarodva meg kell állapítanunk, hogy Comenius előszeretettel teremtett beszédhelyzeteket, bennük párbeszédre épülő kifejtése következett tételeinek, hovatovább dramatizálva dolgozta föl egyes műveinek részét vagy egészét, mint például a *Pampaediában* egyes részeket dialógusokká alakított, ³⁴ a *Tirociniumot*³⁵ katekizáló módszerrel dolgozta föl, de dramatizálta is az olvasás-írás megtanulásának részét a tanító-tanítvány szereplésével.³⁶ Magát a *Januát* is színműszerűvé formálta. A megszólítások a szövegfajta a beszélt szöveg felé viszik. Comenius azt az erőt sejtette ebben, ami a kimondott szóban rejlik egy-egy beszédhelyzetben annak minden meta-nyelvi lehetőségéből adódóan. A közvetlenség szinte kiiktatja a művet az alkotó és az olvasó közül, úgy engedi hatni a gondolatot. Ezért szorgalmazta a dramatizálást is, mert hitt az élő szó nagyobb erejében, mint a leírtában. Maga

²⁹ Bibliotheca Comeniana, VIII. k. 25.

³⁰ Uo. 26.

³¹ Kétféle kohéziót különböztetünk meg: 1. lineáris, amelyet a nyelvtani elemek teremtenek (ragok, jelek, névelők, névutók, kötőszók, igeekötők, határozószók), 2. globális, amelyet logikainak is mondhatunk, mert ok-okozati, előzmény-következmény, rész-egész, azonos valóságdarabról szólás, kronológia, kulcsszavak hálózata tartja össze a szöveget a címre utalóan minden részében.

³² Tipizálható a szófajták aránya szerint: nominális, illetve verbális szöveggként, azaz ha a névszó (főnév, melléknév, számnév) uralkodik el benne, akkor statikus lesz; ha az ige dominál, akkor dinamikusabb lesz a szöveg, verbális. Másként is tipizálható a szöveg: célja szerint lehet leíró, elbeszélő és elemző szövegfajta.

³³ A különböző területeken kialakult műfajokról van szó: szépirodalmi, tudományos, publicisztikai, egyházi szövegek, azon belül műfajok.

³⁴ Pampaedia, i. m. 92.

³⁵ Bibliotheca Comeniana, VII. k. 11.

³⁶ Uo. 196.

a prédikáció, az imaforma is ebből akar építkezni amellet, hogy a protestáns Comenius a tudományos szövegek alkotása közben sem tagadta meg pap mi-voltát. Az iskolai nevelés-oktatás egyébként sem képzelhető el a tanító-tanuló efféle kapcsolata – azaz párbeszéd – nélkül. A beszélt szöveg egyébiránt a kor szónoklatokra fogékony szokásaitól is megerősítést kapott. Gondoljunk a hitvitákra, az ókori retorikai iskolához viszonyuló képzési formákra.

Szerette változatosan, mindig tisztelettel megszólítani hallgatóságát, sőt az olvasókat is, ami szintén a beszélt szöveghez közelíti művét. „*Üdvözet az olvasóknak!*”³⁷ „*A betűvetés tanításának szakértői, szülők és pedagógusok, fogadjátok üdvözetemet!*”³⁸ „*Kiváló és nemes, nagytiszteletű és híres férfiak és nézőink egész gyülekezete!*”³⁹ Így eredményesebben köti a hallgatóság figyelmét a témához, könnyebben éri el a nevelési-oktatási célját is. A színjátás egybehangzik a *Búcsúbeszédében*⁴⁰ is említett törekvéseivel: „*Az iskolai taposómalomnak játékhelyekké való átváltoztatása*” ugyanis a „*cél: hathatósan előmozdítani az ismeretszerzésben a teljes, szilárd, tiszta és rendezett gondolkodást, a cselekvésben az ügyességet, s a gondolatok közlésében való ékesszólást.*”⁴¹ Ehhez jó módszer a dramatizálás, a legmegfelelőbb eszköz pedig a könyv, az olvasás, amelyet az ezüstmél, aranynál jobban kell szeretni.

A beszélt szövegfajták műfajaihoz igazodván a szónoklat, a prédikáció, az imaforma, a dramatizálás és a katekizálás módjai a leggyakoribbak Comeniusnál. Elsősorban elemző-értekező szövegeket olvashatunk tőle, melyekben csak annyira van jelen a leírás és elbeszélés, amennyire a kiválasztott példázatok tartalmaznak ilyen szövegelemeket. Az elemző módszerére jellemző mind a deduktív, mind az induktív irány, bár kárhoztatja a fecsegőket, akik üres szabályokat verbalizálnak, azaz deduktíve, az elméletből indulnak el, de nem érnek a konkrétig, nincs a szövegükben „mész”, ami gondolatépítményük malterét jó kötőanyaggá alakítaná. Comenius az elméletet mindig egy-egy bibliai vagy természeti képből, folyamatból vezette le, vagyis példával indított, fölállította a tételt, és besorolta a tárgyalt, megvilágítani szánt ismeretet. Mindezt rendszerezte, amelyet leírva mindig a rész-egész viszonyt tükröző számokkal jelzett. Ha a *Didactica magna* alkotási folyamatát követjük, világosan látható, hogy „*alapelvei magából a dolgok sajátos természetéből követ-*

³⁷ Bibliotheca Comeniana, VII. k. 11.

³⁸ Tirocinium. Bibliotheca Comeniana, X. k. Sárospatak, 2003. 181.

³⁹ Bibliotheca Comeniana VII. k. 113.

⁴⁰ Uo. 35.

⁴¹ Didactica magna. Pécs, 1992. 17.

keznek, igazságukat a technikai ismeretek ide vonatkozó példái bizonyítják. Sorrendjüket évekre, hónapokra, napokra és órákra osztottam fel...” „A mi Didaktikánknak kezdettől végig húzódó vezérfonala legyen.”⁴² Tehát az alapelveit megfogalmazza, azokat példákkal igazolja, amelyek tételmondatok általánosításává alakulnak a szövegben. A fejezetek szöveggel (címmel) jellettek, az alaptételek római, a példák arab számokkal jelöltek. A gondolkodás logikai útját járja és járhatja be olvasójával a mű egészében és minden mondatában. Ez idézett részben a logikai kötőelemek közül a rész-egész és a kronológia uralkodik, de utalás is történt az egész művön végighúzó legfőbb gondolatra, vezérfonalra, amely köré épül az egész mű, vagyis a tanítás módszertana.

Erre nézvést jellemző összefoglaló meghatározása a *Didactica magná*-ban: „Bármit adunk elő megismerés céljából, ismertessük először általában, utóbb részleteiben... A lényegét a következő kérdéseken keresztül fejtjük ki: Mi? Milyen? Miért?... Ismerjük meg a dolog minden részletét, a jelentéktlenebbeket is... S legyünk tekintettel elhelyezkedésük rendjére és a többiekhez való viszonyukra.” „Az étellemmel megragadható példázatok és hasonlatok segítségével vezessük vissza az érzékelhetőre.”⁴³ Kedves emlékü pataki tanárom, dr. Baló József mindezt úgy összegezte, hogy: „elméletet példával, lényegét rendszerezve”. Az ő tanítványa is vagyok, hallgatók rá.

Az elemző-értekező szövegfajta mindig nominális, amelyben az igék másodlagosak. Így Comenius szövegei statikusak, mozgalmasságot csak a logikai viszonyok változatossága, a példák szemléletessége teremt bennük. A mondatai modalitását⁴⁴ változatosra alakítja, hogy a tudományosság száraz, a figyelmet kevésbé lekötő egyhangú mondatformái ne rontsák szövegének hatását. Így mind a kijelentő (ebből van a legtöbb), mind a kérdő (párbeszéd, kérdeve kifejtő, katekizáló mondatok) és a felkiáltó mondatok (a megszólítások alkalmával és az imákban) jelentős arányban fordulnak elő. Szerkezetileg a barokkos körmondat, vagyis a sokszorososan összetett mondat jellemzi, de e tekintetben is törekszik a változatosságra (elsősorban dramatizált szövegeiben).

V.

Comenius szókincese kortársaiéhoz viszonyítva meglehetősen gazdag, hiszen összegeződik benne a hitélet, a filozófia, a nevelés, a görög, latin, német,

⁴² Uo. 185-186.

⁴³ Pampaedia, i. m. 28.

⁴⁴ A modalitás a beszélő szándékából, a beszédhelyzetből adódó tartalma a mondatnak.

cseh nyelvek kultúrköre, a nagy olvasottság. Mindez példáiból is kitűnik, továbbá szóláshasonlataiból, hivatkozásaiból, párhuzamaiból. Fölfedezhetők népi szólások is, amelyek tovább szélesítik szóállományát. Rokon értelmű szavak tekintetében csak annyira változatos, amennyire a tudományosság követelménye engedi, azaz ugyanazt a fogalmat többnyire ugyanazzal a szóval kell jelölnie a rendszeren belül. E szókészletből sajátos csoportot alkotnak nála az illendőség, udvariasság jegyében használt eufemisztikus kifejezések, amelyekből fentebb már említettem néhányat a megszólításoknál.

Az alakzatok,⁴⁵ figurák a szöveg élénkítését szolgálják, amelyek közül többnyire a párhuzamot (példáiban), szóhalmozást, ellentétet és ismétlést használja. Kedveli a figura etimologikát⁴⁶ is, amely egyféle ismétlés, kiemelés, egyszerűs mind didaktikai alapelveinek érvényesítéséhez is térnyitás: „*Mind ezekre pedig minden módon ki fog mindenki képeztetni, ha mindezen át fokozatosan, öntevékenyen, szemléletesen vezetjük őket.*”⁴⁷ Az ellentétre, egyszerűs mind a halmozásra példa a következő mondata: „*attól függően válik nem félművelté, hanem művelté; nem fecsegővé, hanem beszélni tudóvá; munkája terén nem nagyhangú kísérletezővé, hanem alkotásainak hozzáértő kivitelezőjévé; nem a tisztesség árnyképévé, hanem magává a tisztességgé; s végül: nem az istenfélelem álszent színlelőjévé, hanem lélekben és igazságban Isten jámbor és szent tisztelőjévé.*”⁴⁸ Az eredeti mondat az itt leírtnál jóval hosszabb, összesen 58 szavas. Ha nem is minden második mondata ilyen hosszú, azért gyakori, tipikus, szerkezete szerint körmondata Comeniusnak. Mindezek egyszerűs mind didaktikai céljaival is harmonizálnak, mint a szemléletesség eszközeinek beépítése a szövegbe: metafora, megszemélyesítés, hasonlat, allegória, amelyekre részben már mutattam mondatokat Comeniustól. A kommunikációs főbb célok közül természetes módon az információ tartalmi és érzelmi töltése a legszembetűnőbb, de a szándék, akarat megnyilvánulása is olvasható szövegeiben, azaz e tekintetben is változatosak a comeniusi művek.

A lineáris kohézió felől vizsgálva a szöveget érdekes anomáliák figyelhetők meg például a Bibliotheca Comeniana III. kötetének 15-16-17. oldalain, ugyanis tíz bekezdésből hét nem főnévvel, nem is igével, hanem kötő-

⁴⁵ Megkülönböztetünk hang-, szó-, mondat és szerkezeti vagy gondolatalakzatokat. Az alakzat valójában a szokásos használattól eltérő „vétség” a nyelvtani szabályok ellen, amelyet azonban nyelvi erőnné változtat a szerző.

⁴⁶ Szótőismétlés más-más toldalékokkal.

⁴⁷ Bibliotheca Comeniana, III. k. 17.

⁴⁸ Bibliotheca Comeniana, X. k. 62.

szóval, határozószóval és névmással indul: *éppen, ez, másutt, hogyha, tehát, ugyancsak, mindezekre*. További szövegegyeségeiben is jellemző ez a mondatkezdés. A fejedelemhez írott kérésében 7 bekezdésből 6 szintén határozószóval és névmással indul: *természetesen, részemről, először, a mi, általában, végül*. Folytatása: *minden, tehát*. Az efféle szórendet a fordítás híven adja vissza. Lineáris kapcsolóelemek ezek, amelyek vissza és előre utalnak a szövegben, összekötik a mondatokat.

E témában szólnunk kell még a kulcsszavairól, amelyek kapcsolatrendszere Comenius tulajdonképpeni terminológiája a pedagógia tudományában. A célrendszeréhez a két legfontosabb fogalom a *bölcsesség* és a *boldogság*, amelyek függenek egymástól és a cél irányát jelzik, amely felé kell vinni, azaz képezni a neveltet. A képzés az oktatás és az egyetemesség fogalmával áll össze elszakíthatatlanul, míg az eszeség már eredménye a nevelésnek. A népoktatás, panszófia az egész társadalom nevelésével összefüggő kategória, amely fölött ott áll a Fény Testülete, amely mindenkit – ez a nevelés demokratikus jellegével függ össze nála – el akar vezetni: nemzeteket, társadalmi rétegeket, családokat, személyeket a boldogság állapotába. Didaktikai alapelvei is lépten-nyomon megfogalmazódnak, fontos szerepük, azaz kulcsszavak: *szemléltetés, életkori sajátosságok* követése a nevelésben, a *fokozatosság, a világosság* stb. Az *Isten* is gyakori építőeleme, mint az *értelem, nyelv, kéz, eszköz, módszer* fogalmak. A *könyv, tankönyv* mint az aranyból is fontosabb eszköz minden gondolkörében előkerül, hiszen nemcsak olvassa, hanem írja is, sőt az elvont fogalmak szemléltetésére akár rajzolja is, mint a *Ludicariumot*. E kulcsszavak ellentétei is megjelennek szövegeiben a kontraszt, az ellentét miatt, hogy még nagyobb fényben tűnnessen élénk pedagógiai rendszere.

VI.

Összegzésképpen is axiómát kell először mondanom Comenius életművére: a nagy alkotások nemcsak egészükben, hanem részleteikben is remekek. Megvizsgálva gondolatainak tornyát, minden elemet helyén találunk, jól ízesülve egymáshoz, hogy maradandó, messzire látszó építménye lehessen a pedagógiának. Szövegépítése így a kőművesek, ácsok munkájával is összevethető. A magas épület mély alapokat igényel, így korának, közelmúltjának kritikai összegzését adva fogalmazta meg pedagógiai alapvetését, amelynek filozófiai, ismeretelméleti elemei a szenzualizmusban, puritanizmusban, enciklo-

pedizmusban, karteizianizmusban fogalmazódnak meg. A háborúk közepette, az üldöztetések dacára is épült a torony, mert nem hülhetett ki az olthatatlan vágy az iskolateremtés-megújítás céljában. Protestáns hite, szívóssága szinte egész Európára kiterjedő hatállyal teremtett kedvező alkalmakat életműve sokoldalú megalkotásához. A pápában, császársban csalódott Comenius nélkülük képzelte el a nemzetek boldogságát. Természet iránti szeretete reneszánsz lendülettel sodorta az életművét a tudományosság medrében, míg hite barokkosan mély hatást tett műveire. Így tudományosság, hit, természet, társadalom, ember és Isten együtt adják anyagát műveinek, szövegeinek.

Humanizmusa, az emberek képzéséért, neveléséért érzett felelőssége mindenén átütő késztetésként olvasható ki soraiból és a sorok közül is. Ropant tudása, javító akarata művek sokaságát hívta elő belőle, amelyek szinte egymás motívumaivá emelkedtek. Szövegei barokkosan monumentális arányúak, körmondatai sodró lendületűek és hézagatlan logikát mutatók, többségükben a beszélt nyelv jegyeit hordják magukon, hiszen úgy közvetlenebb, nagyobb hatású a hallgatóságára, olvasóira. Szövegépítési elveit a világosság, szemléletesség, képszerűség, tudományosság jegyében fogalmazta meg, míg a gyakorlata a klasszikus retorika és a barokk kor szöveggel szembeni igényét elégítette ki, sőt túl is tett a korabeli szövegeken világosság, tudományosság, logika tekintetében, nem beszélve arról, hogy rendszerben gondolkodott, beszélt, írt.

A kor divatjával szemben pedagógusként az anyanyelvi nevelés apostola volt, de a latin tanításának legmodernebb módszereit is kidolgozta. Szövegei több helyütt a szépirodalmi szintet súrolják, különösen leveleinek, beszédeinek nyelve éri el e fokot. Ha rendszerén maradt is további munkát igénylő rés, a vele foglalkozók – talán mi is – hozzátesszük kiegészítésül gondolatainkat, amelyeket vagy befogad az életmű, vagy kivet magából, de Comenius öröksége ma is élő, sőt talán formálódó valóság. Ha mi éltejük, akkor mai korunk képét szeretnénk benne szebbnek vagy egyáltalán világosabbnak látni, amelyre alkalmas is a ma sem lezárt életmű, mert újabb és újabb elemek kapnak hangsúlyt időről időre benne, hiszen a nagy mű nemcsak egészében és részeiben igaz és utolérhetetlen, hanem kimeríthetetlen is.

BENKE GYÖRGY

Comenius a kultúráról és a civilizációról

„Nem az a tudós, aki sok nyelven beszél,
hanem aki hasznos dolgokat tud mondani.”

(Comenius)

Előljáróban elmondom – és ezzel ezt a nagyon általános címet konkrétabbá is teszem –, hogy nemrégiben örömmre visszajutott hozzám annak a pályamunkámnak az eredeti és egyetlen szövege, amit elsőként IV. osztályos, azaz végzős gimnazistaként írtam itt Patakon, 1950-ben. Ennek az volt a címe – és ez legyen mostani előadásom alcíme – *Hogyan akarta Comenius felemelni a magyar népet anyagilag és szellemileg?* Nem azt az akkor keletkezett dolgozatot akarom felolvasni, hogy bizonyítsam: csodadiák voltam, mert már akkor is annyit tudtam, mint most, de ez az előkerült pályamunka adta az indítást, hogy ezen a felolvasó ülésen arról szóljak, hogy miképp vélekedett Comenius a kultúráról és civilizációról. Amit akkor mondott – a magyarországi állapotokat megismerve – nem kevésbé időszerű most, a 21. század elején, mint volt a 20. század közepén, az említett pályamunkám megírásakor.

Oly korban érkezett Comenius Sárospatakra, amikor a harmincéves háború a vezető európai államokban óriási anyagi és szellemi rombolást okozott, és gazdasági meg erkölcsi nyomorba sodorta a 17. század Európájának népeit. Oly korban érkezett Comenius Sárospatakra, amikor a magyarországi társadalmi állapotok nemcsak az északi és nyugati szomszédos országokénál voltak rosszabbak, hanem még a 16. századi magyarországi viszonyokhoz képest is rosszabbodtak. Különösen igaz volt ez a protestánsokra nézve. A már több mint száz éve működő pataki iskola fénye halványodni kezdett, a szaporodó és megerősödő jezsuita iskolák egyre nagyobb árnyékot vetettek rá.

A Cseh-Morvaországból „el-kiűzött” honfitársai és hittestvérei menedéket és letelepedést kaptak az akkori Felső-Magyarországon, és a menekülni

kényszerült Comenius maga is elfogadta az özvegygé vált fejedelemszszonynak, Lorántffy Zsuzsannának és szépreményű fiának, Rákóczi Zsigmondnak a hívását, és jött Sárospatakra, hogy hasznára váljék nemcsak az iskolának, hanem az egész magyar népnek. Jött, hogy a nagyhírű iskola, a *schola illustrissima Patakiensis* újra visszanyerje fényét és messze sugározzék, akár az ország határain túlra is, az ország pedig szellemiekben és anyagiakban, kultúrájában és civilizációjában felemelkedjék.

Mit hozott ide Comenius? Milyen javai, eszközei voltak, hogy terveit megvalósítsa? Ma, amikor tökebeáramlástól várja egy nép, egy ország jólétének megalapozását és növekedését, figyelemre méltó és eszméltető az, hogy Comenius nem tudott anyagi javakat hozni magával, de nem is abban látta a felemelkedés útját, hanem a közművelődés, a kultúra felvirágoztatásában. Azt pedig rövid pataki munkálkodásával is bizonyította, hogy ez elsősorban nem pénzkérdés. Ehhez Patakon adva volt az iskolai keret, és persze mögötte olyan patrónusok, mint a Rákócziak, és olyan patróna, mint Lorántffy Zsuzsanna. Ő maga nem pénzt, hanem olyan didaktikai módszereket hozott Patakra, amelyek elősegítették azt, hogy olyan emberek nőjenek fel, akik értelemmel és örömmel munkálják a köz javát. Comenius azzal a meggyőződéssel jött Patakra, hogy birtokában van ennek a didaktikai módszernek, és azzal a reménységgel ment el innen, hogy lerakta ennek az új pedagógiának az alapjait Patakon. Búcsúbeszédében mondta:

„Engedjétek át örömeist gyerekeiteket a jobb és teljesebb szellemi nevelésnek, hogy velünk együtt munkánk teljes jutalmát vegyétek. S miért nem akartok gyermekeitekből inkább embereket, mint az árnyékát képezni? Inkább embereket, mint emberkéket, pallérozott, kiművelt, kellemes embereket inkább, mint durvákat, nyerseket, műveletlen erkölcsűeket?”¹

Az akkori Magyarország, a két ellenségtől szorongatott és feldarabolt Magyarország kulturális fejlődésben jelentősen elmaradt a szomszédos nyugati országoktól. Comenius ismerte az akkori európai állapotokat, és megismerte a magyarországit, de felismerte az itteni lehetőségeket is. Pedagógiai optimizmusa pedig – melynek velejárója volt utópisztikus történelemszemlélete – ennek legolvasmányosabb kifejezése *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című műve – motiválója volt munkálkodásának. Európa-szerte hirdette, hogy a barbársággal a tudományt, a kegyetlenkedésekkel a megbé-

¹ Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comniana VIII. Sárospatak, 1999. 36-37.

kélést kell szembeállítani. (Európa *angelicus pacis*-ának is aposztrofálták őt.) A *Via lucis* című munkájában kifejti, hogy amilyen mértékben terjed a műveltség egy nép, vagy a népek között, olyan mértékben szorítja ki annak fénye a tudatlanság sötétségét.

Amikor Comenius munkálkodásának jó híre elérkezett Patakra, az itteni állapotok megjobbítására igyekeztek őt megnyerni. Comenius részletesen leírta a Zsigmond fejedelemmel és más jelentős emberekkel folytatott beszélgetéseit, és azokat az érveket, melyekkel igyekeztek őt a hosszabb itt maradásra bírni. Idézek ebből a leírásból:

„A leggyakrabban használt fordulatuk ez volt: 'Jöjj, szabadíts meg a barbárságtól!' Mikor én csodálkozva azt találtam mondani, hogy e nép között egyszerű erkölcsöket tapasztaltam, nem pedig barbárságot, így felelt egyikük (egy nemes férfiú, a fejedelem tanácsosa: 'Ha harminc évvel ezelőtt jöttél volna, szkíta mocskot láttál volna itt, ám Alsted, Piscator és Bisterfeld urak ennek nagy részét már eltakarították: neked kelle-ne lemosni azt, ami még maradt'.²

Comenius pedagógiai optimizmusához és maximalizmusához hozzátartozott az is, hogy célul tűzte ki, hogy mindenkit, minden tekintetben el kell kezdeni beavatni az egyetemes műveltségbe. Minden embert emberhez méltóan kell kiművelni. Hisz mindenkinek megvan a tehetsége arra, hogy megértse és megtanulja azt, ami jó, ami hasznos. Az igaznak, a jónak a tanítása elvezeti az embert arra, hogy aszerint is cselekedjék. Így ír erről:

„...senki se oktalan állat módjára, hanem az értelem parancsa szerint éljen, melynek világosságát mindenki ajándéku kapja, csakhogy ezt, bár mindenki a birtokában van, nem mindenki tudja használni, csak ha megtanítják rá, tanítani kell tehát őket. Mert különben állapotod olyan lesz, mint a tudatlané: van földed, de nem műveled, zeneszerszámod, de nem játszol rajta; szemed, de nem nézel vele; füled és nem hallasz vele, lábad, de nem jársz rajta stb. Mire való tehát természetünk értelmes része, ha nem tanítjuk meg az értelem hasznára? Miért akarnók, hogy egyesek, akik ésszel bírnak (márpedig minden ember ilyen), hiába létezzenek? Más dolog, ha olyan földek hevernek műveletlenül, ahol nincs lakosság; ahol nincsenek, akik műveljék, mivel nincsenek, akik ennek szükségét érzik. A föld ugyanis, akár művelik, akár parlagon hagyják,

² Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Cmeniana, IX. Sárospatak, 2002. 21.

múlандó, csupán evilági dolog. Az emberi lélek viszont az öröklét birtoka, örökre szóló veszteség (az emberi óvatosság elvesztése és az Isten dicsősége sérelme) nélkül elhanyagolni nem lehet.

Nemcsak az kívánatos, hogy az emberek ne oktalan állatok módjára éljenek, hanem az is, hogy bölcsességben a lehető legtökéletesebbekké váljanak. Mivel valamennyien a legbölcsebb Isten képmására lettünk alkotva, törekednünk kell rá, hogy a képmás megfeleljen az eredetinek. És mert a világ üdvösségét a bölcsek sokasága biztosítja (Bölcs. 6, 26), teljes boldogságot csakis akkor remélhetünk, ha elérjük, hogy miként most ostobákkal van tele a világ minden zuga, úgy ezután bölcsekkel legyen tele minden, hogy ez által mindenki jól végezze dolgát, és ne rontsa el senki se.”³

Comenius – mind a pedagógiában, mind más téren – nemcsak elveket dolgozott ki, hanem azokat a gyakorlatba is átültette. Meggyőződése volt, hogy a kiművelt kultúrájú nép anyagi javaiban is fejlődésnek indul. Látta azt a különbséget, mely a fejlettebb európai államok és az elmaradott magyarországi állapotok között volt. De azt is meglátta, hogy nem Magyarország természeti adottságai, sem a magyarok szellemi képességei nem alábbvalóak amazokénál. Miért hát mégis a nagy különbség a magyarok rovására? Így ír erről:

„...a természet minden ajándékát velük egyenlőképpen bírjuk. Hát mi által különbözünk? Egyedül a serénység által, mely azoknál erős, nálunk pedig kialudt. A szorgalom is elhagyott bennünket, s meghódított a tunyaság. Kergessétek el e rossz vendéget, magyarok! Űzzétek el a kishitűséget! Legyetek merészek abban, amiben másokat bátrának láttok. Isten nektek is megadja, amit másoktól meg nem tagad, csak lépjeteك ugyanazon útra... Én örömet teljesítem az elmék vajúadásánál Isten munkája mellett a segítséget, mivelhogy nagy reményem kezd lenni felőletek s tehetségeitek felől; csak meg ne vessétek, baráti kezemet el ne utasítsátok. Távol legyen tőlem, hogy amit tudok, csak magamért s nem az egyház közös hasznáért tudjam; távol legyen tőletek is, hogy látván az előmenetelre való alkalmat, azzal lomhaság miatt élni ne akarjatok.”⁴

Ilyen tömören is megfogalmazta ezt: „Minden elvetemültség tanító mestere a semmittevés.”⁵

³ Pampaedia. II/6-7. Bibliotheca Comeniana IV. Sárospatak, 1992. 15.

⁴ Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comeniana VIII. Sárospatak, 1999. 25.

⁵ Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Comeniana IX. Sárospatak, 2002. 54.

Comenius mint vérbeli pedagógus kidolgozta azokat a lépéseket, amelyekkel az egyének és az egyének által egy nemzetnek tehetségét ki lehet bontakoztatni. Az egyetemes művelődést szolgáló segédeszközök – ahogyan ő nevezi ezeket – a következők: 1) a szülők alapvető szerepe az alapok lerakásában; 2) a nevelők életirányt és értékeket meghatározó munkája; 3) a „közös iskolák” mint a műveltség műhelyei; 4) a jó könyvek; 5) a szellemi értékeket hordozó emberekkel való kapcsolat; 6) a jó cselekvésében való részvétel, a kreativitás; 7) a bölcs és felelős eljárások gondoskodása a rábízottakról; és: 8) a tehetségek kiművelésének utolsó, de mindennél szükségesebb eszköze: Isten kegyelme.

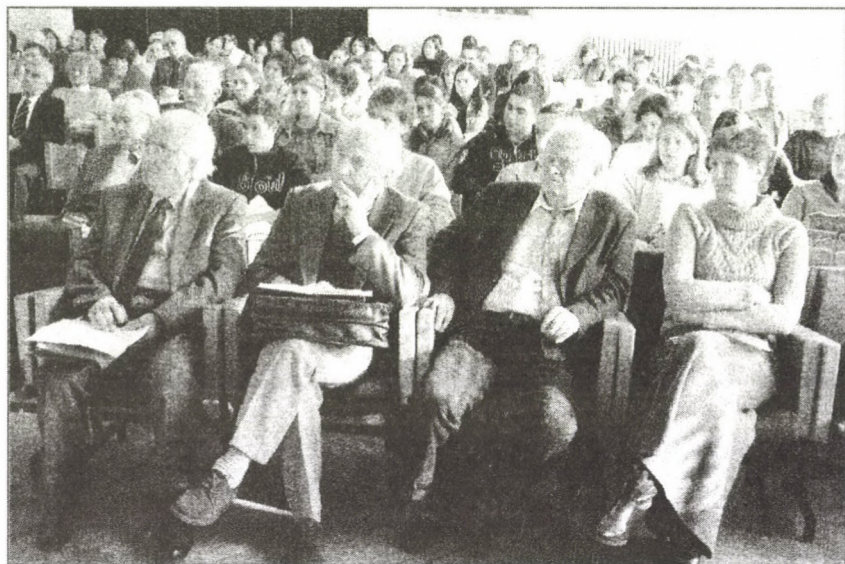
Odafigyelve ezekre a comeniusi segédeszközökre megláthatjuk, hogy elsősorban mennyire nem pénzkérdés a közoktatás vagy közművelődés, és milyen rejtett vagy elfelejtett tartalékaink vannak népünk kulturális felemelésében.

Köpeczi Béla szavaival foglalom össze az elmondottakat, és megtiszteltetés számomra, hogy jelenlétében mondhatom el ezeket:

„Comenius pedagógiai nézetei és újításai mellett a magyar szellemi életre elsősorban azzal hatott, hogy erősítette mindazok véleményét, akik a reformáció óta állították, hogy a magyar nép felemelkedése – ahogy Eötvös József mondta – a ’kultúra kérdése’. Van valami utópisztikus ebben az állításban, hiszen a művelődés nemcsak ezen igazságok felismeréséből, hanem gazdasági, társadalmi és politikai körülményektől függ, és sok tekintetben ezek meghatározók. Mégis ez a meggyőződés táplálta azokat a törekvéseket, amelyek lehetővé tették, hogy kedvezőtlen körülmények között is fejlődjön a magyar kultúra, és terjedjen a műveltség. És még van gondolkodásának egy olyan eleme, amely ma is időszerű, amikor a nevelhetőség kérdésében a szkepticizmus előtérbe kerül, s ez Comenius pedagógiai optimizmusa, amely minden nevelés alfája és ómegája. Ha ebben nem hiszünk, le kell mondanunk arról, hogy – amint ő mondotta – az ember ember lehessen.”⁶

⁶ Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994. 15.

A Comenius Társaság 2005. november 18-i felolvasóülésének közönsége

---

SÓSTÓI PÁLNÉ

Comenius gyermekszemlélete

Már az ókorban a filozófiatörténet jó néhány meghatározó alakja megfigyelte a gyermek fejlődésének szakaszait, ettől függetlenül a gyermekkornak értékrendekben is tükröződő felfogása, s az arról való vélekedések nem lesznek állandóak, s a történelmi múlt évszázadaira visszatekintve jelentős eltéréseket mutatnak. Ugyanis az olyan szociokulturális környezetben, ahol a gyermekek a felnőttekkel együtt, a felnőttekhez hasonlóan felelősségteljes tevékenységet folytatnak, ott a gyermekeket sem tekintették, s nem is tekinthették speciális, önálló entitásnak.¹ Az olyan társadalmakban azonban, ahol a gyermekek iskolába jártak és éveket, évtizedekig készültek, készülhettek a majdani felnőtt életükre, ott a gyermekkor egészen egyedi státussal rendelkezik.

Az ókorhoz hasonlóan a középkorban is létezett a gyermekkor felfogása, a gyermekkort az emberi élet jól elkülöníthető szakaszaként értelmezték, melynek sajátos jellemzői megfoghatóak, leírhatóak. A XII. századig uralkodó negatív gyermekképre Szent Ágoston nézetei hatottak erőteljesen, majd a XII. századtól a Szentanya kultuszával együtt a gyermek Jézus kultusza is virágkorát élte. Ettől kezdődően az ártatlanságot és a tisztaságot a kisgyermekkel társították a középkori Európában, a gyermekfelfogás, a gyermekségről, mint életszakasról való vélekedés országonként nem különbözött sem a világi, sem az egyházi szerzők, teoretikusok megközelítésében.

Érdekes, ahogy a középkori gondolkodás a gyermekkor szakaszait elhatárolja. A gyermekkort többnyire három szakaszra osztották: Az *infantia* szakasz a születéstől 7 éves korig tartott, ezt kisgyermekkorak nevezték. A *pueritia* szakasz a leányok esetében 7-től 12 éves korig, a fiúknál 7-től 14 éves korig határolódott el. Az *adolescencia* szakaszát a 14-21 éves kor közöttiekre állapították meg. A serdülőkort követő szakaszt *juventus* elneve-

---

¹ Vö.: Aries, Philippe: Gyermek, család, halál. Bp., 1987.

zéssel illeték. A gyermekkort taglaló orvosi, didaktikus és morális szerzők értelmezik az egyes szakaszok megkülönböztető sajátosságait, az adott fokon a gyermeki fejlődés jellemzőit. Mindezekből megállapítható, hogy a középkori ember sem úgy vélekedett a gyermekről, mint aki csupán méretben különbözik a felnőttől.

Általánosan elfogadott nézet volt, hogy a gyermeknek friss hajtáshoz hasonlóan (Vives) megfelelő körülményekhez van szüksége a növekedéshez, amelyek eltérnek a felnőttekéitől és a gyermek nem tud mindent elviselni, amit a felnőtt igen. A kisgyermeket törékenynek, zsenigének, sebezhetőnek tartották. Ártatlannak vélték, akiből hiányzik az értelem a jó és rossz közötti választás képessége. Egyetértettek abban azonban, hogy a jövőbeli fejlődés megalapozása gyermekkorban történjék. A 7. életévben kezdődjék az oktatásuk, az oktatás legyen szelíd, kellemes, a tanulás legyen fokozatos.

A középkor teoretikusai hittek a nevelés hatalmában. Bár minden újszülött az eredendő bűn súlyával terhelt – vallották –, a megkeresztelés azonban kegyelembe részesít. A nevelés kinyilvánított célja a keresztény ember nevelése volt, azonban a didaktikus szerzők a nevelés másodlagos célját is elismerték, nevezetesen: a társadalomban betöltendő szerepre való felkészítést.

A középkor nevelési módszerei között a testi fenyítés vezet, de már a XI. században Anzelm szemben áll az uralkodó nézettel, „*Aki kíméli a vesztőt, elrontja a gyermekeket*”. Shulamit Shahar² a gyermekkor történetének egyik jeles kutatója a középkori forrásokból azt derítette ki, hogy kisgyermekeket a középkorban szüleik szerették, viselkedésüket és képzeletüket megértették, sőt rosszkodásukat is türelemmel, elnéző engedékenységgel fogadták.

A francia Ariés azonban, aki a viselkedéstörténeti iskola egyik neves kutatója, erről másként vélekedik. Szerinte: a gyermekkor mint életkori szakasz csak az újkorban jelenik meg az emberek gondolkodásában, mentalitásában. A gyermekek a gyakori csecsemőhalandóság miatt tűnékeny, esendő teremtmények voltak, akik ha megélték a felnőtt kort, minden átmenet nélkül betagozódtak a felnőttek társadalmába. 6-7 éves koruk elérése után a felnőttekhez hasonló módon kezelték őket, szolgálatba álltak. Ariés szerint ezért hiányoznak az újkor előtt a képzőművészeti, irodalmi alkotásokból a gyermekábrázolások, családábrázolások. A szülők, bár szerették gyermekei-

² Shahar, Shulamith: *Gyermekek a középkorban*. Bp., 2000. 175.

ket – vélekedik Ariés –, a velük való foglalkozás nem érzelmi kötődésből fakadt, hanem hogy a gyermekek hozzájáruljanak minél hamarabb a család boldogulásához. A szülők és a gyermekek kapcsolata a XV. és a XVII. század között megváltozott. A polgárosodás térhódításával a társadalmi szerkezetváltozás a családok jelentőségének növekedését idézi elő.

A XVI. század gyermekfelfogására a humanizmus és a reformáció hatott erőteljesen. A humanista szerzők – mint például Erasmus, Vives, Montaigne, Rabelais – a klasszikus kultúra nevelő hatását hangsúlyozták, elítélték a verés és a magoltatás pedagógiai módszereit. Addig azonban míg a humanista nevelési elvek csak lassan és csak szűk körben kezdik átformálni a gyermekről kialakult képet, a reformáció hatása elementáris erejű lesz a gyermeknevelés gyakorlatára is. Luther Márton, a reformáció atyja még Szent Ágostonnál is határozottabban vallja, hogy a gyermek születésekor rossz és romlott lélekkel jön a világra, és aki gyermekével szemben a veszszőt kíméli, az a gyermekét gyűlöli. Luther szerint a családok legfontosabb feladata a gyermekek szigorú, következetes nevelése.

Kálvin János szigorúbb elveket vall Luthernél is. Szerinte a munka Istennel szembeni adósság, melyet életünk végéig törleszteniünk kell. Az üdvözüléshez a rendszerre emelt tettek sorozatán vezet az út. A kálvinista hit szerint Isten annak segít, aki segít önmagán, aki önmagán tud, képes segíteni. A protestáns életeszmény: evilági boldogulás iránti igény, a fáradhatatlan munka, hivatásvégzés, józan mértéktartás, becsületesség, kiszámíthatóság, s mindezt színezték még az Angliából származó puritánus elvek is. A klasszikus értelemben vett puritánus ember mindenkit bűnösnek tekint: gyermeket, felnőttet egyaránt. A puritánus ember cselekedetei az evilági boldogulást szolgálják, de nem személyes igényeinek kielégítése vezérli, ebben a földi javak megszerzésével a családját, a közjót kívánja szolgálni. Kínos gonddal ügyel gyermekei nevelésére, hiszen a gyermek jelleme szülői jó hírének, tisztességének tükrözője.

A XVII. század igényeinek, követelményeinek megfelelő szintű pedagógiai elképzeléseket Comenius vázolta fel, akinek nevelési reformeszméit a gyermekszemlélete, gyermekképe, a gyermekről alkotott felfogása természetesen nagyban befolyásolta. Comenius századának egyik legtöbbet olvasott, s a legkülönfélébb szellemi hatásokat ötvöző teoretikusa volt. Nemcsak ismerte az ókor jeles bölcseleit, Szókratészt, Platónt, Arisztotelészt, Quintiliánust, valamint a reneszánsz nagy gondolkodóit, többek között a spanyol

Vivest, hanem hatottak is rá mindannyian, ahogy hatott rá Raticius és Alsted is a herborni tanulmányai alatt. Erőteljesen befolyásolta továbbá gondolkodását korának puritánus ideológiája is. Comenius humanizmusa, világnézetének számos vonása – mint például az ember nagyra hivatottságába vetett hite, az élet szeretete – a reneszánsz kor öröksége, melynek ő még barokkos színezetet is ad.

Humanizmusának lényeges eleme: ismeretelméleti optimizmusa. Teológusként vallja: az ember Isten képmása. Teológusként hisz az emberi megismerés határtalanságában, az emberi megismerő képesség végtelenségében, hiszen a tudás birtokában közelíthetünk legbiztosabban Istenhez, az isteni képmáshoz. Vallja, hogy a tudás az életért van, a tudás a világ megjavítását szolgálja. Az ember képes meghódítani a világot, ez is Isten adománya; ez a képessége pedig nem más, mint az emberi méltóság. Az emberi méltóság felismerése gyermekszemléletének lényeges, központi eleme lesz. Comenius vallja, hogy az emberi méltóság át kell, hogy hassa az emberi viszonylatokat, át kell hogy hassa a gyermek és szülő viszonyát, már a születéstől kezdődően, át kell hogy hassa a növendék és a tanító viszonyát az iskolában. Jól látta, érzekelte a gyermeknek a felnőttre való utaltságát, kiszolgáltatottságát, számukra a segítség, támasznyújtás fontosságát. Ezért a gyermek és felnőtt kapcsolatban elítéli a kényszerjelletet.

Nevelési elveinek kidolgozása, azaz gyermekszemléletének alakulása nem képzelhető el csupán elméleti síkon, minden gyakorlati tapasztalat nélkül. Valószínű, hogy a fulneki iskolaévek és saját szülői szerepkörének tanulságai is alapot szolgáltattak gyermekszemléletéhez. A gyermeki psziché kitűnő ismeretéről vallanak nézetei. A gyermek fejlődésre képes lény, a gyermek nevelhető, vallja: „*minden teremtetett dolognak az a törvénye, ... hogy fokozatosan emelkedjék és tökéletesedjék mind lényege, mind cselekedetei tekintetében.*”³ Comenius jól látta, hogy egy nép, egy nemzet boldogsága többek között a jövő letéteményesétől, a gyermektől függ, attól, hogy az ifjakat helyesen nevelik. Világosan látja, hogy az ember csak tanulás, azaz nevelés útján válik emberré.

A nevelés nemcsak lehetséges, hanem szükséges is, hangoztatja. Comenius nemcsak hitt a nevelhetőségben. „Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése” című írásában nagyfokú demokratizmusa szólal meg mikor

³ A Comeniustól vett idézetek a következő műveiből valók: A lelki tehetségek kiműveléséről; Gentis felicitas; A jól elrendezett iskola törvényei. Didactica Mahna; A panszofikus iskola tervezete.

azt mondja: „*minden embernek meg kell ismerkednie a műveltséggel*”; „*az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit, aki művelődésre vágyik, ne akadályozhasson*.” Hitt a gyermek formálhatóságában, mert jól ismerte a gyermeki pszichikumot, annak általános jellemzőit. Ezért fontosnak tartotta az oktatásban, a képzésben a fokozatosság elvének érvényre juttatását, megvalósítását. „*A fokozatosság meg fogja kívánni, hogy mindig és mindenütt, az első-től az utolsóig, az alsótól a felsőig, a legkisebbtől a legnagyobbig, minden közbensőn át, ... végigmenjünk, ameddig az emberi szorgalommal eljuthatunk*.” Comenius a fáradhatatlan, saját szorgalmat hangsúlyozza, jól látta, hogy a tanulás individuális teljesítmény elsősorban. Felismerte a gyermeki tehetséget, azaz a képességek és fejlesztésük fontosságát hangsúlyozta. Jól látta, hogy a tehetség önmagában nem elég, felismerte a munka, a tanulás, az akarat, a kitartás, a gyakorolás tényét, „*ami a mesterségbeli tudáshoz minket elvezet*”. Mennyire modern ez a felfogás!

Comenius az első a pedagógia történetében, aki a fogyatékosok képezhetőségére is gondolt, szót emelt a fogyatékosak fejlesztésének fontosságáért. „*Szükséges csiszolni a nehéz fejűeket, hogy mesterségesen segítsük őket némi előrehaladásban*.”

Comenius jól látja, hogy a nevelést időben meg kell kezdeni, a jövőbeli fejlődés megalapozása, a gyermekkorban történik. A nevelés legalkalmasabb ideje a gyermekkor. Abból kiindulva, hogy az emberi test fejlődése a 24. életévben fejeződik be, ezt a fejlődés szempontjából figyelembe vehető 24 évet négy fejlődési szakaszra bontja.

0-6 éves korig számol az *anyaiskolával*, vagyis a senki másra át nem hátrítható családi neveléssel. Anyaiskola minden házban legyen! A „*Didactica Magna*” című munkájában a családi nevelés szerepéről így szól: *A gyermek gondos ápolása, a szülőket illeti meg, mert ahogy életet adott gyermekének, segíteniük kell őket arra, hogy az élet ésszerű, becsületes és szent létté alakuljon*.” „*Anyai iskola*” című művében korszerű szemléletéről tanúskodnak gondolatai; leírja, hogy az élet védelmében mik a szülők kötelességei még a gyermeknemzés előtt, a magzati élet időszakában, majd a csecsemőkorban; a szülői gondatlanság, valamint az éppúgy helytelen szülői magatartás, a túlzott gyengédség hibás gyakorlata ellen hadakozik. Fontos az, hogy a szülők és ápolók lerakják az alapot az élet, az egészség, az érzékek, a nyelv, az erkölcs tekintetében, s gondosan ügyelni kell arra, hogy a gyermeket semmi ártalom ne érje, „*mert az első korszak olyan mint a viasz – mindenre hajlik*,

amit csak látnak, akár jó, akár rossz majomként utánozzák.” Az illusztrált példák azt mutatják Comenius felismerte a gyermekkor első hat évének meghatározó szerepét az intelligencia alakulásában, felismerte a szociális tanulás tényét. Felismerte az úgynevezett anyaiskola szakaszában a játéknak mint tevékenységi formának a szerepét. Ma is elfogadható az a definíció, amivel a játék fogalmát illeti. *„A játék ... komoly dolog, azaz az egészség ápolása, vagy az elme felüdülése, vagy az élet tevékenységeinek előjátéka, vagy mindez együtt.*” A játékon a testnek és a léleknek olyan tevékenységeit értjük, melyeket semmiképp sem szabad megtiltani, hanem inkább kívánni és sürgetni kell.

Comenius szerint a fejlődő kor második elhatárolt szakasza a 6. életévtől a 12. életévig terjedő úgynevezett gyermekkor. Ehhez az életszakaszhoz kívánja társítani a nyilvános *anyanyelvi népiskolát*, s ezt a szakaszt nagyon modern felfogással: a tudományos játék szakaszának nevezi. Vallja, hogy praktikus ismereteket tanítva az élet feladataira kell felkészíteni az ifjúságot; tanítani szükséges mindazt, ami az élethez szükséges. Az emberi élet célja a túlvilágra mutat, de az ehhez vezető út, amit a nevelés-oktatás által minden gyermek számára biztosítunk, reális út, amely a világ, a társadalom jobbítását szolgálja.

Neveléseméleti demokratizmusának módszertani megfelelője a természetesség elve, melynek felvázolását a „Didactica Magna”-ban olvashatjuk. A nevelésnek természetesnek kell lennie. A 6-12 éves korig tartó időszakot zsenge, elevenségre hajló tehetségű szakasznak írja le, felismerte az embergyermek természetes hajlamait. Tehát vidám lélekkel ruházza fel a 6-12 éves korú gyermeket, élénk érdeklődéssel bíró lényeknek tartja a leány- és fiúgyermekeket egyaránt; ezért az anyanyelvi iskola – ahol nevelésük, oktatásuk, képzésük folyik – *„kellemesen gyönyörködtesen, ahol tanulmányaikon kényelmesen végigvezetessenek!”* *„Az iskolák a humanitás műhelyei legyenek!”*⁴

Az oktatás során gyermeklélektani szempontból az induktív megközelítést tartja az ismeretközvetítés szempontjából üdvöztetőnek. Valamennyi érzéket foglalkoztatni kell az oktatás során, hiszen minden tudás végső forrása a tapasztalás. Tevékeny életre neveljen az iskola. A gyermek testi-lelki készségeinek kifejlesztését aktív munka által képzelte el, hogy arra jól követhető utánozható mintát láthasson. *„A gyermekkorban szinte teljesen a példák*

⁴ Didactica Magna, X. fejezet.

uralkodnak és vezetnek, s nem a szabályok... ha bemutatják, hogy mások hogyan csinálják, parancs nélkül is ezt követik.” „Minta nélkül semmit sem szabad tanítani.”⁵

A 12-18 évig tartó időszakot Comenius serdülőkornak nevezi; a *latin iskola*, vagyis a gimnáziumi tanulmányok időszaka ez. Jól látta, hogy a nevelés alapja a tevékenység, s hogy a személyiség az aktivitások, a cselekvések közepette fejlődik igazán: *„magokat az ifjakat kell gyakorolni az állandó tevékenységben, hogy megszokják azt, hogy egész életüket cselekvően kell eltölteniük, csak akkor lesznek mesterek, ha a gyakorlat teszi őket azzá.”*

A fejlődő kor utolsó szakasza 18-tól 24 éves korig tart Comenius szerint; ez az úgynevezett ifjúkor, mely az *akadémiai tanulmányokat* foglalja magában. Ebben a szakaszban is fontosnak érzi didaktikai elveinek érvényesítését, nevezetesen a szemléletesség, a fokozatosság, a rendszeresség elveit: *„ott ahol a dolgoknak a közvetlen szemlélésére, izlelésére, tapogatására nem kerül sor, azaz saját érzékszerveik által való értékelésére már nincs alkalom, az oktatás során a szemléletes előadásmódra kell törekedni.”*

Comenius jól látta, ismerte az életkori sajátosságokat, felismerte a progresszív fejlődés folyamatát, összegyűjtötte az egyes szakaszok megkülönböztető jegyeinek sokaságát. A gyermek nevelhető, vallja, derűlátó a nevelés sikerében, eredményességében – teóriájában ez reneszánsz eredetű –, s ahogy az életkori szakaszok határvonalait meghúzza, ahogy az egyes életkorokra vonatkoztat külön-külön megszabja a nevelés célját, azt tapasztalhatjuk, hogy pedagógiai és filozófiai szemlélete kölcsönösen erősíti is áthatja egymást.

A nevelés folyamatát Locke-hoz hasonlóan főbb területekre bontja. Mindegyik iskolai fokozatban fontosnak véli az értelmi nevelés gyakorlatát. Az iskola *„csiszolja az elme tükörét a bölcsességre; fontosnak tartja az erkölcsi nevelést”, „a szívet kegyességre kell tisztítani”*. A manuális tevékenységet, a kezeket és a többi külső részeket művészi tevékenységre kell gyakorolni, a nyelvet ékesszólásra kell kiképezni. Az egészséges életgyakorlat, életmód biztosításával is számot vet. Az egészség fenntartása érdekében fontosnak véli a megfelelő táplálkozást: *„a különböző kollégiumokban különféle tápintézetek legyenek, amilyen nagy számban lehet a közétkeztetés állítását biztosítani szükségeltetik”*.

⁵ Didactica Magna VIII. fejezet.

Bármennyire is hihetetlen: az iskola mentálhigiéniai feladatai megfogalmazódnak „A panszófikus iskola tervezete” lapjain. Fontosnak véli a tágas iskolaépületet, a tanulók számára nagy számban felépített lakásokat, azaz szálláshelyeket, „*s tisztességes fizetéssel tanítóknak annyi számban való tartását, ahány osztály lesz*”.

A terhelhetőség kérdése is felmerül „A panszófikus iskola tervezete” című művében. A tanulóknak „*nyolc óra jusson munkára, ugyanennyi éjszakai pihenésre, s ugyanannyi az élet szükségleteire és szórakozásra*.” Szól a szabadidő biztosításának fontosságáról: legyen olyan idejük is, mikor a saját kedvükre cselekedhetnek (erre a természet indítja őket), hogy aztán ismét egészségesebbek legyenek abban, amiket a mi akaratumk szerint kell tenniük. Felismeri a gyermekkor idejében a pihenés fontosságát. „*Ha ugyanis valami nélküli a váltakozó pihenést az nem tartós dolog*”.

Jól látta tehát a gyermeki szükségleteket, hogy a gyermeknek szüksége van rendre, fegyelemre, jól szabályozott élet- és munkaritmusra. A szervezett iskolai oktatásra csak napi 4 órát kell biztosítani, nem többet; a délelőtti 2 óra az ész és az emlékezet fejlesztését szolgálja a délutáni pedig a begyakorlást. Az osztályokat elkülönítve kell tanítani, figyelembe venni a tanuló képességeit, a tanuló korát. A túlterhelés káros voltát elkerülendő, a közepes tanulókhöz kell a tananyagot méretezni.

Comenius pedagógiai módszertanának alapját a jó gyermekismerete adja. Vallja, hogy a módszer helyes, tudatos megválasztásával „*az iskola nem lesz taposómalom, nem lesz börtön, hanem valójában játékhely, aranypalota, gyermekotthon és paradicsom kezd lenni*.” Megteremti a színjáték, az iskoladráma mint játékos tanulási gyakorlási forma helyét az oktatásban, mert felismerte a kacagás, a nevetés gyógyító hatását, a jókedv, a derű léleknevelő szerepét, mely által a gyermek megtanulja „*a szabad emberhez méltó magatartást*.”

Fontos módszertani eljárásnak tartja a gyermeki szabadság biztosítását, s ezzel a felfogásával megelőzte korát, megelőzte Rousseau-t. „*Minden gyermeknek biztosítani kell miután különbséget tud tenni jó és rossz között, hogy maga dönthessen a dolgokról*.”

Újszerűen vélekedik a fegyelmezésről is. „A jól elrendezett iskola törvényei” című munkájában kifejti: a fegyelmezés ne megtorlás, hanem megelőzés legyen. A puritánus moralitás szemszögéből vizsgálja a testi fenyítés kérdéskörét. „Orbis pictus”-ának 120. leckéjében erről így ír: „*Idő jártával*

---

midőn nevelkedni kezd a gyermek a kegyességre és munkára szoktattatik, meg is büntettedik, dorgáltatik, sanyargattatik hogyha nem szófogadó”. Az „Anyaiskola” című művében így ír: „Csak azt ne hidd, hogy a gyermek úgysem érti meg a vessző rendeltetését.” A két idézet azt illusztrálja, hogy Comenius csak a kisebb gyermekek esetében tartja megengedhetőnek a sanyargatást, a testi fenyítést mint nevelési, fegyelmezési eszközt, mikor még a gyermeki értelem csupán nyiladozni kezd.

Megállapíthatjuk, hogy a comeniusi gyermekkép szakítani tud a múlt sok meggyökeresedett hagyományával, és újat, haladót hozott, amivel termékenyítőleg hatott nemcsak korának nevelési szemléletére és gyakorlatára, hanem a reformpedagógiára és jelenkorunknak a gyermekkorra vonatkozó felfogására is.

**Arcok a Comenius Társaság 2005. november 18-án tartott
felolvasóülésének közönségéből**
(MOLNÁR LÁSZLÓ FELVÉTELE)

HALÁSZI ALADÁR

A tanulói tevékenység főbb formái Comenius korában

I.

Az elméletek tárgyasulásának végső fázisa mindig a tevékenység, amelyről megismerszik valamely elv, elvrendszer. Különösen így van ez abban az esetben, ha az elméletet megfogalmazó maga alakítja ki annak megvalósítási lépéseit. Comenius rendszerben gondolkodva az elvonttól a konkrétig igyekezett eljuttatni a nevelés mozzanatait, sőt az egész folyamatát. Hogy a kigondolt, megrajzolt vízió nem minden elemében vált mozdu-lattá a nevelési folyamatban, azért egyszerűen az élet rövideége, az együtt-működők eltérő sebessége, érdekeik, hagyományaik, egyszóval a körülmé-nyek okolhatók.¹ Patakon legteljesebben a latin iskola tervezete és gyakorla-ti működése valósult meg, amelyből fölsejlett egész rendszere, és alapját ké-pezte az itt kialakult hagyományoknak, miközben az ide jövetele előtt szüle-tett szokásokat megrostálva némelyeket törölt, másokat megerősített Come-nius testamentuma és rá tekintettel az iskola. 1650-től már nem hagyható fi-gyelman kívül Comenius szerepe a pataki nevelés egyetlen mozzanatára nézvést, így a tanulói tevékenységi formák terén sem. E város, általa az or-szág neveléstörténetében máig úgy van jelen Comenius szellemi hagyatéka, mint Szent István királyunk bölcsessége írva, iratlanul a magyar történelem-ben, hiszen az utódok törvénné emelték tettét, törekvését, mint ahogyan Comeniusét is hirdetjük, hagyománnyá, princípiummá² tesszük a gyakorlat-ban is igazolódott elméletét. Így méltán eredeztethetjük kollégiumi, iskolai, mindenekelőtt a pataki évszázados hagyományok számos formáját tőle.

Itteni tevékenységének, pedagógiai elméletének, egyáltalán ars didakti-kájának leghangsúlyosabb elemeiből kiindulva elvi, logikai és gyakorlati

---

¹ Legelőször is a „három osztályra bontott latin iskola tervezetét” készítette el, mert a teljes rendszerhez se tanár, se tankönyv, felszerelés, költség nem volt. Ez az iskola eddig vállalt kötelezettségét (pl. pap, tanító küldés számos helységbe) nem érintette.

² alapelv

úton juthatunk el a nevelés személyiségjeggyé, onnan mozdulattá, azaz gyakorlattá lényegüléséig. Hogy addig nélküle, majd a vele és hatására kialakult tevékenységi formák, módok között milyenek a témám szerinti arányok, azt nemigen tudjuk pontos számokkal meghatározni, de eligazító lehet már maga a tény is, hogy meghívták, mert az iskolának és a fejedelemnek egyaránt irányítóként kellett az ellenreformációnak is ellensúlyt adó, a korában legmodernebb tudósnek számító Comenius az iskola megújulásához. Megteremkenyítő, maradandó hatást vártak tőle, amelynek igyekezett is megfelelni. Így az itteni munkáját, ha fékezte is néhány körülmény,³ rajta maradt krőzusságának nyoma a nevelésen.

A pedagógiai elvek akár mindegyikét hívhatnám ennek igazolására, hiszen minden mozzanatban mindegyiknek kell érvényesülnie, de leglátványosabb formában inkább a következő területeken kívánczik megmutatkozni: a természetes nevelés, a vallásosság, a pedagógiai hasznosság, tudományosság, öntevékenység, szemléltetés. Mindezek is fel nem felő szövötét adják a tevékenységet előhívó tervezetnek. Kissé részletezve mindjárt körvonalazódnak a gyakorlati megvalósítás lehetséges módozatai, vagyis a tanulói, sőt tanári munkaformák, amelyek konkretizálják az elveket.

A természetes nevelést „könnyű és kellemes út”-nak szánta, mely a dolgok bemutatása, a világos megértés segítése, a tanulói tevékenységre támaszkodás alkalmas „*a tudományoktól való csömörnek az emlékből leendő kiűzésére és a munkavágynak azokba való beplántálására*”.⁴ A természetes módszer alkalmazása révén megszűnik az iskola taposómalom jellege, és az életre felkészítés játékhelyévé alakul, otthonná lesz, ahol könnyed munkavégzéssé válik az oktatás, önkéntes, nem erőszakolt módon valósulnak meg a nevelési-oktatási célok. A világ, az értelem és Isten törvénye vezette gondolkodásában és cselekvésében, ezért kaptak rendszerében kitüntetett helyet, szerepet az érzékelés, az ész, hit, kéz, a nyelv, a könyv. A legkedvesebb metaforáit is a könyv és az iskola hívta elő, amellyel és amelyben megvalósult a nagy terv. A könyv „a tehetség köszörűköve, az ítélőképesség ráspolya, a szem kenőcse, a bölcsesség tölcse, mások gondolatainak és tetteinek tükre, a mieink irányítója”.⁵ Az iskola a tehetségek igazi köszörűköve (itt a könyv

³ Tankönyvek hiánya például, vagy a tanári feltéékenység emberi gyarlósága, a taneszközök, előadótermek szűkössége, de Comenius politikai küldetéstudata is, amely miatt idő előtt távozott stb.

⁴ Comenius búcsúbeszéde. = ? ?

⁵ *Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről.* = Kovács Endre (szerk.): Comenius Magyarországon. Bp., 1970. 90.

és az iskola egyenlőségjelet kapott), a műveltség műhelye, a bölcsesség aranybányája, a nyelv munkaháza, Sárospatak maga pedig szószék, ahonnan Rácz Lajos szerint hirdette tanítását.⁶ Nem véletlen, hogy szorgalmazta a nyomdát, hiszen nélküle csak körmölésre megy a sok idő, az egyetemesség, tudományosság, a világosság árasztása leszűkül az előadásokra.

A nyelv, az anyanyelv és a tudományoké, a latin a tanulói tevékenység, a művelődés középpontjában állt, előbb azonban Comenius a tanításának hasznos, eredményesebb módszerét kidolgozta.⁷ A célokat is e körben fogalmazta meg, vagyis: a tudományos műveltség, hogy az ember saját magát és a földi dolgokat megismerje; uralkodni tudjon magán és a dolgokon; lelket fordítsa Istenhez. Tehát tárgyi ismeret, erény és kegyesség a feladat, ami kiinduló pontja a tudományosság, a tiszta erkölcs, az igaz vallásosság követelményeinek. Ezekkel egybevág a reformátusság értékrendjét, eszményét alkotó, többnyire erkölcsi elvek és törekvések: szigorú vallásosság, puritán erkölcs, fegyelem, a hagyományokon alapuló, egyenes észjárás, őszinteség, igazmondás, következetesség, erős akarat, dolgozó élet, a munkátlan-ság megvetése. A diákság, a tanári testület is így tanult meg nélkülözni, „dolgozni a külső siker minden reménye nélkül” is. A nevelési célt is a hitre támaszkodva fogalmazta meg Comenius a P.-ban: „Az ifjúkori nevelés célja a bölcsesség, az erények és a hit beteljesülését biztosító harmonikus, teljes, egyetemes világosság, különösen a hit ereje”.⁸

II.

A fenti alapvetések nélkül esetleges, széteső, pedagógiai haszon nélküli volna a legtöbb tanulói tevékenység. Így azonban rendszert alkotva és hagyománnyá nemesülve Sárospatak iskolatörténetét szemléltetik, tárgyiasítják, megelevenítik késő évszázadok múltán is. Mik tehát azok a tevékenységek, amelyek akár mozgó képekké alakulhatnak előttünk Comenius idejéből és későbből, a pataki iskola életéből a 3. évezred elején?

Többféleképpen kínálja magát csoportosítani a tevékenység: időszakosága, ismétlődése alapján, ezen belül éves, havi, heti, napi eloszlásban; a jellegét illetően, vagyis szellemi, fizikai tevékenység, játék, az önkormányzatiság keretén belül végzett munka; az iskolán belüli és kívüli tevékenységre

⁶ Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp., 1931. 257.

⁷ A VIA-osztályok tervezete.

⁸ Comenius: Pampaedia. Bollók János fordítása. Sárospatak, 1992. 99.

tagolódás, az iskolában és otthon (a kollégiumban illetve szülői házban) zajló tevékenység. A különböző funkciók is magukhoz vonnak tevékenységi köröket, amelyek az önkormányzás során markánsan mutatják mind a diák-diák, mind a tanár-diák viszonyban és a szélesebb társadalomban betöltött tanulói szerepet. Ezeket mind fölillantva remélem, legalább a sziluetdje kirajzolódik a korabeli diákéletnek.

A vallásos nevelés nemcsak tartalmat, de keretet is adott a tanulói tevékenységnek. A nevelés, képzés egyik iránya is maga a lelkész utánpótlás biztosítása volt. A tógátusok legjobbjaiából elsősorban rektorok és papok, jegyzők, hivatalnokok lettek.⁹ Ehhez kapcsolódtak az olyan hagyományok, amelyek alapján a széles iskolakörnyéken, a falvakban, városokban legációba jártak a diákok. Annak alkalmával beszédet, istentiszteletet tartottak a templomban, amelynek keretében föl hívták a gyülekezetek figyelmét a pataki kollégium támogatására is. Elsősorban pénzádományt vártak, de szívesen fogadták a természetbeni ajándékokat is: termény, tartós élelmiszer stb., amit a legátussal együtt érkezett mendikáns, szuplikáns¹⁰ diákok gyűjtöttek össze és számoltak el vele a coetusnak.¹¹

A Pampaediában a diák életére kimondja a legfőbb parancsként: „Ebben az osztályban – a VI., a Paradicsom – szigorúan ügyelni kell arra, hogy a gyermekben meggyökerezzen az istenfélelem”.¹² Ezért a nap minden mozzanatára imát, istenfélelemre intő mondásokat javasol, vagyis ezzel ad keretet és tartalmat a serdülő napjának: arra az esetre, amikor otthonról eltávozik, belép a templomba, úrvacsora előtt, reggel, lefekvés előtt, új házba költözéskor, örvendetes esemény alkalmával, étkezés előtt stb. Comenius iskolájában „a legfontosabb hely Istent illeti”.¹³ Minden cselekvés forrásául a Bibliát jelölte meg, amelyből merítve megbeszélheti a gyermek Istennel, hogy jót, Istennek tetszőt cselekedett-e, hiszen a Nagykönyv maga a szentély. Ezt a nézetrendszert nemcsak a barokk mély vallásossága, hanem Comenius püspök volta is erősíti, így átítatja a hitre nevelés a mindennapi tevékenységet. Comenius maga is imaformába foglalta beszédeit, előadásait,

⁹ A pataki iskola 1615 és 1671 között vezetett adataiból kiténik, hogy az 1541 beirt diákból (filozófia-teológia) 85 % rektor, 7,4 % pap, 2 % jegyző, orvos, joggyakornok, városi polgár, továbbá 4,5 %-uk külföldre ment továbbtanulni. (*Ködöböcz József*: Tanítóképzés Sárospatakon. 1986. 52.)

¹⁰ A legátust kísérő kisdíák, aki az adományokat is gyűjtötte a kollégiumnak.

¹¹ diákönkormányzat

¹²; Pampaedia. 89.

¹³ *Comenius*: A panszofikus iskola tervezete. = *Kovács Endre* i. m. 134.

amelyeket nemcsak a végére tett ámen jelzett, hanem az egész szövegének emelkedettsége, az ismeretek közvetítésének, „a fény árasztásának” önmagában is ünnepi alkalma teremtett stílusárnyalatul. Fölfoghatók mindezek akár a retorikai tanítás mintaszövegeiként is, amelynek gyakorlatát napi rendszerességgel folytatták a diákok stílusgyakorlatok, szervezett viták, a feladatok elvégzéséről történt beszámolók alkalmával.

A vallásos nevelés tehát keret és tartalomként áthatotta az iskola egészét a templomba járástól – amit az önkormányzat számon tartott és kért¹⁴ – a Biblia értelmezésen, feldolgozáson át¹⁵ a legációig, sőt a külföldi tanulmányútig minden napot, és a különböző élethelyzetekben történt imádkozás révén szinte minden órát.

III.

A nevelés színterei közül már említettem konkrétan és jelképesen is a templomot. A másik az iskola, amelyet nem lehet az akkori kollégiumtól elvben sem, a nevelés gyakorlatát illetően sem elválasztani. A tanulói és tanári tevékenység némely része ugyan elkülöníthető, pl. a hálókamrák és az osztálytermek viszonylatában, de egységes egészet alkot a két ág, hiszen a kollégium és iskola vonatkozó szabályrendszere – mondhatnánk ma szervezeti és működési szabályzatnak, házirendnek – egységnek tekinti a kettőt. Ennek szervezeti keretét az önkormányzat adja, amely mind a tanárok, mind a diákok jogait és kötelességeit, benne a munkaformákat szabályozza. Nemcsak a hitélet szelleme uralkodott és adott arculatot a kollégiumi közösségnek, hanem markáns jegy az önkormányzatiság is Sárospatak iskolatörténetében. Comenius így ír erről a Pampaediában: „Minden iskolának apró államnak kell lennie, a helyes az lesz, ha a klasszikus latin iskolát úgy szervezzük meg, hogy az első két osztály demokratikus, a következő kettő arisztokratikus, az utolsó kettő monarchikus alkotmány szerint működjék.”¹⁶ Az önkormányzatiság legfőbb szervéről, a coetusról Bajkó Mátyás a következőket tartotta fontosnak: „Autonóm terület, melyben a tanárok és a diákok egyaránt kifejtették közéleti tevékenységüket anélkül, hogy a külső hatóságok közvetlenül beavatkozhattak volna munkájukba”.¹⁷

¹⁴ A custosok (örök) és a corycaeusok (vigyázók) feladata volt.

¹⁵ Collatio, amely során szentírás-fejtegetés, szónoklat gyakorlás történt önképzőköri formában a praeses (elnöke a körnek) vezetésével.

¹⁶ I. m. 99.

¹⁷ Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1976. 237.

A *coetus* felsőbb hatósága maga a fejedelem volt, aki 1621-ben törvényben is megfogalmazta elvárásait az iskolától: hittudományból és bölcseletről annyi kell, amennyire szükség van az egyházban és az államban; a tantárgyak köréről rendelkezvén a latint, görögöt és a remekírók tanulmányozását, a hébert, költészettant, szónoklattant, gondolkodástant, természetant, technometriát, történelmet és földrajzt jelölte meg. Az 1567-ben elfogadott egyházi zsinati törvény 65. cikkelye az elemi ismeretek mellett szintén előírja a latint, görögöt, hébert, a dialektikát (logika), szónoklattant, szabad művészeteket, majd a Bibliát latinul és görögül.

A fejedelem azonban nem belenyúlni akart az önkormányzat munkájába, hanem segítette azt. Például Lorántffy Zsuzsanna a tanári fluktuáció csökkentése érdekében igyekezett a magisztereket helyben tartani jobb fizetéssel, hogy a jövedelmezőbb papi pálya vonzását mérsékelje. A tanítóktól, rektoroktól I. Rákóczi György a külföldi tanulást is megkövetelte. Rákóczi Zsigmond könyvtárát a kollégiumnak adta. 1751-től a külföldi tanulmányútról hazatérő diák, tanár köteles volt gazdagítani a könyvtár állományát. Így került ide Magyarországon elsőként Diderot Nagy Enciklopédiája is.

A református egyház lett később a főhatósága a kollégiumnak, majd 1660 után a konzisztórium, vagyis az egyháztanács. Ennek tagjai voltak már az egyházi mellett a világi gondnokok¹⁸ és az iskola pártfogói is. Az önkormányzati élet viszonyaira legfontosabb jellemző az öntevékenység, a tanár-diák viszonyban a szeretetteljesség. Csakis így volt lehetséges aktivizálni a diákságot önmaga igazgatására, fenntartására is nagyrészt. Az alkotmányos köztársaság jellegét megadó törvények demokratikusak, gazdagra, szegényre, tanárra, diákra egyaránt kiterjedtek, így meghaladták korukat. A patakiság máig ható szellemének ez az egyik forrása, hiszen e „köztársaságban” otthont teremtettek, tanultak, dolgoztak, sőt gazdálkodtak is, teljes életet éltek, mert övük volt a munka, az eredmény és a gond is. Hajtóerővé vált az a kerete is az életnek, amelyben a tanulás, a legfontosabb tevékenység nem a gazdagok módján, egyénileg történt, hanem közösségben, ahol kötelező volt fölkarolni a szegényeket, a nehezebben haladókat is mind anyagilag, mind szellemileg.

A *coetus* tehát a szervezeti kerete az önkormányzatnak, amely élén a *rektor* áll, aki irányítja a kollégiumot, felügyeli, érvényt szerez a törvényeknek, örködik a feyelmen, a közvagyonon, más iskolákba rektorokat küld.

¹⁸ Comenius javasolta a világi gondnoki rendszer működtetését 1652-ben.

Az ő munkáját segítették a *tanárok* és a *conrektor* (rektorhelyettes). A *diákság* a coetus másik eleme, akik közül coetus tagok előbb az akadémiai tanulók lettek aláírva az iskola törvényeit, később szélesedett a körük az önkormányzatban. Hatóságként a coetus intézte a gazdasági ügyeket, az iskola vagyonát is az kezelte. Az iskolának adományozott földeken, pl. a szőlőben is a diákok végezték a munkát, az értékesítést, bevásárlást, az épületek karbantartását, de még a tanárok fizetését is ők adták.

A coetus diáktisztviség-viselői között első volt a *szenior*, akit a diákok maguk közül választottak a végzettek közül, és a rektor megerősítette egy-éves megbízatását. Ő kezelte az iskola és kollégium pénzét, vagyonát, szervezte az élelmezést. Segítője a *contrascriba* (ellenőr), akit szintén a diákság választott. Őt tették meg a *primárius diákok* elnökének és az *iskolaszék* jegyzőjének. A mulasztásokat ellenőrizte, kijelölte a templomban beszédet tartó diákot. A primárius diákok¹⁹ a szenior vezetésével fegyelmi tárgyalásokat tartottak. Ők alkották az *iskolatanácsot* is, amely a professzor jelenlétében ülésezett. A jutalmazásról és a büntetésről is itt döntöttek első fokon, másodfokon a *tanári gyűlés*. A formák széles skálát mutatnak: pénzjutalom, erkölcsi megbecsülés, illetve pénzbírság, elzárás, botozás, nyilvános megkövetés és kizárás. A *contrascriba* volt a jegyző. Az *iskolatanács* erősítette meg tiszttségében az egy évre választott, a jelesebb diákok közül kikerülő *collaborátorokat*, akik a tanárok mellett munkatársak, segédtanítók voltak. Rájuk hárult az iskolában tanultak feldolgozása, magyarázása, gyakorlása, továbbá játékdélutánok, versenyek szervezése. Emellett ügyeltek a rendre, magyar-latin stílusgyakorlatokat végeztek tanítványaikkal, sőt illedelmes viselkedésre is neveltek. Szintén választott tisztviselői voltak a coetusnak a *felügyelők* (praebitorok), akiket a rektor hagyott jóvá. 1722-től a gazdaság közvetlen intézői lettek.

A *szenior* egy-egy hétre bízta meg a *rendfenntartókat*, akiknek munkája felölelte a kollégiumi élet minden tevékenységét. Az *oconomusok* ellenőrizték a felkelést, lefekvést, fegyelmet, a hiányzókat, takarítottak hetente kétszer tantermet, folyosót, udvart, jelentették a törvénysértéseket a rektornak. A *vigyázók* (corycaeusok) ellenőrizték a törvény végrehajtását, számon tartották a vétőket. Az *őrök* (custosok) ellenőrizték a kimenetelt, a távolle-

¹⁹ Kezdetben 9, majd később 12 főt választottak meg közülük, akik esküvel kötelezték magukat, hogy vigyáznak az iskola polgáira, erkölcsére, rendjére, a vétségeket számba veszik, jelentik a szeniornak vagy a tanároknak.

vöket, sőt kint is mindenütt (templom, temető, utca, mező, iskola) felügyeltek a rendre. *Fűtők* is tevékenykedtek hideg időben. *Éjszakai vigyázók* (Vigilek) is működtek. *Kapusok*, hetente 2-2 fő őrizte a kollégiumot. Az *apparitorok* csengettek, a rektor szolgálatára álltak, segítették a szeniort és a contrascribát.

Az önkormányzatiság jeles alkalmi voltak a hét legvégén a beszámoló a munkáról és az ünnepélyes feladat átadás a következő hét megbízottainak. Rövid szónoklatok, bibliai idézetek, latin szövegek is elhangoztak.

A *bibliothecarius* (könyvtáros) megbízatása hosszabb időre szólt. A könyvek közül a kódexeket, kéziratokat nem, de a többi kiadhatták otthoni kollégiumi olvasásra.

Az alsóbb osztályos szegényebb diákok közül kerültek ki a (servi, famuli) segítők, akik a gazdag felsősöknek takarítottak, fűtöttek, felszolgálták ételt, futárszolgálatot teljesítettek. Ezért ingyen tanulhattak, lakhattak. A gazdag felsősök is tanították a hozzájuk beosztott szegény alsósokat, főleg azonban a collaborátorok tiszte volt ez a felügyelet gyakorlásával együtt a szolgálók tevékenysége fölött. Mindez díjtalanul történt a servi, famuli esetben. Tanításuk fő irányai a magyar és latin nyelv valamint a számtani alpműveletek voltak.

Az iskolában szerepet kapott a *vizitátor* (felügyelő) is, bár nem volt tagja a coetusnak. Az önkormányzat fontosságát, jelentőségét sejteti, hogy a különböző funkcióban lévöket megkérdezték a tanárok munkájáról, például az egyik 1632-es feljegyzés szerint a zempléni esperes, Miskolczy István tudakolta: „Tanítóitok szorgalmasak-e a tanításban, hívek-e a kikérdezésben és ha öbennük valami javításra méltót tudnátok, jelentsétek nekünk.”²⁰

A fenti szereplők tevékenysége adja az iskolai, kollégiumi életet. E témában azonban érdemesnek tűnik az akkor szokásos ismétlődő cselekvéseket, módokat is fölvezetni az eszközökkel együtt.

IV.

Comenius mintaiskolát igyekszik teremteni Patakon. Ehhez a tanító is, a diák is minta kell legyen: „akik maguk is egyetemes műveltségűek, azaz mindent tudnak és értenek és gyakorlatilag is helyt állnak, akik az egyetemességnek szolgálnak és fényükből naponta fényt, sőt fényeket gyújta-

²⁰ Sárospataki Füzetek. 1865. 171-172.

nak.²¹ Az ilyen tanító a gyerekek közt él többnyire, jól képzett, nagy tudású (innen származik a tudós tanártípus pataki képzete), szép tehetségű, ember-szerető, erkölcsös, aki rendszeresen képezi magát, tanítva tanul és nem mulaszt el egy alkalmat se, ha jóra taníthat. Ehhez segítségül hívja a tehetséges tanulókat is. A napi programból soha nem hiányzott a tanulók szálláshelyen történő meglátogatása, amely alkalommal mód nyílott *beszélgetnie* a tanulókkal az aznapi eseményekről, sőt a külföldi új, tudományos eredményekről is. Abban az időben a wittenbergi, genovai egyetemen szerezték elsősorban a tapasztalatokat. *Levelek felolvasása* is közelebb hozta a diáksághoz a külföldet, a példák erejét is itt vethette be a tanár eredményesen a nevelés folyamataiba.

A gyereket Isten képmására teremtett lénynek tartotta, akit jellemez az eszeség, uralkodásra való képesség és a tökéletességre való alkalmasság. A neveltek Comenius szerint – és a vallási tétel szerint is – engedelmeskedni kötelesek tanítóiknak, vezetőiknek. Mindez az alapvetés körvonalazza az értelmi, érzelmi, erkölcsi nevelés fő feladatait, de előírta az egészségük megőrzésének, ápolásának kötelezettségét is, így a testi nevelés is megjelenik a fő területeken. Osztályrendszerű keretben képzelte el és alkalmazta Comenius, rendszerbe először ötvözve Magyarországon a tanítást. Az osztályrendszerű oktatás tanterv szerint már előzményként működött a korábbi évszázadban is.²²

A keret „földrajzilag” az osztálytermek révén szemlélhető, amelyekben a többi osztállyal egy időben folyt a tanítás. A fentiekből részben már kiderült, hogy a comeniusi iskolában az önkormányzás volt a legfőbb jellemző: „Az öntevékenységeknek, azaz mindenki személyes működésének érvényesülése azt kívánja meg, hogy amiben az értelemnek, emlékezetnek, nyelvnek, kéznek szerepe lehet, mindazt a tanulók fáradhatatlan szorgoskodással maguk vizsgálják, fedezzék fel, forgassák, működtessék, gyakorolják s a tanítóknak csak az maradjon, hogy figyeljék, megtörténik-e, aminek lennie kell, s úgy történik-e, ahogyan kell.”²³ Elsőrendűvé emelkedett az elvek és a gyakorlat szerint is a tudomány, az ékesszólás, az erkölcs és a vallás lényegét tartalmazó nyelvi, bölcséleti és teológiai anyag a tanításban. Ezeket erősítet-

²¹ A panszofikus iskola tervezete. = Kovács Endre i. m. 130.

²² A jezsuitáké 1540-ben, III. Pál pápa által jóváhagyva már így működött. XIV. Kelemen pápa 1773-ban megszüntette a jezsuita rendet, majd VII. Pius 1814-ben újra engedélyezte. A jezsuiták az akkori világot behálózták iskolarendszerükkel Goától Oroszországon át Spanyolországig.

²³ A nagyfenyű pataki iskola tervezete. = Kovács Endre i. m. 76.

ték a történelmi tanulmányok, olvasmányok, gyakorlások. A tehetségesebbek külön kaptak feladatot olvasni, amiről be is számoltak a többiek előtt. Más-más szerzőt olvastak, majd az osztály előtt ismertették a művet. Szavak, példázatok, bölcs mondások, elmésségek, ritkaságok, kérdések, válaszok, új ismeretek kerültek bele az olvasónaplóba. Comenius megkövetelte már a serdülőkorban a napló vezetését. A lakonikus stílust is ajánlja, azt csakis sok olvasással, gyakorlással érheti el a tanuló. A tömör, feszes forma Comenius szerint az ékesszólás csúcса, amely szemben áll a tautológiával és a bottológiával.²⁴

A könyvekkel való ellátottság kezdetben szegényes voltát tekintve ez praktikus módszer is volt, de növelte a könyv, mint eszköz szerepét is. A tanítás itt frontálisan zajlott, de a csoportos és egyéni foglalkozásra is kialakult a módszer a segédtanítók, az idősebbekhez beosztott kiscsoportok körében, amikor gyakorolták az órákon hallott ismereteket.

A frontális módszer alkalmazása közben kérdéseket tett föl a tanító, aktivizálván a gyerekeket, de a figyelem fenntartásának célja is így teljesült. Az iskola módszere egyetemes, következetes, könnyed haladást biztosító volt, kellemes is, ami nem tette taposómalommá, kínozókamrává az iskolát. A bölcsesség, ékesszólás, művészet, erény, jámborság célját másként nehezebb lett volna elérni. Az *előadáshoz* nagyobb termek hiányoztak, így részben időjárás függő is volt, ha az egész iskolához egyszerre szólt valaki.

Ilyen módszer volt maga a *színjáték* is. Az elvek szemléletességének csúcsaként tekinthető, hiszen dramatizálva mozdulattá válik a legelvontabb elmélet is. E módszerrel a dolgok egész körét, a tanulnivalók egész egyetemét igyekezett bevonni ennek keretébe. Műveit is így adták elő.²⁵ Az eredmény: személyes megtapasztalása a tanítvány részéről az ismeretnek, a játékszás révén az öntevékenység, aktivitás, az ismeretek elmélyítése, feszélyezetlen szereplés, a kommunikációs készség fejlődése, az érzék, értelem, nyelv fejlődése, ráadásul a szülők is megnézik, közelebb kerülnek az iskolához. Maga a fejedelemnö is megtekintette az előadást.

A *szemléltetés* az érzékeltetés, bemutatás, beszélgetés révén a világosság felé vitte az ismeretet, oldotta az előadás esetleges unalmát. A szenzualizmus jegyében a fal, az ajtó, a könyv képekkel, domborművekkel volt tele. A

---

²⁴ Pampaedia. 94.

²⁵ Pampaedia. 93.

Lucidárium is képek révén értelmezte a fogalmakat, az Orbis pictus is ennek az irányzatnak terméke. Így lettek alkotva alkotókká a gyerekek.

A *gyakorlás* – ami a mestert is teszi – az idősebb diákok bevonásával folyt. A hozzá rendelt könyvek Comenius szerint néma tanítók, amelyeket rendszeresen olvasni kell. A gyakorlati módszer révén mindent saját szemlélet, saját tanulás, saját cselekvés révén tanít. Mindezt együtt, egyszerre, együtt cselekedve.

A *beszélgetés* és az *ismétlés* a két fő módszer. Különösen a felnőttekkel történő társalgást szorgalmazta Comenius, mert ott példát is találhatott tudós gondolatra, ékesszólásra a gyermek. A bölcsesség is ennek révén alakulhat ki: ismerni, érteni, használni a dolgokat, és mindezt, „lelkünk minden belső gondolatát közölni másokkal.”²⁶ Szerda és szombat volt az ismétlés, kikérdezés napja, de az idegen nyelveket naponta élőszóval, beszélgetéssel, fogalmazás gyakorlásával művelték a collaborátorral. A Januában ennek módszerét is kidolgozta Comenius, amely alapján nem a nyelvtan tanulásaé az elsőség a nyelv esetében, hanem a beszéd, amely révén megvilágosodik majd a nyelvtani rendszer is. A szónoklásra történő felkészítés része volt a sok beszédgyakorlat, irány (stílus) gyakorlat a nevelési, oktatási folyamat egészében. A beszéd nemcsak módszer, célja is a comeniusi gondolatnak, a művelés célja: bölcsnek lenni, cselekedni, beszélni. Ehhez leginkább az értelmet kell művelni, a dolgok tükrét. Kell hozzá az eszközök eszköze is, a kéz és a nyelv, amely az ember tolmácsa emberhez.²⁷ Az ismétlés, ellenőrzés, vizsga nélkül nem mélyülhetnek el az ismeretek. Ezt minden intervallumban és periódusban alkalmazták. A tanító gyakran kérdezett, de a hét utolsó napján, havonta és negyedévente valamint év végén kialakult rendszer alapján összefoglalások, osztályzó vizsgák formáját öltötték az ellenőrzések. Napi rendszerességgel gyakorolták a nyelvet (latint, magyart élőszóban, írásban, fogalmazás formájában), mely munkákat a segédtanítók irányították. A latin iskola anyaga hasonló volt az anyanyelvi iskolához, csak körkörösén bővülő formában nőtt. Itt már az okokat is föltárták, filozófiát is vettek hozzá. Így a nyelv, tudomány, művészet és az erkölcs volt a tanulás anyaga.

Az erény gyakorlását is segítették az idősebb diákok késztetéssel, cselekedetek elemzésével. Comenius jónak tartotta erre az elmélkedést, a bölcsenek tetteinek megismerését, a jó emberekkel való érintkezést a példa miatt, a

²⁶ Pampaedia. 94.

²⁷ Pampaedia. 93.

rossz alkalmak kerülését. Vallotta, hogy az iskola fegyelem nélkül olyan, mint a malom víz nélkül. Az erkölcsi nevelés tárgyiasult körülményeihez tartozott a szép tanterem és játéktér, a gyorsan haladó, kellemes, könnyű oktatás, személyi feltételül pedig nyájas, szerető tanítók kellettek, akik mindenre figyelnek, ami az eredményesebb személyiség fejlődést előmozdítja: az egészséges életmód, ápoltság, a helyes tanulási módok, a munka folyamatossága.

Az iskolában tanultak feldolgozását, elmélyítését, gyakorlását segítette a tanulók egymást *kikérdező* hagyománya. Ennél mozgalmasabb volt a *vitakozás* nyilvánosan. A disputációt gondosan előkészítették. Az értekezéseket rövidítve kinyomtatták, úgy vitatták. A tanár vezetésével egy óra alatt kellett kifejtetni a bírálatot, míg a ki nem jelölt vitázók fél órát kaptak. A felkészületlenül, illetlenül vitakozókat nyilvánosan megrótták. A nagy disputáción havonta fölváltva a teológia és a filozófia volt az anyag, a kisebbekben, a collatiokon pedig szónoklatot gyakoroltak, szentírást dolgoztak föl, stílust vitattak. Ez azonban kisebb csoportokban történt, nem kapott nagy nyilvánosságot. Mindkét vitamódszer a retorikai ismeretek elmélyítését szolgálta. Komolyságához nem férhetett kétség, hiszen a nagy disputa védő szerepét a rektor osztotta ki. Aki kitüntette magát a vitában, számíthatott a rektor figyelmére akkor is, amikor külföldi útról vagy rektori – a filiákban, falvakban – kinevezésről, küldésről volt szó.

A tanulói *korrepetálás* öt-tíz fős csoportokban történt, amelynek a helyszíne lehetett az iskolakert, a temető, a mező is. Egy-egy jobb tanuló végezte, akinek erkölcsi kötelessége is volt vállalnia ilyen feladatot a közösségekben. A városi gyerekek egyéni korrepetálását már pénzért végezhették. A *versenyzés* számos területen zajlott: szaválás, rövid írások, beszédek, továbbá játékok terén. Ezek alkalmá is erősítette a közösségi szellemet és fejlesztette az egyéni képességeket.

V.

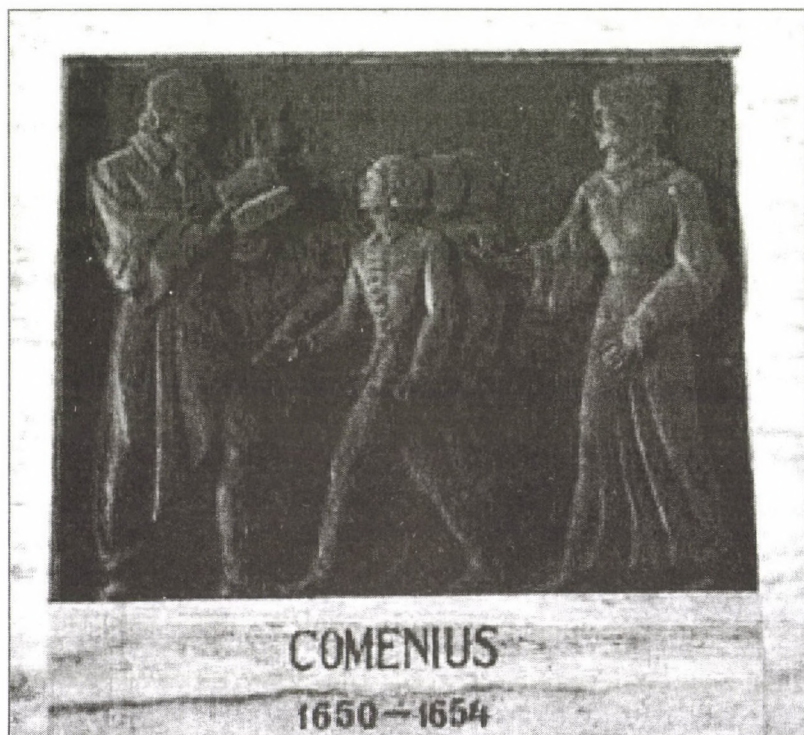
E dolgozatban nem tudott, de nem is akart teljes lenni a tanulók tevékenységi köre, csupán arra vállalkozhattam, hogy a legfontosabbak révén fölvilantom az akkori diákéletet. Comenius szerint „az egész élet iskola”,²⁸ ebből kiindulva úgy kell a nevelés folyamatát megtervezni és végigvinni, hogy örömmé, harmóniává váljon. A tevékenységi formáknak hozzá kell

²⁸ Pampaedia. 107.

igazodniuk a célokhoz, különben esetlegeseek, hovatovább ártalmasak is lehetnek a személyiség fejlődésére. Comenius pedagógiai elveihez adekvát gyakorlatot választott, mely forma, módszer saját korában – nagyrészt ma is – előremutató volt. Mindezért érdemes tanulmányoznunk ma is az akkori gyakorlatot, különös tekintettel az önkormányzati formát és a módszereket, amelyek keretétől szolgálnak a nevelésnek aktivizálva, jelentőséget adva mind a közösségnek, mind az egyénnek.

A patakiság szellemének egyik fő gyökere éppen ebből táplálkozik. Comenius rendszerben gondolkozva a közösségben látta megvalósíthatónak, tárgyiasíthatónak elméletét, amely itt, Patakon öltött testet a diák-diák, tanár-diák, iskola-város, iskola-szülői ház viszonyában. Itt a hagyomány nem megcsontosodást jelent, hanem szakadatlan fejlődést, a korrallal haladást, amelynek azonban maga Comenius és a pataki szellem az állandó eleme. Ez a biztosíték arra, hogy ez iskolaváros – ha nem szűnik meg követni e szellemiséget – a tudományosság, a nevelésnek az idők végezetéig székhelye lesz.

Comenius emléktáblája a Sárospataki Református Kollégiumban
(Dózsa Farkas András műve, 1937)

GYŐRI ISTVÁN

A Sárospataki Kollégium cseh-morva missziója

Comenius Sárospatakra érkezésének és négyéves sárospataki tartózkodásának három fő célja volt. Az első politikai cél volt: szerette volna a Rákóczi családot megnyerni egy Habsburg-ellenes koalícióban való részvételre és ezzel elősegíteni hazája felszabadítását. A második cél pedagógiai volt: a Sárospataki Kollégiumban lehetőséget vélt arra, hogy pedagógiai koncepcióját a gyakorlatban is megvalósítsa. A harmadik egyházi jellegű volt: az volt a terve, hogy a Cseh Testvérek egyházának felszentelt püspökeként összegyűjtse és gondozza a környéken élő hittestvéreit.

Ez azt is jelenti, hogy cseh protestánsok már Comenius előtt is éltek a Tiszáninnen, és ezek a csoportok Comenius távozása után is itt maradtak. Tovább őrizték vallásukat, nemzeti identitásukat és fontos szerepet játszottak abban, hogy Sárospatak lett a központja annak a missziónak, amely a türelmi rendelet után segítséget nyújtott a korábban teljesen elnyomott cseh protestánsoknak egyházi és iskolai életük újjászervezéséhez. A *Tiszáninnen* szót, mint történelmi földrajzi megjelölést használom: a református egyházban ma is élő szóhasználat szerint a Tisza jobb partját értjük rajta, a mai Heves és Borsod–Abaúj–Zemplén megyéken kívül idetartozott a mai kárpátaljai Ung megye és Szlovákia Losonctól keletre eső területe.

A magyar–cseh kapcsolatok a huszita mozgalommal kezdődtek. Miután a pápa kiátkozta Podiebrad György cseh királyt, Hunyadi Mátyás hadjáratot indított ellene. Később a husziták militáns csoportjai több rabló hadjáratot is vezettek a felvidéki területeken, egyes csoportjaik le is telepedtek.

Az 1620-as fehérhegyi csata után újabb menekülthullám érkezett, ezek egy része német nyelvű volt, de a többség cseh volt. Ezek a csehek vagy a husziták utraquista irányzatához tartoztak vagy a Cseh Testvérekhez. Az utraquisták legfőbb reformja még a lutheri reformáció előtt a két szín alatti úrvacsora volt, ezért magukat *kelyheseknek* is nevezték.

A Cseh Testvérek csoportja eredetileg a huszitákon belüli laikusok vezette kegyességi mozgalom volt. Podiebrad király 1457-ben egy külön falut adományozott nekik, ahol egy sajátos települést hoztak létre. 1467-től használták az „Unitas fratrum” elnevezést, csehül magukat „česky bratský”-nak nevezték, innen a magyar elnevezés is. Első püspöküket a valdensek szentelték fel. Jellemző volt rájuk a testvéri közösség hangsúlyozása, a világias élettől való elfordulás. Elvetették a katonai szolgálatot, az esküt, nem vállaltak állami tisztségeket. Törekedtek az életszentségre, szigorú és fegyelmezett életet éltek, istentiszteleti formájuk is egyszerű volt. 1495-ben zsinatot tartottak, ahol is Prágai Lukács magister vezetésével egy belső megújulási csoport kapott vezető szerepet. Nyitottabbá váltak a politika, a közélet, az iskoláztatás iránt, ettől kezdve jelentős könyvkiadói és pedagógiai munkásságot fejtettek ki, így különösen is jellemző volt rájuk a pedagógiai könyvek kiadása.

A Cseh Testvérek egyháza nagyon sok üldözést élt túl a történelem során, és ma is a csehországi protestantizmus egyik meghatározó csoportja, létszámarányukat meghaladó befolyásuk van a kultúrában, különösen is aktívak az egyetemi oktatásban.

Az 1600-as években a Magyarországra menekülő cseh testvérek nagyobb része a Tiszáninnen telepedett le. Bécstől kicsit távolabb, az erdélyi fejedelemség határvidékén talán nagyobb biztonságban érezték magukat. Részben a már itt élő cseh huszita csoportokhoz csatlakoztak, részben önálló telepeket is létrehoztak. Északon sok helyen beolvadtak a szlovák nyelvű lutheránus gyülekezetekbe, de Miskolc és Sárospatak környékén inkább a református egyházhoz csatlakoztak. Sok helyen önálló telepeket alkottak egy-egy falun belül, amit a helyiek „Csehországnak” neveztek el. Ez az elnevezés több tiszáninneri faluban mind a mai napig fennmaradt, pl. Hejcé és Bózsván. Hernádkakon pedig a Hernádon túli falurész helynévtáblával is jelölt hivatalos neve ma is „Belegrád”.

A Tiszáninnen a csehekkel való együttélés a mai napig is érezhető nyomokat hagyott. Göncön a „huszita-ház” helytörténeti kiállítása dokumentálja a csehek jelenlétét. A kehely, amely eredetileg az utraquista husziták jelképe volt, a magyar református vallás jelképévé vált. Megtaláljuk régi parasztházak homlokzatán, a református templomok sokszor egyetlen belső díszítő elemeként, sírköveken, gyászjelentéseken, egyházi kiadványok fedéldíszeként.

Ezeken a külső jegyeken kívül sokkal fontosabbak a belső hatások. A cseh testvérek külsőségeket nélkülöző, a belső tartalomra koncentráló istentiszteleti formája, egyszerű életvitele, önfegyelme, szorgalma, a könyvnyomtatás és az iskolaügy iránti elkötelezettsége igen nagy hatással volt a kialakuló református egyház gyakorlatára. Ezeket az elemeket később még megerősítette az angol puritanizmus hatása, és mind a mai napig felismerhetők a református egyházban.

Mindezek bizonyára közrejátszottak abban, hogy Comenius elfogadta Lorántffy Zsuzsanna meghívását, és eljött Sárospatakra. Nem idegen közegbe érkezett, hanem egy lelkileg otthonos világba. Amikor négy év múlva elment Lesznoba, maradandó nyomot hagyott maga után.

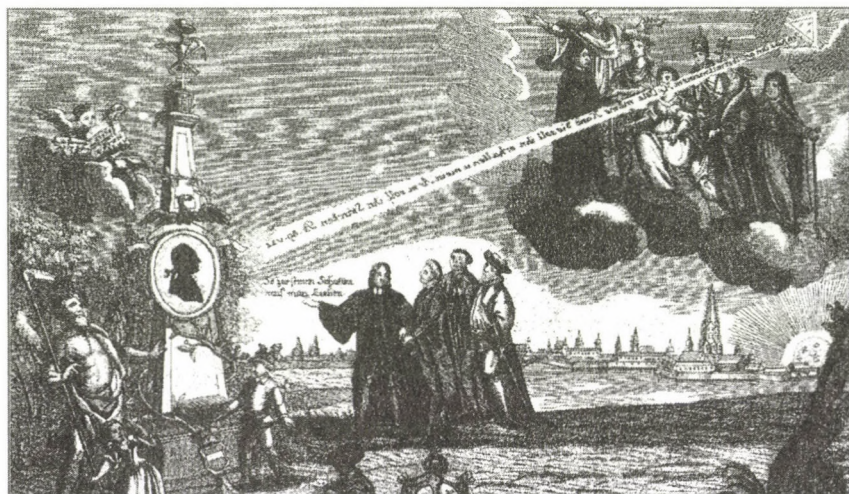
Az itt élő csehek nagyobb része azonban továbbra is itt maradt. A pataki Kollégium levéltárában több dokumentumot találunk arról, hogy Miskolcon, Hernádkakon és Tiszakesziben a csehek telepeket alkottak, részben egymást közt házasodtak, cseh nyelven házi istentiszteleteket tartottak. E dokumentumok feltárását Czegle Imre könyvtáros végezte el.¹ Ezek szerint pl. 1769-ben Borsod vármegye hatóságai vizsgálatot kezdeményeztek a Hernádkakon élő feltételezett husziták ellen. Az eljárás során megállapították, hogy saját bírójuk van, akinél rendszeresen össze szoktak gyűlni, és ott cseh nyelvű imádságokat és prédikációkat olvas fel nekik. A hatóságok féltek, hogy a husziták szervezkedni fognak, ezért az volt a terv, hogy gazdákat külön-külön más falvakba széjjeltelepítik, és ezzel elérik, hogy hamar asszimilálódjanak. Ettől úgy tudtak megmenekülni, hogy csatlakoztak a gesztelyi református gyülekezethez, a lelkész igazolta, hogy az úrvacsorán ott részt vesznek.

A hernádkaki csehek 1772-ben azzal a kéréssel fordultak Szalay Sámuel miskolci szuperintendenshez, hogy önálló cseh nyelvű gyülekezetet alapíthassanak és cseh nyelvű prédikátort kapjanak. A beadványban így írnak magukról: *„Mert mi elszéledett Cseh és Morva atyafiak... okbul vetvén, hogy némely Országunknak Urai mi ellenünk vagyunk... hogy lennél nekünk pártfogónk és Te általad igazgattatnánk olly helyre, hol kaphatnánk olly pásztort, ki minket született nyelvünkön taníthatna...”*² Ebből a levélből kiderül, hogy készek lettek volna akár át is települni más községbe, csak hogy saját nyelvű iskolájuk és lelkészük legyen. Természetesen a türelmi rendelet

¹ Czegle Imre: A cseh-magyar egyházi kapcsolatok egy évtizede (1782-1792). Bp. 1981. 3-8.

² Czegle i. m. 7.

II. József türelmi rendeletének allegorikus ábrázolása

előtt erre nem volt mód, de a levelük jól szemlélteti helyzetüket. Az említett egyházak anyakönyvei arról is tanúskodnak, hogy az itt élő csehek nemcsak egymás között tartották a kapcsolatot, hanem hazájukkal is. Többször kértek a szuperintendenstől bizonyítványt, amikor csehországi rokonaikat látogatták meg.

Szinte természetes, hogy a türelmi rendelet kibocsátása³ után összekötő és közvetítő szerepet vállaltak Tiszáninnen és Csehország között. Három hónappal a rendelet kibocsátása után egy négyfős küldöttség indult el Csehországba, hogy felmérjék az ottani helyzetet. Visszajövetelük után beszámoltak Szalay Sámuel miskolci szuperintendensnek a tapasztalataikról, és közvetítették az otthoniak kérését, hogy Magyarországról kapjanak lelkészeket és tanítókat a több mint másfél százados teljes elnyomás után az egyházi élet és az egyházi iskolák újrászervezésére. Szalay Sámuel ekkor már 60 éves volt, de elvállalta a feladatot. A levelezésben segítője és tolmácsa egy Miskolcon élő Novák János nevű cseh menekült lett.

Szalay Sámuel (1718-1792) Sárospatakon tanult, főiskolai szenior volt, majd pedig rimaszombati rektor. Innen megy peregrinációba Hollandiába,

³ II. József 1781. október 25-én kiadott türelmi rendelete a protestáns és ortodox hívőknek szabad vallásgyakorlatot biztosított.

ahol Leidenben és Franekerben tanul. Egy ideig újra rektor, majd miskolci lelkészként szuperintendensnek választják. Ez akkor lényegében a püspöki tisztségnek felelt meg. Nagyműveltségű, széles látókörű ember volt, aki nagyon sokat tett a türelmi rendelet után az egyházi élet, a református iskola-rendszer újjáépítésére. Emellett magára vette a cseh- és morvaországi protestánsok ügyét is. 1782-től 1784-ig császári felhatalmazással látta el a cseh- és morvaországi, helvét vallástételt tartó egyházak szuperintendensi tisztségét.

Számos levele maradt fenn, amit Bécsbe és Pozsonyba írt, részben az ot-tani hivataloknak, részben a bécsi udvarban munkálkodó ágenseknek, valamint a csehországi birtokosoknak. Igyekezett a helyzetről minél pontosabban tájékozódni.

A helyzet ugyanis nem volt egyszerű. A türelmi rendelet két protestáns vallást engedélyezett a Habsburg-birodalomban: a *Confessio Augustanat*, azaz a lutheránus ágostai hitvallást és a *Confessio Helveticat*, azaz a református helvét hitvallást. Nem engedélyezte viszont a *Confessio Bohemicat*, amely a husziták és a cseh testvérek eredeti hitvallása volt. A császár valószínűleg nem szívesen látta volna a cseh nemzeti egyház egységes újjáéledését, hiszen ez túlságosan összekötődött a cseh nemzeti függetlenség eszméjével. A cseh protestánsoknak tehát választani kellett a két bevett és tolerált felekezet közül. A német nyelvűek inkább az ágostai hitvallást választották, és német földről kaptak lelkészeket és tanítókat, de sokan a csehek közül is ugyanezt a felekezetet választották, és szlovák nyelvű lelkészeket hívtak be. Ugyanakkor sokan nem akartak lutheránusok lenni a istentisztelet külsőségei miatt: a gyertyák, a keresztvetés, az úrvacsoránál használt ostya számukra nem volt elfogadható, inkább a puritánabb református vallást választották volna, de erre végképp nem volt se tanító, se lelkész.

Ebben az útkeresésben éppen Comenius egyik művére hivatkoztak. A libisi egyház emlékkönyvében olvassuk, hogy először lutheránusként regisztráltatták magukat a földesuruk javaslatára. Majd így folytatódik a feljegyzés:⁴

„Amidőn azonban napról-napra nagyobb világosságot nyertünk, szorgalmasabban belemerültünk a régi könyvekbe, alaposabban tudakolódtunk a két hitvallás különbözőségei felől, akkor úgy találtuk, hogy a Helvét Hitvallás szerint való út mind a tanításban, mind az úrvacsora kiszolgáltatásában és az egyházfegyelem dolgában sokkal jobban egyezik Isten parancsával és a régi cseh-

⁴ Ferdinand Hrejsa: A csehek magyar apostola. Végh János élete 1755-1830. Debrecen, 2002. 22.

testvérek, a mi őseink tanításával, mint az Ágostai Hitvallás. E dologban nagy világosságot adott élénk Comenius Ámos János 'A cseh testvérek haldokló egyházának végakarata (Ksaft)' című iratában."

A fejlemények a hatóságokat és a császári udvart is nyugtalanították. Féltek attól, hogy a szabadságot kapott protestánsok különféle szekták, politikai kalandorok befolyása alá kerülnek. Az volt a birodalom érdeke is, hogy valamely bevett felekezet keretei között maradjanak meg. Így a császári udvar is támogatta Szalay kezdeményezését, hogy Magyarországról érkezzenek tanítók és lelkészek.

Szalay előbb a lelkészekhez fordult, de nem szívesen akartak elindulni ebben a bizonytalan helyzetben. Hiszen a feladat igazi úttörő munka volt: nekik kellett megszervezni az egyházi életet, templomot, iskolát, lakásokat építeni, megküzdeni a helyi hatóságokkal, és mindezt úgy, hogy nem ismerték a nyelvet. Végül a szuperintendens a pataki Kollégiumot kereste meg és az akkori rektor, Szentgyörgyi István útján szívhez szólóan kérte a végzős diákokat, hogy jelentkezzenek a cseh- és morvaországi szolgálatra. Nem ígért sem anyagi jólétet, sem jó körülményeket. Arra hivatkozott, hogy kötelességünk a még nehezebb helyzetben levő hittestvéreken segíteni. Arra kérte a fiatal, végzős hallatókat, hogy legalább három évi szolgálatot vállaljanak.

Elsőnek egy Szalay József nevű teológus jelentkezett, majd másodikként Végh János. Ezután sorban jelentkeztek a fiatal lelkészek vagy a felsőbb éves diákok a külhoni szolgálatra. 1782 és 1784 között összesen 46 sárospataki diák kezdte el szolgálatát Cseh- és Morvaországban lelkészként, tanítóként, kántorként. Ez kisebb számokkal később is folytatódott, az utolsó sárospataki végzős teológus 1805-ben ment ki. Eddigre már összesen 60 volt sárospataki diák élt Csehországban. Ők képezték a Cseh Testvérek lelkeszi karának a magját. Ezzel a pataki Kollégium a cseh- és morvaországi egyházi újjáépítés egyik fő háttérintézménye lett.

A legnagyobb problémát az első években a nyelvismeret hiánya jelentette. Ezen sokféle módon próbáltak segíteni. Cseh diákokat kértek fel arra, hogy Patakon a nyelvet tanítsák, a külszolgálatra jelentkezőket egy időre felvidéki szlovák gyülekezetekbe helyezték ki. A legtöbben azonban úgy érkeztek meg a szolgálati helyükre, hogy szinte semmit sem tudtak csehül.

Fennmaradt az egyik első pataki diák, Végh János naplója. Feljegyzései bepillantást adnak e nem könnyű missziót vállaló fiatalok életébe.⁵ Szolgálá-

⁵ Ferdinand Hrejsa i. m. 143.

ti helyére, a Prága közeli Libisbe Bécsen keresztül 27 napi utazás után érkezett meg 1783-ban, 28 évesen. Lakóhelyül egy szobát kapott az egyik testvérnél. Templom, iskola nem volt, hanem egy nyitott csúrt használtak templomként, a gyerekek oktatása is itt történt. Nagy szerencséjére talált Prágában egy Kandó István nevű, debreceni születésű obsitos huszárkapitányt, aki itt megnősült és letelepedett. Előbb ő segített neki a prédikációt lefordítani, majd pedig szerzett neki egy latinul és németül is jól tudó, Kramerius nevű diákot, aki hosszú ideig tolmácsa, segítője volt. Végh János azt is leírta, hogy a helyi földbirtokos minden módon akadályozta a munkáját. Kétszer személyesen elment a császárhoz panaszra és segítséget kérni, míg végül öt-évi huzavona után építési engedélyt kaptak. Újabb öt év múlva állt a templom, az iskola és a parókia. Emellett jelentős fordítói, könyvkiadói munkát is végzett: imakönyveket, tankönyveket, katekizmusokat fordított le vagy írt és ezeket ki is adta.

Végh János a fiát Sárospatakra küldte tanulni, aztán ő is Csehországban lett lelkész. Példáját többen is követték, ezen kívül igyekeztek cseh fiatalokat is arra megnyerni, hogy Patakra jöjjenek tanulni. Már 1783-an a pataki Kollégiumban alumneumot, azaz ösztöndíjat hoztak létre, amely segítségével három cseh és három morva ifjú taníttatását tették lehetővé. Voltak cseh diákok Losoncon és Debrecenben is, de kisebb számban.

A cseh ifjak megjelenése természetesen feszültséget is hozott. Lelkésznek, tanítónak a gyülekezetek szívesebben választották meg a fiatalokat, akik ugyan pataki lelkülettel, de a cseh nyelv anyanyelvi ismeretével előnybe kerültek. Még nagyobb változást jelentett, hogy a bécsi egyetemen 1822-ben protestáns teológiai fakultást hoztak létre, és egyre többen oda mentek tanulni. Az ott végzettek járatosabbak voltak a német nyelvben, ismerték a bécsi hivatalokat, a törvényeket, így nagyon gyorsan az egyházi vezető pozíciók az ő kezükbe kerültek. Nagyvárosi életmódjuk sokak szemében a cseh-testvérek régi puritán eszméinek elárulását is jelentette. Sokan a régi patakiak közül emiatt mellőzve is érezték magukat és megkeseredtek. A szolgálati helyüket azonban nem adták fel, nem hagyták el. Több lelkész- és tanítódinasztia mind a mai napig őrzi a magyar családi névben ezeknek a magyarországi, nagyjából pataki diákoknak az emlékét.

1983-ban, a 200 éves évfordulón, Sándor Endre vámosújfalui református lelkész vezetésével egy küldöttség utazott az akkori Csehszlovákiába, és meglátogatták az annak idején a magyar lelkészek által újjászervezett gyü-

lekezeteket. Várady József lekipásztor fényképeken örökítette meg a még fellelhető emlékeket. Több helyen találtak magyar nyelvű feliratot a templomokban, az anyakönyvekben.

Fontos, hogy a Comenius-kutatás is számon tartsa a Sárospatak és Comenius egyháza közötti kapcsolatoknak ezt a számunkra is tanulságos fejezetét.

KOVÁTS DÁNIEL

Vázlatos áttekintés Comenius sárospataki utóéletéről
és értékeléséről

Természetes és teljesen indokolt, hogy Sárospatakon alakult ki a Comenius-kultusz magyarországi központja. E városhoz, a pataki várkastélyban lakozó Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond személyéhez, a protestáns scholához kötődött a hazánkban töltött négy esztendő tevékenysége, s a 475 éves múltra visszatekintő itteni református kollégium – a belőle kinőtt utódintézményekkel együtt – a nagy morva pedagógust következetesen a magáénak, egyfajta igazodási pontnak tekinti. Ha valaki arra vállalkozik majd, hogy tételesen áttekintse Comenius hazai recepciójának történetét, akkor túlnyomórészt sárospataki adalékokkal fog találkozni. S amikor most a Magyar Comenius Társaság megalakulásának huszadik évfordulójáról megemlékezünk, tudatosan vállaljuk az ösztönző helyi előzményeket. Rövid áttekintésünk igazolhatja: nem véletlen, hogy itt, hogy itteni kezdeményezésből született meg a comeniusi tanítasokat őrizni kívánó művelődéstörténeti társaság.¹

Comenius sárospataki hatása, utóélete több szinten is megfigyelhető, s épp a vele kapcsolatos tények, események változatossága tanúsítja Sárospatak tudatos szerepvállalását tanításainak közvetítésében, kultuszának szolgálatában. Az alábbi – elsősorban a számbavétel céljából közölt – adalékok az érdemi elemzés nélkül is szemléltetik, hogy a Comenius Társaság megalakulását közvetlenül megelőző évszázad során többekévvé folyamatos volt a névadónk iránti érdeklődés, s amikor a Társaság megalakult, adottak voltak azok a helyi tevékenységi formák, feladatmegoldások, amelyeket – immáron szervezettebb formában – folytatni lehetett.

¹ Ez az áttekintés előadásként hangzott el a Magyar Comenius Társaság felolvasótülésén 2005. nov. 18-án.

Mivel járult hozzá ebben az időszakban Sárospatak Comenius befogadásához?

1. Először is Comenius műveinek lefordításával és kiadásával. A Comenius-filológia jeles művelői tevékenykedtek itt, akik – meglehetősen mostoha viszonyok között – vállalkoztak arra, hogy addig magyarul hozzá nem férhető műveket közvetítsenek koruk emberéhez.

2. Ehhez kapcsolódóan vissza-visszatérő téma lett a neveléstörténettel foglalkozók körében Comenius életművének elemzése.

3. Szívesen vizsgálták abban a kérdéskörben is, miképp alkalmazhatók a comeniusi tanítások a későbbi korok megváltozott viszonyai között.

4. Comenius ürügyén bővültek a város és a helyi kulturális intézmények nemzetközi kapcsolatai.

5. A comeniusi életmű vizsgálata alkalmat adott a helyi iskolakultúra múltjának, valamint az adott korszakban időszerű tartalmi és módszertani problémáknak jobb megismerésére; világosabban kirajzolódott Sárospataknak a magyar művelődésben betöltött szerepe.

6. A helyi kultusz számos emléke, maradandó jele érdemel figyelmet. Tartalmas megemlékezések történtek; emléktábla, szobor létesült; mozi, kollégium, főiskola, utca kapta Comenius nevét; a Rákóczi Múzeumban, a Kollégium tudományos gyűjteményeiben, a tanítóképzőben kiállítások mutatták be, őrizték meg pataki működésének nyomát; s felhangzott Comenius neve a pataki költők – a legemlékezetesebben Képes Géza² – lantján.

Ezeknek a teljesítményeknek az intenzitása, természetesen, nem volt állandó. A múltra is jellemző – és érthető –, hogy a jeles évfordulók hoztak mozgást, új kezdeményezést Comenius kutatásában, kultuszában. *1892-ben* például Comenius születésének 300. évfordulóját ünnepelték meg;³ a fővárosban az Akadémián emlékünnepelet szerveztek Eötvös Loránd elnökletével, s ezen az akkor már országos hírű Comenius-kutató, a sárospataki Dezső Lajos tartott ünnepi beszédet.⁴ Volt helyi visszhangja is ennek az évfordulónak, a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben Kalassay Sándor,⁵ Rácz Kálmán⁶ és Kiss Zsigmond⁷ emlékezett meg róla.

² 1909–1989. Pataki diák, majd pedig rövid ideig pataki tanár volt. Comeniusról írt verseit lásd: *Bibliotheca Comeniana* VIII. 51–56.

³ Vö.: A Comenius-ünnepély. = Sárospataki Lapok, 1892. 93–94.

⁴ Comenius Ámos János emlékezete. = Magyar Pedagógia, 1892. 129–142.

⁵ 1869–1950; teológiai író lett az Egyesült Államokban. 1892-ben megjelent írása: Hogyan ünnepeljük Comenius emlékét? (SIK., 8. évf. 7. sz. 131–133.)

1949-50-ben Comenius-tanévet hirdetett a kollégium.⁸ 1958 júliusában az *Orbis Pictus* megjelenésének 300. évfordulója alkalmából volt ünnepség Sárospatakon.⁹ 1970 novemberében pedig Budapesten és Sárospatakon is megemlékeztek Comenius halála 300. évfordulójáról.¹⁰

A sárospataki tudós tanárok közül már *Szombathi Jánost*¹¹ foglalkoztatta a nagy előd munkálkodása; a Nagykönyvtár őrzi Comeniusról szóló latin nyelvű jegyzetét,¹² 1796-ban pedig az ő átigazításában adták ki az *Orbis Pictus* magyar változatát.¹³

A legnagyobb jelentőséget azonban *Dezső Lajos*¹⁴ munkásságának kell tulajdonítanunk.¹⁵ *Ködöböcz József* szerint: „*A pataki tradíciók, egyéni hajlama és Comeniusszal való lelki rokonsága mellett a magyar közoktatás ügyének, különösen a népoktatásnak és a tanítóképzésnek a fejlődéséért érzett felelőssége viszi Comeniushoz. Foglalkozik fontosabb írásainak magyar nyelvre fordításával, ismerteti eszméit, pedagógiai törekvéseit, elemzi munkásságát, életművének tanulságait. ... Gyulai Ágost szerint abban a korban ő Comenius legjobb magyar ismerője, életírója, műveinek fordítója, kommentátora, s tegyük hozzá mindehhez: haladó eszméi megvalósításának következetes harcosa.*”¹⁶

Tudományos munkásságának elismerésekét a berlini Comenius Társaság is tagjává választotta.

⁶ 1867–1941, teológiai író. 1892-ben megjelent tanulmánya: „Comenius J. Ámos eszméi az Istenről, te-remtérsről, angyalokról és ördögökről”. (SIK., 8. évf. 7. sz. 133-137.)

⁷ „Comenius iskolai színjátékai” címmel értekezett. (SIK., 8. évf. 7. sz. 139-146.)

⁸ *Ködöböcz József*: Comenius-tanév Sárospatakon 1949-50-ben. = *Bibliotheca Comeniana*, VI. 87-100.

⁹ A Pedagógiai Szemle 1958. évi 10. száma közölte az itt elhangzott előadásokat, köztük *Újszászy Kálmán*ét.

¹⁰ A Pedagógiai Szemle 1971. évi 4. száma közreadott néhány előadást. Kötetben: „Comenius and Hungary” címmel 1973-ban kiadták a konferencia anyagát angol nyelven. Benne megjelent többek között: *Újszászy Kálmán*: „Az egyház és a hercegi család szerepe a sárospataki iskola életében 1650 és 1965 között”; *Ködöböcz József*: „Comenius és a sárospataki nevelőképzés”.

¹¹ 1749–1823.

¹² A 373. leltári számú kötet végén.

¹³ Hasonmásban kiadta a Comenius Társaság a *Bibliotheca Comeniana* c. sorozat első köteteként 1986-ban.

¹⁴ 1849–1904., 1875-ben, 27 éves korában lett a sárospataki tanítóképző intézet igazgatója. Comeniusszal foglalkozó legfontosabb írásai: Comenius A. J. Magyarországon: 1650-1654. (1883). [Németül is kiadták Gothában.]; Comenius schola pansophicaja és az egységes középiskola (1892). Igen jelentősek a további Comenius-kutatások szempontjából fordításai: A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközéről (1882); A családi iskola eszméje (1883); Az anyanyelvi iskola eszméje (1885); Búcsúbeszéde (1891); Nagy Oktatástana (1896).

¹⁵ Vö.: *Ködöböcz József*: Dezső Lajos. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek 8. k. Sárospatak, 1984.

¹⁶ *Ködöböcz József*, i. m. 1984. 45.

Tisztelgés a sárospataki református temetőben
Dezső Lajos sírjánál

Dezső Lajost az a meggyőződés vezette, hogy Comenius „nemcsak a maga századában világolt, hanem hivatva van korunk pedagógusának elméjére is termékenyítőleg hatni”.¹⁷

A két világháború közötti időszakban is volt mondanivalójuk Comenius munkásságáról a sárospataki tanároknak. A Nagykönyvtár két tudós őre, Harsányi István¹⁸ és Gulyás József¹⁹ tartotta fenn iránta az érdeklődést. Előbbi Comenius két világhírű művével, az *Orbis Pictusszal* és a *Schola Ludusszal* foglalkozott (1921), utóbbi több publikációkban írt róla.²⁰ Terjedelmesebb könyvben dolgozta fel tanárelődje magyarországi tevékenységét a sárospataki teológiai akadémia filozófiaprofesszora, Rácz Lajos,²¹ s érdekelte e korszak ifjabb Harsányi Istvánt,²² valamint tanártársát, Maller Sándort²³ is.

¹⁷ Uo. 45.

¹⁸ 1983–1928.

¹⁹ 1885–1954, Patakon 1910-től 1945-ig tanított

²⁰ Kik közé jött Comenius? (Előadás kézírata, 1930 körül); Comenius eredeti bejegyzése a nagykönyvtár egyik könyvében (1931); Beszéd a Comenius-emlékmű leleplezésekor (1937); Comenius és a latin nyelv (a Janua 300. évfordulójára, benne egy Comenius-fordítás).

²¹ 1864–1934. Említett műve: Comenius Sárospatakon (1931. 264 o.).

Kődöböcz József (1913-2003)

Újszászy Kálmán (1902-1994)

A második világháború után sem lankadt a Comenius iránti figyelem. Comenius családjának magyar eredetére, cseh-morva származására tekintettel alkalmas volt az ő alakja arra, hogy a nemzetek közötti együttműködés képviselőjeként szóljanak róla. Munkakapcsolatok épültek ki a lengyel és a csehszlovák Comenius-kutatókkal. A csehek iránti gesztusként a nemzetközi irodalomban elterjedt latinos *Comenius* névalak helyett ekkor egy kis ideig nálunk a szláv *Komenský* névváltozatot használták.²⁴

Comenius és Sárospatak kapcsolatával foglalkozott Újszászy Kálmán,²⁵ Maller Sándor,²⁶ Takács Béla,²⁷ Király Zoltán,²⁸ Koncz Sándor,²⁹

²² 1908–2002, pataki tanár 1933 és 1945 között. Tanulmánya: Lorántffy Zsuzsanna és Comenius kora (1943).

²³ 1917–2001; Patakon 1940 és 1951 között tanított. Comenius és Sárospatak című tanulmánya 1943-ban megjelent magyarul és németül is.

²⁴ Például: *Bakos József*: A magyar Komenský-irodalom. Bp., 1952.

²⁵ 1902–1994. Comenius és Sárospatak c. tanulmánya először a Pedagógiai Szemlében jelent meg 1958-ban; újra kiadva az *Újszászy Kálmán emlékkönyvben*. Bp.-Sárospatak, 1996. 411-418.; The Role of the Ecclesiastical Authorities and the Princely Family on the life of the Sárospatak School between 1650 and 1654. = Comenius and Hungary. Bp. 1973. 40-50.

²⁶ 1917–2001. Comenius és Sárospatak (előadás, 1950); Comenius és Sárospatak (rádiós felolvasás, 1965); Az élő Comenius (Magyarország, 1970.); Comenius és Sárospatak (az Iskola TV-ben tartott előadás, 1970); Comenius emlékezete (előadás, 1970, megjelent angolul: The Hungarian Quarterly, 1970); Comenius sárospataki éveiről (olaszul, 1971).

²⁷ 1930–1997; Patakon: 1958 és 1973 között; Comenius sárospataki nyomdája (Comenius könyveinek pataki kiadása, 1958).

²⁸ Comenius at Sárospatak. (1969). Comenius emlékezete c. kéziratát őrzik a Nagykönyvtárban (1969).

két kiváló kutatót azonban kell kiemelnünk a pataki kötődésű szakemberek közül Comenius iránti érdeklődésük folyamatossága és tartalmassága okán.

Bakos József³⁰ alapos latintudással, neveléstörténeti felkészültséggel foglalkozott Comenius életművével, sok új adatot tárt fel; a Comenius-filológia egyik legfelkészültebb szakembereként tartjuk számon őt.³¹ Sárospataki tanárként kezdett a nagy előddel foglalkozni, itt is jelent meg róla bibliográfiája,³² s azután az egri főiskola tanáraként is egyik kutatási témája maradt Comenius, róla írta kandidátusi értekezését.³³

Ködöböcz József³⁴ az 1950-es években kezdte kutatni a sárospataki nevelőképzés történetét, s e kutatásai során jutott el Comenius tevékenységéhez.³⁵ Több ízben írt pataki négy évről,³⁶ és különösen foglalkoztatta az a kérdés, miképp alkalmazhatók eredményei korunk pedagógiájában.³⁷ Már a Magyar Comenius Társaság megalakulása előtt több ilyen tartalmú közle-

²⁹ 1913–1983; teológiai tanár 1947-től 51-ig; levéltár-igazgató 1965-től; Comenius teológiája. (1981)

³⁰ 1912–1997; Patakon tanított 1945 és 1952 között, utána az egri pedagógiai főiskola tanszékvezető tanára lett. Lásd róla: *Szecső Károly*: Bakos József Comenius kutatásai. = *Bibliotheca Comeniana* VIII. 47-50.; *Bodosi Béla*: Dr. Bakos József (1912–1997). = *Bibliotheca Comeniana* XI. 57-62.

³¹ Új adalékokat hozott nyilvánosságra például ezekben a publikációiban: A Szeges családnévről (1966); A *Ladacarium* pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről (1966, németül 1970); Az első magyar nyelvű *Orbis Pictus* nyelvjárás-történeti adatai és tanulságai (1967); Fejezet a magyar Comenius-kutatás történetéből (Kvacsala levelezése alapján, 1971); A filológus Comeniusról ... terminológiai és textológiai problémák tükrében (1971); Einige aktuelle Fragen der Comenius-Philologie (Prága, 1972); Comenius emblémája és jelmondata (Képi és nyelvi jelrendszer, 1974); Az *Orbis Pictus* képanyagának és szövegének forrásairól (1975); Comenius *Orbis Pictus*ának forrásairól (1978).

³² A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei c. sorozatban 1957-ben.

³³ Comenius nyelvszemlélete és nyelvpedagógiai nézetei (1963). Lásd még e témában: Comenius és a nyelvi nevelés néhány kérdése (1958); Az *Orbis Pictus* magyar szövege pedagógiai és nyelvészeti jelentősége (1959); Comenius és a magyar nyelv. Adatok a magyar nyelv grammatikalizálódásának fejlődéséhez (1960); Comenius és Vesalius: Adatok a nyelvi nevelésben használt szemléltetés történetéhez (1961); Comenius és az emberi beszédhang vizsgálata (1961); Nyelvészeti és művelődéstörténeti vonatkozású adatok Comenius utóéletéhez (1961); Comenius magyarul: „Világ labirintusa...”. (A fordítás nyelvi elemzése. 1962); Comenius nyelvészeti munkásságának jelentősége (1966); Comenius az anyanyelvről, az anyanyelvi oktatásról (1970); Comenius nyelv művelő elveiről és gyakorlatáról (1970); A nyelvész Comenius (1981).

³⁴ 1913–2003. 1942-től 1979-ig volt a pataki tanítóképző tanára, hosszú időn keresztül pedagógiai vezetője, végül főiskolai tanárként a főigazgató-helyettese. A Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya elnökeként sokat tett a comeniusi tanítások napirenden tartásáért. Az ő kezdeményezésére vette fel a sárospataki tanítóképző főiskola Comenius nevét.

³⁵ Első tanulmányát Comenius hagyatéka címmel írta róla (Köznevelés, 1958).

³⁶ Comenius pataki tevékenysége és hagyományai (1967-ben egy csehszlovákiai periodikában jelent meg); Comenius Sárospatakon (Köznevelés, 1968.);

³⁷ Comenius és egy mai pataki képzés törekvése (1970.); Comenius és a sárospataki nevelőképzés (1971.); Comenius and teacher training at Sárospatak (1973.); Comenius Tanítóképző Főiskola – sárospataki tanítóképzés (1977.).

ménye megjelent, miután pedig a Társaság megalakult, a *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozat megindításával sorra megjelentek újabb előadásai, tanulmányai.³⁸ Utolsó nagy munkája a *Comenius élő pedagógiai öröksége* című nagyszabású szemelvénygyűjtemény volt,³⁹ amellyel kitűnően használható kézikönyvet adott a Comeniust tanulmányozók, a gyakorló pedagógusok, valamint a nevelői pályára készülők kezébe.

A Magyar Comenius Társaság megalakulása 1986-ban új lehetőséget teremtett a Sárospatakhoz kötődő szakemberek számára is. Egy ilyen szervezet oldja az elszigeteltséget, építi a kutatók közötti kapcsolatot, rendszerességet és fórumokat teremt a maga felolvasóüléseivel és könyveivel, folyamatossá teszi az érdeklődést. A Társaság húsz esztendeje, a két évtized folyamán szervezett több gazdag tartalmú konferenciája, tudományos kiadványa azt igazolja, hogy Patakon szilárd talajra épül a tevékenysége, jelene és – remélhetőleg – jövője. Ha a mai kutatók illő szorgalommal és alázattal követik a sárospataki elődök példáját, akkor a következő években további teljesítmények gazdagítják majd a comeniusi életmű hatását, ösztönző szellemi kisugárzását.

---

³⁸ Publikációiról tájékozódhatunk életmű-bibliográfiájából: *Ködöböcz József*. Személyi bibliográfia. = Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 377-384.

³⁹ Megjelent a Bibliotheca Comeniana X. köteteként halálának évében (2003) 400 oldal terjedelemben.

Bibliotheca Comeniana X.

Comenius
élő pedagógiai öröksége

KONCZ GÁBOR

Magyar EU-tópiák

Comenius 1650. november 24-én – tehát 355 éve – Sárospatakon elhangzott beszédéből idézek:¹ *„De mi az, ami hozzátok, ily nagy hallgatósághoz méltó ... és mindannyiunknak, kiket a vállalt dolognak komoly elhatározással való véghezvitelére buzdítani kell, hasznos lesz? Olyan tárgyat választottam, amely a helyhez, időhöz, személyekhez illő és ez a lelki tehetségek kiművelése...A „tehetség” szó itt számunkra lelkünknek azt a vele született erejét jelenti, amely által emberek vagyunk, ti. azt, amely minket, Isten képére teremtett lényeket születésünknel fogva arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk, a megértett dolgokból a jobbakat válasszuk, a kiválasztottakat buzgalommal kövessük és elérjük, s végül az elértéken tetszés szerint uralkodjunk, s azokat élvezzük, és ezáltal minél jobban hasonlítsunk Istenhez...Akarjátok ezt pontosabban hallani? Halljátok!”²*

Comenius szerint az emberi szellem négy része, foka az ész, az akarat, a mozgató tehetség és a beszéd. Ma hazánkban és a világ, különösen a Kárpát-medence magyarsága körében bizony nagy szükség van e négy fokra, hiszen ismét összekuszálódnak a viszonyok. Az acsarkodó átpolitizáltság, a társadalmi fásultság, a pesszimizmus rombolja a rendszerváltás és az Európai Unió által megnyitott nagy lehetőségeket. Sokakat aggaszt és elgondolkoztat ez, s különböző csoportok és személyek újabb és újabb megfogalmazásokkal variálják Illyés Gyula felszólítását: „Embereljünk meg magunk.” Szaporodnak a társadalmi cselekvésre mozgósító

¹ Elhangzott előadásként a Magyar Comenius Társaság felolvasótülésén Sárospatakon, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karán, 2005. nov. 18.-án. A jegyzetek a nyomdába adáskor, 2006. júl. 31-én készültek. A szerző, dr. Koncz Gábor Ph.D., a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke. (E-mail: mka@mail.datanet.hu; Honlap: www.mka.hu)

² *Comenius A. J.: A lelki tehetségek kiműveléséről.* (A pataki iskola nagytermében 1650. november 24-én tartott beszéd. Fordította: *Ollé István.*) = Bibliotheca Comeniana II., Sárospatak, 1988. 8-9.

felhívások; aggodó értelmiségiek jó szándékkal, számos programot hirdettek az elmúlt években, ilyen szlogenekkel: „Termeljünk jobb közérzetet.” – „Találjuk ki Magyarországot.” – „Itthon – otthon.” – „Szeretünk Magyarország.” Évekig foglalkoztam az országos kulturális előrejelzések és tervezés kérdéskörével.³ Sárospatak esetében többször is megkíséreltem a lokális kohéziós program vázolását.⁴ Most a korábban publikált, „Sárospataki Eu-tópiák” meg gondolásait tágítom ki.

„*Morus Tamás óta hosszú vita folyik Utópiájának lehetséges kettős értelméről. Au-topiára (sehol se lehetséges helyre) vagy eu-topiára (kiválasztott, jó helyre) gondolt-e? Mi itt félreérthetetlenül és nyomatékosan az utóbbit választjuk: a jó helyet, a jó társadalom célját, a summum bonum-ot, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát...*”⁵ Fred L. Polak harminc éve írt, „A célok célja felé” című, hosszú tanulmányának e rövid passzusához Szelényi Iván bővebb értelmezést fűzött: „...*elméletileg, etimológiailag az utópia két kifejezésből vezethető le - s e kétféle etimológiai értelmezés az utópia két különböző felfogásának felel meg. Az utópia szó vagy az eu-tópiából, vagy az au-tópiából származik. Az eu-tópia kívánatos helyet, az au-tópia viszont sehol sem létező helyet jelent. Az eu-tópia értelmében felfogott utópia nemhogy nem ellentéte a tervezésnek, hanem éppenséggel rokon azzal, hiszen a tervezett jövő is egyfajta kívánatosnak ítélt jövő. Míg a prognózis készítésekor a hangsúly a lehetőségességen van, addig az utópia a kívánatosságot mérlegeli elsősorban, tehát valami módon a kívánatosság kritériumát ugyancsak használó tervezés számára éppúgy nélkülözhetetlen, mint a prognózis. Másrészt a kívánatos jövő felvázolása nyilván nem független a lehetséges jövőktől, hiszen a lehetőségesség egyik összetevője éppenséggel a társadalmi akarat...*”⁶

A mondanivalóm lényege: legyen Magyarország Eu-tópia, kívánatos jó hely az Eu-ban. Ehhez a mindenkori nemzeti fejlesztési terven, a kor-

³ Jövőkutatói, tervezési témájú írásaim aut bibliográfiáját közöltem a „Csomóponti közművelődés” című tanulmányom függelékeként = Új Ifjúsági Szemle, 2006. nyár; továbbá: Durkó Mátyás emlékkönyv (Megjelenés alatt 2006-ban, Debrecenben.) A Bibliotheca Comeniana mostani kötetének szerkesztése lehetővé teszi, hogy a 2006. szeptember 25-ei felolvasóülésre készített Nemzeti kulturális stratégia című, itt szintén közölt írásom függelékében is közre adjam ezt az időközben kibővített bibliográfiát; éppen a fiatalok inspirálása, a kutatók elősegítése, az ötletek továbbfejlesztése érdekében.

⁴ A szerző Sárospatakhoz is kötődő Eu-tópiáit lásd az előző jegyzetben említett függelékben.

⁵ Fred L. Polak: A célok célja felé. = Szelényi Iván (szerk): Társadalmi tervezés és szociológia. Bp., 1973. 149.

⁶ Szelényi Iván: Bevezetés. = Fred L. Polak i.m. 15-16.

mányprogramokon és a költségvetéseken túl, azokat átívelő nemzeti stratégiára van szükség, amely néhány igen egyszerű, ám nagyon nehezen megvalósítható cselekvési programmal indítható. A József Attila emlékében, A hetedik című versére utalva, hét pontot ajánlok további megfontolásra és kiegészítésre.

1. Tírhuljon a szemét!

Ezt a kifejezést használta édesapám, néhai dr. Koncz Sándor (1913-1983) Alsóvadászton, a falu kitakarításakor, majd később is, a „viszonyok” rendezését szorgalmazva. Nos, helységnévtábla nélkül is fel lehet ismerni egyes településeket: nylon zacskó, vatta, papír stb. a fákon. Sárospatakon, a Király-hegyről, Lorántffy Zsuzsanna hajdani szőlőjéből lenézve mit látunk? Nyílt szemételepet. És tavasszal milyen a kertek alja a vonatból nézve? Nagy borzalom; mint a mellékutak melletti árkok, mint a főutak melletti parkolók...

Szorgalmazni kell az EU-hoz, ezen belül az Ausztriához való közelítést: a szelektív szemétyűjtést, a fedett szemétlерakók építését és az újrafeldolgozást. Takarítási akciókat kell szervezni; a határállomásokon (a kormány tagjainak személyes részvételével), a községekben, városrészen és munkahelyeken (személyes közreműködésünkkel). Meg kell szervezni az elfekvő anyagok, készletek, lerakatok, vacakok megmozgatását, újrafeldolgozását. (1990-ben ennek becsült hozadéka éppen egyenlő volt az akkori államadóssággal!)

S végül, ám alapvetően fontos a rend oktatása, a személtelő kezünk lefogása, s ebben mi, a Magyar Comenius Társaság legyünk a kezdeményezők. Figyeljünk csak Comeniusra: *„Ha egy jól művelt nemzetnél azt a rendet nézed, amelyet köz-és magánügyeik intézésében mutatnak, minden az órához hasonló ...Ha a kölcsönös kötelességeket nézed művelt nemzetben mindenki szolgál mindenkinek, mindenki megteszi a maga helyén azt, ami neki magának és másoknak is hasznára szolgál...Művelt nemzetek nem engedik, hogy a földből valami kihatlanul heverjen, vagy valami anyag haszontalanul elvessen, a fákat és fadarabokat, a köveket és kőecskéket, még a homokot és az utcák szemétét is összegyűjtik, és meghatározott célokra felhasználják.”⁷*

⁷ Comenius A. J.: A második jegyzetben idézett mű, 12.

2. Tirhuljon a bürokratizmus!

Példák tömegét ki-ki tudná sorolni. Szerintem bizonyítani lehet, hogy a közszolgálat túl bürokratizált működése az infláció igazi oka. Biztassuk a témát kereső ifjakat: kutassák ennek összefüggéseit.⁸

Gyűjtsünk érveket a bizalmatlansági elvre épülő, megelőző és követő hatástanulmányok nélküli, kapkodó és felszínes törvénykezés ellen.⁹

Komoly deregulációs programra van szükség; különösen, hogy az EU gépezete igencsak hajlamos a papír-tigris hízlalására.

3. Mosolyogjunk!

E bánatos országban tanítani kell a kínai bölcsességet: „Aki nem tud mosolyogni, ne nyisson üzletet.” A mosdókban is gondoljunk a tükör feliratára: „...ez a másik oldalról megfigyelő ablak...”

A rendszerváltáskor azt képzeltem, hogy a rendőrök kedvesek lesznek; hogy az ügyintéző velem fog foglalkozni, hogy a pincér kiszolgál. Tegyük ezért; hiszen ha nem büntet a rendőr, hanem figyelmeztet, akkor nem mélyül el a gyűlölet. Comenius tudta, hogy *„A valóban művelt nemzetnél még a parasztokból is hiányzik a parasztos durvaság, annyira áthat mindent az erkölcsök városias finomsága. Ezzel szemben a műveletleneknél még a városiak is parasztosak, a városiasság sem más, mint parasztos nyersesség. Művelt nemzet fiai az idegenek iránt nyájasak, az utat az ismeretlenek szívesen megmutatják, a hozzájuk betérők iránt emberséget mutatnak, és vigyáznak, hogy valami kellemetlenséget ne okozzanak nekik.”*¹⁰

⁸ Most, 2006. július végén, a jegyzetek írásakor, éppen folyamatban van a közszolgálat létszámcökkentése. A beharangozott szándékok ellenére ismét fűnyíró elven. Lehet, hogy hatásvizsgálat után néhol csökkenteni kellene, máshol meg növelni a létszámot. A döntéshozók öngólja, hogy maguk ellen hangolják az elbocsátandó embereket, így a „megaláztatott és megszorítottak” feleslegesség érzése összekacsoódhat az egyetemisták tüntetésre készülésével és a más megszorító intézkedések miatt nehéz helyzetbe sodortakkal. Ez bizony október felé közeledve „gyúanyag”. Ez veszélyes, ám csak baj. A hiba a hosszabb távú megoldás hiánya. A közszolgálatot ugyanis funkcionálisan kellene elemezni, és egyes területeken bizonyára (megfelelő képzés után) a feladatok növelése és ezzel együtt a felkészült létszám bővítése lenne szükséges. Így az ügyintézésben a számtalan telefonálást, mérgezett egéreként való ide-oda rohangálást, a nehezen kitölthető, rosszul szerkesztett papirokkal való időtöltés lelket ölő mechanizmusát lehetne felszámolni, tehát a társadalmi hatékonyságot növelni.

⁹ A kritikán aluli hatékonyság a törvénykezésben is tetten érhető: inkonzisztenciák, a koherencia követelményének megsértése, a szakmákkal való előzetes egyeztetés hiánya... Mindezek következménye az esztelenségek kedvetlen végrehajtása illetve a gyakori módosítgatás. Ha ezt egy holdbéli látná, nem kívánkozva földi kulturális turizmusra.

¹⁰ Comenius A. J.: A második jegyzetben idézett mű, 13-14.

4. Ismerjük és ismertessük meg a konkrét Eu-tópiákat!

Kezdjük Sárospatakon! Rémületes, hogy a lakosság jó része nem volt még a Várban, a Nagykönyvtárban, a Tengersizemnél. (Bár csak akkor menjen, ha az előző pontok legalábbis részben már teljesülően vannak...). Először az iskolákban kell program a helyi értékek megismerése érdekében. Aztán a környék; táguló körökben; áthullámozva a légiessé váló határokon!

5. Koordinációt!

Sárospatakon ez különösen fontos és történelmi bizonyítékai vannak. A város akkor fejlődött, amikor a politikai központ (a Vár) és a szellemi műhely (a Kollégium) együttműködött. Ennek része, eleme, eszköze volt Comenius ide hívása is.¹¹

„*Elme kell ... mely igazodni magára mutar*” (József Attila). Egy település fejlődésének három feltétele van: 1.) Értelmes, felvilágosult vezetés 2.) Megvitatott, a semper reformanda (szüntelen reformálandó) elve alapján folyamatosan korszerűsített fejlesztési koncepció. 3.) Helyi, kistérségi sajtó és más szervezett kommunikáció.

6. Az ifjúság: a jövő!

Helyben és országosan a fiatalokra lehet és kell támaszkodni; kérve, meghallgatva őket és rájuk bízva a cselekvés lehetőségét.

A *Bibliotheca Comeniana* tizenkét kötetéből lehetne egy tizenharmadik: breviárium a lélekben, korban és szándékban fiatalok számára; majd egy értékelő összefoglaló az eddigi kötetekről: Magyar Comeniana.

A Társaságot is meg kell újítani; úgy is, hogy a pataki főiskolák hallgatói vehessenek és vegyenek részt felolvasó üléseinken.

7. „... te magad légy”!

Személyesen szervezzük tágabb és szűkebb köreinkben a szétomló ország és magyarság kohézióját a nagy európai térben. Mint Társaság orientáljuk a comeniusi elvekből és módszerekből is táplálkozó, konkrét megoldásokra törekvő szakdolgozatok, disszertációk készítését.

¹¹ Lásd erről *Hörsik Richárd - Koncz Gábor*: Sárospatak a magyar művelődésben. I. rész. = Kultúra és Közösség, 1985. 2. szám. II. rész ugyanott, 3. szám. Továbbá *Koncz Gábor*: Parázs és Idő. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának történelmi körülményei. = *Bolvári-Takács Gábor* (szerk.): A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1989-1998. „A mi kollégiumunk él.” Sárospatak, 1999. 7-15.

Vegyük fel a kapcsolatot más Comenius szervezetekkel, hívjuk meg a párhuzamos műhelyek képviselőit rendezvényeinkre. (Pl. 2006-ban a Comenius Könyvkiadót és a tizenöt éves, felvidéki Katedra folyóiratot; majd később a hazai és külföldi Comenius intézményeket, szervezeteket.)

„Comenius teológiája” című postumus tanulmányában dr. Koncz Sándor azt mutatta be, hogy a nagy pedagógus több mint 140 művéhez az alap a teológia volt. *„Comeniusnál a reformációra vonatkozó szemléletét azért nevezzük fundamentálisnak, mert mindenre kiterjedő reformjaival a világ reformációját munkálja.”* Továbbá: teológiája alkalmazott, gyakorlati teológia, mert azt *„az emberiség konkrét ügyének szolgálatába állítja”*¹²

Legyen a történelmi tudás és az üzenet: eszköz! Tegyük ezt mi is!

---

¹² Koncz Sándor: Comenius teológiája. =: Csorba Csaba, Földy Ferenc, Kődöböz József (szerk.): Comenius és Magyarország. Bibliotheca Comeniana III. Sárospatak, 1990. 89. és 93.

II.

Kultúránk múltjáról és jövőjéről

Gróf Teleki Pál Sárospatakon

KÖPECZI BÉLA

Voltaire a magyar történelemről:
Rákóczitól Mária Teréziáig

A XVII. század második felében és a XVIII. század elején Magyarország Európában a Habsburg-elleni felkelések országa volt.¹ Éppen ezért nagy meglepetéssel szolgált, hogy a XVIII. század közepén a magyar nemesség kiállt királynőjük, Mária Terézia mellett. Ezt a változást nagy meglepetéssel élte meg Voltaire, aki több történeti munkájában is megemlékezett Magyarországról.² Amikor az 1751-ben megjelent *Le siècle de Louis XIV.* (XIV. Lajos százada) című munkájában így emlékezik meg a Rákóczi-szabadságharcról: „Bécset egyik oldalról a franciák és a bajorok, a másiktól Ragotzki [a franciák *Ragotzi*-nak vagy az említett néven írták a fejedelem nevét] fejedelem fenyegették, aki a szabadságukért harcoló magyarok élén állt, és akiket Franciaország és török pénzzel támogattak.”³ Sajnos ez az állítás csak részben felel meg a valóságnak: a francia segély csekély volt, a törökök pedig egyáltalán nem támogatták a szabadságharcot.

Amikor a háború befejeződik, Voltaire az említett műben a következőket írja: „József szerencséjét még inkább megkoronázta a magyarországi elégedetlenség [a nyugati sajtó ezt a kifejezést használja a magyarokkal kapcsolatban, Rákóczi azonban ez ellen tiltakozik, és a francia udvarhoz írt levelében azt kívánja, hogy *konfederáltak*nak nevezzék őket] leverése: Franciaország ugyanis hozzájárult ahhoz, hogy segítse Ragotzki fejedelmet, aki támogatta saját maga és országa igényeit. Ragotzkit megverték, a városokat elfoglalták, a pártja szétesett.”⁴ Voltaire azt tételezi fel, hogy

¹ Köpeczi Béla. A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966., és franciául is. Uő. Magyarország a kereszténység ellensége. Bp., 1976., és németül is.

² Köpeczi Béla: Magyarok és franciák. Bp., 1985., és franciául is, 356-372.

³ Le siècle de Louis XIV. Paris, 1929. 346.

⁴ Uo. 405.

Franciaország vette rá Rákóczit a harc megkezdésére, ami nem igaz, hiszen kezdetben a parasztok, majd a nemesek vettek részt a szabadságharc megindításában. Mint említettem, az igaz, hogy bizonyos pénzbeli segítséget és diplomáciai támogatást a francia udvar adott.⁵

Ezek után Voltaire ismét kitér a magyar kérdésre, anélkül, hogy pontosan meghatározná, kik azok a diplomaták, akik XII. Károly svéd király támogatására sietnek. Az *Histoire de Charles XII., roi de Suède* két francia diplomatáról szól, akik a Rákóczi-szabadságharc idején Magyarországon tartózkodtak. Az egyik Perre Puchot des Alleurs márki, aki Franciaország követe volt Rákóczi mellett, a másik Charles de Fierville le Hérisson ügyvivő, aki des Alleurs távozása után tartózkodott Magyarországon. Érdekes módon Voltaire egyik helyen sem említi meg, hogy az illetők Magyarországon működtek.

Des Alleurs-ról a következőket írja: „Dessörs [Voltaire így írta a nevet], aki pártját foghatta, talán az akadályozhatta volna, hogy ilyen sérelem érjen egy keresztény uralkodót [XII. Károlyt] akkor éppen Konstantinápolyban tartózkodott.”⁶ Itt arról van szó, hogy a poltavai csata után XII. Károly Benderbe menekült, majd remélte, hogy a törökök megverik I. Pétert, de nem ez történt, a pruti békében megegyeztek Oroszországgal. Ő maga szembeszállt az ellene forduló törökökkel, ez volt az a „sérelem”, amelyről Voltaire megemlékezik, és amellyel el is ítéli Des Alleurs-t.

Fierville-ről a következőket mondja: „Fierville márki, akit Franciaország képviselőjeként titokban küldtek Benderbe, Károly mellé, akkor éppen Drinápolyban tartózkodott. Az a vakmerő elgondolása támadt, hogy segíteni próbál a svéd uralkodón, akit mindenki cserbenhagyott, vagy éppen ellene fordult.” A szatmári béke után Fierville a francia udvar javaslatára többször megpróbált Benderbe jutni, de sokáig ez nem sikerült. Végül találkozik a svéd királlyal, s innen indul Drinápolyba. Itt kapcsolatba lép egy Villelongue nevű franciával, aki az ő nevében levelet ír a szultánnak, amelyet elolvasnak. Az új nagyvezir, Ibrahim, aki barátságosabb, mint elődje volt, öszszehívja Des Alleurst és XII. Károlyt, aki azonban nem megy el, csak megbízottját küldi el. A tanácskozásnak az a tárgya, hogy a Porta megengedi-e XII. Károly elutazását és részvételét az oroszok elleni háborúban. Voltaire ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Des Alleurs úr Franciaország követe,

⁵ Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Erről részletesen szó esik itt.

⁶ Histoire de Charles XII. Fordította: Justus P. Bp., 1963. 226.

aki magára vállalta a svéd érdekek képviselését, a király nevében előterjesztette kérését, [hogyan az engedélyt a király megkaphassa]. A követ 4.000 talért adott kölcsön a királynak, aki Magyarországon keresztül érkezett vissza Svédországba.”⁷

Rákóczi neve ismét előkerül Voltaire *Candide* című regényében, amely 1759-ben jelent meg. A francia író tudomást szerez arról, hogy Rákóczi elvonultan Rodostóban él, és ehhez kapcsolja történetét. Szövegében ez áll: „Kedves gazdám, Cacambo [az egyik szereplő], Kunigunda [Candide szeretője] edényt mosogat odaát a Propontisz partján, mégpedig egy hercegnél, akinek magának sincs sok edénye; rabnő szegény, egy volt uralkodónak, Rákóczinak a házában, az meg a szultán kegyelméből napi 3 tallérból él a menedékén.”⁸ Rákóczi valóban a mai Tekirdagban élt, az azonban nem igaz, hogy nincs „edénye”, de valóban a szultán tartotta el.⁹ Candide felfedezi, hogy Kunigunda elvesztette a szépségét, „olyan csúf lett, hogy rossz ránézni”. Kiváltja őt és a mellette élő öregasszonyt, miután látja, hogy mind a kető fehérműt tereget, ami őt meglepi. A regény azzal fejeződik be, hogy Voltaire az optimizmust hirdeti a hősök szenvedései ellenére. Kertet vásárol, és ott dolgozik, „de vár rám a munka a kertben”.¹⁰

Voltaire 1768-ban fejezi be a *Précis du siècle de Louis XV* (XV. Lajos százada) vázlatát, amelyben megemlékezik az 1740-es évek Európájáról. Itt szól arról, hogy III. Károly császár és király halála után Mária terézia veszi át a Pragmatica Sanctio értelmében az uralkodást. Viszály támad, és az uralkodók egy része szembefordul vele. Voltaire ehhez a következő kommentárt fűzi: „Itália tartományai Csehország képviselői, esküvel álltak melléje.” Itt szól a magyarok „szelleméről” is, akik szerinte ugyancsak a királynő mellé álltak. Említi II. András 1222-es Aranybulláját, és idézi a szövegét: „*A magam vagy utódaim közül valaki bármikor meg akarja támadni a kiváltságaitokat, ezen ígéret alapján szabadságot kaptok, ti és utódaitok, hogy védekezettek anélkül, hogy rebelliseknek tartanak őket.*” Bármekkora lelkesedést is képviselt a főhercegné-királyné [így nevezi őt Voltaire], hogy kötelezettségének eleget tegyen, ezzel az óvatos lépéssel, amiről beszéltem, kedvessé vált a magyarok előtt. Ez a nép, amely mindig meg akar szabadulni az

⁷ Uo. 438.

⁸ Voltaire kisregényei. Fordította: Gyergyai Albert. Bp., 1955. 215-216.

⁹ Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp., 1992., erről részletesen.

¹⁰ Uo. 267.

Ausztriai Ház jármái alól, elfogadta ezt Mária Teréziától és 200 éves felke-
lések, gyűlölködések és polgárháborúk után az imádat oldalára állt.”¹¹

1741. július 24-én II. Józsefet a karján tartva a magyarok megkoronáz-
ták. „Ő maga a magyarok kezei közé vetette magát, akiket olyan súlyosan
bántalmazott apja és ősei.”¹² Az eskütételt a következőkkel írja le: „Minden
egy palatinus [Voltaire összetéveszti a nemesi képviselőket a lengyel pala-
tinusokkal] meghatódva és lelkesen kivonta kardját ezt kiáltva: *'Meghalunk
királyunkért, Mária Teréziáért'*.”¹³

Ez a jelenet meglepetés az ő számára, hiszen tudja, hogy a magyarok
igyekeztek felszabadulni a Habsburgok uralma alól, a változást rendkívüli-
nek tartja. Később is szól arról, hogy a magyar nemesség miként védte meg
Mária Terézia uralmát. Ez a változás természetesen kapcsolatban van azzal
is, hogy Ausztria és Franciaország a század második felében kibékülnek, és
hogy XVI. Lajos feleségül veszi Mária Antoinettet. Az aktualitás így vesz
részét Voltaire történetírásában, maga is alkalmazkodik ezekhez.

---

¹¹ Précis du siècle de Louis XV. Paris, 1768. 45-46.

¹² Uo. 54.

¹³ Uo. 56.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

Az oskolamesterek jövedelme a XVII. században

Az oskolamester, mai szóhasználattal iskolamester, a lelkipásztor mellett fontos tagja az eklézsia belső életének. Az egyházi kánonokban a következőket olvashatjuk az iskolatanítókról: „Az iskolatanítók a reájok ruházott hivatalnál fogva köteleztetnek, hogy hűségökre bízott gyöngé növendékeket és ifjúságot is a keresztyén vallás ágazataiban, az Isten iránti igaz kegyességben, jámbor és tiszta erkölcsben helyesen képezzeék. Megkívántatik, hogy a tanítók Istent féljék, iskolai foglalkozásaikat könyörgéssen kezdjék és azzal is végezzeék, józanon, kegyesen és tisztán éljenek, folytonosan tanuljanak.”¹

Az iskola az egyház veteményeskertje. Már a reformáció korai időszakában hangsúlyt fektettek az alap vagy közép fokú iskolarendszer kiépítésére. Ebben nagyon nagy és jelentős szerepük volt a református kollégiumoknak. Innen kiindulva fejlődött ki az ún. *partikuláris iskolarendszer*. Egyrészt a kollégiumból kerültek ki tanítók a falvakba, városokba, másrészt a nagyobb eklézsziákba *rectornak* sokszor a külhoni egyetemről hazatért ifjak is elszegődtek pár esztendőre. Mindenkor megvolt a szoros kapcsolat az anyaiskolával. Oda-vissza működött ez a folyamat. Ha egy oskolamester felfedezett egy tehetséges diákot tanulói között, akkor már ajánlotta is továbbtanulásra a híres református kollégiumokba. Évszázadokon keresztül működött ez a kapcsolat, amely azt eredményezte, hogy az anyaiskola lelkiisége és szellemisége eljutott az ország legtávolabbi zugába is. Gondoljunk csak Erdélyi János esetére. A kiskapusi iskolában a sárospataki kollégiumból jött tanító fedezte fel. Ő győzte meg a családot, hogy gyermeküknek tovább kell tanulnia. Történelmünk során nem Erdélyi Já-

¹ Egyházi Kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatahoz képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbeszedett Geleji Katona István az erdélyi igazhíttű egyházak püspöke 1649. III. Kánon 2. 62-63.

nos volt az egyetlen, aki később egekig szárnyalt és maradandót alkotott. A debreceni kollégium „folytonossága” sokkal kiforrottabb rendszerben mutatja a történelmi Magyarország vármegyéiben a partikuláris iskola-rendszert. Erről Dankó Imre páratlan, kiváló összefoglalást adott.²

Azt azonban tudnunk kell, hogy a 17. században a *tanító* kifejezés a lelkész jelölte. A *mester* elnevezéssel pedig kizárólag az alapfokú iskola tanítóját látták el. A nagyobb eklézsiákban, mezővárosokban rector tanított. Tehát az iskolamester a lekipásztor mellett a gyülekezet második legfontosabb embere. Hivatása, munkája nemcsak a diákok oktatása volt, hanem egy-egy faluban, esetleg mezővárosban is ellátott más fontos teendőket. Örökségleveleket fogalmazott, végezte a falu számára szükséges levélíráásokat, az uraságnál házitanító volt. Az istentiszteleteken, temetéseken kántori szolgálatot végzett. Nem egy gyülekezetben prédikált és könyörgéseket tett. Mindezekért a szolgálatokért a gyülekezet hálás volt és a természetbeni juttatás mellett pénzbeni javadalmazásban is részesítette.

Természetbeni juttatás volt számára egy-egy földterület, szőlő, rét, húsjárandóság, vászon adomány, asztaltartás, *coqua*, egy kalangya búza vagy egy kereszt búza. Az iskolamester jövedelmének az alapját azonban a *didactrum*, a tanulók után járó díjfizetés, az ún. tandíj jelentette. A vizitációs jegyzőkönyvek tudósítanak arról, hogy a magyar iskolarendszerben a 16-17. században a latin *trivium-quadrivium* beosztás élt tovább. A latin nyelvre épülő irodalmi műveltséget nevezzük deákságnak, a latin nyelvet ismerő, írni-olvasni tudó embert deákoknak. Ez megfelelt valamikor a *litteratus* fogalmának. Ebbe a *litteratus* rétegbe a református egyház iskolarendszere által már jobbágyok is felemelkedhettek, nemcsak az uralkodó osztály tagjai. Ez épen jellemző az általam vizsgált korra.

Az iskolamester az alapján kapta fizetését, hogy a latin nyelv alapjaira vagy már a mondatszerkesztésre tanította a diákokat, esetleg már a klasszikus költők műveit és a versírás szabályait ismertette meg velük. Lássunk pár példát:

Tokaj, Zemplén vm. 1610 előtt: „Didactrum, akinek mint vagyon előmenetele. Az ábécédáriusoktól egy-egy köből bor, a lectionistáktól két köből, akik construálnak és leckét hallgatnak, egy cseber bor (vagy 1 forint).”³

² Dankó Imre: A kollégium partikula rendszere. = Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. 776-810.

³ Sárospataki Református Kollégium Levéltára (továbbiakban SRKLT). Kgy. V. 15.

Bodrogkeresztúr, Zemplén vm. 1650: „A gyermekektől így fizetnek: az ábécédáriusoktól, ha szőlője vagyon az atyjának, egy köből bor. Ha szőlője nincsen, huszonöt pénz. A Donatistától, kik papírosra vagy táblára írnak, egy köből bor. Akik minden leckét hallgatnak, stylust componálnak, a mondat összerkesztéséhez írásbeli megjegyzést tudnak, két köből bor.”⁴

Örökséglevél írás és tanú esketés

Az iskolamester egy-egy faluban ellátta a nótáriusi teendőket, mert volt olyan település, ahol a lelkész mellett az egyetlen írni-olvasni tudó ember volt.

Bodrogolaszi, Zemplén vm.: „Öröklevél, szabad, becs és tanúvallás írástól 12 pénz.”⁵

Sátoraljaiújhely, Zemplén vm.: „Ha örökséglevelet ír, melyre a város pecsétjét vetik, a városiak adnak két pénzt, a vidékiek húsz pénzt. Ha ki vidékiek közül bizonyosságlevelet írat, akár ő maga írja a Mester, akár deákjaival írassa, 20 pénzzel tartoznak.”⁶

Éléspénz

Eddig arról volt tudomásunk, hogy éléspénzt a jobbágyok fizettek a földesuraiknak élelem megváltása címén. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvben viszont arról kapunk híradást, hogy az iskolamester kapta. Pontosabban azt tudjuk meg: mit is jelent, ha nem tudnak éléspénzt fizetni.

Sátoraljaiújhely, Zemplén vm.: „Régenten éléspénzt szedtenek és abból fizetnek az mesternek, és az kiknek illet. Mostan az nemesek nem akarnak fizetni, és az város nem tud miből fizetni az mesternek.”⁷

Házitanítóságból kapott jövedelem

Volt olyan falu, ahol a földesúrnál a kastélyban lakott az iskolamester. A földesúr gyerekeit tanította, és mellette a református eklézsiának volt a tanítója. Ezért külön jövedelemben részesítette a falu.

Kéked, Abaiúj vm. 1614 előtt: „Mivelhogy az udvarban lakik Paedagogiumon, mind a két falu ad neki nyolc köből búzát.”⁸

(A két falu Alsó- és Felső Kéked, mert 1942-ben lett a két falu Kéked néven összevonva.)

⁴ SRKLT. Kgg. I. 3/a. 3.

⁵ SRKLT. Kgg. I. 3/a. 26.

⁶ SRKLT. Kgg. I. 3/a. 36.

⁷ Miskolci Csulyak István zempléni református esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvei. =: Történelmi Tár. Új folyam VII. Szerkeszti: Komáromy András. Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1906. (Továbbiakban: Történelmi Tár) 271.

⁸ SRKLT. Kgg. V. 15.

Penna bor, penna kéve

Az iskolamester, ha dézsmaszedéskor segített, a dézsmás írnokeként lejegyezte a beszolgáltatást, aratáskor járt neki egy *penna kéve*, bordézsmá idején pedig *penna bor*.

*Aszaló, Borsod vm. 1603: „Minden szántó ember búza dézsmakor penna kévével tartozik, egy kévével. A Mester notariaért mikor szolgál adószedésben, étel, ital jár a bírótól, vagy akit az adószedésre rendelnek.”*⁹

*Nagymihály [ma Michalovce], Zemplén vm. 1619: „A Mesternek minden embertől egy pint bor jár, penna bornak hívják.”*¹⁰

Harangozásért kapott jövedelem

A kisebb gyülekezetekben nem voltak külön harangozók. Az iskolamester vagy a deákok végezték a harangozást.

*Abaujvár, Abauj vm. 1611-1614 között: „A harangozás a Mester tiszte.”*¹¹

A harangozásért természetbeni juttatást kapott, de temetések alkalmával pénzbeli jövedelme függött attól, hogy hány harangzó volt.

*„Az mester tartozik egyszer a halottnak harangozni, mikor meghal csendíteni.”*¹²

Ez a korai adat bizonyítja, hogy a református gyülekezetekben a halottnak mindenkor csendítettek, ez értesítésül szolgált a falu népének.

A református eklézsiákban gyakran volt este harangzó. Ezt *takarodó vonás*nak nevezték. Aki végezte a harangozást, ezért külön juttatást kapott.

*Deregyő [ma Dražňo], Zemplén vm. 1619: „Takarodó vonásért minden külön kenyeres ember egy kenyeret.”*¹³

*Szerednye [ma Szeredne], Ung vm. 1619: „Takarodó vonásra harangozó vagyon, annak jövedelme ez: Minden szőlős ember egy icce bort ad. Ha bora nincs, annyi pénzt ad, amennyire akkor a bornak iccēja.”*¹⁴

Bacchanalia

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nagyon érdekes adatokat tartalmaznak. Az iskolamester jövedelmei között szerepel a következő mondat:

*Varannó [ma Vranov nad Topľou], Zemplén vm.: „Bacchanalia 2 denari”*¹⁵

⁹ SRKlt. Kgg. II. 6. 73.

¹⁰ SRKlt. Kgg. IV. 5. 48.

¹¹ SRKlt. Kgg. V. 15.

¹² Történelmi Tár 386.

¹³ SRKlt. Kgg. IV. 5. 29.

¹⁴ SRKlt. Kgg. IV. 5. 14.

¹⁵ SRKlt. Kgg. I. 3/a. 112.

A bacchanalia farsangi ünnepet jelent, pontosabban a Bacchus ünnepi hagyományokat értjük alatta. A farsang gyökere a pogány római Lupercalia ünnepben, a bacchanaliakban keresendő. A rómaiak minden év december 17-23 között ünnepelték a szaturnáliákat, a későbbi elnevezésű bachchanáliákat, amikor egymást megajándékozták, megvendégelték. Már a korai időszaktól vannak adataink, hogy az egyház tiltó rendelkezéseket adott ki az ünneplés ellen. A keresztyénség kezdetén ezek az ünnepek a böjt előtti farsang idejére tolódtak. Ezek színes, álarcos felvonulások voltak, ennek a neve „carne vale”, búcsú a hústól. A mai Bacchusz-kultusz is kezdetben ezeknek a folytatója volt, de elterjedése újabb eredetű. Motiválói a 16-17. századbeli iskoladrámák lehettek, és ezekből kerülhetett a nép farsangi szokásai közé. Ezeket a drámákat épen a vásári előadásokon hallhatták. Szüret idején, amikor a hegyaljai városokban vásár volt, ezek hatása nem maradt el. Román János szerint a bacchanalia szüret idején a rektor javadalmában dézsmás adóként fizetett összeg. Más összefüggés ezzel kapcsolatban nem található Román János anyagában.¹⁶

A vizitációs jegyzőkönyvben Varannó vidékéről kapunk híradást arról, hogy az iskolamester ez alkalommal jövedelemre tett szert. Ennek több oka is lehetett. Talán azért kapta, hogy az ünnepre iskolai színjátékot taníttatott be a diákokkal. Ez az időszak az iskoladrámák kedvelt időszaka. Gondolunk itt Sárospatakra, Comeniusnak, a világhírű pedagógusnak a tevékenységére, Schola Ludus című művére, melyet nagy sikerrel adtak elő Patakon. A varannói adat bizonyítja, hogy szláv evangélikus közösségekben megtartották ezt az ünnepet. Ebben a magyarországi nemzetiségekkel való kapcsolat legszebb példáját látjuk. E kapcsolat nyomán az idegen kulturális elemek teljesen beépültek a magyar néphagyományba.

Voltak olyan javadalmi tételek, melyek bizonyos része (harmada vagy meghatározott összeg) járt az iskolamesternek. Ezek a következők voltak: sabbathalis; passió mondásért járó javadalom; komapénz; temetési stóla.

Sabbathalis

A sabbathalis a malom szombatnapi jövedelmét jelenti. Ez a jövedelem lehetett a prédikátoré és az iskolamesteré. A név eredete bibliai. A szó, hogy sabbath szombatot jelöl. Nemcsak a tízparancsolatig vezethető vissza, ha-

¹⁶ Román János: Különleges jobbágyterhek, pénzek és mértékek Borsod, Abaúj, Zemplén megyékben a XVI-XVII. században. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. 1968. 115-125.

nem egészen a teremtéstörténetig. A szombat nap megszenteléséről van szó: „Hat napon át munkálkodjál, a hetedik nap pedig a nyugalomnak szombatja az Úrnak szentelt nap.” II. Móz. 31,15. Így a malom szombatnapi jövedelme szent célokat, egyházi jövedelem kiegészítéseket szolgált:

Ináncs, Abaij vm.: „A malomból sabbathale, szombaton napkeltettől fogva vasárnap napkeltéig, egy nap s egy éj.”¹⁷

Passió mondás

A reformátusok a sátoros ünnepek mellett a nagypénteket tartják legnagyobb ünnepüknek. Böjtöt is tartottak és tartanak ma is ezen a napon. A vizitációs jegyzőkönyvek híradásai szerint Krisztus szenvedésének történetét nagypénteken elénekelte a templomban a lelkész vagy az iskolamester. A szolgálatért egy pint bort kaptak.

Poroszló, Heves vm. 1639: „Nagypénteken passió mondásért egy pint borral tartozik a bíró. Ha Mester énekl el, a Mesteré léssen.”¹⁸

Komapénz

Az általános hagyomány a gyülekezetekben az volt, hogy keresztelés alkalmával tyúkot, kenyeret és komapénzt adtak. Bár arra is van példa, hogy a komapénz elmaradt, mint Szilvásvárad esetében. A 17. században pedig megfigyelhető, hogy a komapénz egy része, vagy a teljes összeg átmegy az iskolamester, a harangozó vagy a bába javadalmi tételei közé.

Ináncs, Abaij vm. 1615 előtt: „Komapénz a Mesteré a vízvitelért.”¹⁹

Sztára [ma Staré], Zemplén vm. 1619-1621: „Kereszteléstől egy tyúk, egy kenyér, komapénz egy-egy pénz, egy gyertya. Ha kenyeret, tyúkot nem ad, 12 dénár. A komapénznek harmada a Mesteré.”²⁰

Olyan esetről is tudunk, ahol először semmit sem adtak a hívek, csak egy későbbi bejegyzés alapján tudhatjuk, hogy mégis történt **keresztelési stóla** adás.

Olaszliszka, Zemplén vm. 1623: „Esketéstől, kereszteléstől semmi.”²¹

Későbbi bejegyzésben olvashatjuk, hogy mégis jár 1 forint 3 dénár.

Temetési stóla

Tudjuk azt, hogy az Árpád-korban még sok falunak nem volt temploma, így ezeknek a falvaknak a halottait a templomos falvak temetőiben

¹⁷ SRKLT. Kgg. V. 15.

¹⁸ SRKLT. Kgg. II. 6. 126.

¹⁹ SRKLT. Kgg. V. 15.

²⁰ SRKLT. Kgg. IV. 5. 52.

²¹ SRKLT. Kgg. I. 3/a. 15.

kellett eltemetni. A középkorban a temetők a templomok mellett voltak és ezeket cinteremnek hívták. A sírok közé gyümölcsfákat ültettek, ugyanis a gyümölcsből származó jövedelem megillette a prédikátort, iskolamestert, harangozót. Ez helyi szokás szerint változott. A 16-17. században kétféle temetési rendről kapunk híradást. Az egyszerű vagy énekszós temetés, a másik pedig a prédikációs temetés. A pusztán énekszós temetést gyakran az iskolamester végezte. A temetési stóla összege úgy is változott, hogy a halott felnőtt volt-e vagy fiatal lánygyerek.

Harmac [ma Chrámec], *Gömör vm.* 1608: „*Temetéstől egy kenyér s három pénz ára pecsenye.* (Lésőbbi betoldás: A pecsenye tyúkká változott.) *Ha lány hal meg, egy kendő.*”²²

Több gyülekezet esetében kihangsúlyozzák, hogy lánygyermek esetében egy kendőt, vászonkendőt kell adni.

Kereknye [ma Koritnyani], *Ung vm.* 1619: „*Halott temetéstől, ha kétszer prédikál a Minister, 32 dénár. Ha egyszer, 16 dénár. Ha csak énekel, 8 dénár. Harmada ezeknek a Mesteré. Hozzu Mezőről, ha halottat hoznak s elébe megy, 8 dénár. Ha prédikál, 16 dénár.*”²³

Kereknyének a filiája volt Hosszúmező. A temető azonban Kereknyén volt, így a halottat oda kellett vinni. A temettető család anyagi helyzetétől függött, hogy a lelkész és az iskolamester átment-e a másik gyülekezetbe és ott is, itt is prédikált, esetleg a halottas menet elé kiment, vagy énekszóval kísérték az elhunytat a temetőig.

A vizitációs jegyzőkönyvekben több gyülekezetnél ki van hangsúlyozva, ha vasárnapra, szerdára vagy péntekre esik a temetés, akkor nem adnak a hívek temetési stólát a lelkésznek és az iskolamesternek, mert egyébként is lenne istentisztelet, pontosabban az istentisztelet helyett volt a temetés. A radostyáni gyülekezetből arról kapunk híradást, hogy a lelkész és az iskolamester nem kap semmit, de vegyenek részt a torban.

Radostyán, Borsod vm. 1596: „*Temetésért semmit nem kap, de a torban jelen legyen és éljen jó borral és kenyérrel.*”²⁴

A tor általános szokás volt a 16-17. században. A dédesi gyülekezetben arra figyelmeztették a lelkészt és az iskolamestert: „... *ha torban megy, egyék, igyék józanon.*”²⁵

²² SRKLT. Kgg. II. 6. 23.

²³ SRKLT. Kgg. IV. 5. 10.

²⁴ SRKLT. Kgg. II. 6. 9.

²⁵ SRKLT. Kgg. II. 6. 13.

A mester marasztalás, asztaltartás

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek gazdag tárházai az iskolamester és a lelkész kapcsolattartásának, a tanítás végzésének, a tanítók és a tanulók viszonyainak. Nem utolsó sorban a *mester marasztalásáról* szóló híradásoknak.

*Töketerebes [ma Trebišov], Zemplén vm.: Az szécsi vargákkal virradtig itta az pálinkát. Hogy meg nem marasztották másik esztendőre, az schola ablakát eltörte, az mázolását levakarta. Vasárnap után való éjszaka hogy búcsút adtak neki, együtt is, másutt is ivott, az parochia ablaka alatt megállott, és ott szerelemének mondott. Az puerek azt mondották, hogy a lélekével szitkozódott, és magamat is szidott, de azok az gyermekek immár elmentenek. Az filiálisokba is négyszer alig volt vele (mármint a lelkésszel) az innepekbe is. Addig itatta az gézengúzokat, hogy azok kezét vötték be, hogy esztendőre is megmaradjon, az polgárok is osztán reá mentenek és az prédikátor akarátja ellen és az elébbi bucsu adás ellen megmarasztották.*²⁶

A lelkész a legtöbb gyülekezetben a mesternek *asztaltartással* tartozott. Ez azt jelentette, hogy tanító a lelkésznél étkezett. Ez főleg a nőtlen iskolamesterekre vonatkozott, mert arra is van példa, hogy „*a mester a saját asztalával él.*” Előfordult, hogy az iskolamester vagy a segédtanító a gyülekezetben sorkosztón volt. Ezt hívták *coquianak*. A coquia állandó és jelentős természetben hozzájárulás volt az egyházi és iskolai alkalmazottak ellátásához. Gyakran a tanító is így étkezett, ha a lelkész nem biztosította az asztaltartást. Ez azt jelentette, hogy a tehetősebb gazdák sorra főzték számukra az ebédet. Szikszón megszabva, hogy „*karácsonytól fogva tava-szi szőlőműveltetésig.*”²⁷ Arra is van példa, hogy coquia címén a gazdák fizettek gazdánként 3 dénárt és egy házikenyeret.

*Szilite [ma Silica], Torna vm. 1639: „Ha jól viseli magát a tanító, akkor coquia az egész faluban egy kerülés.”*²⁸

Ezt szívesen megadják más alkalommal is.

1632-ben a sátoraljaújhelyi gyülekezetben arról panaszkodnak, hogy a praepceptoruk állandóan vándorol, kóborol, „perereg megy”. Ritkán van a diákokkal. Ezért azok nagyon fegyelmezetlenek, a templomban is illetlenül viselkednek. A *vizitátorok* feladata volt ilyen esetekben figyelmeztetni a munkáját hanyagul végzőt.

²⁶ Történelmi Tár 79.

²⁷ SRKLT. Kgg. II. 6. 5.

²⁸ SRKLT. Kgg. II. 6. 215.

A gyülekezetekben több alkalommal vannak panaszok az iskolamester ellen. Sértve érezték magukat a gyülekezeti tagok, ha a mester elhanyagolta a hivatását. Azt is felpanaszolták, ha gyenge volt az éneklése. Az iskolamester sok helyen, mint kántortanító szolgált, temetések alkalmával énekelnie kellett vagy egyéb kántori megbízást kellett teljesítenie. Istentiszteletet, könyörgést nem tarthatott. A szilvásújfalusi gyülekezetben ezt megengedte a lelkész, és ezért a vizitátorok felelősségre vonták. A mester legfőbb dolga az volt, hogy az iskolában tanítson, ott rend legyen. Ezt a lelkésznek ellenőriznie is kellett.

Erdőbénye, Zemplén vm.: „Az scholában legyen az leczkéknek seriese, órára osztatván legyenek az leczkék. Az pásztor megnézze az serieset és meglássa, ha illendő és hasznára szolgáló legyenek-e az leczkék az deákoknak, avagy az mester csak az maga könnyebbségéért csak kótyomfity²⁹ leczkét olvas.”³⁰

Olyan esetre is van példa, hogy a gyerekeket verte az iskolamester és restsége miatt már a diákok is megunták. Panaszolják, hogy már második esztendeje nem tanít az iskolában, menyecskéhez jár udvarolni. A vizitátorok utasították, hogy az iskolában lakjon, tanítson. Ha nem javul meg, akkor ügyét a zsinat elé terjesztik. A tárkányi gyülekezetben panaszolják, hogy „az oskolamester az bort igen szereti”. Itt megtiltották az egyházlátogatók, hogy kocsmába járjon, „az scholában üljön és tanítson”. Az egyik gyülekezetben pedig előfordult olyan eset is, hogy az iskolamester mézet lopott. Nagy szégyen volt ez. A lelkész kifizette az árát, természetesen a mesternek járó pénzből.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből arról is tudomást szerzünk, hogy voltak olyan iskolamesterek, akik megfelelő tudományos felkészültséggel és hitbéli elkötelezettséggel tanítottak. Hűségesen és kitartóan végezték munkájukat. Nagyon sok diák került ki úgy iskoláikból, hogy továbbtanulhattak egy-egy nagyhirű református kollégiumban. Ezek a mesterek keresztyén hittel végezték gyülekezeti szolgálataikat és bátyaként álltak a lelkipásztor mellett, együttes erővel teljesítették az olykor-olykor nem is könnyű szolgálásokat. Az adott korszak történelmi viharai és hit harcai közepette.

²⁹ Haszontalan, semmit nem érő.

³⁰ Történelmi Tár 267.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Protocollum melyben A Borsodi v. Tractusban lévő Prédikátoroknak, O. Rectoroknak és Templomoknak jövedelmeik bé-foglaltatnak.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. II. 6.
- Abauji (kassavölgyi) Egyházmegye Canonica Visitatio jegyzőkönyve.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. V. 15.
- Visitationes in venerabile fraternitae Ungensi.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. IV. 5.
- Lieber reditum eccl. com. Zemplen.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. I. 3/a.
- Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegye vizitációs feljegyzései az 1665, 1668, 1669 évekből.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. II. 7.
- Miskolci Csulyak István esperesi naplója.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Kgg. I. 1.
- Egyházközségre vonatkozó adatok. Telkibánya 1687.* Lelőhely: Sárospataki Református Kollégium Levéltára, S. E: VII. 4/2.
- Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század.* Szerkesztette és az utószót írta: Dienes Dénes. Osiris Kiadó. Budapest, 2001.
- Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör – Kishonti Egyházmegyékben 1665, 1668, 1669.* Szerkesztette: Dienes Dénes. Acta Patakina XIII. Sárospatak, 2003.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677-1752.*
Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő. T3 Kiadó és Nyomda. Sepsiszentgyörgy, 2001.
- Balassa Iván*
Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány. Tokaj, 1991.
- Bartha Elek*
Görög katolikus ünnepeink szokásvilága. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 41. Kapitális Bt. Debrecen, 1999.
Az Ung vidékének vallásos néprajzi képe. *Múzeumi Kurír.* 42. évf. 1983. 11-114.
- Dienes Dénes*
Tanulmányok a Tiszáninneri Református Egyházkerület történetéből. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Sárospatak, 1998.
„Minthogy immár schola mestert tartanak...” Református iskolák Felső-Magyarországon 1596-1672. *Acta Patakina* IV. Sárospatak, 2000.
- Illyés Endre*
Egyházfegyelem a magyar református egyházban. (XVI-XIX. századokban) Városi Nyomda, Debrecen, 1941.
- Illyés Endre* néprajzi tanulmányai. Vallási Néprajz 11. Szerkesztette: Bartha Elek és P. Szalay Emőke. Debrecen, 2002.
- Kiss Áron*
A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Kiadja a Magyarországi Protestáns Egylet. Budapest, 1881.

Molnár Ambrus

A református egyház és a partikuláris iskola tisztségviselői és azok javadalmazása Hajdúszoboszlón. In.: Vallási Néprajz 8. Szerkeszti *Küllös Imola*. Budapest, 1999. 11-79.

Román János

Adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyék XVI-XVII. századi gazdaság-társadalom- és művelődéstörténetéhez a Liber Redituumok alapján. Klny. A Történelmi Évkönyv II. 1968. számából. 109-156.

Ujváry Zoltán

Farsang. Néprajz egyetemi hallgatóknak 5. KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990.

Miscellanea I-IV kötet.

Folklor és Etnográfia. Debrecen, 1995; 1996; 1999; 2005.

A sárospataki Kossuth utca a református templommal
(Archív felvétel)

SIPOS ISTVÁN

Barczafalvi Szabó Dávid munkásságáról

Közismert tény, hogy amikor Comenius 1650-ben elmondta beköszöntő beszédét Sárospatakon, nagyon kedves szavakkal köszöntötte a magyarokat. Pataki tartózkodásának éve alatt is nagy gondot fordított a nyelvi ismeretek fejlesztésére. Bakos József mondatait idézve: „*Ide vágó elméleti jellegű írásainak (Methodus linguarum novissima, Panglottia) és pataki tankönyveinek lapjairól összegyűjtve a magyar nyelvre vonatkozó megjegyzéseit, egy teljes magyar nyelvtan kerekedhetne ki belőle. Ma már világosan látjuk, hogy Comenius nemcsak jól ismerte a mi nyelvünket, hanem tudatosan adott nagy szerepet nyelvünknek éppen pataki tankönyveiben. ... Comenius pataki éve a magyar nyelv iskolai használata szempontjából is jelentősek.*”¹ Ennek az irányzatnak, a magyar nyelv tudatos művelésének és tanításának egyik későbbi képviselője volt Barczafalvi Szabó Dávid.

Bodrogkeresztúron született az 1750-es években. (A pontos évszámot nem ismerjük, a különböző forrásokban az alábbi évszámok szerepeltek: 1752, 1753, 1755, 1757). 1770-től 1783-ig a Sárospataki Református Kollégium diákja volt, tehát iskolatársa az 1769 és 1779 között itt diákoskodó Kazinczy Ferencnek. 1779-től a poétai osztály köztanítója, 1781 és 1783 között alkönyvtáros, 1782/83-ban az énekkar elnöke. Minden bizonnyal jó zenei érzékkel rendelkezett, mert ő honosította meg Sárospatakon a többszólamú éneklést, vagy ahogyan akkor mondták, az „összhangzatos éneklés”-t.

1783-tól nevelőként Pozsonyban élt. Ott rövid ideig kétszer is szerkesztője volt az első magyar nyelvű hírlapnak, a *Magyar Hirmondónak*. Előbb 1784 májusában és júniusában végezte ezt a munkát, két évvel később fél évre ismét vállalta a szerkesztést. (A lapot Rát Mátyás evangéli-

¹ A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 59.

kus lelkész alapította 1780-ban, Révai Miklós és Szacsvey Sándor volt két legjelesebb szerkesztője, s 1788-ban szűnt meg.) Ez a lap politikai, irodalmi és kulturális tartalommal jelent meg. A *Magyar Hirmondó* 1787 februárjában *Pozsonyi Magyar Muzsa* címmel havonta megjelenő szépirodalmi melléklapot indított. A melléklap indítása eredetileg Barczafalvi ötlete volt, aki a nyelvmuvelésnek is teret szánt benne, megvalósítása azonban más szerkesztők kezén módosult. Viszont ebben jelent meg Barczafalvi Szigvart-fordítása.² A szerkesztői munka után Németországban és Belgiumban gyarapította tudását különböző egyetemeken. 1790-ben tért vissza Magyarországra.

1791-ben megválasztották Sárospatakon a matematika és fizika tanárának. Azért, hogy szaktárgyaira alaposan felkészülhessen, még abban az évben az egyházkerületől nyert 100 arany útiköltségen Göttingába utazott tanulmányútra. 1792. május 1-jén foglalta el tanszékét Patakon. Szaktárgyait magyarul oktatta, fizikát ő tanított elsőként magyar nyelven Sárospatakon. Ez a tevékenysége teljes mértékben összhangban volt az iskola akkori törekvésével, mert báró Vay József főgondnoknak köszönhetően 1796-tól a sárospataki kollégium középfokú osztályaiban minden tantárgyat magyarul tanítottak. Három tárgy kivételével (történelem, filozófia, teológia) az akadémián is magyar nyelven folyt a tanítás. Kornis Gyula erről a tényről ezt írja: „*Ezzel a fontos újítással a pataki iskola az ország valamennyi iskoláját évtizedekkel megelőzi.*”³ 1802. július 16-án megválasztják igazgatónak, 1805. július 16-án azonban hivataláról leköszönt, mert a sok támadás felőrölte idegeit. 1828-ban bekövetkezett haláláig teljes visszavonultságban élt Sárospatakon.⁴

Nagy kár, hogy Barczafalvi és Kazinczy között egy nagyon durva, éles vita alakult ki a nyelvújítás kapcsán, noha mindketten ugyanazt akarták: a nyelvi újításokon keresztül felrázni a nemzeti öntudatot. Ennek a törekvésnek II. József németesítő rendelete adott lendületet. Felismerték azt a tényt, hogy a nyelvmuvelés egyben nemzetmentés is.

Több szakmunka is kiemeli, hogy a tudatos nyelvújítás Barczafalvi Szabó Dávid kezdeményezésére indult el. Nagyon sokan vettek részt eb-

² Szigvart klastromi története (1786). Johann Martin Miller (1750–1814) német költő szentimentális regényét fordította le igen sok új magyar szó megalkotásával.

³ *Harsányi István*: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. 27.

⁴ Vö.: *Harsányi István*: Adatok Barczafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez. = Magyar Nyelv, 1911.

ben a munkában, de a javasolt új szavak többsége a szélsőséges túlzások miatt nem volt életképes. Ez alól Barczafalvi sem volt kivétel. De az élet minden területén szükség volt új szavakra, mert sok fogalomnak és technikai eszköznek egyszerűen nem volt magyar megnevezése. Amikor olvasóitól tiltakozó leveleket kapott erőltetett szóalkotásaiért, felhagyott ezek szaporításával. *A tudományosság magyarul* című műve (1792) azonban jelentős tett volt a magyar szaknyelv kialakításának útján.

Mint pataki lakosnak és a Sárospataki Református Kollégium volt tanárának jó érzés tudnom azt, hogy a nyelvújítás vezéralakjai ennek az iskolának voltak egykor diákjai. Azt a tényt, hogy mennyire a magyarság érdekében végezték munkájukat a nyelvújítók, két idézettel szeretném alátámasztani:

Kazinczy Ferenc azt vallotta: „*A magyar szó, ha rossz is, jobb mint az idegen. A korcs szavak csak addig látszanak rosszaknak, míg meg nem szokja őket az ember.*”⁵ Kováts Mihály azt írta Magyarország legelső magyar nyelvű kémia szakkönyvének előszavában: „*a' magyarnak mind a nyelve, mind az esze alkalmas a'ra, hogy a' tudományokat magyarul tsepegtesse kedves magzatjainak elméjébe*”.⁶ Az élet minden területén használt maradandó szóalkotása a *kísérlet* és az *anyag*. Végzettsége szerint Kováts Mihály orvos volt,⁷ kortársa Barczafalvinak és Kazinczynak. Talán iskolatársak is voltak.

„*Barczafalvit erős nemzeti érzése túlzásokra ragadta, mindenáron mindent magyarul akart kifejezni*”, írja róla Suknovicné Bede Tünde.⁸ Így következett be az, hogy az általa javasolt több mint 400 szóból „csak” kb. 100 maradt meg, de azok teljes mértékben beépültek szókincsünkbe. Íme, néhány ezek közül: *alap, belváros, gyám, közömbös, művész, naptár, olvasmány, szerep, tünemény, cikk, esernyő, magasztos, növény (növevény), nyomtatvány, talaj, tanoda, cím, ügyész, ábra, tudat, zongora, felület, szerkezet, előzmény, következmény, társadalom, tábor-*

⁵ Szabadváry Feren–Szőkfefalvi-Nagy Zoltán: *A kémia története Magyarországon*. Bp., 1972. 177.

⁶ Idézik uo. 173.

⁷ 1768-ban az Abaúj megyei Korlátón született református lelkész fiaként, Sárospatakon tanult, 1789-ben iratkozott be Pesten az orvosi egyetemre, ahol 1794-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. 1832-ben lett az Akadémia levelező tagja. 1851-ben Mezőcsátán halt meg. Fél századnál tovább híven fáradozott a nemzeti nyelv és a hazai tudományosság körül, állapítja meg róla Szinnyi József. Ő készítette el például az első szövejtő magyar-latin ásványnévtárt, az orvostudomány szótárát.

⁸ *Suknovicné Bede Tünde*: Egy nyelvújítási ritkaság a szabadkai Városi Könyvtárban. Szabadka, év n. 1.

nok, körülmény, iromány, lelemény, álm, vetemény, tanítvány, birodalom, alak, arány, diadal, esemény, érzelem, henger, kórház, kör, részvét, vigasz. Ahogyan ő fogalmazott, ezek a szavak az ő „csinálmányai”. Nagyon pozitív érdeme az is, hogy a népnyelvből átmentett szavakat az irodalomba, például: *ódon, kelengye, küllő, hímez.*

Ezen szavak hallása, olvasása után csak azonosulni tudok Kazinczy Ferenc megállapításával, aki ugyan elítélte a „*legerőszakosabb nyelvújító*”-nak tartott Barczafalvi túlzásait, de ez is az ő véleménye: „*nekünk ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség volt az.*”⁹

---

⁹ Idézi *Suknovicné Bede Tünde*, uo. 2.

TAMÁS EDIT

Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén

Az iskolai oktatás

A magyar oktatást a XVIII. század végén porosz mintára, Ürményi József munkája nyomán reformálták meg; 1777-ben jelent meg a Ratio Educationis, „*Az oktatás rendszere*”. Ez a falusi kisiskolától az egyetemig szabályozta az oktatást a felvilágosult abszolutizmus szellemében. Előírta, hogy minden 7-13 éves gyermek látogassa az iskolát (nem valósult meg), minden gyermek (anyanyelvétől s vallásától függetlenül) azonos tartalmú, a felvilágosodás követelményeinek megfelelő, központilag kiadott könyvekből tanuljon. Az iskolareform a népiskolákban irreálisan magas követelményeket állított a tanítók és a tanulók elé. A 6-7 éves kisgyerekek számára a katekizmuson kívül, olyan ábécéskönyvek használatát írták elő, amelyben német és magyar betűk is voltak. A negyedik osztálytól, harmadik nyelvként a latint kezdték tanítani. Tankerületi felügyelők ellenőrizték az állam felügyelete alá rendelt tanítókat. A kilenc tankerület élén álló főigazgatók hatásköre valamennyi egyház iskoláira kiterjedt.

A sok kritika miatt a rendelkezést korrigálták egy 1806-ban kiadott szabállyal. Ez már csak a katolikus iskolai oktatásban volt érvényes. Hangsúlyt helyeztek a nemzeti nyelvre és történelemre. Az ekkor kiadott szabályzat 1848-ig meghatározta a közoktatást. Mindezek ellenére a XIX. század elején Magyarországon a népoktatás elmaradott volt. (Sok helyen csak két- vagy háromosztályos iskolák működtek.) Az 1839/40. évi országgyűlés bizottságot hozott létre új népoktatási program kidolgozására. Tervezetük 1843-ra készült el. Javasolták a tankötelezettség (6-tól 12 éves korig) és a tandíj bevezetését, a földesurak ösztönzését falusi iskolák építésére, a községekben külön iskolák felállítását a felekezetek számára. A fizika, a természetrajz és a történelem bevezetésével akarták bővíteni a tanítás anyagát. A

bizottság javaslatait nem fogadták el. A Helytartótanács 1845-ben a népiskolák számára új rendtartást adott ki. Ez részletesen közölte az egyes osztályok tananyagát, kimondta az alsó két osztály kötelező jellegét a 6-12 év közötti tanulók számára. Elrendelte, hogy tanítónak és segédtanítónak csak az nevezhető ki, aki tanítóképzőt végzett, (Pyrker László egri érsek állította fel az első tanítóképzőt), és a 4 osztályos elemi iskola minden osztályában külön tanítót kell alkalmazni. Bevezette a 30 év szolgálat után járó nyugdíjat.

1. táblázat:

A sárospataki elemi tanodában tanuló diákok száma 1843 és 1851 között¹

Év	Diákok száma
1843/44	68
1844/45	98
1845/46	122
1846/47	93
1847/48	93
1848/49	73
1849/50	34
1850/51	60

Józseffelva kisdíákjai katolikus vallásúként a sárospataki római katolikus iskolában tanultak (a településen önálló iskola soha nem működött). Ez a pataki felekezeti iskola két vegyes osztályban, majd – miként az országban sokfelé – három osztályban tanított. Az 1843/44-es tanévben 68 diákja volt az iskolának: a vegyes osztályban tanulók száma 38, a második osztályban 30 fő. Rendelkezésünkre áll a diákok névsora is. Közülük józseffelvi gyerekeként azonosíthatók: Klinger János, Dévald József, Heindrich Márton, Klein György, Sprentz Mihály, Hajzer Alajos, Matisz András, Follmann Mátyás, Reskó János, Dévald János, Heide Jakab, Braun János, Dévald Ágoston, Jaskó Antal, Pachmány János, Klein György, Kroknfeld József, Hauf Károly, Müller Ferenc, Heida Jakab. A 243 lakosú településen a 20 iskolás diák nagyon jó aránynak számított 1843/44-ben.

A pataki uradalom (Bretzenheim Ferdinánd és felesége, Schwarzenberg Karolina a birtokosai ebben az időben) pénztára rendszeresen adománnyal segítette a Sáros Pataki Elemi Tanodát. (A pataki római katolikus iskola egy tanítói telekkel, pontosabban haszonélvezetével rendelkezett, melyhez faizás is tartozott.) Az 1844/45-ös tanévben ugrásszerűen megnőtt a diákok száma, harminccal többen, 98-an tanultak immár a katolikus elemi iskolában. Az

¹ Körlevelek jegyzőkönyvek 1798-1866. 3. kötet. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak.

uradalom ebben a tanévben a feljegyzések szerint az iskolai szükségeire 30 forintot adott.² A kiadásokat részletesen ismerjük. Eszerint „*Fali a b c tanodai táblára*” Hágen Károlynak fizettek 1 forint 15 fillért. Ugyancsak neki tanodai könyvekért 16.20-t. (1845-ben dolgoztatták ki az elemi iskolák számára a könyveket.) Nagy Ferenc könyvkötőnek kiszámláztak 2 forintot. A második elemi tanoda részére ajtó készült, az asztalos mesternek fizettek mindezért 8 forintot. „*Jánossy Károly Lakatos mesternek, az ajtó felszögezéséért és egy széeknek a megigazításáért kiadattak*” 3 forintot. „*Kézy Pál kereskedőnek író papiros és tentács fizetett*” 1.30 forintért. Mindezeket nyugta ellenében tették. A kiadások összege 32.50 forint, az említett 30 forintos bevétellel szemben. A hiányt a tanodai igazgató a magáéból fedezte, a tanodának ajándékozta.

A következő, az 1845/46-os tanévben még népesebb volt az iskola, 1848 előtt ebben az évben jártak legtöbben (122 fő) az iskolába, patakiak, józseffalvaiak egyaránt. Az immár jelentősre növekedett iskolai létszám ellenére az uradalom változatlan összeggel, 30 forinttal támogatta a tanodát, melynek összes bevétele ez volt, kiadása ezzel szemben 30,2 forintot tett ki. Köztük szerepelt a kályha megigazítása (1,30), „*az külső ajtó lakatosmunkájáért*” (1,30), „*papirosért*” (0,72), „*az asztalosnak szükséges eszközök elkészítéséért*” (20), „*tenta, czeruza és papirosért*” (5), „*tanodai székek megigazításáért*” (0,50). Az 1846/47-es, illetve 1847/48-as tanévben visszaesett az iskolában tanuló diákok száma, de még mindig jelentős, mindkét tanévben 93 fő. Az 1846/47-es tanévben is a szokásos összeggel, 30 forinttal biztosította a tanoda létét a pataki uradalom. Ebből 15,2 forintot költöttek el, a következő évre így megmaradt 14,58 forint. „*Krétáért, czeruzáért, és spongyiáért*” kifizettek ebből 6,30 forintot. „*Papirosért*” 5,46 forintot, „*az iskola tisztogatásához megkívántott eszközökért*” 1,58 került kifizetésre. Az „*üvegesnek a tanodai ablakok megigazításáért*” 0,48 forintot.

Az 1847/48-as tanévben az uradalom ugyancsak fedezte a szükségleteket, 30 forint támogatással. Ebből fizettek az üvegesnek (1,53), a fazekasnak két kályha megtapasztalásáért (1,40), a könyvkötőnek (9,29), „*papirosra, tentára, krétára, czeruzára és spongyára*” (11,15), két új tábláért, „*a padok megigazításáért*” (19,6), „*az tanoda tisztogatásához megkívánt eszközökért*” (1,35). A kiadás a teljes bevételt, a 44,58 forintot, felemészttette.³

² Uo.

³ Uo.

Magyarországon 1848-ban teremtődött meg a lehetőség az oktatás polgári átszervezésére. Az első felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József dolgozott ezen. Az 1848. évi XX. törvény kimondta, hogy az iskolák anyagi fedezetéről az államnak kell gondoskodnia. Eötvös törvényjavaslatában szerepelt, hogy az iskolák létesítése minden helységben az állam feladata. A tanítást ingyenessé kívánta tenni, a tankötelezettséget a fiúknak 6-12 éves, a lányoknak 6-10 éves korig írni elő. Megszabná az elemi iskolákban tanítandó tantárgyakat is. Javaslatára szerint a nemzetiségi vidékeken a lakosság többségének nyelvén kell az iskolákban oktatni. Bécs katonai támadása megakasztotta közoktatási törvény vitáját az országgyűlésben, melyet a napirendről is levettek.

A forradalom és szabadságharc esztendejében, 1848/49-ben némileg visszaesett a diákok létszáma a Sáros Nagy Pataki Római Katolikus Tanintézet két elemi osztályában, összesen 73 diák tanult ekkor. (Az első osztályba 72, a második osztályba 46 diák járhatna.) 1849 a szabadságharc és a párhuzamos hatalom időszaka is. Az országgyűlés és a felelős magyar kormány intézkedéseivel szemben a Bécsből elmenekült császári hatalom is adott ki rendelkezéseket. Ezek egyike, az 1849. március 4-i olmützi alkotmány. Erre hivatkozva a tankerületi főigazgató elrendelte, hogy *„általánosan az illető község nép nyelvén, tehát magyar községekben magyar, német községekben német ...nyelven”* tanítsanak.

A magyar közoktatásügy irányítását a szabadságharc bukását követően a bécsi császári közoktatásügyi minisztérium vette át. Zuhanásszerű a diákok csökkenése a megtorlást követő tanévben Patakon (1849/50), 34 diák tanult csupán a katolikus iskolában. A következő, az 1850/51-es tanévben is csak 60 főre növekedett az oktatásban résztvevők száma. 1855-ben az állam konkordátummal (egyezménnyel) engedte át a magyarországi iskolák felügyeletét a katolikus egyháznak. Bevezették a tankötelezettséget 6-12 éves korig, de az iskolák többsége továbbra is négyosztályos maradt. Tanítóképzők indultak a tanítóhiány enyhítésére, köztük több német nyelvű képzőt is alapítottak.

A sárospataki római katolikus egyház által működtetett iskola – hasonlóan az ország bármely iskolájához – az országosan meghatározott szabályzatok szerint működött. Magas színvonalát jól mutatja, hogy 1856-ban Szűts Mihály itteni tanítót Szécsényi–Kolonics-féle ösztöndíjra terjesztették fel. Sajnos nem ő kapta az elismerést. 1857. szeptember 27-i dátummal jeyez-

ték fel a pataki iskola jegyzőkönyvébe, korabeli latin szóhasználat szerint protocollumába, a „Magyar Ország Elemi Tanodáinak szabályait”.

„Az elemi tanodák alsó és felső elemiek. A két első osztály az alsó s ezekkel kapcsolatban a harmadik és negyedik osztály a felső elemi tanodákat képezi. ...

A Gyermek tanodái a leányokétól hol csak lehet elkülönöztessenek. Hol pedig a leányok számára külön tanodák nem állíthatnak, legalább külön padokra osztva, s a gyermekeket a leányoktól elválasztva oktassanak. ...

Átaljában hol tanulásra alkalmas mindkét nemű gyermekek elegendő számmal találtak, ha csak legyőzhetetlen akadályok nem gátolják szükséges állítani Tanodákat. ... A külön alsó elemi tanodákban a tanodai év végével nagy szünet nincs, de a Felügyelő a helybeli igazgatókkal egyet értve a legszorosb mezei munkákra vagy más súlyos körülményekre tekintve több ízben esztendőn át néhány napokra a tanodai járást meg szüntetheti, de úgy hogy ezen részletes szünetek ügymint: tavaszi szántás, kaszálás, aratás, szüret idejében, összesen 6 hetet felül ne haladjanak. ...

Az alsó elemi külön vagy falusi tanodákban hétköznap szünet nincs. A tanítás minden köznapon az Isteni szolgálaton kívül reggel 3, délután 2 óráig tart.

Minden elemi tanodában félévenként próbatétek fognak tartatni.

Minden tanodák felügyelése átaljában ... a Fölség nevében a Helytartóságot illeti, fön maradván a Megyés Püspököknek tulajdon megyéikben a Keresztény hitvallásban oktatásra nézve felügyeletök ... azon tanodákat a helybeli lelkészek közvetlen igazgatják. ... Minden elemi tanodának legalább egy tanítója van.

Ha a tanulók száma százon felül halad és a községben erő s tehetség van a tanító mellé egy, vagy ha a tanulók száma 200-at is felérvén két segédtanító rendeltetik.

Minden elemi tanodában a Keresztény hitvallást, a Szent Írást az Evangélium hosszú magyarázatával az illető helybeli Lelkész vagy ennek segédje tanítja.

Az alsó tanodák tanítói a Képzőintézetekben kinevelő, s rendes próbatételről megvevett bizonyítvány... helyben hagyásával nevezetnek ki.

A tanítói hivatal, ahol a körülmények úgy hozzák magokkal a kántori kötelességgel ugyan megférhetnek, de a jegyzői hivaltól minden módon elkülönöztessenek. ... Az alsó elemi tanodák építése s mindenegyéb felállítási kötelessége az illető községek terhére esik.

Azon naptól fogva melyen valamely községben alsó elemi tanoda rendszeren felállított, abban járás minden ott található 6. legfőlebb 7 éves fi és leány gyermekekre nézve egész 12 éves korig kötelesség.”

2. táblázat:
Az 1867/68-as tanévben a Sáros-Nagy-Pataki nyilvános leány elemi tanodába
beíratott józseffalvai leányok, 1-3 osztály⁴

Osz- tály	A tanuló neve	Élet- kora	Vallá- sa	Any- nyelve	Születési helye	Apja neve	Apja foglalko- zása
I.	Braunn Júlia	5	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braunn György	Földműves
	Braunn Margit	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braunn János	Földműves
	Dévald Anna	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Dévald Miklós	Földműves
	Dévald Mária	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Dévald Gusztáv	Földműves
	Tischinger Anna	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Tischinger János	Földműves
	Heinrich Teréz	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földbirtokos
	Jaskó Mária	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Jaskó Antal	Földműves
	Klein Mária	5	Rk.	Magyar	Józseffalva	Klein Miklós	Földműves
	Pachman Erzsé	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman József	Földműves
	Pachman Mária	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman János	Földműves
	Sperger Erzsé	9	Rk.	Magyar	Józseffalva	Sperger Mihály	Földműves
	Sprensz Anna	9	Rk.	Magyar	Józseffalva	Sprensz János	Földműves
	Rácz Vilma	9	Rk.	Német	Telkibánya	Rácz János	ny. gazdasízt Patakon
	Matisz Anna	6	Rk.	Magyar	Kis-Patak	Matisz András	Mezőbíró Patakon
	Schulcz Anna	10	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy- Patak	Schulcz József	Földbirtokos Be- reckiben
	Schön Mária	6	Gk.	Magyar	Sáros-Nagy Pa- tak	özv. Schön Mária	Patakon
Schram Lotti	7	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy- Patak	özv. Schram Jánosné	Patakon	
Stumpf János	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Stumpf János	Földműves	
II.	Braunn Anna	11	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braunn János	Földműves
	Braunn Anna	9	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braunn Márton	Földműves
	Heinrich Paulin	10	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földbirtokos
	Rajz Rózsa	12	Rk.	Magyar	Józseffalva	Rajz Gusztáv	Földműves
	Widdmann Kati	11	Rk.	Német	Lukó Sáros vm.	Widdmann Adám	Gazda-tiszt Patakon
	Widdmann Róza	10	Rk.	Német	Lukó Sáros vm.	Widdmann Adám	Gazdatiszt Patakon
	Grüber Herminn	10	Rkk.	Magyar	Sáros-Nagy- Patak	Grüber Mihály	Ny. hivatalnok Patakon
	Herman Etelka	11	Rk.	Magyar	Sátoraljaújhely	Herman Mihály	Vendéglős Patakon
	Rácz Anna	12	Rk.	Magyar	Telkibánya	Rácz János	Ny. gazdasízt Patakon
III.	Schulcz Irma	13	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy- Patak	Schulcz József	Földbirtokos Be- reckiben
	Strömpl Emma	12	Rk.	Német	Nagy-Mihály	Strömpl Mátyás	Földbirtokos Nagymihályban

Az 1867/68-es tanévben a Sáros-Nagy-Pataki nyilvános leányiskolában 121-en tanultak, 55 diák az első, 29 a második, 37 a harmadik osztályban. S. Kőgl Anastásia tanította a német nyelvet, S. Kummer Augustina a magyar tanítónő, S. Schmidt Norberta az elsősök tanítónője. A hittant Szentlélek

⁴ Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 81. cs. fasc. XXIV.

László segédlelkész oktatta. A diákok közt 87 a római katolikus, 4 a görög katolikus, 19 a református, 11 az izraelita. 101 anyanyelve magyar, 5 német, 1 tót. A Józseffalvai leányok közül 12-en tanultak az első osztályban és egy fiú, négyen a másodikban, a harmadikba senki nem járt a faluból. Mindenki római katolikus és magyar anyanyelvű. Az első osztályban 1, a másodikban 2, a harmadikban 1 német nevű és római katolikus vallású leány tanult. Egyikük Telkibányáról, a többiek Sáros megyéből, illetve Nagymihályból kerültek Patakra. Sáros-Kis-Patakon és Sáros-Nagy-Patakon egyaránt voltak német vezetéknevűek, köztük jellegzetes hegyaljai sváb nevek, pl. Matisz. A német nevűek hivatalnokként, gazdatisztként kerültek a városba. A kimutatót kézjegyével Danilovics Mihály egyházmegyei tanfelügyelő, Füzesséry Sándor plébános, iskolaigazgató látta el.

3. táblázat:

Az 1868/69-es tanévben a Sáros-Nagy-Pataki nyilvános leány elemi tanodába beiratott józseffalvai leányok, 1-3 osztály⁵

Osz- tály	A tanuló neve	Élet- kora	Val- lása	Any- nyelve	Születési helye	Apja neve	Apja foglalkozása
I.	Braun Júlia	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braun György	Földműves
	Dévald Mária	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Dévald Agoston	Földműves
	Jaskó Mária	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Jaskó Antal	Földműves
	Klein Mária	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Klein Miklós	Földműves
	Pachman Eliz	10	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman József	Földműves
	Pachman Kati	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman József	Földműves
	Sprentz Anna	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Sprentz János	Földműves
	Tischinger Mária	8	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy-Patak	Tischinger János	Gazda Patakon
	Matisz Mária	7	Rk.	Magyar	Sáros-Kis-Patak	Matisz András	Mezőbíró Patakon
	Schön Anna	7	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy-Patak	Schön Sándor	Varga Patakon
II.	Albrecht Rafaela	8	Rk.	Német	Székes-fehérvár	Albrecht Mórítz	Táviró Patakon
	Heinrich Teréz	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földbirtokos
	Pachman Mária	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman János	Földbirtokos
	Ráck Vilma	9	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy-Patak	Ráck Emánuel	
III.	Schulcz Anna	11	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy-Patak	Schulcz József	Földbirtokos
	Braun Anna	12	Rk.	Magyar	Józseffalva	Braun János	Földműves
	Heinrich Paulin	11	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földműves
	Girgás Mária	12	Rk.	Német	Lőcse		Gyáros Lőcsén
Grüber Hermin	12	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy-Patak	Grüber Mihály	Tiszt Patakon	

Az 1868/69-es tanévben a pataki leányiskolában 77-en tanultak, 49 diák az első, 20 a második, 8 a harmadik osztályban. Az elsősök tanítónője S. Norberta, a másodikosok és a harmadikosoké S. Augustina, ők mindketten magyarul tanítottak. A német nyelvet S. Anastasia oktatta. A beiratkozottak között 61 a római katolikus, 2 a görög katolikus, 3 a református, 11 az izraelita.

⁵ Uo.

lita. 74 diák anyanyelve magyar, háromnak német. A józseffalvai leányok közül heten tanultak az első osztályban, ketten a másodikban, és ugyancsak ketten a harmadikban. A józseffalvai diákok mind római katolikusok és magyar anyanyelvűek. A patakiak között – hasonlóan az előző évhez – találunk sváb és német hangzású nevet viselőket. Utóbbiak tisztviselők: pl. a távíró kezelője Székesfehérvárról került a városba. A kimutatást kézjeggyével Danilovics Mihály egyházmegyei tanfelügyelő és Füzeséry Sándor plébános, iskolaigazgató látta el.

4. táblázat:

Az 1869/70-es tanévben a Sáros-Nagy-Pataki nyilvános leány eiemi tanodába beiratott józseffalvai leányok, 1-2 osztály⁶

Osz- tály	A tanuló neve	Élet- kora	Val- lása	Anya- nyelve	Születési helye	Apja neve	Apja foglalkozása
I.	Braun Julianna	6	Rk.		Józseffalva	id. Braun János	Földműves
	Braun Anna	8	Rk.		Józseffalva	Ifj. Braun János	Földműves
	Braun Anna	7	Rk.		Józseffalva	Ifj. Braun János	Földműves
	Dévald Anna	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Dévald Ágoston	Földműves
	Tischinger Anna	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Tischinger János	Földműves
	Heinrich Paulin	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földműves
	Heinrich Teréz	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Heinrich Márton	Földműves
	Harda Mária	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Harda István	Földműves
	Janecz Erzsébet	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Janecz János	Földműves
	Kiss Zsuzsanna	6	Helvét	Magyar	Józseffalva	Kiss János	Földműves
	Klein Mária	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Klein István	Földműves
	Pachman Mária	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman János	Földműves
	Pachman Erzsi	6	Rk.	Magyar	Józseffalva	Pachman József	Földműves
	Sperger Erzsi	8	Rk.	Magyar	Józseffalva	Sperger Mihály	Földműves
	Sprencz Anna	7	Rk.	Magyar	Józseffalva	Sprencz János	Földműves
II.	Grüber Hermin	10	Rk.	Magyar	Sáros-Nagy- Patak	Özv. Grüber Mária	Patakon
	Schröller Vilma	10	Helvét	Magyar	Tokaj	Schröller János	Földbirtokos Tokajban
	Schröller Júlia	11	Helvét	Magyar	Tokaj	Schröller János	Földbirtokos Tokajban
	Schulcz Irma	12	Rk.	Magyar	Patak	Schulcz József	Földbirtokos Patakon

⁶ Uo.

Az 1869/70-es tanévben a pataki leány tanodában 117-en tanultak, 72 diák az első, 45 a második osztályban. Az elsősök tanítónője Kuncz Augustine, a másodikosoké Kögl Anastásia volt. Közülük 79 római katolikus, 3 görög katolikus, 14 református, 21 izraelita. 115 anyanyelve magyar, 1 német, 1 tót. A józseffalvai leányok közül 15-en tanultak az első osztályban, a másodikba senki nem járt a faluból. Az elsősök egy kivételével római katolikusok, Kiss Zsuzsanna református. Mind magyar anyanyelvűek. A kimutató kézzel Danilovics Mihály egyházmegyei tanfelügyelő, Füzesséry Sándor plébános, iskolaigazgató és Szentlélek László hitoktató látta el.

A diákok tanultak vallástant, bibliai történelmet, evangéliumok magyarázatát. A magyar nyelv tanítása magába foglalta az olvasást, a nyelvtant, a helyesírást, a szó- és írásbeli gondolat kifejezését. Hasonló elvárások voltak a német nyelv elsajátítása terén is. A tanítók értékelték a diákok erkölcsi viselkedését, a képességét, a képesség alkalmazását is. Példás, jeles, jó, megfelelő és elégséges bejegyzések olvashatók az osztálykönyvben, ahol természetesen feljegyezték a mulasztások számát is.

Az Eötvös József kultuszminiszter nevéhez kötött, 1868-ban elfogadott népiskolai törvény általános tankötelezettséget vezetett be a 6-12 éves kor közöttiek körében Magyarországon. Biztosította az egyes állampolgárok, jogi személyek (községek, hitfelekezetek) számára az iskolaalapítás jogát. Az iskola alapítójának joga volt a tanító kiválasztására, az alkalmazott tankönyv és tanterv meghatározására, és maga döntött az iskola tannyelvéről. Lehetővé tette, hogy a tanulók anyanyelvükön részesüljenek alapoktatásban. A nemzetiségek alsóbb népiskoláiban a magyar nyelvet még tantárgyként sem kellett tanítani. A népiskolák számára pályázati úton írott, az országot lakó népek nyelvén kiadott tankönyveket biztosítottak. Térképekről, földgömbökről és egyéb szemléltető eszközökről is gondoskodtak. Az Eötvös-féle reformoknak komoly eredménye lett: az analfabetizmus erősen visszaszorult Magyarországon. Lényeges különbség volt azonban az egyes népek írni és olvasni tudása között: 1910-ben a német férfiak 86%-a, a magyaroknak 83%-a, a szlovákoknak 76%-a, a ruszinoknak 33%-a ismerte az írás-olvasás tudományát. 1879-ben törvény mondta ki a magyar nyelv tantárgyként való tanítását a népiskolákban. Az oktatásban nem sikerült ennek eredményét felmutatni. A magyar nyelv ismerete különbségeket mutatott a nem magyar népek körében. A németek 40%-a, a szlovákok 21%-a ismerte

a magyar nyelvet 1910-ben. A nyelvi magyarosodás színtere nem a népiskola, hanem a városi élet vagy a középiskola volt.

Józseffalván az 1869-es népszámlálás alkalmával gyűjtöttek először adatokat az írni-olvasni tudás képességéről. Eszerint 79-en, a lakosság 28,3 % bírta az olvasás s az írás tudományát. A férfiak körében magasabb ez az arány. A falu 142 férfi lakosa közül 55-en (38,3 %), míg a 137 nő közül csak 24-en (17,5 %) tudtak az Eötvös-féle reformok idején írni és olvasni. Az olvasni tudók aránya a korabeli adatok szerint mindig magasabb. Vanak, akik írni nem, de olvasni tudnak.

A kisededóvó

1828-ban nyílt meg Magyarországon az első óvoda Budán, Brunszvik Teréz alapította. 1836-ban már 14 intézmény működött az országban, s ebben az évben szervezték meg a „Kisededóvóintézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesületet” is. A reformkorban az óvodákra úgy tekintettek, mint a magyar nyelv terjesztésének és a nemzeti egység megteremtésének eszközére. 1847-ben már 89 kisededóvó fogadta a gyerekeket, köztük volt a józseffalvai óvoda is. Alig két évtizeddel az első magyarországi óvoda alapítása után, 1846. szeptember 6-án nyitotta meg kapuit a józseffalvai. Az itteni katolikus „kisededóvó intézet” alapítása országos viszonylatban is a koraiak közé tartozott. Érdemes megemlíteni, hogy az intézet katolikus jellege ellenére, református gyerekeket is fogadott. A következő évtől egyenrangúként ott ültek mellettük a zsidó növendékek is.⁷ Az óvoda első vezetője, korabeli szóhasználat szerint „ő ezen intézet védnevelője”, Farkas János. Épülete a mai Szent József út 42. szám alatt volt. Az 1846/47-es évben 158 növendéket fogadott, 75 fiút és 83 leányt. Ők csak részben józseffalvaiak, a többség sárospataki (köztük: belterületről 51, hustáci 46, kispataki 3, petrahói 1). Fennmaradt a kisededóvó intézet anyakönyve. Forrásanyagként sokoldalúan felhasználható. Ebben feljegyezték a gyerekek nevét, vallását, születési évét, anyanyelvét, lakását, apja vagy anyja nevét, a beíratás időpontját. Az első beírása 1846. szeptember 17-én volt, és egészen 1940-ig használták ugyanazt az anyakönyvet.

A lakóhely-bejegyzések alapján könnyen azonosíthatóak a józseffalvai gyerekek, 50-en voltak, 26 kisfiú és 24 kislány. Egy kivételével mindannyi-

⁷ FEHÉR Erzsébet: *A sárospataki óvodák múltjából.* = Neveléstörténet, 2004/2. 114-125.

an római katolikusok, csupán Koleszár Julianna görög katolikus. Kettő és hét év közöttiek. Legtöbben hat- és kétévesek, tehát a legidősebb illetve a legfiatalabb korcsoportból kerültek ki. A fiúk és a lányok aránya korcsoportonként változó. Kettő hét éves (1 fiú és 1 leány), 18 hat éves (6 fiú és 12 leány), 8 öt éves (3 fiú és 5 leány), 7 négy éves (6 fiú, 1 leány), 4 három éves (3 fiú és 1 leány), 11 kétéves (7 fiú és 4 leány).

Az anyanyelvük rovatban magyar és német (együtt) és magyar szerepelt. Az egyik kétesztendő leánykánál, Sauf Aloyziánál, tüntették fel, hogy még nem beszél. 37 gyerek esetében kettős, magyar-német (74 %), 12-nél magyar (24 %) anyanyelv megjelölés szerepelt. Az adatok jelzik a település sváb múltját, utalnak ugyanakkor a magyarosodás kezdetére. A legnagyobbak közül, a hét évesek anyanyelve vegyes, a hat évesek többségénél (11 fő – 61 %) és az öt évesek felénél (4 fő – 50 %) úgyszintén. A kicsik közül, a négy évesek anyanyelve többségében (6 fő – 86 %) vegyes, a három évesek és kétévesek (100%) mindegyikénél úgyszintén. A fiúk körében kiemelkedően magas a vegyes anyanyelvet megjelölők aránya, 22 fő (85 %), a leányoknál ez alacsonyabb (15 fő – 63 %).

A vezetéknevek többségében német eredetűek: Dévald, Pachmann, Braun, Hauzer, Sprenc, Karajsz, Heinrich, Regler, Müller, Hinsperger, Jaskó, Soltész, Schneider, Schmid, Krámer, Szigler, Sauf. Magyar anyanyelvű gyerekek is szerepeltek: Sprenc, Heinrich, Braun, Soltész, Prici, Magyar, Kiss, Koleszár, Kovács családból. Az ismeretlen eredetű Palenkás vezetéknevű gyermek ugyanakkor német-magyar anyanyelvű. Sprenc Henrich leánya magyar anyanyelvű, de Sprenc Ágoston leánya és Sprenc Miklós fia vegyes nyelvű. Heinrich Antal fia magyar nyelvű, de Heinrich János két gyermeke vegyes nyelvű. Braun vezetéknevű gyermekek nyolcan jártak ekkor óvodába. Közülük kettőnek, György gyermekeinek magyar az anyanyelve, a többiek (József, János, György, János) gyermekei, a magyar mellett a németet is anyanyelvként beszélték. A gyermekek szülei között két özvegyasszony, két tiszti rendű, egy mesterember volt, a többiek közrendűek.

Különleges bejegyzések is voltak a naplóban. Dévald Anna és Regler Rozália esetében feljegyezték, hogy 16 illetve 18 éves korában férjhez ment. Müller Ágoston vízbetegségben halt meg, Heinrich János úgyszintén meghalt, egyikük kettő, másikuk öt évesen. Egy gyermeknél megjegyezték, hogy ő törvénytelen. Hárman időközben kiléptek az intézményből.

A következő évben 107-en iratkoztak be az óvodába, Józseffalváról is kevesebben, nyolcan. A gyerekek többsége Sárospatak belterületéről jelentkezett az intézménybe. A gyerekek között már voltak zsidó vallásúak is (az első évben még nem voltak). Ketten Józseffalváról: Klein Ádám magyar és Neuman német anyanyelvű. Szüleik közrendűek, miként a többi gyermeké is, egy katonagyerek van közöttük, Pausenvein Ferdinánd leánya. Ő, miként a többiek is, római katolikusok. Három gyermek még nem beszél, a többiek anyanyelve magyar és német.

1848 őszen csupán 48-an iratkoztak be az óvodába, köztük 14-en Józseffalváról. Az újak mindannyian római katolikusok. Többüknél azt jegezték fel, hogy nem beszél, vagy csak keveset. Nyolcuknál jelölték meg az anyanyelvet, már csak egy gyermek, Sprencz Katarina anyanyelveként írták a magyart és a németet együtt. Tapasztaljuk ezt annak ellenére, hogy a keresztnevéknél, négy esetben is a Katalin német változata, a Katarina szerepelt, a vezetéknevek jellegzetesen svábok (kivéve Kiss).

1849-ben még jobban visszaesett a gyerekek száma, 7 új beiratkozás történt a városból, 5 Józseffalváról. *„Ez az év reánk nézve is nagyon mostoha volt, más évekhez képest huszad része sem jelent meg a gyermekeknek; úgy annyira elszoktak az óvodától, hogy egyszerre 40-nél többet számlálni nem lehetett, holott más években naponta 100-nál több vala található.”*

Nemcsak a gyermekek számában volt változás 1849-ben. Ez az első év, amikor a józseffalvai újonnan beiratkozottak között már mindenki magyar anyanyelvű! A magyarosodás folyamata mindinkább nyomon követhető. 1850-ben más irányú elmozdulást tapasztalhatunk a gyerekek anyanyelvi bejegyzéseinél, csak német besorolás is volt (13 új jelentkező). Igaz a nevek alapján nem tősgyökeres józseffalvaiakról volt szó esetükben (Szeitz, Sütz, Neskutla). A már jól ismert helyi családneveket viselő gyerekek anyanyelve magyar. 1851-ben 10, 1852-ben 9 új beiratkozás történt a faluból. A magyar anyanyelvűek mellett 4 tót-magyar nyelvű, izraelita vallású gyerek – Reisz Mózes leányai – került beíratásra az óvodába. Ők friss beköltözők a faluba. A többi gyermek római katolikus.

Az óvoda 1852. október 18-ig működött Józseffalván, ekkor a város belterületére, a ma képtárként működő épületbe költöztették.⁸ Ez Bretzenheim Ferdinánd tulajdonában lévő épület volt. Az első hat év során összesen 412 gyermeket írtak be az anyakönyvbe. Az 1853/54-es tanévben nincs a beirat-

⁸ Fehér Erzsébet i. m. 115.

kozott gyerekek között józseffalvai. Ezt követően hosszú időn keresztül évente csak néhány gyereket írtak be a Szent Negyedben működő óvodába (1855: 3; 1856: 2; 1857: 7; 1858: 3; 1859: 3; 1861 és 1865 között senkit; 1866: 4; 1867: 4; 1868: 2; 1869: 1; 1870: senki; 1871: 1; 1872: 1; 1873 és 1877 között nincs adat; 1878: 3; 1879: 2; 1880: 5; 1881: senki; 1882: 10; 1883: 4; 1884: 2; 1885: 2; 1886: senki; 1887: 2; 1888: 2; 1889: 2). 1855-ben feltűnt az első görög katolikus vallású józseffalvai gyerek (Varga János) az óvodában. Ugyanez évben újabb izraelita család gyermekét, Ekstein Sálit írták be. 1857-58-ban újabb görög katolikusok, a Hitlan és a Sztulák család gyermekei, már a vallásilag is átalakuló falut mutatták. Rajtuk kívül azonban még mindenki római katolikus és most már magyar anyanyelvű.

Az 1856-ban Sárospatakon letelepülő Szent Vince apácánővérek az óvodával szomszédos épületbe költöztek. A vár akkori tulajdonosa, Bretzenheim Ferdinánd felesége, Schwarczenberg Karolina, 4000 forintot adományozott az apácák által használt épület átépítésére, kibővítésére. 1871. július 1-én ünnepélyes keretek között nyílt meg az óvoda immár a zárda felújított épületében. Az adományozó Karolina hercegnő ezt az ünnepélyes eseményt már nem érthette meg, 1875. május 5-én, 69 éves korában meghalt (férje 1855-ben hunyt el). Az ünnepélyes megnyitón az óvoda az ő nevét vette fel, s viselte aztán évtizedeken át. A Sárospatakon folyó magas szakmai színvonalú munkának bizonyítéka volt az ünnepségen elhangzott avatóbeszéd. Jól látszott, hogy szerzője (Dessewffy Sándor, városi plébános) tájékozott az irodalomban és a kor modern neveléstudományában. A haladó szellemet tükrözte az intézmény ökumenikus szelleme is, a Karolina óvodában Sárospatak akármelyik felekezetéhez tartozó gyermeke tanulhatott. Dessewffy Sándor avatóbeszéde az első tudományos igényű óvodapedagógiai tanulmány Sárospatakon. Néhány részletet érdemes kiemelni belőle.⁹

„Mindenekelőtte ezen előterjesztésemet bezárnám, a felejthetetlen emlékü alapítónő magas nevének dicsőítésén kívül kénytelen vagyok mindazoknak hálás köszönetet mondani, kik engem ezen jótékony intézet újjászervezésének létrehozásában segítettek.

Elsősorban fel kell említenem a magas lelkű alapítónő nyomdokait követő hercegi magas örökös, Herceg Windisch-Gratz Alfréd ő. cs. k. fenségének tá-

⁹ Ünnepi avatóbeszéd, 1876. július 1. Sárospataki Karolina óvoda, Dessewffy Sándor kézírata. Sárospataki Római Katolikus Plébánia Irattára. Jelzetszám nélkül. Közzétette: *Fehér Erzsébet*: Óvodaavatás Sárospatakon, 1876-ban. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Sátoraljaiújhegy, 1995. 159-164.

bornokát, ki 220 forinttal járult hozzá nagylelkűen. De nem különben köszönetet kell mondani ezen zárda t. Főnöknőjének, ki három évi takarékosága és okos intézkedéseinek eredményét, 670 forinttal járult, kinek azért a hitközség s az egész városi közönség nevében nyilvánosan kifejezem.

Köszönöm továbbá tek. Matuszka, Schultz, Pavletics és Dobay Károly uraknak, kik szükséges anyagok szállítására szekereiket önkéntesen felajánlották és elküldötték.

Tiszt. Müller György paptársamnak és segédlelkésznek, ki a megbízott és sok személyes fáradtsággal járó ügyekben mindig a legkészségesebben járt el, s engem, lelkiismeretesen támogattott.

Végezetül tek. Petsár János úrnak, ki a kisedóvoda részére egy csinos dobot ajándékozott.

És evvel az Atya, Fiú és Szentlélek nevében ezen új kisedóvodát, ezen igen tisztelt vendégkoszorú jelenlétében megnyitottnak kijelentem, kívánva, hogy mindazon gyermekek, kik neveltetésük első csiráit ezen falak között nyerni fogják, az Istennek jámbor tisztelői és a hazának és e városnak eszes és tevékeny polgárai, a szülőknek pedig örömeivé váljanak, soha meg nem feledkezően a nagylelkű alapítónéról, ki nekik ezen jótékony helyet lehetségessé tette, kinek örök világosság fényeskedjék.”

Az új épületben Barcza Laurencia nővér fogadta óvónőként a gyerekeket. Az első évben 105-en voltak az egész városból, nem voltak köztük józseffalvaiak, miként a következő évben sem. 1878-tól jártak falubeli gyerekek ide, a Karolina óvodába.

1878-tól írták be a naplóba a szülők foglalkozását, ekkor még mindenki földműves. 1879-ben egy kovácsot, 1880-ban egy kocsist és egy pályafelügyelőt is feljegyeztek a földművesek mellett. Utóbbi püspökladányi születésű, református vallású. 1882-ben a görög katolikus vallású csordás leánya, Riskó Rozália kerül az intézménybe. Az ácsként dolgozó Zsigray István is bevándorló Józseffalván, leánya 1882-ben kezdi az óvodát. Ugyancsak ekkor Berkovits Czili, kinek izraelita apja kocsmáros. Ekkor már a beházasodások is jól nyomon követhetők. Így került a faluba Zsigray István ács, a három Nizner gyerek anyjukkal (aki ide jött másodszor férjhez Ardórol).

Az 1890/91-es tanévtől jelentős számú józseffalvai óvodás kapott helyet a Karolina óvodában (1890: 8). Ebben a tanévben és a következőben tüntették fel utoljára az anyakönyvi bejegyzésben a gyermekek anyanyelvét. Az 1890/91 és 1891/92-es tanévben is, minden Józseffalváról óvodába került gyermek magyar anyanyelvű. Az 1891/92-es évtől csak említés szintű az itteni gyerekek jelenléte a Karolina óvodában (1891: 5; 1892: senki; 1893: 6;

1894: senki; 1895: 4; 1896: senki; 1897: 3; 1898: 3; 1899: 5; 1900: 1; 1901: 2; 1902: 1; 1903: senki; 1904: 5). A gyerekek döntően római katolikusok, akad közöttük egy-egy görög katolikus vagy izraelita is, nevük azonban jelzi, hogy nem józseffalvai sváb származásúak. A szülők jobbra földművesek, az izraelita gyerekek esetében kereskedők, illetve Zsigray István ács gyermekei tűntek fel az összeírásban. Szerepeltek új (róm. kat. vallású) nevek is, hiszen józseffalvai lányok férjeként többen költöztek a településre.

A kisdedóvodák állami rendezésére az 1891-ben kiadott törvénnyel került sor. A szülők távollétében a 3-6 éves gyermekek ápolását, gondozását, rendre és tisztaságra szoktatását, valamint szellemi és erkölcsi fejlődésük előmozdítást jelölte meg feladatként.

1905-től nem Józseffalva, hanem Újpaták szerepelt a gyermekek lakóhelyeként a nyilvántartásban. Az elnevezés is utalt rá, hogy a település egyre inkább része Pataknak. 1905-től népesebb évfolyamok részesültek óvodai ellátásban Józseffalváról (1905: 10; 1906: 6; 1907: 9; 1908: 15; 1909: 11; 1910: 11; 1911: 6; 1912: 8; 1913: 13). A megnövekedett évfolyamok „diák-sága” döntően római katolikus vallású, vezetéknevében örzi sváb származását. Időnként feltűnt egy-egy frissen beköltözött magyar mesterember is. Nagyrítkán szerepelt egy-egy református, illetve görög katolikus vallású gyermek Józseffalváról.

Az első világháború idején népes évfolyamok jártak az óvodába. Egészen 1919-ig fennmaradt a magas létszám egy-egy korosztályban (1914: 20; 1915: 14; 1916: 10; 1917: 24; 1918: 16; 1919: 14). A két világháború között egészen 1934-ig csak elvétve akadtak népesebb évfolyamok, de stabil a józseffalvai gyerekek jelenléte az óvodában (1920: 6; 1921: 2; 1922: 3; 1923: 12; 1924: 6; 1925: 5; 1926: 6; 1927: 5; 1928: 7; 1929: 9; 1930: 7; 1931: Senki; 1932: 8; 1933: 7; 1934: 9). 1935-től a második világháború kezdetéig népes évfolyamok kerültek Józseffalváról az óvodába (1935: 11; 1936: 21; 1937: 22; 1938: 4; 1939: 16). 1932-től csak néhány esetben tüntetik fel az Újpaták elnevezést a gyerekek lakóhelyénél, egyre inkább meghatározó az utca feljegyzése (Szent József utca, Csendőrlaktanya, Arany János utca). Az évek során a nevek is változtak. Egy-egy betűvel rövidültek, vagy hosszabbak lettek, *s*, illetve *sch* formában, *c*, illetve *cz* formában, *s*, illetve *sz* formában is szerepelt ugyanaz a név. 1850-ben még Reisz családnévvel regisztrálták a kicsiket és ezt követően hosszú évekig így írták, míg 1897-ben már Raiz forma szerepelt. 1905-re tovább változott a név írása, ekkor már Rajz (azóta is ez a forma használatos).

5. sz. táblázat:
A józseffalvai kisdédóvó falubeli növendékei 1846-ban

Sor- sz	A gyermek neve	Val- lása	Szül. éve	Any- nyelve	Lakása	Apja, anyja stb.	Beiratás időpont- ja	Jegyzet
1.	Dévald József	rk.	1842	m és n	Józseffalva	János közr.	szept. 7.	
2.	Dévald Anna	rk.	1840	m és n	Józseffalva	János közr.	szept. 7.	
3.	Pachmann Anna	rk.	1840	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
4.	Pachmann Anna	rk.	1844	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
6.	Braun György	rk.	1844	m és n	Józseffalva	József	szept. 7.	
9.	Hauzer János	rk.	1841	m és n	Józseffalva	Pál kr.	szept. 7.	törvénytelen
10.	Hauzer György	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Pál kr.	szept. 7.	
11.	Sprenc Mária	rk.	1840	m	Józseffalva	Henrich kr.	szept. 7.	
12.	Karajsz Erzsébet	rk.	1839	m és n	Józseffalva	Jakab kr.	szept. 7.	kilépett
13.	Hauzer Engl	rk.	1840	m és n	Józseffalva	István kr.	szept. 7.	kilépett
14.	Palenkás Magdolna	rk.	1840	m és n	Józseffalva	István kr.	szept. 7.	
15.	Heinrich János	rk.	1841	m	Józseffalva	Antal kr.	szept. 7.	meghalt
16.	Pachmann Ádám	rk.	1839	m és n	Józseffalva	Ádám kr.	szept. 7.	
17.	Pachmann Márton	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Ádám kr.	szept. 7.	
18.	Regler Rozália	rk.	1840	m és n	Józseffalva	Mátyás kr.	szept. 7.	1858-ban férjhez ment
19.	Müller György	rk.	1840	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
20.	Müller Ágoston	rk.	1844	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	12. 22-én vízbeteg- ségben meghalt
21.	Heinrich György	rk.	1843	m és n	Józseffalva	János tisztr.	szept. 7.	1851-ben is- kolába lépett
22.	Heinrich Teréz	rk.	1840	m és n	Józseffalva	János tisztr.	szept. 7.	
23.	Braun György	rk.	1842	m	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
24.	Braun Katalin	rk.	1840	m	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
25.	Hinsperger György	rk.	1842	m és n	Józseffalva	Mihály kr.	szept. 7.	
26.	Hinsperger János	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Mihály kr.	szept. 7.	
27.	Hinsperger Anna	rk.	1840	m és n	Józseffalva	Mihály kr.	szept. 7.	
28.	Braun József	rk.	1842	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
29.	Braun Anna	rk.	1841	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
31.	Braun Antal	rk.	1842	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
32.	Braun Ágoston	rk.	1843	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
33.	Jaskó József	rk.	1842	m és n	Józseffalva	József kr.	szept. 7.	
34.	Karajsz János	rk.	1840	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	

35.	Karajsz Jakab	rk.	1844	m és n	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
36.	Sprenc Ágnes	rk.	1841	m és n	Józseffalva	Ágoston kr.	szept. 7.	
37.	Soltész János	rk.	1841	m	Józseffalva	Mária, özv.	szept. 7.	árva
38.	Pnci Erzsébet	rk.	1840	m	Józseffalva	Pál kr.	szept. 7.	
39.	Schnerider Erzsébet	rk.	1844	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
40.	Dévald Mária	rk.	1843	m és n	Józseffalva	Mihály kr.	szept. 7.	árva
41.	Dévald Mária	rk.	1842	m és n	Józseffalva	Teréz, özv.	szept. 7.	
42.	Kiss ? János	rk.	1840	m	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
44.	Schmid Susana	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Jakab k.	szept. 7.	5/3 év vörös himlőben holt meg
45.	Magyar Erzsébet	rk.	1841	m	Józseffalva	György kr.	szept. 7.	
46.	Braun Rozália	rk.	1841	m és n	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
48.	Krámer Márton	rk.	1840	m és n	Józseffalva	Márton kr.	szept. 7.	
49.	Krámer József	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Márton kr.	szept. 7.	
57.	Kiss ? Mária	rk.	1840	m	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
58.	Kiss ? Anna	rk.	1841	m	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	kilépett
59.	Koleszár Juliana	gk.	1840	m	Józseffalva	János kr.	szept. 7.	
62.	Kovács Susana	rk.	1840	m	Józseffalva	Mihály kr.	szept. 7.	
73.	Szigler Mihály	rk.	1843	m és n	Józseffalva	Mihál mest.	szept. 8.	
75.	Sprenc Miklós	rk.	1840	m és n	Józseffalva	Miklós kr.	szept. 9.	
116.	Sauf Aloyzia	rk.	1844	még sehogy	Józseffalva	János kr.	szept. 20.	

6. sz. táblázat:

A józseffalvai kisededőv falubeli növendékei 1847-ben

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anyanyelve	Lakása	Apja, anyja stb.		
164.	Reisz János	rk.	1844	sehogy	Józseffalva	Ágoston közr.	jan. 10.	
165.	Dévald Gáspár	rk.	1844	sehogy	Józseffalva	János közr.	jan. 10.	
167.	Pausenvein Emília	rk.	1844	m és n	Józseffalva	Ferdinánd katona	jan. 12.	
168.	Rupert Ferenc	rk.	1842	m és n	Józseffalva	József katona	márc. 9.	
169.	Rupert Mária	rk.	1841	m és n	Józseffalva	József katona	márc. 9.	
172.	Neuman Bernát	izra.	1843	sehogy	Józseffalva	Herman közr.	márc. 23.	
173.	Neuman Eszter	izra.	1840	n	Józseffalva	Herman közr.	márc. 23.	
174	Klein Ádám	rk.	1840	m	Józseffalva	Kristóf közr.	márc. 23.	4. 29-én vörös himlőben meghalt

**7. sz. táblázat:
A józseffalvai kisededóv falubeli növendékei 1848-ban**

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anyanyelve	Lakása	Apja, anyja stb.	Beíratás időpontja	Jegyzet
260.	Kiss János	rk.	1843	m	Józseffalva	András kr.	jan. 19.	
261.	Kiss Katarina	rk.	1844	m	Józseffalva	András kr.	jan. 19.	2. 21-én meghalt
262.	Braun Katarina	rk.	1846	keveset	Józseffalva	György kr.	jan. 22.	
263.	Karajsz Klára	rk.	1846	keveset	Józseffalva	Erzsébet	jan. 24.	törvénytelen
264.	Heinrich Antal	rk.	1845	m	Józseffalva	Antal kr.	jan. 28.	
266.	Hinsperger Ágoston	rk.	1846	sehogy	Józseffalva	Mihály kr.	febr. 16.	
267.	Dévald Katarina	rk.	1847	sehogy	Józseffalva	Mihály kr.	ápr. 11.	
268.	Zahoranszki Katalin	rk.	1842	m	Józseffalva	Mátyás csizmadia	ápr. 11.	
269.	Sprencz Katarina	rk.	1845	m és n	Józseffalva	János kr.	ápr. 14.	
302.	Schulcz Sándor	rk.	1844	m	Józseffalva	József	aug. 7.	vidéki
309.	Heinrich Mária	rk.	1846	m	Józseffalva	János tisz	szept. 6.	
310.	Kontrak Rozália	rk.	1846	sehogy	Józseffalva	Mihály	szept. 20.	
311.	Schneider Erzsébet	rk.	1844	m	Józseffalva	János	szept. 26.	
313.	Braun János	rk.	1846	sehogy	Józseffalva	János	okt. 30.	

**8. sz. táblázat:
A józseffalvai kisededóv falubeli növendékei 1849-ben**

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anyanyelve	Lakása	Apja, anyja stb.	Beíratás időpontja
320.	Ulrich József	rk.	1845	m	Józseffalva	József kr.	ápr. 6.
322.	Schmidt Gábor	rk.	1844	m	Józseffalva	Jakab kr.	jún. 6.
326.	Szigler Antal	rk.	1847	m	Józseffalva	Mihály mest.	aug. 1.
327.	Jaskó György	rk.	1847	m	Józseffalva	József	szept. 6.
328.	Hoffart Mária	rk.	1846	m	Józseffalva	Ignác	szept. 9.

9. sz. táblázat:
A józseffalvai kisededóv falubeli növendékei 1850-ben

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anya-nyelve	Lakása	Apja, anyja stb.	Beíratás időpontja	Jegyzet
331.	Szeitz Ágoston	rk.	1844	n	Józseffalva	Otilia, özv.	jan. 8.	árva
332.	Neskutla Józsefa	rk.	1846	n	Józseffalva	János katona	ápr. 3.	
333.	Sütz Károly	rk.	1847	n	Józseffalva	Otilia özv.	ápr. 8.	árva
341.	Karajsz György	rk.	1846	m	Józseffalva	György kr.	máj. 23.	
342.	Reisz Ágoston	rk.	1848	sehogy	Józseffalva	Ágoston kr.	máj. 23.	
343.	Krámer Károly	rk.	1848	keveset	Józseffalva	Márton kr.	máj. 24.	
345.	Karajsz Ignác	rk.	1847	m	Józseffalva	György	jún. 3.	
351.	Braun Rozália	rk.	1848	m keveset	Józseffalva	Ádám kr.	aug. 26.	
352.	Schauf György	rk.	1848	sehogy	Józseffalva	János kr.	aug. 26.	
353.	Gulyás Erzsébet	rk.	1847	m	Józseffalva	Erzsébet	aug. 30.	
354.	Jaskó György	rk.	1847	m	Józseffalva	Gábor köz	aug. 30.	
355.	Karajz György	rk.	1846	m	Józseffalva	György köz	szept. 1.	
356.	Karajz Ignác	rk.	1946	m	Józseffalva	György köz	szept. 1.	

10. sz. táblázat:
A józseffalvai kisededóv falubeli növendékei 1851-ben

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anya-nyelve	Lakása	Apja, anyja stb.	Beíratás időpontja	Jegyzet
358.	Neupauer József nep. Sán.	rk.	1849	sehogy	Józseffalva	Amália	jan. 6.	Vidéki tör- vény. gond- noka Farkas János ...
360.	Dévált János	rk.	1848	m	Józseffalva	Mihály ?	jan. 7.	
361.	Dévált Anna	rk.	1847	m	Józseffalva	Anna	jan. 14.	törvénytelen
362.	Braun Mária	rk.	1848	m	Józseffalva	György kr.	jan. 14.	
363.	Braun János	rk.	1847	m	Józseffalva	János kr.	jan. 16.	
364.	Braun Antal	rk.	1848	sehogy	Józseffalva	János kr.	jan. 16.	
365.	Hauzer Rozália	rk.	1848	sehogy	Józseffalva	Mária	jan. 17.	árva
366.	Devált János	rk.	1848	keveset m	Józseffalva	János kr.	jan. 22.	
375.	Pachman István	rk.	1848	m	Józseffalva	János	febr. 8.	
397.	Braun Erzsébet	rk.	1849	m	Józseffalva	János kr.	jún. 24.	
398.	Leskovics Eszter	rk.	1948	m	Józseffalva	Dávid	júl. 1.	

**11. sz. táblázat:
A józseffalvai kisdedóvó falubeli növendékei 1852-ben**

Sor-sz.	A gyermek neve	Val-lása	Szül. éve	Anya-nyelve	Lakása	Apja, any-ja stb.	Beíratás időpontja
413. ¹⁰	Pachman György	rk.	1849	keves	Józseffalva	György kr.	jan. 3.
414.	Reisz Ágoston	rk.	1849	keves	Józseffalva	Ágoston kr.	jan. 26.
415.	Jaskó Ágoston	rk.	1949	keves	Józseffalva	József kr.	febr. 8.
416.	Reisz Eszter	izr.	1845	tót és m	Józseffalva	Mózes	febr. 16.
417.	Reisz Eszter	izr.	1848	tót és m	Józseffalva	Mózes	febr. 16.
418.	Reisz Franciska	izr.	1847	tót és m	Józseffalva	Mózes	febr. 16.
419.	Reisz Franciska	izr.	1847	tót és m	Józseffalva	Mózes	febr. 16.
438.	Braun Rozália	rk.	1851	sehogy	Józseffalva	György kr.	júl. 14.
439.	Pachman József	rk.	1850	keves	Józseffalva	József kr.	júl. 14.

1852-ben a józseffalvai kisdedóvó megszűnt. Ezután a Sáros-Nagy-Pataki Kisdedóvóintézet részegysége.

¹⁰ A sorszámok segítik a visszakeresést az óvodai naplóban.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Nyárád és Patak

(Egy kis falu és a nagy főiskola kapcsolatáról)

Aranylakodalmát ünnepelte 112 évvel ezelőtt a felsőnyárádi református lelkész. Ez az esemény ma már különösebb közérdeklődésre nemigen tarthat számot. Ám az ott megjelentek miatt bőségesek a korabeli sajtó forrásai ahhoz, hogy megszerkeszthető legyen egy „térkép”, amely világosan mutatja a kis borsodi falu és a nagy pataki alma mater szoros és sokszálú kapcsolatát.

Volt egy szép, a magam számára kitűzött feladat: olyan módon szolgálni a hét évszázados múltra visszatekintő szülőfalumat, *Felsőnyárádot*, hogy a jövőben is hozzáférhetőek legyenek azok a tények és adatok, személyek, netán események, amelyek és akik kapcsolatba hozhatók a településsel. Ezért a hétszáz éves évfordulóra egy ún. *Falukönyvet* szerkesztettem kutatók, egyetemi hallgatók és a magam tanulmányaiból.¹

Ennek a sok embert foglalkoztató munkának egyik „látványos” eredménye volt, hogy az általános iskola felvehette a Rákóczi-szabadságharc egyik ezeres kapitányának, a falunkban született *Nyárády András*nak a nevét.² Majd elindult a „Nyárády sulinapok” névre keresztelt sorozat az iskolában, amelynek keretében eddig már több ízben is a falut érintő adatokat, eseményeket ismertettem. Egy alkalommal a Tiszán inneni egyházkerület, a felsőborsodi egyházmegye, Borsod vármegye, a sárospataki főiskola és Felsőnyárád kapcsolatáról beszéltem. Forrásként a Sárospataki Lapok, a Sárospa-

¹ *A mi falunk – Felsőnyárád*. Szerk. Kornyané Szoboszlai Ágnes. Kiadja Felsőnyárád község önkormányzata. Felelős kiadó Visnyai Gyula polgármester. Felsőnyárád, 2000. 572 lap (a továbbiakban *Falukönyv*). A faluban született nevezetes személyekre lásd a *Falukönyv* Nyárádi kislexikon című fejezetét!

² A 700 éves évforduló előkészítése során a polgármester kezdeményezésére 1998-ban saját címere és zászlója lett a falunak. A 2000. augusztus 18-19-20-án tartott ünneppsorozat keretében a református templom kertjében a ma is élő trianoni hárs emléktáblát kapott, itt került felállításra az 56-os kopjafa, a polgármesteri hivatalnál a hét évszázados múltat hirdető oszlop, és ekkor kapta meg a falu az állami millennium zászlaját.

taki Református Lapok, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny és a főiskolai értesítők, valamint a felsőnyárádi református egyház anyakönyvei szolgáltak.³

1894. szeptember 30-án aranylakodalmat ünnepeltek a felsőnyárádi református egyházközségben. Az eseménnyel többször foglalkoztak a *Sárospataki Lapokban*. Az első híradás jelzi a közelgő eseményt:⁴

„*Arany lakodalom. A felső-borsodi egyházmegye kiérdemült esperese, a felsőnyárádi egyház lelkipásztora, Debreceni Gábor, megérte Isten kegyelméből (...) hogy aranylakodalmat ülhet f. hó 30-án. Körülte lesznek mindazok, a kik szívéhez közel állanak. (...) A szép családdal együtt bizonyosan ünnepelni fog a felsőnyárádi gyülekezet is (...). Ünnepelni fog az ev. egyházmegye is. (...) Ott fog ünnepelni (...) főpásztorunk is, a ki ötven évvel ezelőtt eskette össze a most már a vénség koronájával felékesített menyasszonyt és vőlegényt.*”

Az ünnepségről megjelent részletes tudósítás⁵, a főpásztori ima⁶, az évforduló kapcsán a házaspár által tett felajánlás a sárospataki teológiai tanárok nyugdíjintézete alapjára⁷ és az ünnepeltek köszönetnyilvánítása⁸. Következzen most néhány részlet az ünnepség leírásából!⁹

„*Szoktalanul ritka, szinte praecedens nélküli örömműnyep folyt le f. év szept. 30-án Felső-Nyárádon, a Debreczeni Gábor ev. ref. lelkész s neje Szentmiklósy Katalin arany-menyekzője. (...) 50 éve annak, hogy (...) Nyárádon örök hűséget fogadtak egymásnak. (...) most is ugyanaz az egyén áldotta meg ezen félszázados frigyét, a ki 50 évvel előbb megkötötte volt azt, t. i. Kun Bertalan ev. ref.püspök.*”

³ A források a továbbiakban: SL, SRL, SIK és Ért. Mindegyik igen következetlen a nevek írásában, még az is előfordul, hogy ugyanazt a családnevet egy hírlapi cikk egy bekezdésén belül sem azonos formában írják. Saját szövegemben egységesítettem a nevek írását, de idézetben megtartottam az ott alkalmazott formát. Az idézeteket egyébként is betűhíven közlöm. A hivatkozásokban az utolsó szám a lapszám, illetve a SL korábbi számaiban a két hasábra osztott lapon a hasábszámot jelenti.

⁴ Arany lakodalom. SL 1894. 40. sz. 885.

⁵ *Csik Dániel*: Arany-menyekző Felső-Nyárádon. SL 1894. 41. sz. 904–6.

⁶ Arany-lakadalmi beszéd és ima. Írta és elmondta *Kun Bertalan* püspök F.-Nyárádon 1894. szept. 30. SL 1894. 41. sz. 893–5.

⁷ Arany-lakadalmi levél és tett. „(...) Házasságunk 50-dik évfordulóját (...) megünnepeltük. Ennek emlékére (...) s a sárospataki főiskola iránti igaz tiszteletből és ragaszkodásból – melynek köszönhetem kiképzetésem – (...) a sárospataki *theol. tanárok nyugdíjintézete alapjára*, ezennel, nőmmel együtt 100, azaz száz koronát, vagyis 50 fítot adományozunk. (...) igaz tisztelettel maradunk Tek. Igazgató tanár úrnak alázatos szolgálói, *Debreczeni Gábor* f.-nyárádi lelkész és neje *Szentmiklósy Katalin*.” SL 1894. 41. sz. 907.

⁸ Köszönet-nyilvánítás. (...) kik (...) szerencse-kivánataikkal megtisztelték, fogadják (...) hálás szívből eredt legőszintébb köszönetünket. Felső-Nyárád, október 2. 1894. *Debreczeni Gábor* és neje *Szentmiklósy Katalin*. SL 1894. 41. sz. 909.

⁹ Lásd az 5. számú lábjegyzetet!

A püspököt az egyháztanács fogadta, köszöntőjükre a következőket válaszolta:

*„Én szívesen, sőt lelki örömmel jövök mindenkor Nyárádra, mert hiszen a szülőföldnek határait, hová anyai édes emlék csatol, mindig oly jól esik látni. De most más is hozott ide: a baráti kötelesség (...)”*¹⁰

Kókai Kun Bertalan, a tiszáninneni egyházkerület sorban kilencedik superintendense és első püspöke¹¹ tehát Felsőnyáradon született 1817. január 21-én. *„A felsőnyárádi bölcsőtől fel a tiszáninneni egyházkerület püspöki székeig, az egyetemes konventi és zsinati elnökségig”,* a felsőházi tagságig, a genfi egyetem tiszteletbeli doktorságáig¹² vitt az életútja. 1870-ben királyi tanácsos lett, 1892-ben pedig megkapta a királytól a Lipót-rend középkeresztjét, ami feljogosította, hogy folyamodjon a bárói rangért. A róla szóló hírlapi írások hangneme és fogalmazása nagy tiszteletről és szeretetről tanúskodik. Népszerűségét bizonyára emelte, hogy a bárói rangért *nem* folyamodott.¹³ *„Majdnem 94 évet élt s ebből 68-at mint lelképásztor, a 68-ból 44-et mint püspök, a 44-ből 26-ot mint a magyarországi egyetemes reformált egyház konventjének és zsinatának lelkészi elnöke.”*¹⁴

Érdemes néhány szóban megemlékezni a püspök családjáról. Apja, kókai Kun Pál (1781–1857) algimnáziumi tanárként Beregszászban vette feleségül Hézszer Katalint, akinek püspöki, illetve papi rokonsága volt. Kun Pál házasságkötése után felhagyott a tanárkodással, és mint felsőnyárádi birtokos gazdálkodott. Házasságukból hat gyermek született, négy fiú (egy azonban azonnal meg is halt) és két lány. A legidősebb fiú, Kun Tamás (1815–1894) Borsod vármegye és Miskolc város törvényszéki, illetve tisztifőorvosa volt. A szabadságharc idején megszervezte Borsodban a sebesültek ellátást, és élete folyamán szakíróként is sokat dolgozott.¹⁵ Tamást a későbbi

¹⁰ Lásd a 5. számú jegyzetet!

¹¹ „mint a Szentgyörgyi, Csáji, Szalay, Szathmáry Ábrahám, Őri Fülep, Szathmáry József, Apostol s Zsamay superintendensek utódja.” Dr. Tüdös István siri beszéde. SRL 1910. 41. sz. 406.

¹² „Szeretve tisztelt püspökünket mostanában egymásután érik egyesek és testületek részéről kisebb-nagyobb ünneplések abból az alkalomból, hogy őt a nyáron a genfi egyetem tanácsa a Kálvin-ünnepekkel kapcsolatban a 'theol. tudományok tiszteletbeli doktora' címmel tüntette ki.” SL 1900. 26. sz. 525.

¹³ SL 1892. 24. sz. 551.

¹⁴ Dr. Kun Bertalan 1817–1910. [Nekrológ név nélkül]. SRL 1910. 40. sz. 390–1. Életére vonatkozó adatok találhatóak a következő lapszámokban: SL 1900. 26. sz. 526.; 1909. 39. sz. 426–7.; Hézszer Emil, Rajzok Kun Bertalan püspök életéből. SRL 1911. 5., 6. sz.; emlékbeszédek SRL 1911. 24. és 25. sz.; 1912. 9. sz. 84.

¹⁵ *Szinnyei-Gulyás*: Magyar írók élete és munkái. Az aranylakodalom vendégei és az üdvözlők között nincs felemlítve, mert 1894 elején meghalt.

püspök, Bertalan követte 1817-ben. A harmadik fiú, Pál 1827-ben született Felsőnyárádon, meghalt Miskolcon 1896 februárjában. 45 éven át volt a miskolci ev. ref. főgimnázium történelemtanára. „*Példás férj és ritka jó apa volt*”. Több ízben megválasztották városi képviselőnek. 12 évig volt elnöke a Miskolci Hitelintézet felügyelő bizottságának.

„... *eleitől fogva jegyzője volt a miskolci ev. ref. fillér egyletnek, mely va-
gyontalan hitsorsosaink gyermekei részére ingyenes iskolát tart fen. (!) (...) Kun
Pál nem volt lángész – de volt vasszorgalma (...) s volt benne felülmúlhatatlan
kötelességérzet (...). Hajlama és hivatása a történelem nagy mezejének művelé-
sére ösztönzé. Nem volt ő híres történettudós, de volt kitűnő történelemtanár (...)
Nem hagyott ugyan hátra nagyobb szabású történeti műveket, de több ízben ke-
reste fel szakszerű értekezéseivel a különböző lapok hasábjait. (...) Az iskolai ta-
nács több ízben jutalmazta elismeréssel, s nem egyszer szívesen állította, mint
igazgatót – a főgimnázium élére. (...) impozáns [volt a] részvét, mely temetése-
kor Borsodmegye s Miskolcz város művelt közönsége részéről nyilvánult. A vá-
ros és megye vezető egyéniségei kevés kivétellel tanítványai voltak*”.¹⁶

Kun Bertalan családjából még két személyt említek meg. Az egyik Kun Béla jogtanár, a püspök fia, a másik dr. Kun Zoltán orvos, a dr. Kun Tamás fia, tehát a püspök unokaöccse.

Kun Béla 1845. július 29-én született Gagybátorban, amikor Kun Bertalan ott volt lelkész. Apai és anyai ágon¹⁷ „*régi nemes és még most is előkelő családból származott*”. Miskolcon és Késmárkon tanult, 1862 júliusában kitűnő eredménnyel érettségizett Miskolcon, majd beiratkozott a sárospataki jogakadémiára. A jogi tanfolyam bevégzése után a pesti jogi karon magyar magánjogból, büntető jogból és váltójogból tett kitűnő képesítésű vizsgát. Dolgozott Lónyay Menyhért pénzügyminiszter és Andrássy Gyula miniszterelnök mellett. Kilépvé az állami szolgálatból, újságíró lett. Többször fellépett a képviselő-választásokon jelöltként, de eredménytelenül. A nagy jövő várományosa, a tehetséges, több nyelven beszélő művelt jogász-újságíró

¹⁶ Csík Dániel: Kun Pál 1827–1896. SL 1896. 12. sz. 229–31. A nekrológ írója két okból is tollat ragadhatott. Csík Dániel is Felsőnyárádon született, és a miskolci ev. ref. főgimnázium vallástanáraként kartársa volt Kun Pálnak. Sajnos nem derül ki, hogy volt-e köze az elhunytak a sárospataki főiskolához. De mint ref. gimn. tanárnak, volt köze az egyházkerülethez.

¹⁷ „(...) kapva kapott rajta Szentimrey Gábor, krasznikvajdai (Abaujm.) földbirtokos és kir. tanácsos, hogy az általa gyámolt Szuhoygh-gyermekekhez »preceptor«-ül megszerezhesse”. SRL 1910. 40. sz. 395. Ennek a családnak a lányát, szunyogi Szunyogh Máriát vette feleségül 1844-ben, miután a külföldi egyetemek és egyházközségek (Bécs, Lipcse, Halle, Berlin) látogatásából visszatért a gagybátori lelkészségbe. A külföldi tanulmányút engedélyezéséért folyamodó írását és az egyházmegyei közgyűlés engedélyezését a Régiségek rovatában közli Révész Kálmán. a SRL 1912. 9. sz. 85.

1885 ősztől egyházkerületi közgyűlési határozattal került a sárospataki főiskola statisztikai és pénzügyi jogi tanszékére. 1896 tavaszáig az ifjúság által szeretett és megbecsült tanára volt a főiskolának. Ötvenegy évesen, családot nem alapítva, a politikai élet terén tapasztalt csalódások, de sikeres tanári pályafutás után elborult elmével halt meg 1896. július 18-án Budapesten, ahová gyógykezelés céljából utazott. Ott is temették el a Kerepesi úti temetőben, közel a Kossuth és Deák Ferenc sírjához.¹⁸

A püspök unokaöccse, dr. Kun Zoltán sem volt jelen a nyáradi ünnepségen, de üdvözlő sorokat küldött Debreczeni Gáboréknak. Ha a püspök és környezete számon tartotta a felsőnyáradi kötődést, az apa, dr. Kun Tamás révén ez Kun Zoltánban is élhetett. Ezen túl az ünneplő családdal is többoldalú kapcsolata volt. Mint majd látni, a főiskolán Debreczeni Gáborral és Debreczeni Bertalannal egyidejűleg működött.

Kun Zoltán 1848-ban született. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, a mell-, torok-, orr- és fülbetegségek szakorvosaként ott is lakott. 1873-ban hívták meg Sárospatakra a főiskolai orvosi állásra, amit szeptember 19-én kissé viharos körülmények között foglalt el. Megérkezése másnapján jelentkezni ment a közigazgatóhoz a kollégiumba.

Amidőn elképedve látom, hogy az udvarban vagy 50 szekér áll hozzákötött lovakkal, azoknak a nyerítése fogadott. A kis tanulók pedig a szekerek között szaladgáltak. Ezen szokatlan botrány hatása alatt rögtön felmentem az akkori közigazgató, Antalffy János úrhoz s kértem, azonnal távolítsa el a szekereket az udvarról, mert az mégsem tűrhető meg közegészségi és testbiztonsági szempontból, hogy a Muzsák udvarát Augiás istállójává alacsonyítsák le. Megvakar-ta az öreg közigazgató úr a fejét, de intézkedett, és a „jó falusi atyafiak (...) régi jó szállóhelyükről kizavartattak”.¹⁹

A kezdeti határozottság jellemezte 59 éven át tartó pataki orvosi működését. A főiskola betegellátását, a Betegsegélyző Egylet működését, a kórházat, a fürdőt folyamatosan fejlesztette. 1880-tól a főiskolai tűzoltó egylet parancsnoka. A népszerű közegészségtan és a törvénytudomány orvostan előadója, minden főiskolai rendezvény résztvevője, jótékony célokra adakozó, felülfizető, vadá-

¹⁸ Az életrajzi adatok Kun Béla tanártársának, dr. Finkey Józsefnek az emlékbeszédéből valók. Az emlékbeszéd megjelenik a SL-ban (1897. 30., 32. és 33. sz.) és a főiskola 1896-97. tanévi értesítőjében: Kókai Kun Béla jogtanár felett. Írta és 1897. június 19-én felolvasta Dr. Finkey József. A szerző részletesen tárgyalja Kun Béla publicisztikai és főiskolai munkásságát. A nyáradi aranylakodalmon – mint azt halálának dátuma mutatja –, nem vett részt. Lásd még: Kun Béla halála és temetése. SL 1896. 30. sz. 614.

¹⁹ A sárospataki főiskolai Betegsegélyző Egylet s betegintézmény története. Elnök: Dr. Kun Zoltán főiskolai orvos. Értesítő az 1930-31. iskolai évről, 117–22..

szati bérletszövetség tagja, népszerű Zemplén vármegye, a város közönsége, a „nemes tanuló ifjúság”, és nem utolsósorban a szülők körében. Sokszor találkozunk a nevével a főiskolai tanárok irodalmi munkáságának számbavételénél. Dolgozott Erdőbénye klimatikus gyógyhely fürdőorvosaként. 1932-ben még aktív orvos és előadó. 1933. december 5-én halt meg.²⁰

A kókai Kun család több tagja is kapcsolatban állt tehát a sárospataki főiskolával. De mi volt az, ami Kun Bertalan püspököt, a nemzetközileg is ismert egyházi személyiséget, a híres szónokot, egy *Egyházi szónoklattan*, valamint értekezések, egyházi beszédek íróját 1894 szeptemberében Debreczeni Gábor aranylakodalmára vitte? Elsősorban kortársak voltak. Debreczeni Gábor is 1817-ben született mint Kun Bertalan (és mint Arany János).

*„Született (...) Miskolcon, Borsodmegyében, az 1817. év február 27-ikén Debreceni Gábor és Szakál Mária nemes származású iparos szüléktől (...) az 1836. évi szeptember elején Sárospatakra ment; ahol bevégezvén a teológiai tanfolyamot s hallgatva a jogi tudományokat, onnan az 1840. év elején nevelőnek hívatott meg Miskolcra a Herke Lajos házához (...), segédlelkészül Apostol Pál miskoci lelkész mellé rendeltetett”.*²¹

A Herke Lajos táblabíró házánál ismerkedett meg Borsod vármegye reformkori törekvéseivel és nevezetes alakjaival. 1842-ben lett nyárádi lelkész.

*„... sokoldalú munkásságával, önzetlen s a közjó előmozdítására irányuló tetteivel emléket emelt magának (...) lángoló lelkesedéssel fogott kisdud egyháza szellemi és anyagi ügyeinek rendezéséhez. Tudva azt, hogy magasztos, de egyszerűs mind nehéz célja eléréséhez a nép bizalma és szeretete lehet a leghatalmasabb segítő társa: (...) mihamarabb megszerezte [ti. a nép bizalmát és szeretetét] (...). meg is őrizte azt: a pap és hívei közötti jó viszonyt sohasem zavarta meg semmiféle. Abból az egyszerű falusi paplaktól (...) senki sem távozott el vigasztaló szó, jó tanács nélkül vagy csalódott szívvel”.*²²

1844-ben vette feleségül a nyárádi tekintélyes földbirtokos, Szentmiklóssy Ádám Katalin nevű leányát.²³ Az esketést az akkor gagybátori lelkész,

²⁰ Irodalmi hírek SL 1887. 39. sz. 702.; Dr. kókai Kun Zoltán ny. főiskolai orvos üdvözlése. SRL 1933. 13. és 30 sz. 183.; Dr. Kókai Kun Zoltán halála. SRL 650. sz. 287.; *Dr. Mátyás Erő*: Az élet szeretete. Dr. kókai Kun Zoltán koporsója fölött. SRL 1933. 50. sz. 281.; *Orbán József*: Dr. Kun Zoltán. (1848–1933). SIK 1933. dec. 43–4.

²¹ *Bartha Mihály*: Emlék-beszéd néhai nt. Debreceni Gábor f.-nyárádi lelkész és f.-borsodi nyugalmazott esperes felett. (Elmondott a f.-borsodi ev. ref. egyházmegye 1899. év április 6-án tartott papi értekezletén.) SL 1899. 20. sz. 402–6.

²² Uo. 404.

²³ A felsőnyárádi református egyház anyakönyve szerint többször hívták Szentmiklóssy Ádámot és feleségét keresztzülőnek.

Kun Bertalan végezte 1844-ben. Mivel mindketten tanultak a miskolci gimnáziumban, már ott is ismerhették egymást. A sárospataki teológián biztosan találkoztak, mert egyszerre iratkoztak be, pályájuk a miskolci, illetve vidéki lelkészségig párhuzamosan futott.

Debreczeni Gábor Nyárádra kerülésétől 1899-ig volt az egyházközség lelkésze, 1870-től 1893-ig a felső-borsodi egyházmegye esperese, ezért 23 éven át itt működött az esperesi hivatal is. Lelkészi működését befejezve fiához költözött Sárospatakra. Itt halt meg 1899. március 10-én, és másnap itt temették el.²⁴ Alig négy héttel később meghalt a felesége, Szentmiklóssy Katalin is, akit szintén Sárospatakon temettek el.²⁵ Debreczeni Gábor lelkész utódját Csapó János személyében választották meg.²⁶

Debreczeni Gábornak és Szentmiklóssy Katalinnak a házasságából egy gyermek született Felsőnyárádon, Debreczeni Bertalan 1845-ben, akinek igen jó nevelést biztosítottak a szülők. (Nevét Debreceni, Debreczeni és Debreczeny formában is olvashatjuk.)

„Atyja (...) a tudós és lelkészi erényekben gazdag férfiú tudta, hogy miként kell a gyermeket okosan szeretni s az ébredező gyermeki tehetséget szárnyra segíteni. A népiskolát otthon, a középiskolát Miskolcon végzett Bertalant a sárospataki kollégiumba adta, a hol maga is tanult s a hol – ez időben – a jogi oktatást különösen Emődy Dáriel a magánjog stb. tanára tette a gondolkodni és tanulni szeretőkre kívánatosná. (...) Mint jogász ifjú a legkiválóbbakkal futotta a versenyt (...), 1864. szept. 6-tól volt sárospataki jogász az 1866–67-dik év végeig. (...) Mint végzett jogász gyorsan haladt előre s az ügyvédi oklevéllel kezében Sajószentpéteren telepedett le s itt indult el biztató fejlődéssel barátainak s édes atyja jó embereinek élénk rokonszenvétől és bátorító szeretetétől övezve.”²⁷

²⁴ SL 1899. 12. sz. 209.

²⁵ SL 1899. 15. sz. 262.

²⁶ Csapó Jánost azért említem név szerint, mert ő mint nyárádi lelkész és családja baráti kapcsolatot tartott fenn a szomszédos Felsőkelecsény papi családjával. Az akkori kelecsényi lelkész – valaha szintén pataki teológus – Batta József a nagyapám volt. A két családból az azonos korú és társadalmi állású lányok, Csapó Ida és Batta Lenke – aki később az anyám lett –, igen szoros baráti kapcsolatban voltak. Így a bevezető sorokban említett szálak egészen a maig vezetnek.

²⁷ Ry.: Debreczeny Bertalan. (1845–1912.) SRL 1912. 30. sz. 287–289. Apja, Debreczeni Gábor és majd apósa, a rimaszombati papköltő, Terhes Sámuel kiterjedt családja révén újabb ismeretségekre, kapcsolatokra – ma úgy mondanánk –, kapcsolati tőkére tett szert. A bátorító szeretetnek mint kapcsolati tőkének a működésére szépen mutat rá a következő idézet is: „A felsőborsodi egyházmegye szeretettel ölelte be a Debreczeni Gábor esperes és Debreczeni Bertalan volt egyh. ügyész és és egyh. ker. főjegyző közeli rokonát a hivatalosok sorába.” SL 1912. 48. sz. 453. A közeli rokon, Orbán József sajószentpéteri, illetve edelényi ügyvéd a Debreczeni Bertalan veje volt.

Felesége Terhes Lilla (Eulália) öt gyermek anyja lett. Abban az évben, amikor Debreczeni Gábort felső-borsodi esperessé választották, Bertalan itt lett világi jegyző. Ezt a hivatalt 1911-ig viselte, amikor romló egészségi állapota miatt lemondott. 1880-tól 1910-ig a sárospataki főiskola jogigazgatójaként működött, az Ry. (minden valószínűség szerint Radácsi György) által írt nekrológ alapján gazdaságilag igen nehéz viszonyok között. Működött mint világi tanácsbíró. 1883-ban újólag az egyházkerület világi főjegyzőjévé választották.²⁸ Tanított is a főiskolán mint segédtanár, mégpedig peres és peren kívüli eljárást, illetve polgári törvénykezési rendtartást.²⁹ Többször írt cikkeket a Sárospataki Lapok, illetve Sárospataki Református Lapok hasábjain, jogi természetű kérdésekről értekezett. Éveken át tagja volt a főiskola gazdasági választmányának, a lelkészképesítő vizsgálati bizottságnak (Debreczeni Gáborral együtt) mint világi tanácsbíró, kültagja volt az államtudományi, illetve a jogtudományi államvizsgálati bizottságnak.³⁰ Meghalt 1912. július 12-én Miskolcon, de Sárospatakon temették el.

A 20. század első évtizedének végén, 1910. szeptember 28-án a nyárádi aranylakodalom legtektintélyesebb résztvevője, a hajdani eskető pap, az ötvenéves frigyét megáldó Kun Bertalan püspök, *„a hatalmas tölgy kidőlt, az időrongálta hajó kikötőbe ért. (...) Sem előtte, sem mellette nem tud felmutatni a különböző egyházak története hozzá hasonló korú püspököt. Nemzedékek változtak körülte s Ő állt a forgó változások és viszontagságok között, mint a hullámok közül kimagasló szirt ...”*³¹ A Tiszán inneni egyházkerület a következő gyászjelentést adta ki:

„A tiszáninni ref. egyházkerület a veszteség fölötti mérhetetlen fájdalommal tudatja, hogy fejének koronája, az 'istenes vén ember': Dr. kókai Kun Bertalan, a tiszáninni ref. egyházkerületnek 44 éven szeretett püspöke, a konvent és zsinat elnöke, a magyar főrendi ház tagja, miskolci ref. lelkész, a sárospataki ref. főiskola főgondnoka, a miskolci ref. főgimn. igazgatótanácsának és a tiszáninni ref. egyházkerület miskolci felsőbb leányiskolája felügyelő bizottságának elnöke, a Lipót-rend középkeresztese, kir. tanácsos és Miskolc város díszpolgára stb. a nagyoknak, a nemeseknek adatott patrirkhai korban, Istenünk áldó kegyelmének egy hosszú életen át boldog élvezete után, áldásos élete 94-ik évében. f. é. szeptember 28-án déli fél egy órakor elhunyt. Drága halottunk fo-

²⁸ SL 1883. 27. sz. 477.

²⁹ Ért. 1891/892. 27.

³⁰ Például Ért. 1900/1901. 120.

³¹ SRL 1910. 40. sz. 393.

lyó évi október hó 1-én délelőtt 11 órakor a Kossuth-utcai templomban tartandó gyászszertartás után fog a tetemvári sírkertben örök nyugalomra helyeztetni. Miskolc, 1910. szeptember 29.”³²

Halálának híret „az egész ország közönsége osztatlan részvétellel fogadta; a fővárosi sajtó kivétel nélkül a legmélyebb kegyelet, a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg (...) elhunytáról. (...) A Budapesti Hírlap hosszabb külön cikkelyben méltatja életét és egyéniségét (...) Egyszerű, igénytelen, szinte puritán egyénisége országszerte ismert és becsült volt; megtestesítette azt a demokratikus szellemet, amely egyházkerületének sajátos vonása volt. (...) Kormányzó tehetsége mellett még volt két jeles adománya: az írói és szónoki erő. (...) sokan végrendeletileg kikötötték, hogy Kun B. mondjon koporsójuk felett gyászbeszédet.”³³

A tetemvári (Deszka-) temetőben fekete gránit síremlékén „Lévay József koszorús költőnk”³⁴ következő sorai olvashatók: *Fáradt földi része pihen az anyaföld keblén; imádságos lelke él a mennyben; áldott emléke szíveinkben.*³⁵

Ott volt a nyárádi aranylakodalmi ünnepségen dr. Görgey Sándor is, akit később, 1915. szeptember 8-án Sajószentpéteren a felsőborsodi egyházmege őszi közgyűlésén világi tanácsbíróvá választottak. „Itt a gyülekezetek egyhangú bizodalma Dr. Görgey Sándor kúriai bíró, budapesti lakost ültette a világi tanácsbírói székbe, aki Felsőnyárádon született és ezer szállal van Felsőborsodhoz kötve. (...) ünnepélyesen ígéretet tett, hogy felvállalt kötelességét az új munkamezőn is mindhalálig teljesíteni fogja.”³⁶ Nyárádi származása és egyházi tisztsége következtében többször is megfordulhatott szülőfalujában, de járt Felsőkelecsényben is a Batta József parókiáján.³⁷ Görgey Sándornak pataki kötődése nem ismeretes számomra, mindenestre az átnézett forrásokban sem a gimnáziumi, sem az akadémiai névsorokban, a tápintézetiek, az alapítványi támogatást élvezők vagy jutalmazottak között nem talákoztam a nevével.

A sárospataki főiskolának a 19–20. század fordulóján volt még egy tisztségviselője, aki Nyárádról származott: Kun István háznagy. A főiskolai háznagy jogait és kötelességeit bizonyára az állás megpályázása miatt közöl-

³² Uo. 400.

³³ Uo. 401.

³⁵ SRL 1912. 45. sz. 426.

³⁶ SRL 1915. 37-38. sz. 252-3.

³⁷ Többször láttam otthon azt a fényképet, amelyen a feleségével együtt a kelecsényi pap családjával van. A legkisebb gyerek ezen a fényképen az én édesanyám, akit már említettem a 24. számú jegyzetben.

ték a SL-ban³⁸, mert a 34. számban már a következő hírt olvashatjuk: „A főiskolai háznagyi állásra, 13 pályázó közül, Kun István, felső-nyárádi lakos, választott meg.”³⁹ A főiskola Értesítőjéből megtudjuk, hogy:

„a háznagyi hivatal, mely különösen az ifjúság erkölcsi és egészségi ügyeinek ellenőrzése céljából szerveztetett, ez évben egy derék, humanus és lelkiismeretes egyén személyével, Kun Istvánnal töltetett be, ki is próbaévének dicsérettel megfelelően, igazgató-tanács által, tanári kar ajánlatára, megválasztván, az egyházkerület által megerősített s állásban évi 600 forint fizetéssel rendesítettet.”⁴⁰

1905-ben, 19 évi szolgálat után vonult nyugalmába.

„... hűséggel és odaadó buzgósággal viselte főiskolánkban a háznagyi hivatallal járó terhes feladatokat s a nagy felelősséggel egybekötött állás körülményeit, figyelmet és tapintatot igénylő teendőit, régóta tartó gyengélkedése és megrendült egészségi állapotára való hivatkozással (...) benyújtotta hivataláról való lemondását, kérve (...) végleges felmentését.”

A „főiskolánk régi hű embere” lemondását, sajnálattal értesülve betegségéről, az igazgatótanács elfogadta.⁴¹ Talán nem járok messze az igazságtól, ha Kun Istvánnal kapcsolatban azt feltételezem, hogy pályázatának sikeres voltában nyárádi származása (is) szerepet játszott.

Utolsóként szólni kell az aranylakodalom krónikásáról, Csík Dánielről. Ő is Felsőnyárádon született 1864-ben (keresztzülei Batta István és Izsó Klára, az én dédszüleim voltak)⁴², és Miskolcon halt meg 1920-ban. Az ő tanulmányait, iskolai, teológiai akadémiai működését a tanulmányozott források alapján olyan bőven lehet adatolni, hogy nem győzném jegyzetekkel. Ezért inkább azt a képet igyekszem megrajzolni, ami róla az adatokból, az összefüggésekből kiolvasható. (Jegyzetet csak akkor adok meg, ha arra különös indokom van.) Az első rá vonatkozó megjegyzés, hogy ingyenes helyért felszolgáló volt a tápintézetben. Ekkor a III. gimnáziumi osztályba járt, és körülbelül 13

³⁸ SL 1886. 29. sz. 499. Kun István nem szerepel az aranylakodalom résztvevői között.

³⁹ SL 1886. 34. sz. 592.

⁴⁰ Ért. 1886/7. 55.

⁴¹ SRL 1905. 2. sz. 24.

⁴² Batta István 1894-ben, az aranylakodalom idején mint gondnok a presbitérium vezetője volt. Csík Dániel írja: „De, hogy az ünnepség harmoniájából semmi sem hiányozzék, megjelentek teljes számmal a presbitérium tagjai is, Batta István egyház-gondnok vezetése alatt, hogy üdvözölhessék ők is, közszeregetnek örvendő lelkesüket. És üdvözölték nemes egyszerűséggel, igaz bensőséggel!” SL 1894. 41. sz. 906. Batta István és Izsó Klára a Szentmiklóssy házaspárhoz hasonlóan sokszor felkért keresztzüleik voltak, ami a gondnoksággal együtt tekintélyes voltak bizonyítéka.

éves volt.⁴³ Ettől az első felbukkanástól kezdve minden évben mint jutalmazottal, alapítványi támogatottal, pályázatok írójával és nyertesével találkozunk. A nyolcadik osztályban⁴⁴ például ő volt az Erdélyi önképzőkör könyvtárnoka. Pályaművet adott be a ballada, valamint a történelmi korrajz pályáttelre, megdicsérték latin műfordítását, nyertes választ adott a Zsindely István tanár úr által kitűzött pályakérdésre. Az 1884/5-ös tanévben teológus hallgató lett az akadémián, és hasonló szorgalmat és törekvést mutatott, mint a gimnáziumban. Az akadémiai ifjúság irodalmi önképző társulatában főjegyzőnek választották. Ebben az évben olyan egyházi beszéddel pályázott, „*mely pályamű versenytársai felett messze kiemelkedett.*”⁴⁵

Az 1887/8-as tanévben befejezte a teológiát. Ekkor széniorrá és a progimnázium tanítójává választották. Széniori esztendeje után Jénába ment tanulmányai folytatására. Már korábban is megjelentetett tanulmányokat, angol, német, magyar könyvismertetések, verseket a SL-ban, ezt jénai tartózkodása és miskolci működése idején is folytatta. 1890-től „*15 éven át a püspöki titkári teendőket lelkiismeretes hűséggel végezte*” Kun Bertalan mellett.⁴⁶ Ez igen fontos bizalmi állás volt, s a püspöknek a saját falubelije iránt megvolt a bizalma, amire minden valószínűség szerint rá is szolgált Csík Dániel. 1895-től a miskolci ev. ref. főgimnáziumban vallástanár, és Kun Pál hivatali utóda lett a „történelmi tanszéken”. Elődjéről ő írta a nekrológot a SL-ban.⁴⁷ Aktívan vett részt a gimnázium és a város életében, felolvasásokat, ünnepi beszédeket tartott. Éveken át ő szónokolt a főgimnáziumban a reformáció emlékünnepén. Munkásságának még egy területéről kell szólni. Az 1884-ben induló Sárospataki Ifjúsági Közlönynek az 1886/7-es iskolai évben társszerkesztője, egy évvel később felelős szerkesztője volt, és mint szerző is gyakran szerepelt a Közlönyben. Bizonyára még mint aktív tanár halt meg Miskolcon 1920-ban

Összefoglalásul: a felsőnyárádiak a 19. század utolsó harmadában jelentős szerepet tölthettek be a Tiszán inneni egyházkerület, ezzel együtt Borsod és Zemplén vármegye közéletében. Tudományos működést fejtettek ki, feladatokat vállaltak, hallattak magukról különböző események kapcsán. Az, hogy szerepet vállalhattak, és feladataikat teljesíteni tudták, majdnem mind-

⁴³ Ért. 1877/8.. 56. lap.

⁴⁴ Ért. 1883/4. 69., 79., 114.

⁴⁵ Ért. 1886/7. 98.

⁴⁶ SL 1896. 26. sz. 520.

⁴⁷ Lásd a 14. számú jegyzetet.

egyikük esetében a sárospataki főiskolának és minden esetben tehetségüknek és „kiképezetésüknek” köszönhető. A nyáradiak fontosságát tekintve és szerepüket számba véve talán nem túlzás azt mondani, hogy ez az idő szülőfalum történetének a fénykora volt.⁴⁸

---

⁴⁸ A bevezető sorokban említett szálak velem együtt testvéreimet, Szoboszlay Jánost és Katalint, a férjemet, Kornya Lászlót is kötik a sárospataki iskolához. Mi hárman itt érettségiztünk, a férjemet tanított a gimnáziumban. Öröm számomra, hogy Sárospatak és Felsőnyárad kapcsolatáról éppen a 475. évforduló s az én ötvenéves érettségi találkozási évemben szólhatok.

KÉZI ERZSÉBET

„...az igazság vájja a maga útját” Klebelsberg Kunó igazsága

Ha megkérdéznék, hogy miért kell ismerniük Klebelsberget, akkor éle-
tének és munkásságának hosszas tanulmányozása után is azt kellene vála-
szolnunk, hogy azért, mert hazánk egyik legkiválóbb kultuszminisztere volt,
az a miniszter, aki mind az oktatással, mind pedig a kultúra terjesztésével
foglalkozott, a tudományegyetemek fejlődésének biztosításától a népoktató-
sági, valamint a külföldi Magyar Intézetektől a népkönyvtárakig terjedt tevé-
kenységi területe. Ha munkásságát összehasonlítjuk a 19. század legjelentő-
sebb kultuszminisztereinek eredményeivel – gondolunk itt Eötvös vagy
Trefort, esetleg Wlassics Gyula teljesítményére –, akkor Klebelsberg méltó
társuk, sőt gyakorlati munkásságának eredményeit tekintve kiemelkedik a
legnagyobbak közül is.

Mi volt Klebelsberg oktatáspolitikai koncepciójának lényege?

A tudomány, az oktatás, a kultúra támogatásának célja a kiművelt em-
berfők számának a gyarapítása annak érdekében, hogy ezzel biztosítsák a
magyar nemzet felemelkedését. Csak ez teheti lehetővé az európai szabad
nemzetekhez való kapcsolódásunkat, vagyis azt, hogy elfogadjanak ben-
nünket egyenrangú félként. *„Meg vagyok róla győződve, hogy a trianoni bé-
ke feltételei sem ütöttek volna ki reánk nézve olyan gyászosan, ha előbb a
legkülönbözőbb nemzetek közvéleménye előtt nem sikerült volna a magyar
ügyet és a magyar aspirációkat odiózus színben feltüntetni”*¹ – írta. Ha tehát
magyar diplomaták képesek lettek volna idegen nyelven olyan propagandát
kifejteni, mint Románia diplomatái, vagy a cseh értelmiségiek, akkor kedve-
zőbb feltételek mellett került volna sor a békekötésre.

¹ Klebelsberg Kunó: A magyar gondolat a külföld előtt. = Pesti Napló, 1927. márc.6. 20-26. In: Glatz Fe-
renc (szerk.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Kelebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai. (1917-
1932).* Európa Könyvkiadó, Bp., 1990. 413.

„A Collegium Hungaricumok élére kurátorként reprezentatív tudósokat állítottunk, ezzel bevisszük a magyar ügy és a magyar eszme tudatát az illető nemzetek közvéleményébe”² – olvashatjuk tőle. Csak ilyen módon érhetjük azt el, hogy az európai nemzetek megértsék legnagyobb nemzeti problémánkat, és hozzájáruljanak a trianoni határok revíziójához. Klebelsberg gondolatvilágában tehát a politika és az oktatáspolitikai szoros egységben létezett, mint ahogyan nem is tagadhatjuk ezt a kapcsolatot mi sem.

Utal írásaiban arra is, hogy a néptömegek felemelése elősegíti a magyar gazdaság fejlesztését. A következő módon fogalmazza meg ezt a gondolatot: „... a magyar gyáripár a világversenyben csak akkor állhat meg, ha mentől több tanult munkása van...”³

Világosan látja, hogy Magyarország a Monarchia felbomlásával teljesen új helyzetbe került, önálló államiságának a fenntartása és érdekeinek megfelelő képviselése fontos feladat. Az idegen nyelvek oktatását is politikai okokból szorgalmazza. Erről így vall: „Arról is csak kevés szó esik, hogy a magyar diplomácia fiatal intézmény, amely rendkívül nehezen kap a nemzetközi jogban, a közgazdaságban és a modern nyelvekben kellően képzett utánpótlást. Ezen a téren a tervszerű külföldi akció egyenesen életkérdés.”⁴ „Olyan magyar ember, aki német, francia, angol, olasz könyveket olvas, ezrével van, de nagyon kevesen akadnak olyanok, akik ezeket a világnyelveket folyékonyan beszélnek és azokon tökéletesen fogalmazni tudnának. Márpedig a külföldön való hatás szempontjából nem passzív, hanem aktív nyelvvismeretre van szükség.”⁵

Ennek érdekében támogatta Klebelsberg a külföldi Magyar Intézetek létesítését, működését, valamint a hazai nyelvoktatás átalakítását. Felismerte, hogy a latin és a görög nyelv tanítása ugyan sok haszonnal is járhatna a tanulók számára, de a megélenkülő gazdasági és politikai kapcsolatok mindinkább az élő nyelvek ismeretét kívánják meg.

Nem csupán a magyar diplomáciai kar megteremtése volt fontos feladat, hanem az alap kutatás biztosítása is Klebelsbergre, a Bethlen-kormány kul-

² Uo.413.

³ Klebelsberg Kunó: Kutatás és oktatás. (A Felsőoktatási Egyesület Közgyűlésén tartott előadás, 1932.) In: Glatz Ferenc (szerk.) i. m. 578.

⁴ Klebelsberg Kunó: A magyar gondolat a külföld előtt. = Pesti Napló, 1927. márc. 6. In: Glatz Ferenc (szerk.) i. m. 412.

⁵ Klebelsberg Kunó: A magyar gondolat a külföld előtt. = Pesti Napló, 1927. márc. 6. In: Glatz Ferenc (szerk.) i. m.410.

tuszminiszterére hárult. Felismerte a természettudományos kutatások jelentőségét, utalt a közgazdasági ismeretek fontosságára. T. Kiss Tamás szavai-val ezzel Klebelsberg „a hazai tudományos élet europaizált intézményesítésére törekedett.”⁶ Ő fejeztette be az Országos Levéltár épületének munkálatait, hogy méltó helyen folyhasson a forrásfeltáró munka. Különösen fontosnak tartotta ugyanis a történelmi kutatásokat. Támogatta a bécsi történészek körét, hogy a magyar vonatkozású forrásokat feltárják. „Fokozni kell a közönség érdeklődését a történelem iránt, s általában bele kell vinni a magyar köztudatba a tudományos munka fokozottabb becsülését”⁷ – olvashatjuk tőle.

Nem feledkezhetünk meg a magyarországi egyetemek ügyének mesteri megoldásáról sem. Az egyetemek kérdése szintén Trianonhoz kapcsolódik. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem a határokon túlra került. Az mindenki számára egyértelmű volt, hogy a román és a cseh állam nem tart igényt a magyar értelmiség munkájára. Másrészt hivatásukra hosszú időn át készülő embereket veszített volna el a magyar nemzet, amennyiben hagyja, hogy az egyetemek oktatói a Monarchia nem magyar utódállamaiban tétlenségre ítélten éljenek. Éppen ezért a kolozsvári és a pozsonyi egyetem áttelepítése mellett döntöttek. A pozsonyi egyetem Pécsre, a kolozsvári egyetem Szegedre került. Így azonban Klebelsberget sok támadás érte a felsőoktatás túlzott kapacitása, valamint a magas költségvetési kiadások miatt.

A következő módon érvelt az egyetemek fenntartása érdekében:

„Három vidéki egyetemünk van. Az egyik a debreceni. Még a világháború előtt, amikor Nagy-Magyarország megengedhetett magának igazán nagy koncepciót, a debreceni Nagyerdőben, [...] 130 holdon pavilonrendszerben felépítettek és tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán legszebb a világon. Úgyhogy ha idegen tudósok jönnek ide, nem festjük le előttük a magyar művelődést, hanem azt mondjuk nekik: jöjjetek, nézzétek meg a debreceni klinikát, nézzétek meg, hogy ez a kis nemzet mit tudott alkotni, mit adhat a magyar tudományosságnak. Amikor ez az európai, mintaszerű telep készen van, kérдем, lehel-e a debreceni egyetemet ma beszűntetni?”

Pécssett minden új építkezés nélkül úgy tudtuk elhelyezni az egyetemet, hogy bizvást mondhatom, hogy több német egyetem, mint például a marburgi, gies-

⁶ T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kunó kultúrárt szervező munkássága. Bp., 1998. 34.

⁷ Klebelsberg Kunó: A magyar történelmi társulat közgyűlésén tartott elnöki megnyitó (1917). In: *Glatz Ferenc* (szerk.) i. m. 30.

*seni, nincs jobban elhelyezve. És Pécs, mint iskolaváros egyúttal eszménykép is. Itt van Szeged, Budapest után a legnagyobb magyar város, amely évtizedeken át becsületos küzdelmet folytatott azért, hogy egyetemhez jusson.”*⁸

Klebelsberg a tömegoktatás helyett az áttekinthetőségre és az irányíthatóságra helyezte a hangsúlyt. Ezt az elképzelést a vidéki egyetemeken jobban meg tudta valósítani. A felsőoktatást ért támadások után nem az egyetemek megszüntetése vagy megcsonkítása mellett döntött, hanem az elavult felekezeti jogakadémiák felszámolására tett kísérletet. Ezt azonban az intézmények autonómiája miatt csak pénzügyi megszorító intézkedésekkel fokozatosan érthette el.

Elévülhetetlenek Klebelsberg érdemei a népoktatással és tanítóképzéssel kapcsolatban is. Az 5000 népiskolai tanterem megépíttetése már önmagában is tiszteletreméltó szám. Az építkezéseknek hamarosan megmutatkozott a pozitív következménye is, mert rohamosan csökkent az analfabéták száma (1920-ban a 6 évesnél idősebb lakosok 15,2 %-a volt analfabéta, ezzel szemben 1941-ben már csak 7,4 %),⁹ ami tulajdonképpen a népiskolai reform legfontosabb célja volt. Ezzel javult a magyar munkaerő műveltségének a színvonala, ami elősegítette, hogy a magyar ipar elérje az európai szintet.

Ezek az adatok Klebelsberg ellenfeleinek két érvét is cáfolják. Nevezetesen azt, hogy csak a „magaskultúra” érdekelte volna, tehát csak az egyetemek ügyével foglalkozott volna, ezzel szemben tény, hogy foglalkozott az alsóbb népcsoportok támogatásának kérdésével is, ezen a területen is ért el eredményeket. Kétségtelen, hogy a nemzet felemelésének eszközét a jómódú középosztályban látta, de azzal is tisztában volt, hogy egy modern kor politikai vezetői nem tarthatják az alsóbb néprétegeket teljes tudatlanságban, mert ez újabb forradalmakhoz vezethet. T. Kiss Tamás, aki részletesen elemezte Klebelsberg munkásságát, erről a kérdéstről a következőket írta:

*„Az iskolán kívüli népművelésben a tanfolyamrendszerű felnőttoktatás előtérbe helyezése nem csupán gazdasági érdekből történt. Klebelsberg szerint okai és kivitelezői voltak a 'botor forradalmaknak' a tanulatlan és demokráciára éretlen tömegek. A kormányzat, hogy az 'alsóbb néposztályok belértéküknél fogva' ne legyenek többé veszélyesek az államra, egész sor intézkedést hozott.”*¹⁰

⁸ *Klebelsberg Kunó: A kultuszárca programja. (A VKM költségvetési vitáján elmondott beszéd, 1925.). In: Glatz Ferenc (szerk.) i. m. 338-339.*

⁹ *T. Kiss Tamás i. m. 139.*

¹⁰ *T. Kiss Tamás i. m. 141.*

Ezek egyik része volt a dolgozó rétegek számára szervezett különféle tanfolyam, amely keretében az analfabétizmus elleni küzdelem is folyt. A kevésbé tehető rétegek oktatásának elhanyagolása miatti támadásokat a következő módon cáfolta: „*én avval a demagógikus szembeállításal, hogy: népiskola vagy egyetem, egy más formulát állítok, hogy ti. népművelés és magas kultúra egyaránt.*”¹¹

Minisztersége idején a törvényalkotás is szinte szakadatlanul folyt. 1923-ban új kereteket kapott a tanítóképzés is. A négyéves képzést ötévesre emelték. Pénzügyi okok miatt nem tudták megvalósítani a tervezett hatéves képzést, de az egyéves bővítés is javulást eredményezett. A tanítóképzés jelentősége azért is növekedett, mert nőtt az iskolák száma, így egyre több tanítóra volt szükség.

Mi köze lehet Klebelsbergnek Sárospatakhoz?

Hogyan talál a katolikus miniszter utat a kálvinista patakiakhoz? A patakiak jogakadémiájuk elvesztése miatti sérelmükkel feltételezhetőleg nem Klebelsberget, hanem Horthy kormányzót vagy Bethlen miniszterelnököt keresték meg, ők ugyanis mindketten református vallásúak voltak, és bizalmi ügyekben a hitbéli összetartozásnak nagy szerepe volt. Minden valószínűség szerint Panka Károlynak, az Országgyűlési Könyvtár igazgatójának, akinek családja városunkban élt, volt lehetősége leginkább jeleznie Horthy kormányzónak, hogy a sárospataki református kollégium jogakadémiájának bezárása miatt az iskola érdekeinek sérelméről beszélhet. Ezt sajnos levéltári forrásokkal nem tudjuk igazolni.

Az azonban tény, hogy 1922-ben Horthy Sátoraljaújhelyen járt, ahol „*A kormányzó úr meleg rokonszenvvel fogadta főiskolánk tanári karának tiszteletgését s főiskolánk kulturális munkája iránt személyes vonatkozásokkal átszótt beszélgetésében a legmelegebb érdeklődést tanúsította*”¹² – olvashatjuk a református kollégium Értesítőjében. 1923-ban Horthy Miklós kormányzó Sárospatakon tartózkodott, amikor már eldőntött tény volt, hogy kimondják a jogakadémiai oktatás szüneteltetését. Bár az erre vonatkozó levéltári adatok szintén hiányoznak, de lehetetlen elképzelni, hogy nem volt szó a sérelmes kultuszminiszteri döntésről, nevezetesen a jogakadémiai tanárok fizetésének megvonásáról.

¹¹ Klebelsberg Kunó: A magyar kultusztárca. A VKM költségvetési vitáján elmondott beszéd. 1926. máj. 11. In: Glatz Ferenc (szerk.) i. m. 377.

¹² A Sárospataki Református Főiskola Értesítője az 1922-23-as tanévről. 9.

Horthy Miklós kormányzó Patakon az Angol Internátus előtt 1931. okt. 1-jén

Horthy pataki tartózkodása miatt is azt kell feltételeznünk, hogy a „pataki ügyet” Klebelsberg valószínűleg Horthy kérésére ismerte meg. Klebelsberg 1928-ban látogat el először Sárospatakra, akkor azonban már kész tervvel érkezik. Eltökélt szándéka, hogy az elavult jogakadémiai képzés visszaállítását Patakon sem engedélyezi, hanem a már fentebb említett országos nyelvoktatási koncepció részévé teszi Patakot, és javasolja az angol nyelv oktatásának bevezetését, valamint egy „angol rendszerű” internátus létrehozását, *„hogy a Tisza-parti intelligencia gyermekeit továbbra is Sárospatakra küldhesse, nemzeti szellemű puritán nevelésre és angol nyelvre”*¹³

1928-ban egy olyan kapcsolat vette kezdetét, ami még Klebelsberg halálával sem ért véget, mert halálának napjáról minden évben megemlékeztek Patakon. Olyan nagyvonalú módon kárpótolta a református kollégiumot, hogy tettét a patakiak soha nem feledhetik. A pataki építkezések megkezdé-

¹³ *Klebelsberg Kunó: Nyugati tudás és magyar gondolat.* = Pesti Napló 1929. január 27. In: *Glatz Ferenc* (szerk.) i. m. 495.

se előtt tanulmányoztatta az angol ősi kollégiumok (Eton, Cambridge) rendszerét, hogy minden az eredeti példák alapján készüljön el. Az első látogatást még két újabb követi, közben hat megbeszélést tartanak a minisztériumban is. A miniszter fáradhatatlanul dolgozik.

A források hol sí, hol csónak adományozásáról szólnak, hol pedig az imaterem zongorájáról olvashatunk. Klebelsberg tesz arra is javaslatot, hogy ne csupán az első, hanem az ötödik gimnáziumi osztályban is elkezdhető legyen az angol nyelv tanulása, ami részben a felfutó képzési típus jobb kihasználását biztosítja, másrészt az olcsóbb oktatásra is lehetőséget nyújt.

Klebelsberg tudatosan számított az egyházak hagyományos kapcsolataira az ország elszigetelt helyzetének megszüntetésében. Sárospatakon ezt a következőképpen fejezte ki: *„Amint a hazai katolikusok a román világban – de nem Romániában, hanem román nemzetekkel, Olasz-Franciaországgal keresnek összeköttetést, így a hazai protestánsoknak az északi protestáns népekkel, az angol-szász világgal kell keresniük azt.”*¹⁴

Az angol–magyar kapcsolatokról Takács Béla sárospataki történész ezt írta: *„Az angol–magyar egyházi kapcsolatok a reformáció korába nyúlnak vissza; az 1538-ban alapított edinburghi egyetemet szívesen látogatták a magyarországi református diákok. 1865 óta pedig állandó stipendiumot létesítettek az egyetemen egy magyar református teológus részére.”*¹⁵

Az angolokkal való kapcsolattartásnak több okból is nagy volt a jelentősége. Egyrészt az angol antantmisszió mind Horthy, mind Bethlen legfontosabb támogatója volt. Másrészt a francia hatalmi túlsúlyt csak az angolok segítségével lehetett ellensúlyozni. Klebelsberg a következő módon is kifejezte az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatos elképzelését: *„De ma, amikor önálló államként kell eligazodnunk a világ nemzetei között, akik előtt rajtunk kívül senki sem fogja hirdetni a magyar igazságot, ma igenis hazafias kötelesség, hogy megtanuljuk a nyugati nyelveket, s minden idegen nemzethez vagy néphez a maga nyelvén szóljunk.”*¹⁶

Gulyás József sárospataki tanár az alábbi szavakkal fontolgatta a nyelvek közötti választás lehetőségét:

¹⁴ A Sárospataki Református Főiskola Értesítője az 1927/28-as tanévről. 31.

¹⁵ Takács Béla: Szabó Gyula élete és munkássága. Kézirat. Sárospataki Tudományos Gyűjtemények. Kézirattár. Jelzet: FSz. Kt. 550.

¹⁶ S. n.: Emlékkönyv. Sárospatak, 1931. 98.

„Mindenestre első helyen a német nyelv áll. A százados érdekközösség a német kultúrával ezt javasolja. Tehát ennek a tanításánál mostani pozícióját meg kell tartanunk.

Az olasz nyelvet a politikai relációk új irányzata ajánlja. Tekintettel azonban arra, hogy iskolánk a protestáns egyházé, s az olasz protestantizmussal nincsen kapcsolatunk, ezt mi most mellőzhetjük.

Maradna a francia és az angol. A művelődésben a francia a szélesebb körű nyelv, de a francia protestantizmus jelenleg nem bír ránk olyan fontossággal, mint az angol. A két nyelv közül tehát, ha választani kell, az angolt választanám.”¹⁷

Ezen politikai és oktatáspolitikai megfontolásokat figyelembe véve döntöttek a patakiak az angol nyelv oktatása mellett, elsősorban Klebelsberg ösztönzésére, akinek ezzel fő célja az volt, hogy kiaknázhassa a református egyház hagyományosan jó angolszász kötődését, másrészt a Patakon végzett diákok jó nyelvismeretének segítségével tovább akarta bővíteni az angol-magyar kapcsolatokat.

A sárospataki Angol Internátus nem jöhetett volna létre kormányzati segítség nélkül. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter érdemei a kormányzati segítség biztosításában tagadhatatlanok. Az, hogy a pataki Angol Internátus az ő szellemi gyermeke, nem vitatható. Klebelsberg elévülhetetlen érdeme, hogy az angol nyelv oktatásának pataki megszervezésével az iskola szakmai fejlődésének páratlan lehetőségét biztosította.

1929-ben azt írta, hogy „*az igazság mindig vájja a maga útját*”.¹⁸ Néha ugyan igen lassan, de azzal, hogy ma már megemlékezhetünk Klebelsbergről, hitet tehetünk az igazság és a történelmi hűség mellett is.¹⁹

¹⁷ *Gulyás József*: Milyen legyen a pataki gimnázium iskolatípusa? = Sárospataki Református Lapok. 1929. 84.

¹⁸ *Klebelsberg Kunó*: Nyugati tudás és magyar gondolat. = Pesti Napló 1929. jan. 27. In: *Glatz Ferenc* (szerk) i. m. 495.

¹⁹ További felhasznált irodalom: *Glatz Ferenc*: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867-1987. Bp., 1988. - *Kézi Erzsébet*: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. A sárospataki Angol Internátus. Bp., 2004. - *Maller Sándor*: Gróf Kelebsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon. Sárospatak, 1998. - *Szinai Miklós-Szűcs László* (szerk): Bethlen István titkos iratai. Bp., 1972. - *Tökéczki László*: Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kunó nézeteiben. = Magyar Pedagógia, 1986. 1. sz.

PAP JÁNOS

Lukinich Ferenc és Várallyay Gyula művelődési munkásságának hatása Mezőkövesden

Az énektanár, karnagy *Lukinich Ferenc* (1900–1963) és a *Mezőkövesdi Bokréta* vezetője *Várallyay Gyula* (1903–1972) szenvedélyesen vallották, hogy a Kodály Zoltán alkotói tevékenységéhez fűződő énektanítási módszert, valamint a Paulini Béla nevéhez kapcsolható Gyöngyösbokréta mozgalmat a mezőkövesdi matyó ifjúság körében magas színvonalon lehet megvalósítani. Általában nem szokás, sőt nem is igen van a művészetek, a kultúra világában példa arra, hogy az örökké háttérbe szorított, de világviszonylatban is elismert kodályi énektanítási módszert, koncepciót a magas művészetek rendszerébe sorolt zenei anyanyelv kiteljesítését és a népiesnek, alacsonyrangúnak besorolt néptáncot, szokásokat, a politikai hatásának is mondott Gyöngyösbokréta-mozgalmat, a paraszti kultúra megőrzendő és éltető hagyományait egy nevezőre hozzák.

Ebben a kis dolgozatban mégis kísérletet teszek arra, hogy Lukinich és Várallyay személyes jó kapcsolata, barátsága miatt, valamint a '30-as, '40-es évek mezőkövesdi meghatározó közművelődési munkásságuk miatt e két témakörrel együtt foglalkozzam. Már itt az elején ki kell jelentenem, hogy míg Lukinich az ének-zene területén kiváló szakmai előképzettséggel is rendelkezett, addig Várallyay ösztönösen ráérezve a feladat nagyságára, szépségére, autodidakta módon, de elhivatottan művelte a néptánc mozgalomra épülő matyó paraszti hagyományvilág – Csoórit idézve – „rejtett oldalát”. És ha már Csoórit említettem, ide kívánkozik következő gondolata, melyet a magyar népdalokkal, balladákkal való ismerkedés váltott ki belőle: „Mit értettem meg ekkor véglegesen, átlépve a bölcsesség és a filozófia területére? Azt, hogy minden népnek vannak tisztelni és követni való lángelméi, de ha a saját művészetük felől próbáljuk megérteni a népeket, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a maga módján minden nép lángelme. Ezt igazolja a me-

seviláguk, a nyelvük, a *zenéjük*, ezt bizonyítják a faragásaik, a *táncaik*, a közmondásaik.”¹ Ezt a gondolatot érezte meg Lukinich Ferenc és Várallyay Gyula, és életüket tették fel rá, hogy megvalósításuk sikeres legyen.

Egy kicsit részletesebben vizsgáljuk meg, hogy a *zenei nevelés rendszere* Kodály elvei szerint hogyan is valósult meg *Lukinich Ferenc* pedagógiai munkájával, szervezésével!

A szentistváni Baranyi Dezső énektanár, népzenekutató írta le 1999-ben, hogy amikor Lukinich Ferenc Szentistvánon volt kántortanító és énektanár az 1930-as években „Szentistvánt ő ismertette meg a háború előtti Magyarországgal! Bokrétás csoportja, gyermekkórusa országos hírvú volt...”² Baranyinak ezt a megállapítását jól alátámasztják a Paulini Béla által szerkesztett és kiadott Bokrétások Lapja és a Hagyomány Szava című újságokban megjelent cikkek, fotók. Lényeges tehát megállapítanunk, hogy Lukinich – bármely helyi, vagy országos „konceptió” alapján végezte énektanári munkáját – mindig csak minőségi eredményt ért el. Teljesítette a Kodály által állandóan emlegetett, vallott feladatot: „csak értékes, művészi zenét tanítunk..., elsősorban a magyar népdalokat és népdal-feldolgozásokat”.³

Az 1940-es évek második felében kapott énektanári állást Mezőkövesden. Tanított a Szent Imre Általános Iskolában, a Zárdában (ma Szent István Katolikus Általános Iskola), továbbá Gaál István főkantor, karnagy után a gimnáziumban. Tanítványai sokszor vallottak szóban és írásban a példakép pedagógusról, énektanárról. Többek között például Baranyi Dezső, Kiss József énektanár-karnagyok, a tanítvány dr. Szedresi István, aki tagja volt a Lukinich-féle kamarazenekarnak, a Budapestre került Tóth József karnagy, zeneszerző, Pap Pál tanítvány, kultúrdiplomata, de itt kell megemlíteni a békéstarhosi Kodály-iskolába beiskolázott tehetséges tanítványokat, Tóth Béla karnagyot, Sereg János főiskolai tanárt, fuvolaművészt. Őket csak azért soroltam fel, hogy bizonyítva lássuk Lukinich Ferenc pedagógusi elhivatottságát tanítványai sikerében.

Egyik visszaemlékezésében éppen dr. Szedresi István írta le legteljesebben, hogy miért is lett feledhetetlen példakép énektanárunk. Nemcsak az énekórákon alkalmazta Kodály nevelési rendszerét, hanem a város egész kulturális életében is. Különösen 1945 után, az '50-es években volt nagy

¹ Csoóri Sándor: A hagyomány rejtett oldala. = Magyar Nemzet Magazin, 2005. február 5.

² Baranyi Dezső levele Pap Jánosnak, 2000. február 9.

³ A magyar zenei nevelés rendszere, Kodály nevelési elvei. Zeneművészeti Főiskola, Bp., 1989

szükség arra, hogy a tanulóiifjúság, a fogékony 10-14 éves korban tudjon élni és szerezen soha nem feledhető alapot Kodály nevelési koncepciójából. Ez így is megfogalmazható: „A zenével nevelés pedagógiai lehetőségeinek tudatos alkalmazása a személyiségformálásban, a sokoldalúan képzett harmonikus ember képzésében.” – ez a mi feladatunk.⁴ Kodály ezt így fogalmazta meg: „Az általános emberit minden nép csak nemzeti sajátosságain át közelítheti meg...”⁵ Ez pedig a magyar népdal. A tanítványok visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a tanulóiifjúsághoz, egyáltalán a fiatalokhoz, nemcsak a tanórákon jutott el, hanem az akkor felfokozott közéletben is vállalt szerepet. Ugyanis szervezett fúvószenekart, volt kamarakórusa, matyó énekkara, kis zenekara. „Saját kezével gyártotta éjszakánként az énekszólamok kottáit, hangszerelte a zenekarra szánt számokat.”⁶

Ma még sokan emlékezőnk arra, hogy nem múlt el városi – akkor még nagyközségi – ünnep, rendezvény, amelyen Lukinch Ferenc énekkara ne szerepelt volna. Ez azt jelentette, hogy sok-sok fiatal jutott akkor ahhoz az élményhez, amely személyiségüket a jó zenén keresztül fejlesztette. Hadd említsek meg itt néhány kórusművet, népdalfeldolgozást, melyek szinte állandó műsorszámok voltak énekkarának. *Kodály*: Békedal, Gólya-nóta, Katalinka, Gergelyjárás, Süket sógor, Volt nekem egy kecském, Kis kece lányom, Zöld erdőben, Karácsonyi pásztortánc, Egyedem-begyedem, Kis kacska, Villó, Ave Mária stb. *Bartók*: Levél az otthoniakhoz, Ne menj el, Aranyszárnyú angyal, Héja, héja, karahéja! *Bárdos*: Csütörtökön virradóra, Az árgyélus kismadár, Kis kacska fürdik, Haj, ide Bella, Huszártánc, Kossuth toborzója, Hej, igazítsad...

A hivatalos szerepléseken kívül, főleg az 1945 utáni években, az úgynevezett „hangversenyeken” is csillogtatta színházrendezői tudását, mert a 2-300 főt befogadó színháztermekben (Katolikus Olvasókor, tűzoltó színpad) gyermekkórusaival mindig minőséget alkotott, ki tudta választani a legtehetségesebb tanítványokat és a Kodály, Bartók, Bárdos kórusműveken túl be-belopta saját dalait, szerzeményeit, melyeket a közönség mindig szívesen fogadott. A Bárdos-iskola énekkara még ma is énekelte szép dalát, a Nyári keringőt (Zúg a víz a parti fák alatt...). Ha nem is volt tudatos

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Dr. Szedresi István: Emlékezés a mezőkövesdi gyermekkórus-mozgalmal megteremtőjére. = Mezőkövesdi Újság, 1994. május 5.

a Kodály vagy Bartók kórusművek értéke, nehézségi foka a közönségben, de tudat alatt megértette, hogy valami szépet, igazat hall.

Nem lehet célunk a Kodály-módszer (Kodály system) bemutatása, csupán érzékeltetni kívántam, hogy egy igazi, hivatástudattal megáldott pedagógus mire képes, még ha a társadalmi körülmények nem is mindenben segítik. És elgondolkoztató, hogy a mai többszörösen átdolgozott, de inkább megcsonkított „Nemzeti alaptanterv”-ünk a zenei anyanyelv iskolai elsajátítását meg tudja-e oldani, énektanáraink, iskoláink meg tudnak-e küzdeni ezzel az ellentmondással, különösen akkor, amikor Mezőkövesden is – tudom, sok-sok gazdasági és társadalmi ok következtében – meg kellett szüntetni az oly kiválóan teljesítő, közkedvelt Kodály-iskolát.

Feladatuk lesz még a jövőben is a helytörténeszeknek, néprajzosoknak, muzeológusoknak, hogy részletesen feltárják az 1930-as évek kulturális helyzetét, Mezőkövesdnek, benne kiemelten Lukinich és Várallyay szerepét.

Az iskolából kikerülő ifjúság erkölcsének és személyiségének teljes kibontakozásához a lehetőségek eléggé szűk keretek között mozoghattak. Azok a fiatalok voltak szerencsések, akik a népművészet, a népi hagyományok, szokások felmutatásának területére, annak közösségeibe kerülhettek. Az országos Gyöngyösbokréta mozgalom erre a célra jó területnek bizonyult, mert szervezője, irányítója, *Paulini Béla* szakmailag felkészültnak, erkölcsi, világmépi értékrendje szerint kiforrottnak és követendőnek, példaadónak volt tekinthető. A Bokréták hazai és külföldi szerepeltetésekor megtalálta a helyes összhangot a forma és a tartalom között. Az egészséges erkölcsi értékrend, a valláserkölcsön alapuló mindennapi élet, a hazaszeretet konstruktív értelmezése, valamint a színpad, a közönség szigorú, de természetes fegyelmező ereje együtt teljeseedett ki a Gyöngyösbokréta mozgalomban. Ez jelentette a néptáncot, a népzenei, a népdalt, a játékos szokásokat, általában a folklórt, amelyben mi magyarok ma is az európai országok, népek előtt járunk. Ezt ismerte fel a mezőkövesdi *Várallyay Gyula* kövesdi két Bokrétavezető elődje és a közszerepetnek örvendő országos szervező Paulini Béla nyomán.

Azt nem tudjuk, hogy a II. világháború és az azt követő évtizedek diktatórikus berendezkedése elmaradása esetén hogyan folytatódott volna ez az elsősorban ifjúságra épülő művelődési mozgalom. De mai vizsgálódásaink szerint kibontakozása jó irányba haladt sok-sok vajúadás, ellentmondás kíséretében. Az egyik féltő, kicsit féltékeny kritikai hang a néprajztudomány, a muzeológusok részéről érkezett, de a népzene, az ének szakmai reprezentán-

sai is árgus szemekkel figyelték, hogy mi történik a Paulini-vezette országos mozgalomban. Jogos volt a féltés, mert már akkor jelentkezett a népművészetben, a hagyományban az eredetiség eltorzítása a pénzre, az idegenforgalomra való hivatkozással. Kiss József idézi egyik tanulmányában Somogyvári Gyula országgyűlési képviselőt, aki 1938-ban mondta a következőt: „Nem akarunk úgy járni a bokréta mozgalomban összefogott népművészettel, mint ahogy valamikor a matyó kézimunka járt, amikor az iparművészeti stilizáló törekvések azt megrontották, és egyesek üzleti érdeklődése a maga prédájává tette a matyómunkát úgy, hogy ma sem tudja teljesen kiheverni azokat a károkat, melyeket annak idején szenvedett.”⁷

Nyugtassuk meg azért magunkat, hogy az aggódók esetleges feltételezése nem valósult meg, mert Paulini okos, hozzáértő, felelős irányítása bebizonyosodott, ismert volt rangos irodalmi munkássága is. Györffy István néprajtudós vezetésével megszervezték a mozgalom néprajzi ellenőrzését, és az sem véletlen, hogy maga Kodály Zoltán jelent meg a Gyöngyösbokréta próbáján 1943-ban.⁸ Nagy elismeréssel nyilatkozott a bokrétásoknak népzene, népművészet szeretetéről, erőfeszítéseiről. Mezőkövesden hasonló volt a helyzet, mint az országban. A kb. másfél évtizedet élt mozgalom olyan maradandót alkotott, elsősorban az ifjúság körében, amelynek hatása ma is érzékelhető a közművelődésben.⁹

Igaz, még akkor Lukinich Ferenc a szentistváni bokrétát tette országos hírűvé, különösen az énekes-táncos gyermekjátékok voltak kiemelkedő értékűek, de fontos tudnunk, hogy a Tardi Bokrétával együtt, elsősorban Várallyay Gyula jó szervezőképességének köszönhetően a három matyó település országszerte nagy elismerésre tett szert. És Lukinich Kövesdre kerülésével kezdődött meg a Kodály-koncepció elmélyítése, első alkalmazása. Ez azt is jelenti, hogy Lukinich kivételes zenei érzéke elfogadtatta a mezőkövesdiek irányító szerepét, Vjárallyay Gyulával és a tardi Novothny Lászlóval való együttműködése, barátsága gyümölcsöző volt.

A Gyöngyösbokréta mozgalom jó hatással volt az iskolai oktatásra is már az 1930-as években, mert Kiss József népzenekutató tanulmányában említi meg a következő példát: „A magyar gyermeket német szellemiségű,

⁷ Kiss József: A Gyöngyösbokréta történetéből. = Matyó föld 2000. 48.

⁸ Pap János (szerk.): A hagyomány szava. Mezőkövesd, 2003. 109.

⁹ Néprajzi konferencia és kiállítás 2003-ban Várallyay Gyula születésének 100. évfordulóján, emléktábla avatás 2005-ben Várallyay Gyulának.

néha giccses tandalokra tanították. Kodály Zoltán, Bartók Béla, Bárdos Lajos, Ádám Jenő támogatta a népi mozgalmat, a népdalok tanítását.”¹⁰

Csak példaként említem meg az egyik bokrétás matyó lány történetét, amely általánosítható a paraszti ifjúság művelődésének tanulmányozására a bokrétás mozgalom idején. Kiss Mária a „Kicsi Mari” becenevet kapta a Bokrétában, amelyet a mai napig is büszkén emleget. 16-17 évesek voltak általában a táncosok. Bukta Mátyás is jó táncos volt, korábbi ismeretségükből 1941-ben házasság kötődött, és ahogy ma visszaemlékezik „Kicsi Mari”: 56 évi boldog házasságban éltek férje haláláig. Ez a hosszú idő azt is jelenti, hogy olyan erkölcsi alapot kaptak, amely egy életre szólt. Ehhez jelentősen hozzájárult Várallyay Gyula személyisége, akire „mint apánkra” tekintettek fel. Várallyay Gyula igazi vezető, ösztönösen jó pedagógus tehetséggel volt megáldva. Önként adódik az összehasonlítás a 60 évvel ezelőtti ifjúság erkölcsi, magatartásbeli tulajdonságaival. A különbséget „Kicsi Mari” egy szóval úgy jellemezte, hogy a mai fiatalok „érzelemhiányosak”. Sajnos tudjuk, hogy miért alakult ez így, milyen hatások érik mai világunkban őket, és milyenek voltak a mi elmúlt évtizedeink.

Itt van előttem egy szerény kis napló, Emlékkönyv, amelyben ceruzával sok őszinte sor van leírva. Paulini Bélától kapott minden bokrétás egy ilyen szerény, de igen esztétikus kis füzetet a „Tízestendős Gyöngyös-bokréta” emlékére 1940-ben. Csoda, hogy megmaradt, és csoda, ami olvasható benne. Ilyenek voltak, így éltek, szerettek, táncoltak akkor a mi szüleink, apáink, anyáink. Sokkal szegényebbek voltak ők, mint a mai fiatalok, de fájó kijelenteni, hogy sokkal boldogabbak is. Lukinich Ferenc és Várallyay Gyula csak kettő volt a sok példakép közül, akik valami olyasmit cselekedtek és olyan emlékeket hagytak ránk, melyeket mi csak sóvárogva szeretnénk megismételni.

Várallyay Gyula halálára Kiss Gyula mezőkövesdi író így emlékezik: „A matyó élet kitűnő ismerője-álmodója szállt vele sírba, de akik ismerték, nem feledik és míg meg nem újul, ráemlékezik, s ’zeng’ a sok poros matyó kis utca”.¹¹

¹⁰ Kiss Józsefi. m. 19.

¹¹ Kiss Gyula: Várallyay Gyula (1903-1972). = Matyó föld, 1973. 114.

DEMJÉN ISTVÁN

A népiskolai oktatás helyzete az edelényi járásban 1945-ben

A második világháború nyomán nagy veszteséget szenvedett a magyar oktatásügy. Elvesztette tanítóit, tanárait. Romba dőltek, elpusztultak iskolák, megsemmisültek bútorok, taneszközök, könyvek, iratanyagok. Szünetelt a tanítás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakossága is megtapasztalhatta a háború szörnyűségeit. Szerencsére ez viszonylag kis ideig tartott megyénkben. *„Tizenhét helyiség volt csak, ami három hétnél, és huszonnégy olyan helyiség, mely egy hónapnál hosszabb ideig volt hadszíntér. 1944. december 24.-én a megye egész területén áthaladt a front.”*¹ Az itt is bekövetkezett történelmi változás nem hagyta érintetlenül a kultúra területét sem. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és ezen belül az edelényi járás társadalmi, gazdasági rendjének átszervezésével párhuzamosan megkezdődött a köznevelés szerkezetének majd tartalmának az átalakítása.

*„A kötelező népoktatási törvény végrehajtására 1868 óta a szociális körülmények és egyéb feltételek hiánya miatt valójában sohasem került sor, sok gyermek nőtt fel iskola nélkül, s ha el is végezte az elemi iskolát, az ott tanult ismeretei nem tette képessé a tanulókat társadalmi helyzetük megváltoztatására, így a legtöbben megmaradtak a falvak és városok periferiáin.”*² Ez vonatkozott az edelényi járásra is. 1945-ben a járás össznépessége 43.711 fő, ebből írástudatlan 3688 fő, a lakosság 9,05 %-a. Az 1926-27-ben kísérletképpen indított nyolcosztályos elemi iskola *„fokozatos fejlesztése eredményeképpen alkották meg az 1940. évi XX. törvényt, annak az eddig hatályos elemi népiskolát országos mértékben nyolcosztályúvá kívánta átalakítani [hivatalos neve ettől kezdve: népiskola] s e törvény alapján jelent*

¹ Varga Gáborné (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. 202.

² Uo. 173.

meg a nyolcosztályos elemi népiskola részletes tanterve 1941-ben. Ennek az új típusú elemi népiskolának a teljes kiépítésére azonban már nem kerülhetett sor, ezt a háború kimenete megakadályozta, de – az osztatlan és a részben osztott iskolák akkori igen magas számát ismerve – megvalósításának realitása egyébként is igen minimális volt.”³

Ezt elmondhatjuk az edelényi járásban létrehozott első nyolcosztályos népiskolákkal kapcsolatban is, ugyanis az akkor ott működő iskola közül 85 kis létszámú (1, 2, 3 tanulócsoportos), 6 részben osztott és csak egy osztott iskola. Ezért 1944-45-ben csupán 18 település 23 iskolájában működött már hetedik, illetve nyolcadik osztályos népiskola: 12 református, 10 katolikus, 1 állami iskolában. Ez az összes iskola 25 %-a. Ezek: Rudolftelep, Szalonna, Martonyi, Borsod, Damak, Edelény, Ládbesenyő, Szendrő, Trizs, Bódvaszilas, Komjátí, Tornakápolna, Szín, Felsőnyárád, Hangács, Nyomár, Aggtelek, Imola.

Sorszám	A település neve	Áthaladt a front	Iskolák száma				Tanteremek száma	Tanulócsoportok száma	Tanulók száma	Nevelők száma	A tanítás kezdete	Megjegyzés
			Római katolikus	Református	Görög katolikus	Egyéb (állami, Rt.)						
1.	Abod	1944.12.13.	1	1			2	2	70	2	1945.szept.	
2.	Aggtelek	1944.12.18.	1				2	2	64	2	1945.szept.	
3.	Alsótelekes	1944.12.16.	1				1	1	50	1	1945.jan.	
4.	Balajt	1944.12.13.	1				1	1	78	1	1945.tavaszi	Nevelőhiány miatt
5.	Becskeháza	1944.12.16.	1				1	1	25	1	1944.dec.	
6.	Bódvalenke	1944.12.23.	1				1	1	50	1	1945.febr.	
7.	Bódvarákó	1944.12.22.	1				1	1	60	1	1945.márc.	A tanévet 1945.júl.30-án 2 tanulóval zárták
8.	Bódvaszilas	1944.12.18.	1				3	3	176	3	1945.márc.	
9.	Boldva	1944.12.11.	1	1			3	4	150	4	1945.tavaszi	
10.	Borsodszirák	1944.12.12.	1	1			2	2	120	2	1945.tavaszi	
11.	Damak	1944.12.11.	1				1	1	70	1	1944.dec.	
12.	Debréte	1944.12.17.	1				1	1	41	1	1945.tavaszi	
13.	Edelény	1944.12.14.	1	1	1		7	8	365	7	1945.jan.	
14.	Égerszög	1944.12.18.	1				1	1	41	1	1944.dec.	Pár nap kiesésével folyamatos volt
15.	Felsőkelecsény	1944.12.16.	1				1	1	8	1	1945.tavaszi	
16.	Felsőnyárád	1944.12.15.	1	1			2	2	120	2	1945.jan.	Magánháznál

³ Nagy Sándor (főszerk.): Pedagógiai Lexikon. Bp., 1978. 271-272.

Sorszám	A település neve	Áthaladt a front	Iskolák száma				Tanteremek száma	Tanulócsoportok száma	Tanulók száma	Nevelők száma	A tanítás kezdete	Megjegyzés	
			Római katolikus	Református	Görög katolikus	Egyéb (állami, Rt.)							
17.	Felsőtelekes	1944.12.16.								1944.dec.			
18.	Galvács	1944.12.14.	1					1	1	46	1	1946.jan.	Alapvető hiányok miatt
19.	Hangács	1944.12.10.	1	1				2	2	96	2	1944.dec.	
20.	Hegymeg	1944.12.12.		1				1	1	43	1	1945.jan.	
21.	Hídvégárdó	1944.12.18.	1	1				3	3	170	4	1945.márc.	Magánháznál, a tanító lakásán
22.	Imola	1944.12.18.		1				1	1	35	1	1944.dec.	
23.	Irota	1944.12.14.			1			1	1	50	1	1944.dec.	
24.	Izsófalva	1944.12.14.	1			1		1	3	200	3	1945.jan.	
25.	Jósvafő	1944.12.19.		1				1	1	95	1	1945.szept.	
26.	Kánó	1944.12.13.		1				1	1	35	1	1944.dec.	
27.	Komjáti	1944.12.23.	1	1				2	2	80	2	1945.jan.	
28.	Kurtyán	1944.12.15.		1				4	4	167	4	1945.márc.	
29.	Lak	1944.12.13.	1	1				2	2	72	2	1945.jan.	
30.	Ládbesenyő	1944.12.13.	1	1				2	2	86	2	1945.jan.	
31.	Martonyi	1944.12.14.	1	1				2	2	75	2	1944.dec.	
32.	Meszés	1944.12.23.	1	1				1	2	50	2	1944.dec.	
33.	Mucsony	1944.12.13.			1			3	4	194	4	1945.márc.	
34.	Nyomár	1944.12.13.		1				1	1	85	1	1945.tavaszi	
35.	Perkupa	1944.12.17.	1	1				2	2	127	2	1945.jan.	Szükség-helyiségben
36.	Ragály	1944.12.17.	1	1				2	2	123	2	1945.jan.	
37.	Rakaca	1944.12.17.			1			2	2	110	2	1945.jan.	
38.	Rakacaszend	1944.12.14.		1				2	2	120	2	1945.márc.	
39.	Rudabánya	1944.12.15.		1		1		6	6	365	6	1945.jan.	
40.	Szakácsi	1944.12.14.		1				1	1	50	1	1944.dec.	
41.	Szalonna	1944.12.15.	1	1				2	2	94	3	1945.tavaszi	Szükség-helyiségben is
42.	Szendrő	1944.12.15.	1	1				7	7	197	6	1945.márc.	
43.	Szendrőlád	1944.12.14.	1	1				2	2	107	2	1945.tavaszi	
44.	Szin	1944.12.18.		1				2	2	110	2	1945.márc.	
45.	Szinpetri	1944.12.19.		1				1	1	35	1	1945.május	
46.	Szőgliget	1944.12.17.	1	1				3	3	138	2	1945.tavaszi	
47.	Szőlősdaró	1944.12.18.		1				1	1	45	1	1944.dec.	Megszakítás nélkül folyt a tanítás
48.	Szuhakálló	1944.12.14.	1					1	2	128	2	1945.febr.	
49.	Szuhogy	1944.12.15.	1	1				2	2	179	2	1945.febr.	
50.	Teresznye	1944.12.18.		1				1	1	43	1	1945.jan.	
51.	Tomor	1944.12.13.		1				1	2	70	1	1945.jan.	
52.	Tornabarakony	1944.12.18.		1				1	1	45	1	1945.szept.	
53.	Tornakápolna	1944.12.18.		1				1	1	38	1	1945.tavaszi	
54.	Tornanádaska	1944.12.23.		1				1	1	81	2	1945.szept.	
55.	Tomaszentandrás	1944.12.18.		1				1	1	80	1	1945.szept.	

Sorszám	A település neve	Áthaladt a front	Iskolák száma				Tanteremek száma	Tanulócsoporthoz száma	Tanulók száma	Nevelők száma	A tanítás kezdete	Megjegyzés
			Római katolikus	Református	Görög katolikus	Egyéb (állami, Rt.)						
56.	7 Tornaszentjakab	1944.12.17.	1				2	2	129	2	1945.szept.	
57.	Trizs	1944.12.20.			1		1	1	50	1	1945.okt.	Tanítóhiány miatt megszakításokkal
58.	Varbóc	1944.12.17.	1				1	1	51	1	1945.jan.	
59.	Viszló	1944.12.17.		1			1	1	54	1	1945.márc.	
60.	Ziliz	1944.12.12.	1				1	1	75	1	1945.jan.	
61.	Zubogy	1944.12.16.	1				1	1	89	2	1945.márc.	
62.	Hidegkút-pusztá	1944.12.12.	1				1	1	30	1	1944.dec.	
63.	Dobódél	1944.12.14.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Iskola nem volt.
64.	Büdöskút-pusztá	1944.12.14.	1				1	1	45	1	1945.márc.	
65.	Debréte	1944.12.17.		1			1	1	47	1	1945.tavaszi	
66.	Rudolftelep	1944.12.14.			1		3	4	170	4	1945.jan.	3 teremben, és szükséghelyiségben
67.	Borsod	1944.12.14.	1				1	1	75	1	1944.dec.	Kiss I. házában
68.	Finke	1944.12.12.	1	1			2	2	80	2	1945.tavaszi	
69.	Ormosbánya	1944.12.18.			1		6	6	325	6	1945.tavaszi	
70.	Abod-királykút	1944.12.13.		1			1	1	41	1	1945.tavaszi	A tanító hősi halált halt

Az adatok összesítése:

Megkezdődött a tanítás a járás településein:

1944. dec.-ben is folyt	1945. tavaszán indult	Csak 1945. őszén indult	Csak 1946-ban indult	Összesen
14	46	9	1	70

Egyéb adatok összesítése:

A járásban működő iskolák száma:	92
Tantermek száma:	125
Tanulócsoporthoz száma összesen:	133
A tanulók létszáma összesen:	6306
A nevelők létszáma összesen:	135
A front átvonulása után használható iskolák száma:	36
Nem használható: 56	

Az iskolák száma a fenntartók szerint:

Római katolikus	Református	Görög katolikus	Egyéb (állami, községi, rt.-i)	Összesen
27	53	9	3	92

Amint a táblázatban is olvashatjuk, 1944. december 10-e és 1944. december 24-e között a járás mind a 70 településén áthaladt a front. 1944. december hónapban, a háborús napok ellenére is több település iskoláiban volt tanítás. Csak a front egy-két napig tartó átvonulása idején szüneteltették az iskolai oktatást pl. Becskeházán, Borsodon, Égerszögön, Felsőtelekesen, Irotán, Imolán, Martonyiban, Meszesen, Szakácsiban, Szőlösardóban, Varbócon, Zilizen, Hangácson, Damakon. Ezzel kapcsolatban olvasható a ládbesenyői református népiskola anyakönyvi naplójában dr. Bokodi Zsigmond református tanító alábbi beírása:

„1944. október 29-től miniszteri rendelet értelmében a tanítás ideiglenesen szünetel. Tekintettel azonban arra, hogy a tanterem katonai célra nem volt, mindaddig folyt a tanítás, míg a közeli harc veszélyessé nem vált. 1944. december 12-én (de. 11 óra) az orosz kötelékek községünkbe is bevonultak. Ettől kezdve a tanítás szünetelt. 1945. január 11-én az orosz katonai parancsnokság rendelkezése a hatóság szigorú beiskolázást, s a tanítás megkezdéséről jelentés küldését rendelte el. A jelentés 1945. január 10-én kisbíróval kiküldve.”

A megye tanfelügyelője által az iskoláktól bekért jelentésekben a háború okozta károkról az alábbiakat olvashatjuk (néhányat kiemelten, a többit kivonatossan közölve):

„Szalonna községben 1945-ben 1 római katolikus és 1 református népiskola működött. A belső berendezések a harcok folyamán használhatatlan állapotba kerültek, ill. elvesztek, eltűntek. Az 1945-ös tanévben Újhelyi Pál nyugdíjas tanító kezdte el a tanítást, kezdetleges eszközökkel, mivel berendezés nem volt, padok nélkül, 54 tanulóval. 45-ben ott tanított még Kovács József és Kovács István.”

„Ragály községben 1945-ben két felekezeti iskolában (két tanteremben) folyt a tanítás. A tanítás csupán a községen átvonuló harcok idején szünetelt. A front átvonulása után a községben székelő szovjet parancsnokság magához kérte a két iskola tanítóját, s megbeszélték a tanítás beindítását. A harcok alatt széthurcolt, feltűzött padok helyett a parancsnokság segítségével a báró fenyveséből vágtak ki fát és készítették belőle padokat. Ezekben a padokban folyt a tanítás. Mindkét tanterem külsőleg elhanyagolt. A községnek két tanítója volt. A református iskolába 53, a katolikus iskolába 70 tanuló járt.”

Abod községben „az 1945-ös tanév kezdetén Diósgyőr egyik iskolájából kaptak padokat.”

Hidvégdardóba így ír az akkori tanító, Merényi Dániel a '45-ös állapotról: „Községünk 1944. dec. 17-én szabadult fel, de a tanítást csak 1945. márc.-ában tudtuk megkezdeni. Hat hétig volt front alatt a község, s ezért igen nagy kárt szenvedett iskolánk is. Egy református és egy római katolikus iskolával, összesen három tanteremmel ren-

delkeztünk. A csupasz épület maradt meg. Kettő közülük még istálló is volt átmenetileg, egy pedig kenyérsütő üzem. Ennek következtében a felszerelés szinte teljesen megsemmisült, pl. a tanítást a konyhában kezdtem. A gyerekek hoztak lócsát, kisszéket és azokon helyezkedtek el. A 210 iskolaköteles tanulóból csak 170 iratkozott be az iskolába, a cigány gyerekek egyáltalán nem jártak. A két tanulócsoportos római katolikus iskolába 150-en jártak. A nevelők száma összesen három volt. A 45-ös évben a római katolikus iskolához állami tanító is került, így az 1-2, 3-4 és az 5-8 osztályból alakult három tanulócsoport, de még külön volt az 1-8 osztályos református iskola.”

„**Rudolftelep**en egy idős ember visszaemlékezése szerint: a front elvonulása után 1945 januárjában kezdődött meg a tanítás. Meginduláskor 3 nevelő 3 tanteremben kezdte meg a munkát. Valamivel később egy szükséghelyiségben (a községi ravatalozóban) egy negyedik nevelő is megkezdte működését. Az iskolának 170 tanulója volt.”

„**Rakacán** a görög katolikus elemi népiskola 2 tanterme használható. A tanítás csak a front átvonulása idején szünetelt. Az iskolának 2 nevelője van. Egyik, Vaskó András, katonai szolgálatot teljesít, ezért Iski Mária tanítónő tanít délelőtt és délután. az iskola két tanulócsoportos, 1-4 és 5-8 összevonásban. A községben 1944-45-ben az iskola tanulóinak létszáma 110 fő, és ebből a sok cigánytanuló közül csak 10 tanuló van az iskolában.”

„**Boldva** községben egy református és egy katolikus egyházi iskola működik összesen 3 tanteremmel és 4 tanítóval. 1944. dec. 15-től 1945. február végéig a tanítás szünetelt. Az iskola berendezése és felszerelése, ami egyébként is nagyon szegényes volt, a front átvonulása idején teljesen tönkrement. 1945 tavaszán Kurdy Béla református és Kolmont József római katolikus igazgató tanítók egy-egy tanító bevonásával szervezték újjá az iskolát és indították meg a tanítást. A református iskolának 2 tanterme és két tanítója, a katolikusnak 1 tanterme és két tanítója volt. Az iskolába járó tanulók száma 150 volt.”

További rövid helyzetelemzés a járás községeinek iskoláiról:

„**Abod**: Két egyházi iskola működött két nevelővel. Berendezés és egyéb oktatási anyagok nem voltak. Az 1945-46-os tanév kezdetén egyik diósgyőri iskolától kaptak padokat.

Abod-Királykút: Egy tanteremben egy összevont csoportban indult a tanítás. Berendezés megmaradt.

Aggtelek: Két tanteremből egy volt használható. Berendezés nem maradt. 1945 szeptemberétől szükségberendezést kaptak Kelecsényből.

Alberttelep: A tanítás 1945. márciusában kezdődhetett, mert a két tanteremben kórház volt. Az iskola felszerelése, tantermi berendezése megmaradt.

Alsótelekes: a tanítás már a 45-ös év elején megkezdődhetett, mert az egy tanterem és a berendezés használható állapotban maradt.

Balajt: Csak 1945 tavaszán indulhatott meg a tanítás nevelőhiány miatt. A tanterem és a berendezés állapota elfogadható volt.

Becskéháza: Az iskola elhanyagolt, rozott épülete, szegényes felszerelése károk nem szenvedett. A tanítás a község felszabadulása után közvetlenül megkezdődött egy tanítóval és 25 tanulóval.

Bódvalenke: az iskola kisebb károkat szenvedett, amit rövid idő alatt kijavítottak és így a tanítás februárban beindult.

Bódvarákó: A kisebb károk helyreállítása után márciusban megkezdődött a tanítás.

Bódvaszilás: A három tanterem kis javításokkal márciusban használhatóvá vált. A három nevelő 170 tanulóval megkezdhette munkáját.

Boldva: A két felekezeti iskola három tantermének berendezése teljesen tönkrement. A beinduláskor a nevelők száma négy, a tanulóké 150 volt. Az utóbbi rohamosan növekedett. A tanítás 1945. tavaszán kezdődött a három tanteremben és magánháznál bérelt helyiségekben.

Borsodszirák: 1945. tavaszán indult a tanítás két nevelővel egy teremben és egy szükségteremben.

Damak: A tanterem és a berendezés megfelelően használható állapotban volt. Egy nevelő tanított kb. 70 tanulót.

Dobódél: Iskola nem volt, a tanulók Bódvarákóra jártak át.

Edelény I. sz. iskola: A három felekezeti iskola 6 tantermében kezdődött a tanítás. A tanteremek állapota elfogadható volt. Nevelőhiány sem jelentkezett, így a tanítás januárban megindult.

Edelény II. sz. iskola (Borsod): Egy tanteremmel és egy tanítóval rendelkező iskola volt. A tanítás decembertől februárig magánháznál folyt, mert a tanterem tábori kórház volt. Az iskola berendezése, felszerelése nagy részben megsemmisült.

Edelény IV. (Finke): A katolikus iskolában januárban, a reformátusban szeptemberben kezdődött a tanítás. Mindkét iskola (egy-egy tanterem) régi és elhanyagolt, de nagyobb kárt nem szenvedett.

Égerszög: A községben harcok nem voltak, az iskola kárt nem szenvedett, a tanítás kis kieséssel folyt.

Felsőkelecsény: 1945. tavaszán kezdődött a tanítás az akkori református pap feleségének vezetésével. Az iskola nagyon rossz állapotban volt, de nem a háború okozta károk miatt (még a múlt században épült).

Felsőnyárád: Az iskola használhatatlan állapotban maradt. Ablakai, padlózata, bútora megsemmisült. A tanítás 1945. januárjában kezdődött meg magánháznál.

Felsőtelekes: A meglévő egy tanterem és berendezése megmaradt. A tanítás a község felszabadulása után megkezdődhetett.

Galvács: Az elhanyagolt egy tantermes egyházi iskola teljesen használhatatlan volt. A tanítás 1946. januárjában indult meg két tanerővel az államosított Törley kastélyban.

Hangács: Az iskola (két tanterem) rossz állapotban, hiányos felszereléssel használható volt.

Hegymeg: Nagyobb károk nem voltak, 1945. januárjában megindult a tanítás.

Hidvégdárdó: Hat hétig volt front alatt a község, és ezért az iskolák is igen nagy kárt szenvedtek. A két felekezeti iskola 3 tantermének csak a csupasz falai maradtak meg. Kettőben istálló, egyben kenyérsütő üzem volt. A felszerelés szinte teljesen megsemmisült. A tanítás magánházaknál kezdődött 1945. márciusában.

Imola: Az iskola és berendezése elhanyagolt, de háborús károkat nem szenvedett, így a front elvonulása után a tanítás megkezdődött.

Irota: Az iskola károkat nem szenvedett, a tanítás a felszabadulás után közvetlenül megkezdődött.

Izsófalva: A három tanteremből kettőben (egyik községi iskola volt) megindult a tanítás. A harmadik csak az államosítás után töltötte be a rendeltetését.

Jósvafő: Az iskolában kórház volt. A tanítást 1945. szeptemberében kezdhették.

Kánó: 1945. januárjában megindult a tanítás egy nevelővel.

Komjáti: Az iskola állapota megfelelő volt. Két használható tanteremben kezdődött a munka, két nevelővel.

Kurityán: A négy tanterem nem rongálódott meg, a berendezés megmaradt. A tanítás 1945. márciusában kezdődött négy nevelővel, 167 tanulóval.

Lak: A körülmények lehetővé tették, hogy 1945. elején a tanítás megkezdődhetett.

Ládbesenyő: Mindkét tanterem használható állapotban maradt. A tanítás 1945. elején két nevelővel megkezdődött.

Martonyi: A két felekezeti iskola állaga jó, berendezése használható volt. Nevelőhiány sem mutatkozott, így a front elvonulása után a tanítás megkezdődött.

Meszes: A tantermek használhatók voltak, a berendezés nagy része megmaradt. A tanítást két nevelő kezdte 50-60 tanulóval.

Mucsony: Az intézmény állapota jó volt, különösebb rongálódás nem érte. Eleinte foglyokat szállásoltak el a tantermekben, majd 1945. februárig kórház volt. A tanítás február végén kezdődött.

Nyomár: Az iskola nagyobb károkat nem szenvedett, a tanítás 1945. tavaszán megkezdődött.

Ormosbánya: A károkat, rongálódásokat a bánya dolgozóinak segítségével javították. Az épület állapota így elfogadhatóvá vált. A berendezés nagyobb károkat nem szenvedett. A tanítás megkezdésének feltételei így biztosítva lettek.

Perkupa: Egyik tanteremben istálló, a másikban kórház volt. A tantermek berendezése, padlózata tönkrement. A tanítás 1945. januárjában megkezdődött egy szükséghelyiségben.

Ragály: A két tanterem állapota elfogadható volt. A hiányzó berendezést pótolták. A szovjet parancsnokság engedélyével vágták ki a fákat és készítettek szükségberendezést.

Rakaca: A két tanterem használható állapotban van. A felszerelés nagy része megsemmisült. A megmaradt berendezés kijavításával, szükségmegoldásokkal 1945. szeptemberében indult a tanítás, mert nevelőhiány volt.

Rakacszend: A két tanterem bútorzata, felszerelése teljesen tönkrement. A tanítás 1945. márciusában szükségberendezéssel megkezdődött.

Rudabánya: Használható tantermek száma 6. A berendezés nagyrészt használható. A tanítás januárban indult 6 tanítóval, 365 tanulóval.

Rudolftelep: A tanítás 1945. januárjában megkezdődött 3 használható tanteremben és a községi hullaházban négy nevelővel, rendkívül hiányos felszereléssel.

Szakácsi: Az épület és a felszerelés jó állapotban megmaradt. A tanítás 1944. decemberében már megkezdődött egy nevelővel és 58 tanulóval.

Szalonna: Berendezés, felszerelés megsemmisült, eltűnt. A tanítás 1945. tavaszán indult egy nevelővel, 54 tanulóval.

Szendrő: A két felekezeti iskola 7 tanterme szálláshely, kórház, posta volt a felszabadító harcok idején. A berendezés egy része tönkrement. A tanítás március elején indult, 6 nevelővel és 197 tanulóval.

Szendrőlád: A két tanterem bútorzata, felszerelése megsemmisült. A tanítást egy tanító és a lelkész kezdte el 1945. tavaszán 120 tanulóval.

Szin: Az iskola két tantermében kórház volt február közepéig. A tanítás márciusban indult meg két nevelővel, 110 tanulóval. A tantermek használható állapotban voltak, a berendezés azonban hiányos és rossz állapotban volt.

Szinpetri: Az iskola használhatatlan volt a front elvonulása után, mivel istállóknak használták. Berendezése is teljesen megsemmisült. A helyreállítás májusban fejeződött be, ekkor indulhatott meg a tanítás szükségberendezésekkel.

Szögliget: Az iskola nagyobb károkat nem szenvedett, felszerelésének nagyobb része azonban megsemmisült. A tanítás 1945. tavaszán kezdődött.

Szöllősdó: Az iskola állapota a körülményekhez képest megfelelő volt. A tanítás kisebb megszakításokkal az 1944-45-ös tanévben is folyt.

Szuhakálló: A tanítás 1945. februárban kezdődött két nevelővel, 128 tanulóval, 1 tanteremben. Állapota, berendezése elfogadható volt.

Szuhogy: 1945. februárban indult a tanítás a két felekezeti iskola egy-egy tantermében.

Tomor: A meglevő egy tantermes iskola használható volt. 1945. tavaszán egy tanítóval megindult a tanítás.

Tornabarakony: A tanítás 1945. szeptemberében kezdődött az iskolaépület rossz állapota és a berendezés hiánya miatt.

Tornanádaska: Az iskola sértetlen maradt, de a tanítás csak szeptemberben kezdődött két nevelővel, 81 tanulóval.

Tornaszentandrás: A tanterem épségben maradt, de irattára és felszerelése megsemmisült. Tanítóhiány miatt a tanítás csak szeptemberben indult.

Tornaszentjakab: A tanterekben tábori kórház volt. Berendezése és felszerelése megsemmisült. A tanítás 1945. tavaszán indult két nevelővel, két tanteremben.

Trizs: Csak az épület maradt, ajtó, ablakok, felszerelés nélkül. A tanítás 1945. októberében indult. Tanító nem volt, így csak megszakításokkal folyt a tanítás az 1945-46-os tanévben.

Varbóc: Az iskola és a berendezés nagyobb károkat nem szenvedett, a tanítás megkezdésének feltételei biztosítva voltak.

Viszló: A tanítás 1945. márciusában kezdődött 1 tanteremben, 1 nevelővel és 54 tanulóval.

Ziliz: Az iskola használhatatlan volt, mert istállónak használták. A lakosság segítségével 1944. december végére rendbehozták, és megindult a tanítás egy nevelővel.

Zubogy: A tanterem és részben a berendezés is használható volt. A tanítás 1945. márciusában indult.⁴

Az 1944-45-ös tanévre, a háborús események miatt, jóval kevesebben iratkoztak be az iskolába. Hogy mennyien jártak, arra a dokumentumok megsemmisülése miatt csak a meglévők alapján utalhatunk. Erre is felhívja figyelmünket egy-két jelentés, pl. Bódvarákó iskolájának 1944-45-ös anyakönyvében az alábbi záradékot olvashatjuk: „Az anyakönyv 1945. július 30-án 2 (kettő) tanulóval zárattott be.” A tanköteles tanulók száma 60 volt! Vagy a borsodi református elemi népiskola 1944-45-ös Mulasztási naplójába a következő megjegyzést írta be 1945. július 1-jén a tanító:

„Sok gyermek a háború okozta ruha, cipő hiány miatt egyáltalán nem járt iskolába. Az iskolába járó gyerekek is sokat hiányoztak a háborús okok miatt. Mivel a mulasztások bejegyzésével, azok kimutatásával úgy sem értem volna el azt a célt, hogy a gyereket iskolába szorítsam, a mulasztások bejegyzését, mint felesleges időpazarlást mellőztem, azért is, mert a rendszertelen iskolába járás miatt pontosan bevezetni lehetetlen volt. A tanítás hol az iskolateremben, hol a templomban, hol szükség-iskolateremben folyt, sokszor teljes felszerelés: naplók, tábla, tankönyvek, stb. nélkül. Borsod, 1945. július 1. Béres János ref. ttó.”

A fenti borsodi iskolai jelentésben még az is olvasható, hogy a „75 beiratkozott tanuló közül az iskolába való visszaköltözés után is csak 47 gyerek járt iskolába.” A ládbesenyői római katolikus iskolai naplóba is bejegyezte az 1944-45-ös tanév végén Melecz Lajosné helyettes tanító, hogy „a tanévben ruha és cipőhiány miatt nem járt iskolába és ezért nem osztályozható (a háborús viszonyok miatt) 52 beírt tanulóból 24 tanuló.”

⁴ Jelentés az edelényi járás közoktatásának fejlődéséről 1970. Összeáll.: Juhász István tanfelügyelő. Járási Tanács VB. Művelődési Osztálya, Edelény.

A borsodi református elemi népiskola 1944-45-ös tanévének története:

„Az iskola külső körülményei: az iskolaépület megfelelő, gondozott, tágas, rendes udvarral, tiszta melléképületekkel. A tanítás a tanév folyamán nem mindig az iskolában történt.

A községbe az oroszok 1944. december 13-án jöttek be. (Az ezt megelőző és az ezt követő hadműveletek alatt Borsod község nagy része tábori kórház volt az oroszoknak.) Iskolánk előbb műtő, majd ... kb. 2 hónapig kórház volt. Ezalatt az idő alatt az iskola eddigi jó felszerelése, bútorzata részben megsemmisült, részben megrongálódott. Mégpedig: 5 iskolai padot feltűzeltek, 4-et darabokra vágtak, 1 asztalt + 1 széket feltűzeltek, 1 asztalt megrongáltak. Megsemmisült 3 térkép, 1 földgömb s más szeml. kép, számológép. Megrongálódott 2 iskolaépület, ablakok.

Az iskola belső élete:

A tanítás a tanév elejétől 1944. IX. 4-től a háborús viszonyokhoz alkalmazkodott. A tanév elején beiratkozott 75 gyerek. A tél folyamán a szükség ... azonban csak néhány gyermek járt, az iskolába visszaköltözéstől pedig 47 gyerek járt, akik közül 47 bizonyítványt kapott, o. ismétlésre csak azok lettek utasítva, akik vagy csak néhányszor voltak iskolába, v. egyáltalán nem jártak.

Az iskola nyolc osztályos osztatlan. Az isk. tője Béres János, szül. 1915. febr. 27. Nótban. Az iskolát a tanf. részéről meglátogatta R. K. tü-i tanácsos úr, 1945. V.31-én.

A tanévzáró ünnepség a templomban 1945. július 8-án volt megtartva.

1944. ... 28-ig rendes tanítás. ... 23-tól 28-ig a templomban volt a tanítás, 30-tól nov. 8-ig szünet. Németség vannak az iskolában. Nov. 9-től 18-ig tanítás az iskolában. Csak írás-olv., ének, mese. Nov. 20-tól beszünetetem a tanítást. Már az edelényi állomást őrítik. 1944. nov. 20.

1944. dec. 13-án bejöttek az oroszok. Dec. 31-én megkezdtem a tanítást a Kiss I. házában, néhány gyerekkel. 1945. febr. 12-17-ig az isk. takarítása, viszsza-költözés. 19-től 25-ig az iskolában.

Béres János”

Az adatok alapján megállapítható, hogy 1945-ben az edelényi járás iskolái is nagymértékben károsultak. Az iskolák fenntartói sok anyagi segítséget nem várhattak, önmaguknak kellett megteremteniük a tanítás beindításához szükséges legalapvetőbb feltételeket is. Ezt mutatja egy közlemény is, amely az 1945. december 15-i Köznevelés 28. oldalán olvasható, íme:

„Az iskolák ablaküveg-pótlásával való ellátása. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter értesíti az iskolák helyi hatóságait, hogy az időközben bekövetkezett beszerzési, szállítási és egyéb nehézségek miatt az iskolákat közvetle-

nül ablaküveggel, ill. ablakpótlóval nem tudja ellátni, tehát az érdekeltek újabb ilyenszerű kéréssel ne forduljanak a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz.

Az iskolák helyi hatóságai a maguk körében azonban mindent kövessenek el, hogy a megrongált ablakokat a helyi lehetőségek felhasználásával a tanítási és egészségügyi követelményeknek megfelelően hozzák rendbe.”⁵

A településeken több helyen a szülőkkel való összefogással, vagy éppen – mint a ragályi és ládbesenyői példa is mutatja –, rendeletre, utasításra javították az oktatás feltételeit. Különös odafigyeléssel foglalkoztak a gyermekek iskolába való beíratásával, iskolába járásával.

Az edelényi járásban 1945-ben legtöbb iskolában nem voltak meg az oktatás alapfeltételei sem. Nagy volt a nevelőhiány. Nem voltak oktatási eszközök. Mindez természetesen nagyon negatívan hatott az oktatás-nevelés eredményességére annak ellenére, hogy dr. Fabriczius László 1945-ben Komárom megyéből megyénkbe irányított új tanfelügyelő körlevelében az alábbiak szerint szólt a megye oktatóihoz:

„Borsod vármegye és Miskolc thj. város tanfelügyelőjétől

2343/1945. szám

Tárgy: Népoktatási kerület vezetésében beállott változás

Az 56.000/1945. M. E. sz. rendelet értelmében Komárom vármegye Esztergom vármegyével egyesítettett és így az önálló komáromi népoktatási kerület megszünt. Ezért a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 36.842/1945. számú rendeletével engem a volt komáromi népoktatási kerület tanfelügyelőjét, Borsod-Gömör-Kishont k. e. vármegyék és Miskolc th. város tanfelügyelőjévé nevezett ki. Midőn a hivatal vezetését átveszem, szeretettel köszöntöm mind az állami, felügyeletemre bízott, mind a közvetlen vezetésem alá rendelt iskolák vezetőit, oktató és nevelő karát. Köszöntöm őket komoly feladataink és nagyszerű hivatásunk átéréséből fakadó felelősségérzettel, közös eszményeinkből és közös életútjainkból táplálkozó együttérzéssel és emberi gondjaink iránt érzett mélységes megértéssel.

Hivatásunk: nevelő munkánk és egyéniségünk sugalló erejével oly demokratikus nemzedéket érlelni fel a magyar közösség feladataira, mely egészséges testben kemény izmokkal, ismeretvilágának gazdagságában termékeny szellemi fogékonysággal s a nemes érzések választóvizével tudatosan és határozottan tud a maga és a nemzeti közössége boldogságán munkálni, amely egy új, boldog magyar élet újjáépítője, továbbépítője és részese lehet.

Hiszek a nevelés jövőt teremtő erejében! Hiszem, hogy a nevelés lelket formál és életet irányít, s hiszem, hogy a nevelőmunkánk hatására boldogabb és erősebb

⁵ Köznevelés 1945. dec. 15. i. évf. 12. sz. 28.

magyarok élhetnek majd egy erősebb és boldogabb demokratikus Magyarországon. A jövőt megalapozó emberi tényezők közül egy sem hatalmasabb a nevelésnél, s így mi iskolánkban a magyar jövő alapvetésén fáradozunk. Hiszem, hogy a közös munkásságunk a gondjainkra bízott ifjúság testi, szellemi és érzelmi nevelésében kitermeli azokat az értékeket, amelyeket iskoláink működésétől a magyar demokratikus társadalom vár. Magasztos céljaink megvalósítása hassa át népoktatási kerületem minden nevelőjét nagyszerű hivatásának tudata és mindig gazdagítandó felkészültségüknek minden fegyverével, áldozatos lelkiük minden készségével, a nevelői lelket jellemző lelkesedésük teljes hevével szolgálják a magyar művelődés-politika új célkitűzéseit. Ezt az odaadó, lelket szolgáló s egész lelket adó magyar munkát várom én munkatársaimtól.

Munkásságukban ragaszkodjanak a tiszta demokrácia eszményének alapzatához. Ezen eszmények fénye ragyogja be munkánk minden szürke mozzanatait! Ezek szárnyain emelkedjünk ki a demokrácia nagy távlatokat nyújtó és létünknek értelmet és szépséget adó ormaira.

Nyissák fel tanítványainknak szemét a magyar múlt könnyes és dicsőséges állomásainak tanúságtételére, a magyar föld gazdag értékeire, a magyar fajta nagyszerű képességeire és teljesítményeire, vagyis a magyar lét minden szépségére s az ebből fakadó rendíthetetlen magyar önértékre, a magyar újjászületésbe vetett megingathatatlan hitre. A demokratikus magyar életszemlélet kialakításával járuljanak hozzá a belső lelki egység megteremtéséhez! Így lesznek igazán nevelők! Így szolgálják a magyar művelődéspolitikai elsövonalú céljait.

Neveljenek embert és magyart! Építeni és dolgozni akaró, értékes és gazdaglelkű szabad embert, tettvágyó, alkotó, de egyenlőjogú magyart.

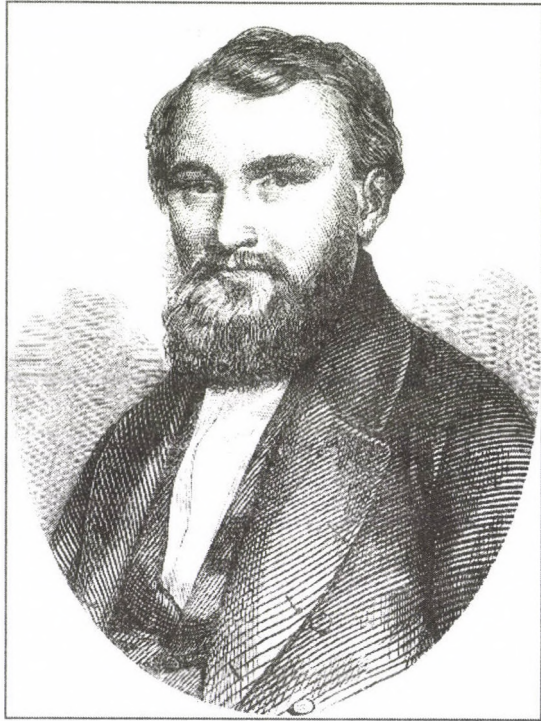
Mélységes elismeréssel és a legnagyobb embereknek kijáró tisztelettel emlékezem meg hivatali elődeimről, de különösen Dobos László tanügyi főtanácsos úrról, s mint az ő volt tanítója is, a népoktatási kerület minden nevelője nevében megköszönöm azt a munkát, amelyet ezen a helyen hosszú és áldásos működés alatt végzett, melynek eredményét csak utódja élvezheti igazán. Az ő szeretetével kérem munkatársaim odaadó, lelkes, segítő tevékenységét.

Szeretettel, bizalommal és az eredményes közös munkába vetett teljes reménységgel köszöntöm népoktatási kerületem minden nevelőjét.

Miskolc, 1945. szeptember 24-én

Dr. Fabriczius László
Borsod-Gömör-Kishont k. e. vármegyei
és Miskolc thj. város tanfelügyelője⁶

⁶ Kőrlevél Borsod vármegye és Miskolc thj. város tanfelügyelőjétől. 2343/1945. sz. Miskolc, 1945. szept. 24-én. Kézirat, Demjén István irattára.

Erdélyi János

DOBAY BÉLA

A Nagykapos és Sárospatak közti összekötő kapocs: Erdélyi János

Már a nagykaposi elemi iskolában mindenkire kedvező benyomást tett Erdélyi János. Szőke haja és kék szeme derűt sugárzott. Szabályos arca és arányos termete – „póriás” öltözete ellenére – biztosította számára a jó megjelenést. Szép beszéde és finom modora természetes intelligenciát sejtetett. Az osztálytársai szerették a kisfiút. Erdélyi János a tanítói, Kiss István és Fehes Sámuel előtt is nagy becsben állt. Ők 1820 és 1824 között rájöttek arra, hogy a kisfiú figyelmes és érdeklődő; aktívan bekapcsolódik az iskolai munkába. Felismerték, hogy eleven észjárású és gyors felfogású; hamar elsajátítja az előírt leckét. Meggyőződtek tehetségéről és arról, hogy átlagon felüli képességei vannak; tud és akar tanulni...

Erdélyi János mégis nehezen jutott el a sárospataki kollégiumba, melynek keretében akkor gimnázium, teológiai és jogi akadémia működött. Továbbtanulását csaknem megghiúsította két körülmény. Az egyik az otthoni szegénység volt; többgyermekes, jobbagysorban élő édesapja és édesanyja állandóan anyagi gondokkal küszködött. A másik a szülői aggodalom; az idős házaspár félt elszakadni legkisebb gyermekétől.

Sok huzavona után 1824. augusztus 31-én került Erdélyi Sárospatakra; a „Bodrog-parti Athén” ámulatba ejtette. Az őszi iskolaváros – melyben akkor a Nagykollégium költséges építkezései folytak – megnyerte tetszését; a Kiskaposton levő szalmafedelese családi házhoz szokott szeme alig tudott betelni a „körengeteg” látványával. Az alma mater csodálattal töltötte el; a körülbelül másfél ezer különböző korú fiatalból álló „diákköztársaságot” a szívébe zárta. Erdélyi János (beszámítva tanulmányai kétszeri megszakítását is) 1824-től 1835-ig volt a pataki kollégium növendéke. Mint gimnazista tanult és játszott, olvasott és kirándult, ismeretségeket és barátságokat kötött. (Különösen a nála egy kicsit idősebb Szemere Bertalan és a nála valamivel fiatal-

labb Kazinczy Gábor társaságában érezte jól magát.) A tudásszomja szinte csillapíthatatlan volt. A humaniorákhoz vonzotta a szíve, a reáliákért szállt síkra az esze, a Patakon 1796 óta használt magyar tannyelvért buzgott a lelke. (De nem feledkezett el az idegen nyelvek – a latin, a német, a francia stb. – elsajátításáról sem!) Jogásként bekapcsolódott a nagyhírű Kövy Sándor halála után is pezsgő akadémiai életbe. Gortvay János professzor előadásait hallgatta; megutálta a Habsburg-uralom által előidézett állami és nemzeti kiszolgáltatottságot. Ellenszenvvel figyelte a Szent Szövetség és az abszolutizmus megfélemlítési hadjáratát; megvetette a reakciós és konzervatív erők udvarhúságát, ugyanakkor egyetértett a helytartótanács túlkapásainak elítélésével. Kiállt az alkotmányos magyar közélet biztosítása mellett, nagyra értékelte a Széchenyi István képviselte alkotó hazafiságot.

Erdélyi János öntudatosodását – a pataki diákokéval – a kollégium nyitottsága is elősegítette. A gimnáziumba – bár az oktató-nevelő munka vallás-erkölcsi alapon folyt – a 18-19. század fordulóján beáramlott a felvilágosodás levegője. A tanterv a tudományos világnézet térhódítását követve nagymértékben átalakult; az oktatott ismeretek mennyisége és minősége megváltozott. A jogi akadémián – viszonylag fiatal intézmény lévén – szintén új szelek kezdtek fújni. Az előadások szabadjárá engedték a nemzeti ébredés szellemét; a szemináriumok (a Nádor vármegye nevű önképzőkör összejövetelei is!) a sérelmi politika fórumaivá váltak.

A pataki gimnazisták és jogászok – különösen Erdélyi János és követői – tőlük telhetően tájékozódtak a haladó törekvések hullámhosszán érkező eszmei áramlatokról. Elmélkedtek a polgári nacionalizmus előnyeire és hátrányaira. Töprengtek a nemesi liberalizmus szűkebb és tágabb értelmezésén. Elgondolkodtak a plebejus demokratizmus lehetőségein és korlátain. Rájöttek arra, hogy a klasszikus német filozófia az emberi szellem nagy teljesítménye. Próbáltak képet alkotni Kant szubjektív idealizmusáról; felébredt kíváncsiságuk például az úgynevezett zsenielmélet iránt. Szerettek volna tisztába jönni Hegel objektív idealizmusával; komoly figyelmet szenteltek például az abszolút eszme teóriájának. Megkíséreltek áttekintést nyerni Herder gondolatvilágáról; keresetté vált az Eszmék az emberiség történetének filozófiájához című munka, melynek egy baljós mondata közszájon forgott: „*A mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni.*” Tudomást szereztek arról, hogy a közép-európai tájakon Herder nemcsak történetfilozófiájával hat, hanem a nyelvről, a népköltészetéről, az irodalomról

kialakított nézeteivel is. Ez a magyarázata annak, hogy – talán másodkézből vett Herder-nézetek hatására – kipattant a fejükből egy Sárospataki Magyar Nyelvmuvi Társaság ötlete. Tervet szőttek a népköltészet értékeinek megmentésére. (Erdélyi János gyerekkora óta rajongott a mesékért, a nótákért; dalos kedve vitte a kollégium énekkarába is.) Végül 1832-ben – Majoros András és Nyíri István tanár segítségével – megvalósították Szemere Bertalan régi álmát, a nyelvészkedő és irodalmárkodó diákság saját műhelyét, a Pataki Ifjak Egyesületét. Erdélyi János rögtön bekapcsolódott az egyesület munkájába; felfedte költői, írói és kritikusi hajlamait. 1834-ben kivette részét az egyesület könyvtárának létrehozásából; helyeselte minél több magyar nyelvű irodalmi termék beszerzését. Közreműködött az egyesület *Parthenonjának* összeállításában; az olvasók ebben a zsebkönyvben láthatták első nyomtatásban megjelent művét, a *Dezse* című beszélyt.

A *Parthenonból* eljuttattak egy példányt Kölcsey Ferencnek is. A költőnek nagyon jólesett az ajándék. 1834. szeptember 7-én Pozsonyból „nyugtázza” a zsebkönyvet: elismerését fejezte ki a „serdülő ifjúságnak”, jókívánásait és áldását küldte Patakra. Kölcsey levele revelációként érte az egyesület tagjait. Mindenki – Erdélyi János is – felszólítást és sürgetést, afféle kanti kategorikus imperatívuszt olvasott ki belőle: „*Barátaim, vigyétek által szép törekvésteket az iskola csendes falain túl, majd a zajló életbe is; s ne feledjétek el soha, hogy a hazáért minden lehetségest tenni szent kötelesség, de csak tiszta, hű keblű egyesületek által lehetséges.*”

*

Kétségtelen, hogy Erdélyi János – a pataki kollégiumból elkerülve – nem feledett semmilyen diákkori „szép törekvést”. 1834 után – Szinyei Gerzson észrevétele szerint – mind jobban odafigyelt a magyar nyelv „*tőrül fakadt sajtáságaira, a jellemző kifejezésekre és fordulatokra, a népi nyelv ősi dacos erejére, sokat bíró képességére, festőiségére és zenéjére*”. Egyre inkább hitte és vallotta – igazolásul szolgálnak rá saját szavai –, hogy „*tudományos szempontból is érdekessé tesszük a népet azáltal, ha értékeit, melyek mindenütt és mindörökké a maga által teremtett költészetben tükröződnek a legtisztábban, az irodalomba átvisszük, azaz népszerű irodalmat alapítunk*”. Szüntelenül arra biztatott – mint Sötér István megállapította –, hogy „*a magyar irodalom szakítson a külföldi példák utánzásával, s alakítsa ki a maga nemzeti jellegét a népköltészet segítségével. (...) elmélete oda ír-*

nyult, hogy a népet mind a költészetben, mind a politikában felemeljék, s a nemzet életében az őt megillető helyre állítsák.”

Erdélyi János nemes elképzeléseket akart megvalósítani. Elérte – mint egy a „népnemzeti” költészet útját egyengetve –, hogy 1844-ben Budán egy kötetben 217 verse megjelenjen. A verseskötet ritka népszerűsége tette szert. Teljesült – a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság jóvoltából – az a vágy, hogy nagyszabású népköltészeti gyűjtőmunka induljon. A gyűjtőmunka eredménye a *Népdalok és mondák* három kötete lett (1846-1848). Sikerült neki – részint az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc előtt Pesten, részint utána Sárospatakon – elméleti munkásságát a korabeli körülmények színvonalára emelnie. Kritikai, filozófiai és esztétikai írásaiban Hegel tanításaitól indítva határozottan érvényre jutott a történeti szemlélet és a fejlődés elismerésén alapuló dialektikus módszer.

Erdélyi Jánosnak azonban nemcsak az elméleti munkássága volt kiemelkedő, hanem gyakorlati érzéke is. Ezt mutatja pl. az, hogy mikor 1851-ben elfogadta filozófiatanári kinevezését Sárospatakra, rendbe tette a nyomdát. Azután 1853-ban hozzáfogott az elemi iskolai tankönyvellátást segítő *Népiszkolai könyvtár* című sorozat kiadásához. 1857-ben országos hírű tudományos folyóiratot alapított: 400 példányban látott napvilágot a *Sárospataki Füzetek*. 1859-ben – a nagy nyelvújító születésének 100. évfordulója alkalmából – megszervezte a Kazinczy-emléknapokat. 1860-ban oroszán részt vállalt a kollégium 300 éves fennállásának tiszteletére rendezett ünnepség előkészítéséből és lebonyolításából: a nagy esemény megörökítése egy *Emlékkönyv*ben történt. Ezt Erdélyi szerkesztette.

Erdélyi János tizenegy évig oktatta a filozófiát Sárospatakon; 1862/63-ban az újjászervezett jogakadémián adott elő. 1863-ban az irodalmi tanszék katedróját nyerte el, és a Nagykönyvtár rendezését bízták rá. Ebben az időben világosan kimutatta, hogy nincs benne nemzeti elfogultság. Felkarolta a nemzeti népköltészet legértékesebb darabjainak lefordítását és kiadását. Segítette a *Magyar-orsz népdalok* című gyűjtemény megjelenését; a 116 rutén eredetű lírai gyöngyszemet tartalmazó kiadvány – Erdélyi János előszavával – 1864 őszén jelent meg Sárospatakon. Támogatta *A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* című sorozat megindítását is. A sorozat első „számaként” 1866-ban a 427 miniatűr szlovák remekből összeállított *Tót népdalok* című kötet készült el Emich Gusztáv pesti nyomdájában. (A fordításhoz felhasznált anyag Ján Kollár kétkötetes szlovák népdalgyűjteményéből származott!)

*

Már elődeink is méltó elismeréssel tekintettek Erdélyi János elméleti és gyakorlati munkásságára. Ezért kezdődhetett meg – alighogy a tekintélyes férfiú meghalt, még 1868-ban – a nagy gondolkodó, a tudós tanár és a sokoldalú alkotó egészséges kultuszának a kialakulása. A sárospataki kollégium hetedik és nyolcadik osztályos gimnazista tanulói – felelős „tisztikar” irányításával – az 1868/69-es tanévben Erdélyi János Önképzőkört alakítottak.

Erdélyi János születésének 80. évfordulóján feleszmélt a szülőföld népe is. Dr. Mijó Kálmán nagykaposi orvos és Szabó Endre Ung megyei esperes kezdeményezésére közadakozásból elkészítették és 1894. szeptember 16-án a nagykaposi református templom északkeleti falán fényes ünnepség keretében leleplezték „*Erdélyi János író és tanár, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja*” emléktábláját.

1912-ben a sárospataki kollégisták mozdultak meg. Az akadémiai ifjak Magyar Irodalmi Önképző Társulata és a gimnázium Erdélyi János Önképzőköre felhívással fordult a közvéleményhez: meg kell teremteni a pénzügyi alapját egy Erdélyi-szobor felállításának. A felhívás meghallgatásra talált: 1914-ben a centenárium kapcsán Erdélyi Jánosnak nemcsak a Gyöngyössy Berta által készített iskolakerti bronz mellszobra, hanem a református temetőben levő márvány síremléke is felavatásra került. Ekkortájt az Erdélyi János iránti érdeklődés és tisztelet tollat adott egy türkevei polgári iskolai tanár kezébe: Minay Lajos megírta és a kollégium kinyomtatta Erdélyi János életrajzát (Sárospatak, 1914). Másfél évtizeddel később, 1929-ben Erdélyi Jánosról utcát neveztek el a „Bodrog-parti Athén”-ban. Erdélyi János élete és munkái rövidesen egy doktori disszertációnak is tárgyát képezték. Schöner Magda 112 oldalas tanulmányában – saját bevallása szerint – „*az író életének, egész munkásságának kritikai feldolgozásával olyan egységes képet (akart) rajzolni Erdélyi Jánosról, amit több kéz – az egyes részek bármennyire is kitűnő feldolgozásával – nem végezhet el*” (Budapest, 1931).

*

A második világháború után nemcsak folytatódott, hanem ki is teljeseedett Erdélyi János megérdemelt kultusza. A haladó hagyományok keresése és felfedezése közben nyilvánvaló lett: az ő életműve kamatozó tőke a múltból. Az elvi szigorúság és az erkölcsi bátorság energikus ösztönzője. A filozófiai módszeresség és az esztétikai igényesség vonzó példája. Az emberi tisztesség és a tudósi becsületesség csalhatatlan mércéje. Így érthető, hogy

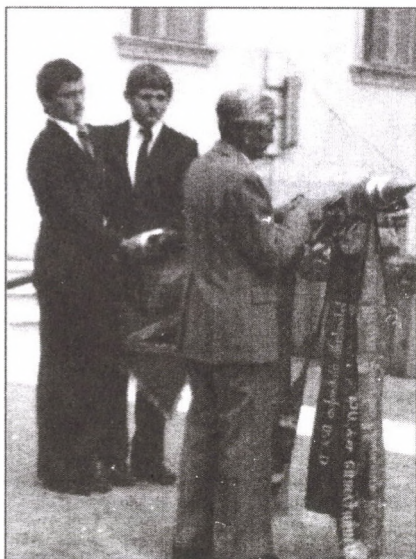
bár a marxista-leninista ideológia aligha kedvezett a szabad szellemnek a Duna-tájon, Erdélyi János életművét nemigen lehetett mellőzni. Tudniillik ő – már Ady Endre is úgy vélte – „...*európai magyar elme volt, minden nagy emberi eszméarámlat értője és bajvívója...*”

A magunk mögött hagyott évtizedekben számos Erdélyi János-kiadvánnyal gazdagodott szellemi életünk. Ezért – Heller Ágnes kritikusan szemlélt érdemeit el nem hallgatva – főleg Erdélyi Pál lányainak jár köszönet és hála. De ezekben az évtizedekben nemcsak az Erdélyi-kiadványoknak tudható be, hogy leküzdöttük a kulturális identitástudat zavarait. Hanem annak is, hogy felismertük Erdélyi János hidszerepét. Megláttuk személyében a szlovák és a magyar nép egymásrautaltságának a szószólóját. Elfogadtuk a meggyőződéses européernek a nemzeti irodalmak és művészetek termékeny kölcsönhatásáról vallott nézetét.

1964-ben a Csemadok nagykaposi helyi szervezete Erdélyi János születése 150. évfordulóján, április 1-jén küldöttséggel képviseltette magát azon a műsoros előadáson, melyet a sárospataki Rákóczi Gimnázium rendezett a kollégium egykori híres diákjának és tanárának a jubileuma alkalmából. A vendégek és vendéglátók lerótták kegyeletüket Erdélyi János sírjánál, melyet 1952 óta a róla elnevezett leánykollégium tanulói ápolnak. Mindkét fél megkoszorúzta a Rákóczi utca 5. szám alatti ház falán 1958-ban felavatott Erdélyi-emléktáblát is... A 150. évforduló ünnepi megemlékezései közepette a határon innen és túl nemes elhatározások születtek. Sárospatakon az Erdélyi János Középiskolai Leánykollégium tanulói reprezentatív Erdélyi-albumot készítettek. A városba látogató felvidéki magyar költő, Török Elemér 1965-ben verset írt „földije” tiszteletére. (Megjelent a Sárospataki Krónika 1974/1-es számában.) 1970-ben a Rákóczi Múzeum egyik szép helyiségében Erdélyi János kiállítótermet nyitottak.

E sorok írója – hála az Ung-vidékiek áldozatkész szervező munkájának – 1964 óta részt vesz az Erdélyi János-kultusz ápolásában. 1968-ban 60 tagú vegyeskar élén fellépett a feledhetetlen emlékü író és tudós halálának 100. évfordulója alkalmából Nagykaposon rendezett műsoros esten; bekapcsolódott a „Bodrog-parti Athén”-ban szervezett Erdélyi János-rendezvények lebonyolításba is. 1974-ben a sárospataki Rákóczi Gimnázium megbízásából felkereste a nagykaposi Erdélyi János- napokat; elhelyezte a kegyelet virágait híres hazánkfia 1968-ban felavatott szobránál. 1978-ban iskolai küldöttséget vezetett az Erdélyi János-napokra; a műsorban Béres Ferenc énekművész zon-

Géczi Lajos, a nagykaposi gimnázium tanára a sárospataki schola 450. évfordulóján szalagot tűz az iskolai zászlóra (1981)

gorakísérője volt. Utána, de még mindig 1978-ban, előkészítette Géczi Lajos és felesége látogatását városunkban; a tanár-házaspár az Erdélyi János Középiskolai Leánykollégium fennállása 40. évfordulójának megünneplésére érkezett hozzánk. Velük tartott néhány diák.

1981. augusztus 30-án, mikor Pozsgay Imre művelődési miniszter Sárospatakon méltó körülmények között egy lélekerősítő beszéddel megnyitotta a Rákóczi Gimnázium 450.

tanévét, a meghívott vendégek sorában – Dohányos Béla és Géczi Lajos tanár társaságában – számos náluk tanuló magyar fiatal is jelen volt. 1984-ben a nagykaposi Erdélyi János-napokon kis csapatával együtt – e sorok írója képviselte a sokoldalú zseni alma materét; előadást tartott, patronálta a szereplő és versenyző „rákóczi” diákokat. Az Erdélyi János-napokon – az Észak-Magyarország című újság szerint – „a Rákóczi Gimnázium tanárainak és diákjainak küldöttsége is részt vett Dobay Béla vezetésével, aki az Erdélyi Jánosról rendezett irodalmi szemináriumon az író leszármazottai-val: a kiváló tudós Erdélyi Zsuzsával és Erdélyi Ilonával együtt előadást tartott Erdélyi János és Sárospatak címmel.” Az alkalomhoz illő kulturális műsorban a pataki gimnázium egyik tanulója, Balla Erzsébet ének-, egy másik tanulója, Katona Éva zongoraszámaival aratott nagy tetszést. Az irodalmi vetélkedőre benevezett „rákócziak” Cseh Ildikóból, Kurtos Zsuzsából és Vörös Ágnesből álló csapata is fényes sikert ért el: első helyen végzett.

1989-ben az Erdélyi János születésének 175. évfordulója alkalmából Nagykaposon szervezett irodalmi napokra három diák társaságában a Rákóczi Gimnázium igazgatója, Bódi Géza és e sorok írója ment el. A 175. évforduló tiszteletére rendezett sárospataki ünnepségre Nagykaposról az ottani gimnázium színjátszó diákjai három pedagógus, Géczi Lajos, Perhács László és Petrik Barnabás kíséretében jöttek el. Szép műsort mutattak be. Az it-

teni „rákócziak” is kitétek magukért: színvonalas műsorukban Erdélyi János gyűjtötte népdalok, korabeli ének- és zeneszámok hangzottak el. Az ünnepek érdekes színfoltjai voltak a tanári előadások: Dobay Béla, dr. Katona Ferenc és Géczai Lajos Erdélyi Jánossal kapcsolatban változatos témákról értekezett.

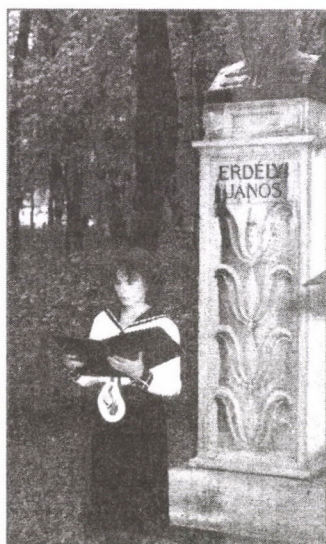
1994-ben a Csemadok nagykaposi szervezete a pozsonyi Magyar Kulturális Központ közreműködésével Erdélyi János születésének 180. évfordulójáról emlékezett meg. A megemlékezés keretében különösen három programpontra keltett figyelmet: Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna és Törökne Erdélyi Ilona díszpolgárrá avatása a városházán; Czine Mihály irodalomtörténész előadása és Béres Ferenc népdalénekes szórakoztató műsora a művelődési házban; a *Mit tehet a közirás a nemzeti tudat erősítéséért?* címmel rendezett szeminárium a városháza nagytermében. (A témával kapcsolatban egy korreferátum tartására engem is felkértek.)

1995-ben a nagykaposiak jóvoltából nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy a Nagy János képzőművész által készített Erdélyi János-émlékművet, mely 27 évig az Ifjúsági Parkban állt, a helybeli magyar tanítási nyelvű alapiskola előtt újra felavassam. (Az alapiskola 1999 óta Erdélyi János nevét viseli.)

Nagykapos és Sárospatak kapcsolata – ha nem is mindig Erdélyi János emlékének ápolása motiválta – az elmúlt tíz évben is intenzív volt. Elég, ha a következőkre utalok. 1996. augusztus 25-én a nagykaposi polgármesteri hivatal előtti téren egy sárospataki képzőművész, Borsi Antal által készített bronz turulmadaras millicentenáriumi emlékmű felavatására került sor; az ünnepélyen a Csemadok meghívására az Árpád Vezér Gimnázium egy háromfős tanár-diák delegációval vett részt. 1997. április 26-án e gimnázium testvérintézménye, a Nagykaposi Gimnázium is egy háromfős küldöttséggel képviseltette magát a pataki iskola névadójának, Árpád vezérnek szentelt emlékmű avatóünnepélyén. 1997. június 6-ra, a Nagykaposi Gimnázium fennállásának 40. évfordulója alkalmából az Energosun épületében szervezett ünnepélyes emlékülésre e sorok íróját hívták meg.

Később, 2004. április 2-án a magyar tannyelvű alapiskola, április 3-án a Magyar Közösségi Ház adott otthont a nagykaposi Erdélyi János-napok tervezett programjának. Ung-vidék központjában – a település nagy fia, Erdélyi János születése 190. évfordulója alkalmából – az óvodások rajzaiból kiállítás, az alapiskolás tanulók számára mesemondó-, ének- és szavalóversenyt,

Koszorúzás az 1999.évi iskolakerti ünnepségen

(Balra: Bódi Géza és Dobay Béla koszorúz, jobbra: Hollókői Beatrix beszél)

a középiskolásoknak irodalmi vetélkedőt szerveztek. Április 2-án sor került Erdélyi János emlékművének a megkoszorúzására, a művelődési házban pedig – Géczi Lajos tanár és Dobos László író előadása után – egy igényes gálaműsor bemutatására is. Április 3-án – az Új Szó című napilap tudósítása szerint – *Erdélyi János szellemi hagyatéka* címmel tudományos ülést tartottak. Ezen „Géczi Lajos, Dobay Béla, Mihályi Molnár László és Cservenka János előadását hallgathatták meg az érdeklődők.” A kétnapos nagykaposi rendezvényen részt vett és előadást tartott Erdélyi János két unokája, D. Erdélyi Zsuzsanna és T. Erdélyi Ilona. Az iskolás korosztályok szereplői közül tehetségével és felkészültségével kitűnt Balogh Emese, Kiss Nóra és Spala Anita, a sárospataki Árpád Vezér Gimnázium három tanulója.

*

Az Ung-vidék központja, Nagykapos röviddel ezelőtt, 2005-2006-ban nagyszerű Mécs László-rendezvényeivel hívta fel magára a figyelmet. Ezekre a jeles felvidéki költőként és kiváló előadóművészként ismert római katolikus plébános születésének 110. évfordulója kapcsán került sor.

A rendezvények, illetve emléknapok szervezői gazdag programmal várták az érkezőket. A gimnáziumban Mécs László élete és munkássága címmel irodalmi vetélkedőt készítettek elő. (Ennek győztese a Bánóczy Emeséből, Kiss Nórából és Kónya Katalinból álló sárospataki „árpados” csapat lett.) A városházára ünnepi önkormányzati ülést hívtak össze előbb dr. Herczegh Géza alkotmányjogász és Mécs László keresztfia, dr. Skultéty Csaba publicista, utóbb Géczi Lajos tanár és Galgóczi Tibor közgazdász díszpolgárrá avatása tiszteletére. A római katolikus templomban, melynek Mécs László 1920-tól 1929-ig hűséges papja volt, ökumenikus istentiszteletet tartottak. Koszorúzási menetet indítottak Mécs László szobrához. Megteremtették egy Mécs-émléket és egy kórustalálkozó lebonyolításához a szükséges feltételeket. Összeállították egy Mécs László szellemi és erkölcsi hagyatékára épülő előadássorozat témakörét. A témakör – sajtóbeszámolók szerint – érdekes előadásokat ölelt fel. Pomogáts Béla Mécs László költészetét elemezte; Skultéty Csaba Mécs László nagykaposi éveiről beszélt; Vigh Károly Mécs László közvélemény-formáló hatását tárgyalta; Bartal Károly jászói apát Mécs Lászlóról, a papról emlékezett meg; Dobay Béla Mécs Lászlót, az előadóművészt mutatta be. Az előadások színhelye a Magyar Közösségi Ház volt, melynek könyvtára ez alkalommal felvette a Mécs László Könyvtár nevet. A Magyar Közösségi házban zajlott le (a Kassai Figyelő című folyóirat főszerkesztőjének, Havasi Péternek a javaslatára) ama *Te gondolkozál bennem...* című kötetnek a bemutatója, mely a Mécs-központú előadások szövegét is tartalmazza.

Kellemesen lepett meg Nagykaposon, hogy a Mécs-rendezvények, emléknapok szervezői és támogatói között helyi és országos szerveket éppúgy felfedeztem, mint társadalmi, politikai és kulturális szervezeteket. De rájöttem, hogy a lakosság jó ügyek érdekében való mozgósítása mögött készséges munkatársaira támaszkodva legtöbbször egy agilis magyar ember, Gabri Rudolf, a Nagykapos és Vidéke Társulás elnöke áll.

Természetesen örültem is, mert tapasztalatból tudom: a Kaposon nagyra becsült Erdélyi Jánosnak és Mécs Lászlónak Sárospatakon is jól cseng a neve. Csak Erdélyi János annak idején szorosabban, Mécs László lazábban kötődött városunkhoz...

KONCZ GÁBOR

Nemzeti kulturális stratégia

Felkért hozzászólóként vázolom a kulturális politikával kapcsolatos néhány tételtemet. Ugyanis Hiller István oktatási és kulturális miniszter úr egy 2006. július végi, éjszakai rádió interjú keretében azt mondta, hogy „épeszű vitákat akar”. Határozottan örülök, hogy korábbi jegyzeteim felhasználásával, ezt éppen a Magyar Comenius Társaság születésének huszadik évfordulóján tehetem meg.¹ Felkértnek tekintem magamat azért is, mert az 1970-es évek elejétől részt veszek a kulturális előrejelzések, tervek készítésében; időnként ilyen-olyan tervezési bizottsági tag voltam, a témakörben számos írásom jelent meg és sok-sok előadást tartottam.²

Ebben az írásban szándékosan nem lesz szó az oktatásért, kultúráért, vallásügyért felelős minisztériumok 1945 óta visszatérően gyakori, olykor rémületes átszervezéseiről. Nem lesz szó a jelen összefoglaló vázlat készítésekor (2006. augusztus 2-án) éppen aktuális (egyresze elemeiben szintén rémületes), a kulturális szféra, a nonprofit szektor jó részét érintő összevonási, átszervezési törekvésekről sem. Hosszabb távra érvényes koncepciót és tartós eszközöket vázolok.

Hiller István miniszter úr több nyilatkozatában kijelentette, hogy egy kormányzati ciklus alatt örül, ha három nagy témakörre sikerrel tud koncentrálni. Ezek: 1.) A magántőke bevonása a kultúra állami finanszírozását segítő. 2.) A nemzeti kulturális intézmények stabilizálása. 3.) A helyi műve-

¹ A Magyar Comenius Társaság 2006. szept. 25-i felolvasótülésére (Sárospatak, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara) készített vázlat. Ezen írás közvetlen előzményei a Nemzeti Kulturális Alap elnökének, Harsányi Lászlónak az inspirálása alapján készültek. A szerző, dr. Koncz Gábor Ph.D., a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója, a Magyar Comenius Társaság alelnöke. (E-mail: mka@mail.datanet.hu; Honlap: www.mka.hu)

² Jövő kutatási, tervezési témájú írásaim aut bibliográfiáját közöltem a „Csomópon ti közművelődés” című tanulmányom függeléké nt. = Új Ifjúsági Szemle, 2006. nyár; továbbá: Durkó Mátyás emlékkönyv (Megjelenés alatt 2006-ban, Debrecenben.) A fiatalok inspirálása, a kutatások elősegítése érdekében itt is közlöm az időközben kiegészített listát.

lődési otthonok, teleházak, e-pontok racionális összevonása. Mindezekkel igencsak egyetértek; hiszen különböző fórumokon és „anyagokban” (töb-
bekkel együtt) magam is többször hangsúlyoztam e témakörök fontosságát.
Ám ne szabjunk a gondviselésnek határt, e kiemelt témákat nagyobb időho-
rizontba és bővebb dimenziókba helyezem.

I. Kulturális koncepció

A kultúra tágabb koncepciója az ember és a világ viszonyának tárgyak-
ban, szokásokban, tevékenységekben való manifesztálódása. Szűkebb ér-
telmezése: a szellemi termelés és intézményrendszere, a tudomány, az okta-
tás, a művészetek, tömegkommunikáció, közgyűjtemények, közművelődés.
Értékelő dimenziója: normák, értékek, mértékek, érdekek. A koncepciózus
kulturális stratégia az ezek közötti szerves kapcsolatokra épít. Arra helyezi a
hangsúlyt, hogy a kulturális tárca intézmény- és eszközrendszere miként se-
gítheti a komplex társadalmi folyamatok megértését és kívánatos befolyáso-
lását.³ A kulturális politika alapvető feladata a társadalmi-gazdasági élet eu-
rópai értelmű kulturáltságának javítása, a kulturális értékek megőrzése, a
kulturális kínálathoz való hozzájutás és aktív-alkotó részvétel esélyének
megteremtése és bővítése valamint az innováció, az új értékek létrehozásá-
nak elősegítése. A kulturális tervezés és fejlesztés terén, a hosszabb távra
szóló első alapkérdés az, hogy melyek azok a társadalmi, gazdasági folya-
matok, amelyekbe a mindenkori kulturális tárca (a hatáskörébe tartozó in-
tézményrendszer segítségével) beavatkozhat és miért avatkozzon be? Ebből
következik a másik alapkérdés: mit lehet és mit kell tennie a létező intéz-
ményrendszernek a fent vázoltak érdekében.⁴

1. Komplex társadalmi programok és a kultúra szinergiája

(Optimizmus, tisztaság, egészség bizalom)

1.1. Ki kell törni a sorscsapásos, feldarabolt, szétszakított nemzet bána-
tos társadalom-lélektani csapdájából; a pesszimista, perspektívtalan magya-
rok címkéje alól. A kulturális politika intézmény- és eszközrendszere az op-
timista, a jövő-orientált gondolkodást és magatartást szolgálja. Az ágazat ál-
lam által irányított és finanszírozott tevékenység-rendszere a jövőt, tehát a
gyermeket is akaró és vállaló aktivitást segítse; ezen belül hatékonyan járul-
jon hozzá a foglalkoztatás és a kulturált fogyasztás bővüléséhez.

³ *Koncz Gábor*: „...Mélységes mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. = Szín. Közösségi művelő-
dés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 2004. 9/3. szám, 56-71.

⁴ Lásd a Függelékben Káposztás–Koncz–Monigl kötetét.

1.2. Az oktatási, tömegkommunikációs, művészeti és közművelődési intézményrendszer vállalja fel az ország elszemetedésének megállítását, fizikai kitakarítását. A tiszta ország nem csupán fizikai Eu-tópia (a turistákat is vonzó jó hely), hanem társadalomlélektani megtisztulási program és lehetőség is; különösen, ha összekapcsolódik az elfekvő készletek, feleslegek racionális felszámolásával és újrafeldolgozásával.⁵

1.3. Kulturális eszközökkel, az intézményrendszer összehangolt, komplex programjaival követendő mintává, divattá kell tenni a fizikai és mentális egészséget; a mozgás-gazdag, természet szerető és kímélő életmódot.

1.4. Az állampolgárok és a civil szervezetek konkrét javaslatait figyelembe véve, radikális gátat kell vetni a bürokratizmus burjánzásának. A bizalmatlansági elvre épülő ügyintézési és ellenőrzési rendszer a bizalom elvére alapozva alakítandó át; megszüntetve a bírsághoz, büntetéshez kapcsolódó államigazgatási érdekeltségi mechanizmusokat.

2. Az EU integráció kulturális segítése

(Kultúrák találkozása, alkalmazkodás, kikerülhetetlenség)

2.1. Tudomásul kell venni és tudatosítani szükséges, hogy általában a globalizáció, az internetes-tömegkommunikációs forradalom és konkrétan az euro-atlanti integráció a szó tágabb és szűkebb értelmében kultúrák találkozása; ez az értékek, mértékek és érdekek küzdelmében is megnyilvánul. Ennek felfogását, elviselését és alkotó megértését kell az intézményrendszernek szolgálni.

2.2. Az EU integráció folyamatában kötelesség a számunkra még sokáig új rendszer megértése, megtanulása és a lehetőségek megragadásának elsajátítása is. E követelményeket az oktatási és kulturális intézmények tevékenységének középpontjába kell állítani.

2.3. Az EU integrációs folyamatban a megértés és alkalmazkodás követelményét ki kell egészíteni az aktív, alkotó, kezdeményező politikával. A tegyük magunkat kikerülhetetlenné programban érdekelté kell tenni a kulturális intézményrendszert azért, hogy jól kidolgozott, határozott kezdeményezéseket, ajánlástervezeteket vessünk fel, kezdeményezzünk.

3. A magyar nyelv őrzése és fejlesztése

Ez és a következő három pont Hiller István úr korábbi minisztersége alatt kiemelt irány volt. Nyilván, most sem lehet lemondani róluk. Ebben a témában számos koncepció, jó gyakorlat van; kiegészítésemet lásd a 10.3. pontnál.

⁵ Az eu-tópiák témakörben közölt és az Európai Unióval kapcsolatos írásaimat lásd a Függelékben.

4. A magyar kultúra bemutatása külföldön

Célszerű lenne az elmúlt évek jó kezdeményezéseit összefoglalni. A gazdasági, a politikai, a turisztikai és kulturális diplomáciát végre tényleg össze kellene hangolni. A mindenféle külképviseleti apparátust tényleg fel kellene készíteni a magyar kultúrából. Az eseményeken (ide értve a követési fogadásokat, sajtótájékoztatókat is) tényleg hungarikumokat kellene kínálni. Több más javaslatom is van, ám végül de nem utolsósorban: a külföldi magyar intézeteket a vonzó, speciális jelleg és ugyanakkor az internetes szolgáltatások mellett, a fogadó ország egészére kiterjedő (tehát épületen kívüli) szolgáltatás – szervező tevékenységek – végzésére kell átszervezni.

5. A külföldi kultúra reprezentatív megjelenítése Magyarországon

Ez a témakör az utóbbi években siker történet; elemezni és kiemelt pályázatokkal támogatni célszerű.

6. A közkultúra fejlesztése

Az előzőekből levezetendő közművelődési programok vázolását egy külön írásban teszem meg.

7. A hazai és külhoni magyarság szerves kulturális kapcsolata

7.1. A Kárpát-medencében, a környező országokban élő magyarság segítése, a kulturális kapcsolatok konkrét szervezése más-más módszereket és eszközöket igényel az EU-hoz csatlakozott (Ausztria, Szlovénia, Szlovákia), a csatlakozásra esélyes (Románia) és a belátható időn belül e tekintetben elhúzódtó tárgyalásoknak elébe néző (Ukrajna, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina) országok esetében.

7.2. Az eddigi koncepciótlan, szétaprózott, hatékonysági kritériumok nélküli, átpolitizált és alapvetően anyagi támogatási politikát a kultúra terén is új megközelítésű programmal kell felváltani. Ez a kulturális politikai koncepció lényegének (kulturáltság, értékörzés, esélyteremtés, innováció) e területen is követendő érvényesítését jelenti. Ennek keretében halat és hálót egyszerre adunk, ám a segélyezés helyett mindinkább az esélyteremtés és innovációs folyamatok segítése, a koordinatív együttműködés, a regionális és kistérségi fejlesztés kerül előtérbe.

7.3. A nyugati (és a világ más tájain élő) magyarság esetében három fő folyamatot kell figyelembe venni. Az egyik tendencia az emigráció elöregedése, eltűnése; a leszármazottak asszimilálódása, a demográfiai csökkenés és mindezzel együtt a magyar intézményrendszer sorvadása. A másik folyamat a magyar útlevel, állampolgárság, nyelv felértékelődése; a gyakori hazalátogatás és

hazatelepülés. A harmadik jelenség a magyar kultúra fokozatos külföldi felértékelődése és az emigráció ebben való lehetséges szerepe. Mindezek az eddiektől eltérő cselekvési lehetőségekre hívják fel a figyelmet; különös tekintettel az emigráció által létrehozott kulturális értékek, kapcsolati tőkék honosítása, tehát hazai megismertetése és aktív felhasználása terén.

A minisztériumi ágazati irányítás keretében a vázolt koncepció négy stratégiai cselekvési program alá rendezhető.

II. Stratégia és eszközök

8. Intézményműködtetési stratégia

8.1. Sárközy Tamás az államszervezet modernizálására tett javaslataiban azt írja, hogy „Az alapvető kulturális közintézményeket az önkormányzók költségvetési szervek közé kell sorolni mint nemzeti intézményeket.”⁶ Annál is inkább örülök e javaslatnak, mert már 1990-ben (!), majd 1993-ban, az akkori államháztartási törvény-tervezet kapcsán felvetettük ezt lényegesen radikálisabb változatban: „Feltétlenül fontos, hogy a törvényjavaslat a kultúra terén értelmezze a nemzeti kulturális intézmény kategóriát, amely körbe tartozó szervezetek finanszírozása teljes mértékben állami kötelezettség lenne. Értelmezni szükséges a nemzeti feladatokat is ellátó kulturális intézmény kategóriát, amely intézményeket részben államilag kell finanszírozni, függetlenül attól, hogy azok területileg hol helyezkednek el és mely önkormányzathoz tartoznak. Végül értelmezni szükséges a helyi jellegű kulturális intézmény fogalmát, amely intézmények döntően helyi szükségleteket elégítenek ki, finanszírozásuk részben az önkormányzatra tartozik, ám egyes feladatokra állami támogatást vagy állami megrendelést kaphatnak. Javasoljuk, hogy a fentieket is figyelembe vevő átdolgozás során a kultúra állami finanszírozását az eddigi osztogató-fosztogató mechanizmus helyett helyezzük reálgazdasági bázisra. Ez a követelmény azt jelenti, hogy az állami, önkormányzati finanszírozást az adóbevételekhez kell kötni, s a törvény mondja ki, hogy az adóbevételek meghatározott százaléka csak és kizárólag a kultúra finanszírozására fordítható. Ezzel ugyan egy csapásra nem oldanánk meg a mára már elszegényedett kulturális intézményrendszer gazdasági problémáit, ám jelentős előrelépést tennénk egy modern finanszírozási mechanizmus kialakításának irányába.”⁷

⁶ Sárközy Tamás: Államszervezetünk potenciazavarai. A betegség okai, a beteg állapota, a gyógyulás, útjai. Javaslat egy hatékonyabb és modern kormányzati szervezet kialakítására. Bp., 2006. 226.

⁷ Magyar Kulturális Kamara Államháztartási Szakértői Bizottsága: Állásfoglalás az államháztartási törvényjavaslat téziseiről. = Magyar Kultúra, 1993. II. évf., 11. sz., 39. Az 1980-as évek végén és az 1990-

Ma is szükséges a nemzeti kulturális intézmények meghatározása; funkciójuk, tevékenységük, beruházási szükségleteik, folyó finanszírozásuk szakmai és pénzügyi lehetőségeinek rendszeres áttekintése, korszerűsítése. Tehát: Az OKM főosztályai, valamint az első körben feltétlenül érdekelt, az OKM-hez tartozó intézmények (Magyar Országos Levéltár, Országos Széchényi Könyvtár, Nemzeti Galéria, Magyar Állami Operaház, Nemzeti Színház stb.) javaslatai alapján, tőlük független külső szakértők bevonásával, indító vita-anyagot célszerű kidolgozni a fentiek konkretizálására. Ennek nyilvános és szakértői vitája után meghatározandó a nemzeti kulturális intézmények köre és az 5 évre garantált finanszírozási módja és mértéke.

8.2. Igaza van Sárközynek, hogy „a nemzeti közintézmények száma nem lehet túl nagy, nem infláltható ez az új intézmény”, ám a mindenkori társadalmi kihívásokra is reagálni kell. Tehát újra felvetem, hogy ki kell dolgozni a nemzeti jelentőségű kulturális intézmény és program kategóriákat. Ezek meghatározott célra, feladatra és időre kiemelt, az állam által garantáltan támogatott intézmények és események lennének. Ezzel a nemzeti jelentőségű kulturális intézmények, szerveződések és programok (ezen belül például egyes művészeti fesztiválok) hosszabb távú fenntartható működését, fejlesztését segítenénk elő. Ehhez koordinálni lehetne az állami, az önkormányzati, a vállalkozói valamint a Nemzeti Civil Alapprogram (NCA) és a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) forrásokat.

8.3. Az oktatási és kulturális kht-k, közalapítványok hálózatának átalakításakor ezek funkcióinak egy részét célszerű lenne a Nemzeti Kulturális Alapba helyezni. E miatt esetleg módosítandó az NKA törvény és ezzel együtt radikálisan átdolgozandók a jelenlegi törvény vitatott pontjai.

---

es évek elején felvetődött és vitatott finanszírozási javaslatokról lásd *Tasnádi Attila* (szerk.) A Nemzeti Kulturális Alapprogram 10 éve. Bp., 2003. – Itt jegyzem meg, hogy a nemzeti kulturális intézmény kategóriát (tudomásom szerint) először a Közművelődési Dolgozók Szakszervezete 1990. június 1-jén kelt javaslata vetette fel. Megjelent az Érdék és érték című lap. 1. évf. 5. számában. Ezt követően 1990. szeptemberében kelt A Magyar Kulturális Kamara állásfoglalása a kulturális szféra vagyonáról és finanszírozásáról, amelyben e témáról is szó volt, támogatva a javaslatot. Vö.: *Tasnádi Attila* (szerk.) i. m. 62-65. – A hivatkozott fenti állásfoglalást kidolgozó munkacsoport tagjaként, majd később a Magyar Kulturális Kamara közgyűlésén elhangzott, „A kultúra legnagyobb ezredvégi átrendeződéséről” című beszédemben erre is hangsúlyt helyeztem: „a kulturális intézmények vergődése láttán meg kell határozunk, hogy melyek azok, amelyek egy egész nemzetet és a magyarság egészét szolgálják. Ezeket az intézményeket ki kell venni a mindenkori pártcsatározások, a mindenkori kormányváltások gyötrelmei alól.” – Az 1991. április 30-án kelt „A Művelődési és Közköztartási Minisztérium és a Magyar Kulturális Kamara Elnökségének közös szempontjai és javaslatai az államháztartási törvény előkészítéséhez” című tervezet is (közvetve) tárgyalta e témát (ez az anyag kéziratban a szerzőnél).

8.4. A határon túli magyarság támogatásával kapcsolatos alapítványok beolvasztását a már idézett Sárközy-könyv a Szülőföld Alapba javasolja; ezzel én nem értek egyet. Biztos, hogy bármilyen átalakítás heves ellenállásba ütközik, vitákat vált ki, és jelentős szervezeti tudás menne veszendőbe. Tekintettel arra, hogy kulturális téren a határon túli intézmények az NKA-hoz is pályáznak, ezen alapítványok közül az Apáczai és az Illyés (ha nem maradhatnak meg így vagy összevontan) alapítványok esetében célszerű a feladatok és források NKA-hoz rendelése. A programok szervezése terén olyan megoldásokat szükséges kidolgozni, hogy hazai intézmények, civil szervezetek közszolgálati szerződés keretében (határozott idejű és célú, egyedi feladatként) végezhesék a munka egy részét.

8.5. A külföldi magyar intézetek a világszerte tapasztalható kulturális túlkínálat tendenciájában különösen erős versenyhelyzetbe kerülnek. Mindezek miatt a fentiekhez kell igazítani a külföldi magyar intézetek stratégiáját; ennek – kulturális külpolitikánk egészén belül – szervezesebben kell illeszkednie a diplomácia egyéb (politikai, gazdasági, turisztikai, stb.) területeihez, a kultúra primátusának megőrzése mellett. Ezek folyamatos és fokozott fejlesztése kiemelt feladat, ám nem a hagyományos, meghatározott épülethez kötődő rendezvényszervezés értelmében. Ezen intézményeket internetes információs, szolgáltató, szervező központokká kell fejleszteni úgy, hogy az adott ország saját intézményrendszeréhez kapcsolódva terjesszék a magyar kultúrát.

9. Beruházási stratégia

9.1. A Sárközy által javasolt vagyontörvényhez is kapcsolódva át kell tekinteni az állami, önkormányzati tulajdonú kulturális vagyon tényleges méretét, szerkezetét, állapotát; sürgősségi felújítási, korszerűsítési cselekvési program készítése érdekében. Ennek keretében helyezünk hangsúlyt (az állagmegóvás mellett) az akadálymentes közlekedésre és az elektro-kulturális korszerűsítésre. Közvetett finanszírozási eszközökkel (lásd később) elősegíthető az állami intézmények kulturált megjelenésének megvalósítása. Ugyanígy orientálható a vidéki kulturális városközpontok kialakítása.

9.2. Át kell tekinteni az egyes művészeti ágak állami eredetű, illetve állami tulajdonú vagyonának szerkezetét, egymáshoz viszonyított arányát, a folyó finanszírozás rendszerét; a szakmailag elvárható arányosítás, stabilitás biztosítása, illetve az innováció serkentése érdekében.

10. Tevékenységi stratégia

10.1. A tárcához tartozó intézmények határozott, koordinált profiljának kialakítása.

10.2. Az önkormányzati intézmények tevékenységének orientálása kiemelt programok mentén; céltámogatásokkal illetve az NKA pályázati rendszerével.

10.3. A Nemzeti Emlékezet Éve eddigi eseményeinek átfogó elemzése szükséges; a további évek programjának határozott kidolgozását segítő.

2007. *Batthyány évforduló.* A mártír miniszterelnök emléke, nagysága és áldozata előtti főhajtás nem lehet a bánat éve. Nem a múltnak élés, hanem a múltból is élés felmutatása, a XIX. század erőfeszítéseinek átgondolása legyen vállalt feladatunk. Az oktatás minden szintjén fontos a történelmi ismeretek közvetítésének, szélesítésének és elmélyítésének összekapcsolása a helyi közművelődési és közgyűjteményi intézmények programjaival. A burjánzó eseményszervezés helyett koordinált és tartalmilag kidolgozott programok; a nemzeti és nemzetközi emlékezet összekapcsolása; a bánat helyett a tisztelet főhajtása és a történelmi tapasztalatok felmutatása szükséges.

Más fontos évfordulók is lesznek: Kodály Zoltán születésének 125. és halálának 40. éve; Dzsida Jenő 100. születésnapja. Nemzetközileg 2007 a *rasszizmus elleni év*. Mindezekben a lényeg: a pozitívumok felmutatása, a koordinált eseményszervezés, a felhajtó erő lendületének helyi, közösségi érvényesítése.

2008. *Hunyadi-év. A reneszánsz éve.* Ördögi mű lenne ennek olyan elbaltázása, mint a Bartók évé (különösen az osztrákok Mozart programjához viszonyítva)... Most tényleg „embereljük meg magunk”, hiszen építészeten, műalkotásokban, szellemiségben nyugat és kelet közötti közvetítők voltunk; e téren igazán van mit megmutatni.

2009. *Kazinczy-év.* Nagy lehetőség a 3. koncepcionális pontban említett, a magyar nyelv őrzése és fejlesztése konkretizálása. A Széphalom községben elindított Magyar Nyelv Múzeuma építkezés ekkorra befejezhető, és ehhez kapcsolódva ott nemzeti kulturális turisztikai zarándokhely alakítható ki. Ez a térséget gazdaságilag is fellendítené; határokon átívelő, regionális hatással. Ennek koncepcióját és szervezési tervét részben már kidolgoztam. A Kazinczyra való emlékezés az aktív és alapos nyelvtanulás, a digitalizált világ és az anyanyelvi megújulás összekapcsolásának éve legyen. Lehetőség a külföldi magyarság hazai kulturális turisztikai érdeklődésének serkentésére.

10.4. A *Pécs Európa Kulturális Fővárosa* 2010 programot a déli szomszédok európai integrációs felkészítésére, ezen belül a magyar-magyar kapcsolatokra kell fókuszálni. A felvezető évek programjait más nagy projektekkel és programokkal kell összekapcsolni. Világraszóló lehetőség a 2008-as kínai olimpiára, a 2010-es kínai vilákiállításra történő felkészülési összekapcsolása, valamint az Isztambullal koordinált előkészületek. (Ezek tervét elkészítettem.)

10.5. Kiemelt nagyrendezvények középtávú tervezése. Mint a Nemzeti Kulturális Alap ilyen témájú ideiglenes kollégiumának tagja idézem Nagy Lászlót: „Nem szükséges, hogy én írjak verset, de szükséges, hogy vers írásuk, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye”. Szóval: fontos, hogy ez a kollégium megmaradjon, mert segíteni kell a nemzeti és regionális jelentőségű fesztiválok, nagyrendezvények biztonságos folytatását; az újítások ösztönzését; a gazdasági multiplikátor hatások fokozását; az euro-régiós koordinációkat.

10.6. Revitalizációs és közkincs program folytatása. Ezekről az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztályának honlapján bőven van információ.

10.7. Kulturális diplomácia. Erről lásd a 4. és a 8.5. pontokban írtakat.

10.8. Média és kultúra. – Amint egy tervezési háttéranyagunk summázta: a kulturális fogyasztásban egyre inkább meghatározó a média, ezen belül is a televízió szerepe. Létrejött a digitális konvergencia: a különböző kulturális műfajok digitális tartalmi számos médiumban megjelenhetnek, egymásba átvihetők. Néhány éven belül elterjed a digitális műsorszórás. A digitális frekvenciák megsokszorozódnak, több specializált tévé és rádióadó lesz. Rétegadók, köztük elsősorban kulturális igényeket szolgáló tévéadás megjelenése is várható. Az internet és a tévé összekapcsolásával létrejön az interaktív hír- és műsorfogyasztás. Az egyén maga választhatja ki, hogy az óriási kínálatból mit akar megnézni, meghallgatni. Szerintem nem valamely médiumot kell támogatni, hanem a kulturális célokat megvalósító programokat, műsorokat, vagyis művészeti produkciókat, továbbá a művészetekről, művekről, a kulturális életéről, eseményekről szóló beszámolókat és elemzéseket. A támogatás nem függhet a médiumok tulajdonviszonyaitól és hatókörétől, tehát kiterjedhet az országos, regionális és helyi vételkörzetű rádió- és tévéadókra egyaránt. A kereskedelmi szférában olyan adó kapjon támogatást, amely a közszolgálati médiához viszonyítva műfaji, stílusbeli

választékbővítést kínál. A közszolgálati televíziók és rádiók állami támogatású, művészeti elemző, értelmező, magyarázó műsorokkal ellensúlyozhatják a tömegkommunikációs kínálat hiányosságait. Ily módon szolgálják a színvonalas magyar kultúrát igénylőket. Súlyt kell helyezni az EU-országokban élő, illetve az azokon kívüli magyarság kulturális örökségének, innovációs törekvéseinek bemutatására is. A sajtóban szükség van a kulturális marketing fokozottabb megjelenésének támogatására, vagyis a figyelemfelkeltő, elemző cikkek számának gyarapítására, színvonalának növelésére. Ugyanakkor a reklám minden területén kívánatos volna, hogy bizonyos arányban a kultúra is szerepeljen a megcélzott termékek között. Ezt a reklámszabályozás módosításával is elő kell segíteni. Az előbbieken említettek az internetes médiumokra is vonatkoznak. Külön támogatásra érdemesek a kulturális hírportálok, honlapok.

10.9. Csomóponti közművelődés. – Szükséges ösztönözni (pályázati támogatással, közvetett jogi eszközökkel, képzésekkel, tanácsadással) azt, hogy a falusi, kisvárosi művelődési otthonok, könyvtárak, teleházak, internet-kávézók, e-pontok lehetőleg egy épületben, de mindenképpen koordináltan működjenek. Központi támogatással néhány, eltérő adottságú és méretű, követhető mintát lehetne kialakítani, például Sárospatakon és Zircen. Ezt a programot koncepcionálisan is lehet bővíteni. A közművelődési szakemberek törekvése ugyanis természetesen az, hogy a művészeti, kulturális kínálat minél szélesebb társadalmi rétegekhez jusson el. A kulturaközvetítő intézmények is a látogatói forgalom bővítését szeretnék. A közgyűjtemények egyre több „látogatóbarát” programot szerveznek. Ezeket a módszereket szükséges áttekinteni, átfogóan elemezni és kezdeményezően továbbfejleszteni. Az új szempont lényege az, hogy oda szervezzük a kulturális kínálatot, ahol ettől függetlenül is sokan megfordulnak. Tehát ösztönözzük a bevásárlóközpontok, plázák és a művelődési intézmények együttműködését. A csomóponti közművelődés programját változatos módon, elsősorban a fiatal és amatőr művészeket aktivizálva, az utcákra és terekre; vasútállomásokra, autóbusz-pályaudvarokra és repterekre is ki lehet terjeszteni. Fontos a kulturált szolgáltatói magatartás ösztönzése; ez a kulturális kínálat térszervező erejét növeli.⁸

10.10. A külhoni magyarsággal kapcsolatos nagyobb programok koordinálása, a felhalmozott értékek hasznosítása szükséges. Fontos az anya-

⁸ Ezeket és a további javaslatokat részben már felvettem: lásd a Függelékben 2006b., 20066d

nyelvi kultúra, a társadalmi érvényesülés és a helyi gazdasági megerősödés, a munkavállalás kulturális eszközökkel való segítése.

11. Finanszírozás

Korábbi publikációmban, sémákba foglalva áttekintettem: kik, hogyan és mit finanszíroznak a mai magyarországi kultúrában.⁹ A hogyan kérdésre az egyik válasz a közvetlen finanszírozás. Ekkor az állam esetében is a vagyonszármazás, a tulajdon működtetése, a normatív támogatás, a céltámogatás, a vásárlás, a pályázati rendszer, a mecenatúra és a szponzorálás jöhet szóba. A mai Magyarországon sikertelen lenne minden olyan törekvés, amely az állami és önkormányzati újraelosztási arányok pro-kulturális megváltoztatását célozná. Ezért az üzenő múlt tapasztalatai alapján, a makrogazdasági lehetőségeket is a menedzsment szemléletből mértem.

11.1. Nemzeti kulturális intézmények. Az előzőekben vázolt nemzeti kulturális intézmények valamint a nemzeti jelentőségű kulturális intézmények és programok középtávon garantált finanszírozási módja és mértéke mellett ösztönző, orientáló finanszírozási rendszer kidolgozása szükséges. Ez a világosan meghatározott feladatokhoz szabott forrás biztosítását is jelenti. Jó lenne a Nemzeti Kulturális Alap forrásainak, tevékenységének említett kibővítése.

11.2. Közvetett finanszírozás. Szerintem fontos a hivatkozott tanulmányban vázolt, közvetett finanszírozás mai helyzetének áttekintése és újabb lehetőségek kidolgozása.

11.2.1. Kulturális csekk. A többször módosított 1995. évi CXVII. törvény (a személyi jövedelemadóról) rendelkezik az üdülési csekkről, amely a munkáltatónál költség, a kedvezményezettnek a bruttó minimálbér összegének megfelelően, adómentes juttatás. Ennek mintájára és tapasztalatai alapján, a lakossági kulturális részvételi aktivitás, kulturális fogyasztás bővítése érdekében, javaslom kidolgozni és bevezetni a kulturális csekket. Ezzel együtt célszerű kidolgozni annak módszereit, hogy a munkahellyel nem rendelkezők illetve a szerény anyagi helyzetű munkahelyeken dolgozók (ahol a munkáltató nem vállalja a kulturális csekk finanszírozását), továbbá az egyéni vállalkozók és östermelők, a nyugdíjasok, gyesen lévők, tanulók a már működő alapokon (Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Civil Alap) és alapítványokon keresztül miként juthatnak kulturális csekkhez. A külföldi és hazai művelődés-gazdaságtani kutatások bizonyították a lakossági kulturális fogyasztás (vásárlás) to-

⁹ *Koncz Gábor*: A kultúra mai finanszírozási szisztémája Magyarországon. = Szín. Közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 10/6. szám, 2005. dec., 38-47.

vagyűrűző fogyasztási, stimuláló hatását és multiplikatív jellegét. (Az üdülési és kulturális ráfordítások multiplikatív hatásáról ma is vannak hazai kutatások.) Azt feltételezzük, hogy a kulturális csekk nem csupán növeli a kulturális fogyasztást, hanem addicionális, majd az igények változása miatt további pótlólagos keresletet támaszt a kulturális cikkek és szolgáltatások iránt. Tehát: jelentős állami bevételeket is generálhat, a megnövekedett értékesítésen keresztül az adó és járulék hatásai miatt. A mai magyar kulturális szféra egyrészt méretében gazdaságtalan, tehát több kibocsátásra képes, mint a tényleges produktum és produkció (output). Másrészt ebben a szférában már ma is jelentős a túlkínálat. E kettőt csak kis részben tudja a potenciális dinamikus egyensúly felé közelíteni az EU-piac. Szükség van a belföldi fogyasztás élénkítésére. A kulturális csekk lényeges lépés lehet a leszakadó rétegek, a hátrányos helyzetűek, a hátrányos helyzetű településeken élők, a nyugdíjasok relatív kulturális felzárkóztatása vagy legalábbis a leszakadás mérséklése érdekében is. A kulturális csekk bevezetése jól kommunikálható, nemzetközileg is kedvező visszhangot kiváltó kulturális politikai tett lenne. A bevezetés szakmai vitái során az értelmiség és szervezetek aktivizálása szükséges és pozitív hatású.¹⁰

11.2.2. Kulturális ezrelék. – A 2001. évi LXIV. tv. (a kulturális örökségvédelméről) 23. paragrafusában rendelkezik arról, hogy a fejlesztések, beruházások tervezése során a megelőző régészeti feltárás teljes költségét, de legalább 9 ezrelékét régészeti feltárásokra kell fordítani. Ez az összeg ugyan még mindig nem elegendő, ám számottevően nagyobb mint a korábban e célokra fordítható fedezet. Ennek valamint a külföldi (pl. franciaországi) tapasztalatok elemzése alapján ki kell dolgozni a kulturális ezrelék bevezetésének lehetőségét. Az építési beruházási ráfordítások további 10 ezrelékét (1 %-át) kötelező legyen a szóban forgó (vagy az NKA-n keresztül más) beruházás keretében megvalósuló műalkotások, művészeti díszítés, művészileg megtervezett parkosítás, a létesítménnyel és környezetével összefüggő információs rendszer

¹⁰ Emlékeztetőül jegyzem fel, hogy dr. Harsányi László kezdeményezte, hogy az egészségügyben kidolgozott Nemzeti Számlák mintájára, az Agazati Kapcsolatok Mérélegéből (ÁKM) kiindulva, foglalkozzunk a Kulturális Számlák lehetőségével, éppen az interdependenciák és a multiplikatív hatások feltárása érdekében. Megbeszéléseket folytattunk a Kulturális Gazdasági Kapcsolatok Mérélege (KGKM) kidolgozásáról és ezzel együtt elkezdtük az új finanszírozási technikák keresését is. Ennek szakmai tárgyalása során, Asztalosné Zupcsán Erika, az üdülési csekk kidolgozója vetette fel a kulturális csekk ötletét. Megfelelő megbízás esetén (amelynek intézményes feltételei megvannak) vállalja, hogy egy munkacsoportot vezetve, az üdülési csekk algoritmusát, tapasztalatait felhasználva, a multiplikatív hatásokat is becsúlva, kidolgozzuk a kulturális csekk rendszerét. Megfelelő döntés esetén a lehetőség kommunikálása (bejelentése) már 2006 őszén megtörténhetne és a 2007. évi költségvetési tervezés részét képezhetné.

kialakítására fordítani. Ez egyrészt megrendelést, foglalkoztatást jelentene a művészek, tervezők, szervezők, információforrások számára. Másrészt jelentősen növelné a beruházások virtuális értékét, kulturáltságát.

11.2.3. Magyar négyes. – Közvetett eszközökkel ösztönözzük a profit, költségvetési, nonprofit szervezetek és a háztartások kultúra finanszírozási, szponzorálási koordinált tevékenységét. A P+K+N+H koordinációs programot egyes nagyrendezvények esetén kísérletileg modellezzük.

11.2.4. Kulturális garanciabiztosítás. – A kulturális intézmények, fesztivál- és rendezvényszervezők nem rendelkeznek szabad pénzeszközökkel; így még a rendszeresen visszatérő események megtervezése, előkészítése is komoly gondot okoz. Előfinanszírozást csak a Nemzeti Kulturális Alap vállal; a többi pályázati forrás esetében a beigért, illetve megszavazott támogatásra is várni kell. Még az igazán nagy és jelentős háttérrel bíró rendezvények szervezői is évente küzdenek a bizonytalansággal. A tervezett eseményt nem lehet jó előre meghirdetni, így a külföldi támogatási lehetőségek elvesznek. Még inkább gond az, hogy kimaradunk a nemzetközi turizmus információs rendszeréből, tehát nem lehet turisztikai forgalmat rászervezni. Szorgalmazzuk annak kidolgozását, hogy a bankok adjanak hitelt, megfelelően előkészített rendezvények megszerzéséhez. A hiteligénylésben (a saját erő mellett) a lehetséges, elbírálás alatti pályázati forrás is szerepelne. A hitel fedezete a Kulturális Garancia Biztosítás lenne. A kibővített feladatkörű és forrású Nemzeti Kulturális Alap lehetne ennek bázisa. Széleskörű tájékoztatási programot követően, a csatlakozó kulturális intézmények tagdíjat fizetnének és rendezvényi hitel igénylése esetén garancia biztosítást kötnének, külön eljárási díjat is fizetve. A Kulturális Garancia Biztosító más biztosítókkal viszontbiztosítást kötne.

12. Érdemi párbeszéd

Szükséges áttekinteni, kritikusan elemezni az elmúlt két évtized kulturális előrejelzési, tervezési dokumentumait, hogy lássuk: mit akartunk és mi vészett el; hogy elfelejtsük a pókhálós relikviákat. Hiszen – Keynest idézve – „nem az új gondolatok megértése a nehéz, hanem a régiektől való megszabadulás, mert ezek behálózzák agyunk minden zugát annak a nevelésnek a következtében, amelyben legtöbbünk részesült.”¹¹

Bizony készülődjünk: „Jön új világ, hatalmasabb a kornál, mely börtönében elvéreztetett...” (Áprily Lajos)

¹¹ Keynes, *John Maynard*: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Bp., 1956. 11.

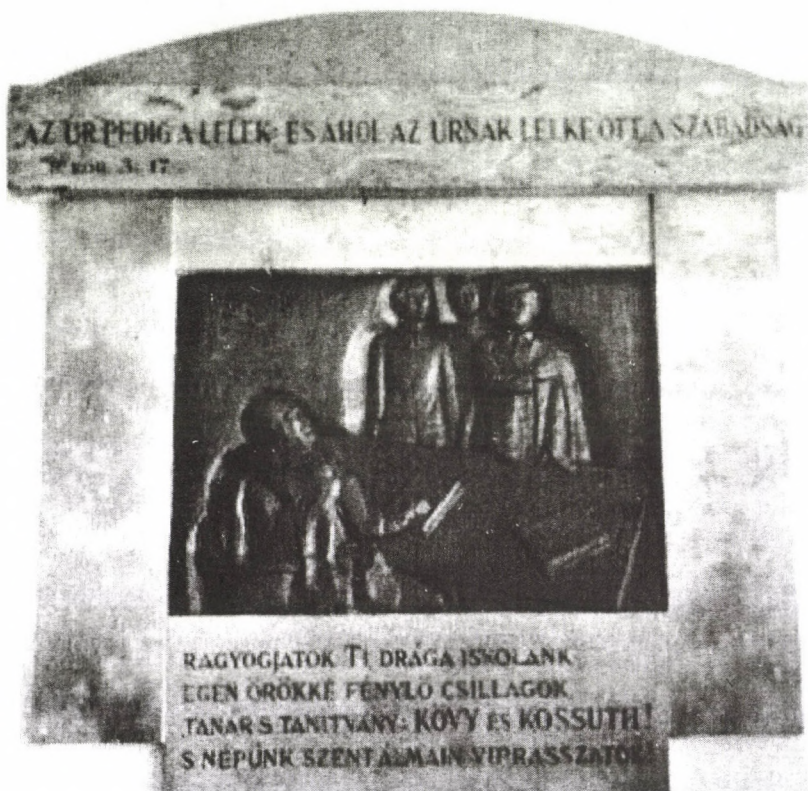
FÜGGELÉK

A szerzőnek a kulturális előrejelzések és tervezés témakörében készített írásai:

- [1976]: A jövő kutatás és társadalmi tervezés összefüggései a közművelődés irányításával. Egyetemi doktori disszertáció. Bp., Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Népgazdasági Tervezési Tanszék, 250 old.
- [1977] ~, Vitányi Iván, B. Vörös Gizella, Andrassy Mária, Sági Mária: A tudományos kutatások eredményeiből leszármazó tapasztalatok a kultúra távlati fejlesztési tervének kidolgozásához. Bp., Népművelési Intézet (Sokszorosítás), 191 old.
- [1978]: Jegyzetek az életmód prognosztizálás lehetőségeiről. = Kultúra és Közösség, 4. sz., 23-48.
- [1979]: ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A szabadidő rétegek szerinti differenciált felhasználásának várható alakulása, a művelődési tevékenységek a szabadidőn belül. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 83 old.
- [1980/a] ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A közösségi jellegű művelődési tevékenységek alakulása. A művelődési mozgalmak. Az otthon kereteiben folytatott művelődési tevékenységek alakulása. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 31 old.
- [1980/b] ~, Kuti Éva, Marschall Miklós: A népesség és a foglalkoztatás jellemző strukturális változásai. Az életszínvonal növekedésének és az életmód változásának hatása a kulturális szükségletekre. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 31 old.
- [1980/c] ~ Horányi Özséb (szerk.): A vizuális kultúra szerepe a társadalmi fejlődésben és az életmód alakulásában. (Sokszorosítás), Bp., Népművelési Intézet, 41 old.
- [1980/d] ~, Inkei Péter, Kozma Tamás, Mihály Ottó: A közoktatás jövőben kívánatos modellje és lehetséges hosszú távú fejlesztési stratégiái Magyarországon. Részanyag az Országos Tervhivatal prognózis-programjához. (Kézirat), Bp., Országos Tervhivatal, 102 old.
- [1981]: Nemzetközi tapasztalatok az oktatás- művelődéstervezés területén. Előadás a Művelődéstudományi Nyári Egyetemen, Szegeden. = Művelődéstudomány. Gazdaság és Kultúra. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Szeged, 158-184.
- [1982]: ~, Deme Tamás, Mihály Ottó: A kulturális szükségletek perspektivikus alakulása. = Neveléstudomány és Iskolakutatás, I. évf. 2. sz., 5-49.
- [1984/a]: Dr. Vámos Dóra: Oktatási, művelődési viszonyok előrejelzése és alternatív stratégiák lehetősége az 1980-as és 1990-es években. Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, Kézirat 110 old.
- [1984/b]: ~, Káposztás Ferenc, Monigl István: A kulturális szféra tervezése. Bp., 206 old.
- [1985/a]: Coordinating education policies and plans with those for culture and communication within the framework of long-term economic and social policies. With a selected annotated international bibliography. (Az oktatási, kulturális, kommunikációs politika és tervezés koordinálása a hosszú távú gazdasági és társadalmi politikák keretében. Válogatott, annotált nemzetközi bibliográfiával.) Paris, UNESCO, Division of Educational Policy and Planning, 46 + 69 old.
- [1985/b]: A közművelődés jövőjéről. Kritikus kérdések és a cselekvés lehetőségei. = Ifjúsági Szemle, 6. sz., 14-24.

- [1985/c]: Módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez. = Kultúra és Közösség, I. sz., 36-54.
- [1986/a]: ~, Illés Iván: A critical analysis of the notion of planning, with particular reference to the Hungarian experience. A case study prepared at the request of the UNESCO Division of Philosophy and Human Sciences. (Kritikai elemzés a tervezés értelmezéséről, különös tekintettel a magyarországi tapasztalatokra.) Paris, UNESCO, Division for the study of Development; Report/Studies, STY. 38, 61 old.
- [1986/b]: Unesco's action in the field of cultural planning. A synthesis of the work carried out within Unesco's programme since the end of 1960's... (Az Unesco tevékenysége a kulturális tervezés terén, az 1960-as évek végétől) Paris, UNESCO, Section for Cultural Policies and Studies on Cultural Development. Report/Studies, CC/CSP/CP02, 92 old.
- [1989]: ~, Kuti Éva, Lovas Tünde, Fodor Péter, Hidy Péter: A kultúra és a kulturális fejlődés feltételeinek hosszútávú elgondolásai. Láttelel a kultúráról. Szakértői vizsgálatok. Bp., Országos Közművelődési Központ., 44 old.
- [1995]: ~, Beke Pál, Kováts Flórián, etc.: Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez. Településfejlesztési füzetek 14. Bp., 59 old.
- [2001/a]: Sárospataki eu-tópiák. = Zempléni Múzsá, I. évf. 1. sz., 38-45.
- [2001/b]: Komplex programok tervezése. Két esettanulmány vázolata. 1.) Szatmárcseke: Nemzeti, kulturális turisztikai zarándokhely. 2.) Olvasni jó! Rendezvényntani szempontok az „olvasás éve” megszervezéséhez. = Szín, A Magyar Művelődési Intézet Folyóirata, 6/4. sz., 6-11.
- [2002/a]: Művelődési otthonok: komplex elemzés, 1945-1985. Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” = Szín. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata, 7/1-2. sz., 15-54.
- [2002/b]: Rendszerváltó közművelődés. = Új Holnap, Tél, 134-157.
- [2004]: Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak? = Ágh Attila (szerk.): Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén. Bp., 195-217.
- [2005/a]: EU és közművelődés. = Zongor Attila (szerk.): Kultúra és az Európai Unió. Tanulmánykötet. Bp., 116-128.
- [2005/b]: A Himnusz hívgató harangszava. Ünnepi köszöntő Sárospatakon, a Művelődés Házában, 2005. január 21-én a Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett ünnepségen.
- [2006/a]: A közművelődés jövőjéről. Kritikus kérdések és a cselekvés lehetőségei. (Ua. mint 1985/b) = Új Ifjúsági Szemle. Ifjúsági elméleti folyóirat. IV. évf. 1. sz. 29-36.
- [2006/b]: Kultúrával az „örömös” gazdaságért. Előadás Kecskeméten, az Alkalmazott Filozófiai Társaság által szervezett „Gazdaság a kultúrában, kultúra a gazdaságban” című konferencián, 2006. ápr. 21. Kézirat, 10 old. Megjelenés alatt.
- [2006/c]: Magyar Eu-tópiák. Előadás Sárospatakon 2005. november 18-án. Lásd e kötetben.
- [2006/d]: Csomóponti közművelődés. = Új Ifjúsági Szemle, 2006. nyár.

Kövy Sándor és Kossuth Lajos emléktáblája Sárospatakon
(Szabados Béla alkotása)

III.

A Magyar Comenius Társaság életéből

**Köpeczi Béla akadémikus dedikálja könyveit 1986. július 21-én
Sárospatakon a Magyar Comenius Társság alakuló ülése után**

FÖLDY FERENC

Húszéves a Magyar Comenius Társaság Rendezvények és kiadványok, 1986–2006

A XVII. században élt Comeniust az egyetemes emberi haladás, a művelődés fáradhatatlan és eredményes munkálójaként, a modern iskolai oktatás elindítójaként, a pedagógia fejlődését évszázadokra meghatározó géniusként, a „nemzetek tanítója”-ként tartja számon és tiszteli a művelt világ. A fejlődést szolgáló, eredményes munkássága következtében szívesen látott vendég volt Európa sok országában. Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond meghívására 1650 és 1654 között a sárospataki protestáns iskola nevelési tevékenységének továbbfejlesztésén, korszerűsítésén munkálkodott. S ez a Sárospatakon töltött idő volt életének leggazdagabb korszaka. Itt adott meg számára, hogy pedagógiai elveit kipróbálja.

Comenius, a nagy tudós pedagógus, prédikátor tiszteletére 1986-ban megalakítottuk a Magyar Comenius Társaságot.¹ Az alakulást megelőző két évről Köpeczi Béla akadémikus, a Társaság díszelnöke emlékezett meg a 2004 novemberében tartott felolvasó ülésünkön.² A szervezőmunkát dokumentáló iratok közül kiemelést érdemel Kardoss Béla kezdeményező levele, amelyben a Társaság létrejöttének időszerűségét hangsúlyozta, és írt a magyarországi Comenius-kutatás ösztönző összefogásának, a sárospataki Comenius-hagyomány életben tartásának, hazai és külföldi propagálásának szükségességéről.³ A levelet a város hét vezetőjének küldte el egy időben. „Az MSZMP városi bizottsága titkárának,

---

¹ Vö.: *Ködöböcz József*. Comenius nyomában. (Magyar Comenius Társaság alakult.) = Borsodi Művelődés 1987. 1. sz. 88-94.; *Ködöböcz József*. A Magyar Comenius Társaság megalakulásához. = Pedagógiai Szemle, 1987. 2. sz. 163-174.; *Ködöböcz József*. Comenius nyomában Magyarországon. A Magyar Comenius Társaság megalakulása. = Bibliotheca Comeniana, II. Sárospatak, 1990. 25-51.

² Beszéde megjelent a Bibliotheca Comeniana XI. kötetében. 47-49.

³ Kardoss Béláról és a Társaság létrejöttét kezdeményező leveléről lásd: *Földy Krisztina Lilla* laudációját a Bibliotheca Comeniana XI. kötetében. 71-75.

Nagy Lászlónak, továbbá dr. Benke Györgynek, a Tudományos Gyűjtemény igazgatójának, dr. Földy Ferencnek, a Sárospataki Comenius Tanítóképző igazgatójának, Hörcsik Richárdnak, a Levéltár vezetőjének, Ködöböcz József, ny. igazgatóhelyettesnek, a Sárospataki Öregdiákok Pataki Baráti Köre vezetőjének, Szentimrei Mihálynak, a Nagykönyvtár igazgatójának, dr. Ujszászy Kálmán Egyházmegyei Főgondnoknak, a Tudományos Gyűjtemény Adattár vezetőjének, ny. főigazgatónak azzal, hogy továbblépésünk most már mindannyiunktól függ.”⁴ A Társaság létrehozásában tíz alapító tag vett részt a Főiskola támogatásával.

A Társaság célja az, hogy szélesebb körben ismertesse, terjessze Comenius ma is érvényes, élő és ható tanításait. Különösen fontos feladatának tarja, hogy feltárja Comenius sárospataki tevékenységének hatását a magyar és az egyetemes pedagógiára, hogy színesítse, gazdagítsa a nemzetközi Comenius-kutatásokat. Ezzel együtt természetesen szándékunk, hogy segítsük a neveléstörténeti kutatásokat, s következetesen szolgáljuk az iskola korszerűsítésére, a pedagógiai gyakorlat továbbfejlesztésére irányuló törekvéseket.

A Magyar Comenius Társaság megalakulását, célkitűzéseit számos jeles tudós üdvözölte. Többek között dr. Deme László egyetemi tanár és dr. Király István akadémikus. Deme László ezt írta: „*Megörvendeztetett a Magyar Comenius Társaság megalakulásának híre. Fontosnak tartok minden olyan vállalkozást, amely jövőnk érdekében foglalkozik múltunkkal. Hiszen az előre mutató visszatekintések nélkül vakok és talajtalanok volnánk.*”⁵ Király István pedig különösen annak örült, hogy a Magyar Comenius Társaság Sárospatakon alakult meg. Így írt erről: „*Meggyőződésem, Patak ott hordja magában a magyar Oxford lehetőségét. Emberi elszánáson, odaadáson múlik, hogy ez a lehetőség valósággá váljon.*”⁶

A kijelölt célok elérésére a Társaság összefogja, tömöríti azokat az önként jelentkező neveléstörténeti, művelődéstörténeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek és a korabeli művelődési törekvéseknek a feltárására, elemzésére törekszenek. Tagjai sorába fogadja azokat a gyakorló pedagógusokat és más érdeklődőket is, akik a magyar művelődés, nevelés és oktatás folyamatos korszerűsítését, továbbfejlesztését Comenius és a vele rokon gondolkodók tanításainak, a múlt tapasztalatainak felhasználá-

⁴ Kardoss Béla levele, Budapest-Rákosliget, 1984. január 31.

⁵ Levele Budapesten kelt, 1986. június 16-án.

⁶ Levelét Budapesten 1986. június 23-án írta.

lásával megalapozottabbá és hatékonyabbá akarják tenni. A Magyar Comenius Társaság munkája sokrétű; szeretnék ezek közül néhányat megemlíteni.

A Társaság 1986. július 21-én tartotta alakuló ülését, amelyen Makkai László „Comenius a magyar művelődésben” és Simon Gyula „Comenius a magyar pedagógiában”⁷ címmel tartott előadást.

1989. április 6-án és 7-én rendeztük meg Sárospatakon az 1849-ben keletkezett Szalkai-kódex jubileumi ünnepségét és közgyűlésünket. E két témán kívül mindkét nap felolvasó ülést is tartottunk.

1990 szeptemberében kibővített választmányi ülést tartottunk, melyen díszelnökünk, dr. Köpeczi Béla akadémikus tartott előadást, és akkor avattuk fel a Comenius utcában a Mladonyiczky Béla szobrászművész által készített Comenius-emléktáblát.

1992-ben, Comenius születésének 400. évfordulóját ünnepeltük. Országos pályázatot hirdettünk Comenius pataki munkásságának elemzésére, illetve eddig magyarul még meg nem jelent munkáinak fordítására. Comenius emléklakettet és emlékermet készítettünk. A számozott emléklaketteket a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok és jutatók kapják kitüntetésként. Az emlékermet pedig a Társaság munkáját segítő személyeknek adjuk. Kérésünkre a Magyar Posta Comenius-emlékbélyeget bocsátott ki, hozott forgalomba ugyanabban az évben.

A szélesebb társadalom figyelmét más módon is sikerült ráirányítani a comeniusi örökségre. A televízió filmet készített és sugárzott; a rádió és a televízió, továbbá az újságok (sok napilap, folyóirat) többször is közölt tájékoztatást, illetve tanulmányt. Az évfordulóra a Bibliotheca Comeniana IV. köteteként Bollók János fordításában kiadtuk Comenius „De Rerum Humanorum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum” című művének IV. részét, a *Pampaediát*.

1992. szeptember 21-23-án Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság a Magyar Tudományos Akadémiával együtt, a Magyar UNESCO Bizottság, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Sárospataki Református Kollégium, a Comenius Tanítóképző Főiskola, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma és Sárospatak város önkormányzata közreműködésével nemzetközi tudományos konferenciát rendezett.⁸ Az évforduló alkalmával több nagyobb kiállítás is volt Sárospatakon. Például Comenius életéről, életművéről adott

⁷ Lásd: Bibliotheca Comeniana II. Sárospatak, 1988. 45-62.

⁸ Ennek anyagából adtuk ki a Bibliotheca Comeniana V. kötetét „Comenius és a magyar művelődés” címmel.

átfogó, jól tájékoztató, gazdag anyagú bemutatót a Nagykönyvtárban az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, valamint a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei.

2000-ben Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulója alkalmából „Erdély és Patak fejedelemszonya” címmel nemzetközi konferenciát szerveztünk a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumával, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel közösen.⁹

Szeretném még megemlíteni, hogy 2000-ben, Comenius Patakra jöveteleének 350. évfordulója alkalmából, 2001-ben a 145 éves sárospataki tanítóképzésre emlékezve szerveztünk neveléstörténeti felolvasóülést.¹⁰ 2003. november 7-én is megtartottuk felolvasóülésünket, melyen 15 tagtársunk tartott előadást kutatómunkájáról, eredményeiről, tanulságairól. 2004-ben „Laudáció – életutak” címmel tartottunk konferenciát, melyen az 1986-ban megválasztott s azóta elhunyt vezetőségi tagjainkról emlékeztünk meg.¹¹

2005-ben „Comenius és az utókor” címmel rendeztük meg felolvasóülésünket. Ezen Comeniusnak az ország egyesítéséről felvázolt alternatíváit, Comeniusnak a kultúráról és civilizációról vallott nézeteit és szépírói tevékenységét mutatták be az előadók. Ezenkívül a tagok neveléstörténeti előadásait hallgathatták a résztvevők.¹²

Alakulásunk évében (1986) *Bibliotheca Comeniana* címmel kiadványsorozatot indítottunk el, amelynek eddig tizenegy kötetét adtuk ki.

A sorozat I. kötete 1986-ban jelent meg, ez voltaképpen egy 1793-ban latin-magyar-német nyelven kiadott *Orbis Pictus* hasonmása.¹³

A II. kötet a névadónak „A lelki tehetségek kiműveléséről” Sárospatakon mondott beköszöntő beszédét, továbbá művelődéstörténeti írásokat tartalmaz.¹⁴

⁹ A konferencia anyaga *Tamás Edit* szerkesztésében 2000-ben „A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei” c. sorozat 40. és 41. számaként két kötetben megjelent.

¹⁰ E két felolvasóülés előadásai a *Bibliotheca Comeniana* IX. kötetében jelentek meg 2002-ben.

¹¹ A megemlékezéseket közreadtuk a *Bibliotheca Comeniana* XI. kötetében 2004-ben.

¹² Ennek a felolvasóülésnek az anyagát jelen kötetünk tartalmazza.

¹³ *Komenský, Jan Amos: Orbis Pictus, on hungaricum et germanicum transklatus, et hic ibive emendatus.* Hasonmás kiadás. Sárospatak, 1986. 167 p

¹⁴ Külön kötet cím nélkül megjelent 1988-ban *Földy Ferenc és Csorba Csaba* szerkesztésében. Benne megjelent Simon Gyula és Köpeczi Béla tanulmánya, a Magyar Comenius Társaság alapszabályzata, vezetőségének és tagjainak névsora. 88 p.

A III. kötet „Comenius és Magyarország” címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaiival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal.¹⁵

A Pampaedia – a „De Rerum Humanorum Emendatione Consultatio Catholica ad Genus Humanum” IV. része – magyar fordításban először 1992-ben a IV. kötetben látott napvilágot.¹⁶

Az V. kötet az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba „Comenius és a magyar művelődés” címmel, 1994-ben jelent meg.¹⁷

A „Comenius és a sárospataki iskola” című VI. kötete 1997-ben jelent meg, a benne közölt írások tájékoztatnak neveléstörténeti kutatásaink újabb eredményeiről, másrészt elemzésekkel, visszaemlékezésekkel adnak képet a 140 éves sárospataki tanítóképző munkájáról.¹⁸

A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a Tirociniumot, a Lucidariumot, a Schola Ludus két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról.¹⁹

A VIII. kötetünkben (1999) Comeniusnak a családi iskoláról és az anyanyelvi iskola eszméjéről szóló fejtegetéseit, a könyvekről tartott előadását, valamint a Sárospatakról való távozásakor mondott búcsúbeszédét jelentettük meg. Két Comenius-kutató, Dezső Lajos és Bakos József munkásságának felvázolásával pedig ízelítőt adtunk a magyar comenológia múltjából.²⁰

A IX. kötetünkben tovább bővítjük a magyarul olvasható Comenius-művek körét. A „Testvéri intelem”, illetve a „Vestibulum” részleteinek közlésével. Ebben a kiadványban a Comenius Társaság utóbbi két felolvasóülésén elhangzott előadásokat is nyilvánosságra hoztuk.²¹

¹⁵ Szerkesztette Csorba Csaba, Földy Ferenc és Kődöböcz József. 206 p.

¹⁶ Bollók János fordította magyarra. 125 p.

¹⁷ Szerkesztette: Csorba Csaba, Földy Ferenc és Kődöböcz József. 190 p.

¹⁸ A tartalom négy egységbe rendeződik: I. Comenius emlékezete. II. Művelődésünk századaiból. III. A pataki tanítóképzés 140 éve. IV. Korunk új törekvései. Szerkesztette: Kődöböcz József. 299 p.

¹⁹ Comenius és a magyar iskola. Sárospatak, 1999. Szerkesztette Kődöböcz József. 297 p.

²⁰ Művelődésünk múltjából. Sárospatak, 1999. Szerkesztette Kődöböcz József. A kötet témakörei: I. Comenius. II. I. Rákóczi György. III. Neveléstörténet. IV. A Magyar Comenius Társaság életéből. A Függelékben Kődöböcz József összeállításában megjelent a Bibliotheca Comeniana I-VIII. kötetének anyaga, bibliográfia és mutató formájában. 217 p.

²¹ Comenius és a hazai művelődés. Sárospatak, 2002. Szerkesztette Kődöböcz József. A kötet témakörei: I. Comenius műveiből. II. Comeniusról és hatásáról. III. Művelődésünk századaiból. IV. A Magyar Comenius Társaság életéből. 255 p.

„Comenius élő pedagógiai öröksége” címmel adtuk ki X. kötetünket. Itt olvashatunk arról, hogyan gondolkozott a tudós pedagógus a nevelés-oktatás céljáról, feladatairól, követelményeiről és módszereiről. Különösen időszerűnek tartjuk Comenius a lelki tehetségek kiműveléséről, a tehetséggondozásról, az iskolai fegyelemről és az iskolának az életre nevelésben játszott szerepéről szóló tanításait.²²

2004-ben jelent meg XI. kötetünk „Comenius példája” címmel.²³ Ebben laudációt tizenketten kaptak: dr. Benda Kálmán, dr. Bajkó Mátyás, dr. Bakos József, Kardoss Béla, Kődöböcz József, dr. Makkai László, dr. Maller Sándor, dr. Ravasz János, dr. Simon Gyula, Szentimrei Mihály, dr. Újszászy Kálmán és dr. Zibolen Endre. Nevezettek a Társaság örökös tagjai lettek.

Összegezve elmondhatom, hogy bővül, színesedik tehát az a kép, amelyet a Magyar Comenius Társaság névadójának munkásságáról és hatásáról, a magyar művelődés századairól magunkban őrzünk.

Kiadványainkat jó szívvel ajánljuk az érdeklődők figyelmébe!

---

²² Szemelvénygyűjtemény. Szerkesztette *Kődöböcz József*. Sárospatak 2003. 400 p. Tematikus egységei: I. Comenius a nevelés-oktatás céljáról, feladatairól. II. Comenius a nevelés és oktatás követelményeiről. III. Comenius a nevelés és oktatás módszereiről. IV. Comenius és Magyarország. V. Comenius sárospataki tevékenysége.

²³ Szerkesztette: *Földy Ferenc, Kiss Ferenc, Kováts Dániel*. Témakörök: I. Adalékok Comenius életútjához. II. Életutak – laudációk. III. A Magyar Comenius Társaság életéből. 148 p.

KÖNYVAJÁNLÓ

Comenius önmagáról

COMENIUS APOLÓGIÁJA

Fordította és az előszót írta *Ősz Ferenc*

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005

<http://www.szakkonyv.hu/konyv.php?i=11057>

Johannes Amos Comenius, életének utolsó évében, hogy védekezzen ellenfelei támadásával szemben, önéletrajzot írt. Befejezni már nem tudta, talán épp a halál akadályozta meg ebben. Valószínűleg ez volt az utolsó írása. Mindössze egyetlen példánya maradt ránk, ami Szentpéterváron, az Orosz Nemzeti Könyvtár tulajdonában van.

A mű valójában apológia, vagyis védőbeszéd: pontos önéletrajznak nem nevezhetjük. Ám így éppen azt tárja elénk, hogy mit tartott fontosnak saját életéből, munkásságából az európai neveléstudomány e meghatározó alakja. Ugyanis Comenius életének utolsó, amszterdami szakasza, egyáltalán nem volt mentes a viharoktól: elmérgesedő vitába keveredett egykori kollégájával, Samuel Maresiusszal, aki akkoriban a groningeni egyetem professzora volt. Ennek a vitának volt Comenius részéről utolsó hozzászólása ez a munka, ami – bár erre nincs egyértelmű bizonyítékunk – talán épp a szerző halála miatt maradt befejezetlenül.

Az apológia első részében Comenius a Szentírásból és az egyházatyáktól vett érvekkel próbálja cáfolni ellenfelének, Maresius állításait. Számunkra sokkal érdekesebb a második rész (39-128), amelyben (saját naplói alapján),¹ védekezve a vádakkal szemben, áttekinti saját életét, vagyis annak 1628-tól 1657-ig tartó részét.

Benne van a korabeli Európa világa: Comenius ugyanis hatalmas ismeretségi körrel rendelkezett - tudósok, politikusok, uralkodók, üzlet-

---

¹ Meg kell jegyezni, hogy Comenius naplói – kivéve néhány töredéket – nem maradtak ránk.

emberek keresték társaságát. Descartes-tal való találkozására például érezhető – és érthető² – büszkeséggel emlékezik vissza:

„Egyik nap barátaim úgy döntöttek, elvisznek beszélgetésre a városon kívül kies elvonultságban élő René Descartes-hoz. Mintegy négyórás eszmecserét folytattunk: ő filozófiájának rejtett részleteit magyarázta, én pedig amellet érveltem, hogy az olyan emberi megismerés, ami csak az érzékekre és a következtetésekre támaszkodik, mindig tökéletlen és hiányos marad. Barátságosan váltunk el: én a filozófiai alapelveinek kiadására biztattam (ami egyébként meg is jelent a következő esztendőben), ő pedig hasonlóképpen sürgette művem mielőbbi kiérlelését, a következő velős mondást hozzátéve: Én nem lépek túl a filozófia határain, így nálam csak egy része lesz azoknak, melyeknek az egésze a te birtokodban van.”

Külön értéket képvisel a néhány éves, ám meghatározó, sárospataki tartózkodásának leírása. Annak ellenére, hogy hosszú életéből csak egy viszonylag rövid időszakot, mindössze 4 esztendőt töltött el Patakon, az Apológiában hosszan beszél erről. Ez arra utal, hogy nagyon fontosnak tartotta ezeket az éveket. A leginkább az iskolai színjáték bevezetésére volt büszke, ami korábban nem volt jellemző a protestáns iskolákra. Így emlékezik ennek sikerére:

„E színdarabot a kis auditoriumban mutattuk be. [...] Ezen az előadáson egy csodálatos átváltozás (amit még én magam sem reméltem) történt a diákságban: olyan nagyszerűen játszották a szerepeiket, hogy csak ámuldozva néztük. Azok a fiatalok, akik korábban még az ember tekintetét is alig viselték el, sőt beszélni sem voltak képesek dadogás nélkül, most tetszetős előadásmóddal játszottak el mindent, mint akik magukban már gyakorolták néhányszor az efféléit. Az előadás után összedugták fejüket az iskolavezető urak, majd Vereczi³ útján ezt tolmácsolták felém: Bevalljuk, Comenius, hogy mindez idáig nem értettük, miféle titkai vannak a te Nyelvek k a p u j a című művednek, és milyen hasznára lehet az az ifjúságnak. Most azonban saját szemünkkel győződhattünk meg ezekről.

² Tudjuk ugyanis, hogy a híres filozófus ekkor csak kivételes esetekben fogadott látogatókat.

³ Vereczi S. Ferenc (?1607-1660).

Majd a diákokhoz fordult: Örüljétek fiaim, hogy olyan szerencse jutott osztályrészetekül, amit mi nem kaphattunk meg fiatal korunkban!

Az idősebb hallgatóknak pedig ennyit mondott: Örvendeztetek ti is, testvéreim, mivel szemetekkel láthattátok, mi módon tehetitek ezután sikeres neveléssel jobbá a rátok bízott ifjúságot.

Végül felém fordult: Kérünk téged Comenius, ne menj el tőlünk, mígnem nem alakítod át ilyen gyönyörű szindarabokká az egész Nyelvek kapuját! Ígérjük, hogy ezek előadása iskoláinkban örökre emlékezetessé és híressé teszi a te nevedet.”

Ezt a kérést a *Schola Ludus*ban teljesítette, ami sokak szerint Comenius egyik legjobb alkotása. Sőt éppen az Apológiát olvasva érezzük azt, hogy maga az idős mester is erre volt a legbüszkébb.

Talán ez a rövid ízelítő is elég arra, hogy felkeltsük az olvasók érdeklődését. Comenius Apológiáját olvasva bepillantást nyerhetünk a korabeli Európa rendkívül érdekes világába. Nagy tervek, nagy várakozások jellemezték ezt a világot: megdöbbentő, mennyire fontosnak tartották az oktatást, ahol nagy változások, jobbító reformok zajlottak. Ezek egyik mozgatója éppen Comenius volt. Hogy ez mennyire volt sikeres, döntse el ki-ki magában. Mindenesetre néhány évtized múlva Európa véglegesen legyűrte az Oszmán Birodalmat, és évszázadokra a világ vezető térségévé vált. Lehet, hogy e két dolog valahol szorosan összefüggött egymással...

A mű teljes magyar fordítását vehetik most kezükbe az olvasók. A kötet második felében pedig, az Orosz Nemzeti Könyvtár segítőkészségének köszönhetően, ott van a latin eredeti reprintje. A fordító bevezető tanulmánya megismertet a mű keletkezésének körülményeivel, tárgyalja értékeit és elhelyezi azt a hatalmas comeniusi életműben.

Lelkeszi adattár a világhálón

Örömmel számolunk be arról, hogy 2006 júniusától az *Egyháztörténeti Szemle* című tudományos folyóirat internetes honlapján elérhető „*A Tiszáninneri Református Egyházkerület lelkeszei. A kezdetektől a Millenniumig*” című adattár. Az értékes egyház-, művelődés-, társadalom- és családtörténeti kutatások megalapozására alkalmas gyűjtemény gyülekezetenkénti bontásban tartalmazza a lelkeszi névsorokat, és áttekinthető személy- és helynévmutatóval segíti a keresést.

A doc és pdf formátumban egyaránt letölthető gyűjtemény összeállítója *dr. Ugrai János*, a Miskolci Egyetem neveléstörténésze. Bár már most is rengeteg adatot tartalmaz, az adattár egyelőre közel sem tekinthető késznek. A szerkesztő újabb források bevonása alapján folyamatosan bővíti az adattárat, tervei szerint évente egyszer-kétszer frissíteni fogja az Interneten található változatot is. Ehhez kéri azon felhasználók segítségét is, akik olyan személyes információval rendelkeznek, amely teljesebbé vagy pontosabbá teheti az eddigieket.

(E-mail címe: ujje@freemail.hu.)

Az adattár a

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tartalom13.htm>

internetes címen érhető el.

KÖNYVAJÁNLÓ

Ködöböcz József önéletírása

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: ÉLETEM

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: *Kováts Dániel*

Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság

A Magyar Comenius Társaság alapító alelnöke, a jeles neveléstörténész, *Ködöböcz József* (1913–2003) tartamában és tartalmában egyaránt tisztos életpályát futott be. A Gondviselés kilencven esztendő t adott neki arra, hogy hivatásának megfeleljen. A kapott időt maradéktalanul hasznosan élte meg, s gazdag termést hagyott reánk örököül. Könyvei, tanulmányai, előadásai, valamint nevelői, intézményvezetői, tudósi tevékenysége maradandó nyomot hagytak Sárospatak kulturális életében. Életműve most, három évvel halála után újabb könyvvel gyarapodott, miután – többek között Sárospatak város önkormányzati képviselőinek anyagi támogatásával – megjelenhetett a hagyatékban reánk maradt, az 1990-es évek első felében készült önéletrajza.

Ködöböcz tanár úr életútja a beregi faluból, Vámosatyából indult, és soha nem feledte, hogy a vidéki Magyarország, a nehéz sorsban élő földműves nép küldötte ő. Visszaemlékezése felidéri a családi-falusi környezetet, ahol a világról az első és maradandó benyomásokat szerezte, s ahonnan tehetsége révén szülei, testvérei és tanítója segítségével kiemelkedhetett. A szorgalmas gyermek magántanulóként a nyíregyházi evangélikus gimnáziumban kezdte meg középiskolai tanulmányait, majd a sárospataki református kollégium gimnazista növendéke, a Bodrog-parti Athén hálás és haláláig elkötelezett híve lett. Könyvből megismerhetjük beilleszkedésének fázisait, tanárait, iskolai szerepvállalását, tanulmányainak egyre gyarapodó sikereit. Az érettségi idejére megérett benne a döntés: Patakon marad, beiratkozik a teológiai akadémiára és református lelkészi képesítést szerez. Teológus éveinek is érdekes tükre ez az önéletírás, képet kapunk a reá leginkább ható professzorokról, a diákközösségekben vállalt megbízatásokról, érdeklődésének alakulá-

sáról. Iskolai és egyházi előjárói is felfigyeltek igyekezetére és képességeire, terveik voltak vele, mert felismerték, hogy hasznára válhat a scholának. A teológiát kiemelkedő eredménnyel elvégezve előbb az angol internátus felügyelője lett, majd kiszemelték a líceummá alakuló tanítóképző pedagógiai tanszékének megszervezésére.

Ismét a tanulás éveit követték, lelkesítő képzése mellett a szegedi egyetemen meg kellett szereznie a tanári oklevelet is. A Tisza-parti városban töltött évek elméleti és gyakorlati értelemben egyaránt hozzásegítették a nevelői hivatásra való alapos felkészüléshez. Könyvének erről szóló fejezetéből kiviláglik, hogy mind az egyetemen, mind társai körében sokféle alkalmat, feladatot talált tudása gyarapítására, a közösségért végzett munkára. Itt kapta meg a szilárd alapokat a később évtizedeken át folytatott oktatói, intézményvezetői munka sikeréhez. 1942-ben vette át tanári kinevezését a patoki tanítóképzőbe, de még egy nagy próbatétel következett számára, mielőtt véglegesen bekapcsolódhatott volna a tanítójelöltek képzésébe.

Az önéletrajznak külön fejezete ad számot az orosz hadifogságban töltött hónapokról. Tábori lelkészként került a háborúba, annak utolsó szakaszában, s alkalmat adott neki az élet, hogy a rabság embertelen körülményei között is hivatásának megfelelően álljon helyt. Bepillantott a háború utáni orosz társadalom életébe, rabtartói nyelvét is megtanulta valamennyire – az orosz nyelv tanításában hasznosíthatta is ezt a tudást egy ideig –, átélte társai sorsát, miközben tartotta bennük a lelket a hazatérés reménységében.

A könyv több fejezete foglalkozik ezután a nevelőképzésben töltött évtizedekkel, képzős tanári tevékenységével. Alig tért vissza intézetéhez, amikor a tanítóképzőt államosították, de ő – püspökének intencióját követve – maradt az intézményben. Az idők, a politikai erőviszonyok rányomták bélyegüket mind az egyénekre, mind az oktatásügy alakulására. Átélt a Rákosi-korszak bizalmatlan és embertelen éveit, 1956-ot, a szocialista iskolapolitika fordulóit. Meg kellett küzdenie az igazgatóként főléje helyezett párt-emberek kisszerűségével, olykor – jobb felkészültsége és népszerűsége miatt – féltékenységgel. Ő azonban lankadatlanul és legjobb meggyőződése szerint végezte munkáját, szervezte a gyakorlati képzést, tanulmányi vezetőként az oktatást, s nevelte nemcsak a tanítójelöltek nemzedékeit, hanem ifjabb kollégáit is, hogy sikeres képzős tanárokként munkálkodhassanak.

Az önéletrajz azonban nem ér véget az aktív szolgálat időszakának bemutatásával, hanem – a magánéletének eseményeit bemutató fejezet mellett

– a nyugdíjas évek tevékenységeiben és eredményekben ugyancsak gazdag éveiről is szó esik. Kődöböcz József elhivatottságának újabb példáját adja, amikor a megérdemelt nyugalom, pihenés helyett újabb feladatokat vállal. A Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya elnökeként, a Magyar Comenius Társaság alapító alelnökeként, a városi önkormányzat képviselőjeként, a város református gyülekezetének presbitereként, több társaság és szervezet tevékeny tagjaként munkálkodik tovább, s csodálatosan kiteljesedik szakirodalmi tevékenysége. Megírja a pataki nevelőképzés történetét, monográfiát alkot Dezső Lajosról, Árvay Józsefről, Finkey Ferencről, tanulmányok sorát jelenteti meg, két könyvben is számba veszi Sárospatak kulturális értékeit, évről évre szerkeszti a Bibliotheca Comeniana tartalmás füzetait – nehéz röviden felsorolni az utolsó negyedszázad eredményeit.

Nem derül ki az önéletrajz szövegéből egyértelműen, hogy visszaemlékezését kinek szánta. Úgy gondoljuk, elsősorban talán családjá és barátai számára foglalta össze az életút eseményeit, miközben ezzel sokak érdeklődését elégíti ki. Egykori munkatársak, tanítványok fogják kíváncsian és sok tanulsággal forgatni e könyv lapjait. Bennük a tanúságtevő szólal meg, s az önéletrajz egy változatos történelmi időszak, a XX. század dokumentumává érik. A szövegen nem változtattunk, ahol több variáns is készült, a bővebbet választottuk. Egy-két nevet hagyunk ki csupán, hogy ne sértsünk személyiségi jogokat. A leírt fejezetek anyagát két vonatkozásban kiegészítettük. Egyrészt a család jóvoltából bőséges képanyagot használhattunk fel a leírtak illusztrálására, másrészt lábjegyzetekkel konkretizáltunk, magyaráztunk, egészítettünk ki bizonyos történéseket, tevékenységeket. Az önéletrajzhoz csatoltuk Kődöböcz József két vallomásszerű, nyomtatásban még életében megjelent írását, amelyekben Sárospatak vonzásáról szól; úgy véljük, ezek tovább árnyalják az őt ért hatások bemutatását.

Életem – írta önéletrajzi művének homlokára a szerző. Ilyen egyszerűen. Ez az élet azonban – a vallomástevő tartózkodása, a leírás szerénysége ellenére – gazdag tanulsággal szolgáló, tartalmas emberi élet volt. Ezért véljük úgy, hogy mindenkire, tehát a tágabb nyilvánossághoz szól. Nemcsak egy hitelt vállalt emberi sors képe rajzolódik elénk, hanem egy koré is, amelynek tanúja volt. Ha elolvassuk e könyvet, talán önmagunkat is jobban megértjük. Pontosabban: felfedezzük jobbik önmagunkat. Tehát Kődöböcz József még posztumusz könyvében is tanít, gyarapít minket.

Ködöböcz József

Életem

A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága 2006-ban

Az elnökség:

Díszelnök:	Dr. Köpeczi Béla
Elnök:	Dr. Földy Ferenc
Alelnökök:	Dr. Hegedűs László Dr. Koncz Gábor
Titkár:	Kiss Ferenc
Jegyző:	Dr. Gönczy Ákos
Pénztáros:	Dr. Szilágyi Sándor
Tagok:	Feróné Komolay Anikó Dr. Győri István Dr. Ósz Ferenc

A választmányi tagjai:

Dr. Benő Kálmán
Dr. Bodosi Béla, Eger
Dr. Csorba Csaba
Dr. Demjén István
Dr. Füle Sándor
Dr. Horváth Márton
Dr. Huszár István
Dr. Komlói Sándor
Dr. Kováts Dániel
Dr. Szabó József
Dr. Varga Gábor
R. dr. Várkonyi Ágnes

A számvizsgáló bizottság:

Sóstói Pálné dr. (elnök)
Nagy László
Poremba Ferencné

A Magyar Comenius Társaság tagjai:

1. Balogh István, Sárospatak
2. Balogh Istvánné, Sárospatak
3. Bárány István, Sárospatak
4. Dr. Benke György, Bogács
5. Dr. Benő Kálmán, Budapest
6. Dr. Bodosi Béla, Eger
7. Dr. Bolvári-Takács Gábor, Budapest
8. Dr. Brezsnaynszky László, Debrecen
9. Dr. Csorba Csaba, Budapest
10. Dr. Deák Gábor, Miskolc
11. Dr. Deme László, Budapest
12. Dr. Demjén István, Cserépfalu
13. Dr. Dienes Dénes, Sárospatak
14. Dobay Béla, Sárospatak
15. Duráknaykné dr. Kézi Erzsébet, Sárospatak
16. Dr. Éles Csaba, Debrecen
17. Faragó Lajos, Miskolc
18. Dr. Fehér Erzsébet, Sárospatak
19. Dr. Fekete János, Budapest
20. Feróné Komolay Anikó, Sárospatak
21. Dr. Filep Antal, Budapest
22. Földházi István, Sárospatak
23. Dr. Földy Ferenc, Sárospatak
24. Dr. Földy Krisztina Lilla, Budapest
25. Dr. Földyné dr. Asztalos Adrienn, Sárospatak
26. Dr. Füle Sándor, Budapest
27. Gáll József, Sárospatak
28. Gonda Sándorné, Sárospatak
29. Dr. Gönczy Ákos, Sárospatak
30. Gönczy Zoltán, Sárospatak
31. Grajz István, Miskolc
32. Dr. Gyöngyösi Erika, Debeecen
33. Dr. Győri István, Sárospatak
34. Halászi Aladár, Tiszaújváros
35. Dr. Hegedűs László, Sárospatak
36. Herczeg István, Miskolc
37. Horváth Ferenc, Sárospatak
38. Dr. Horváth Márton, Budapest

39. Dr. Hörcsik Richárd, Sárospatak
40. Dr. Huszár István, Budapest
41. Dr. Janó Ákos, Sárospatak
42. Jósvainé dr. Dankó Katalin, Sárospatak
43. Juhász Istvánné, Sárospatak
44. Karajz Géza, Sárospatak
45. Király István, Sajóvelezd
46. Kis-Tóth Miklósné, Budapest
47. Kiss Ferenc, Sárospatak
48. Dr. Komáromy Sándor, Sárospatak
49. Dr. Komlósi Sándor, Pécs
50. Dr. Koncz Gábor, Budakeszi
51. Kornyané dr. Szoboszlav Ágnes, Debrecen
52. Dr. Kovács György, Debrecen
53. Dr. Kovács József László, Budaörs
54. Dr. Kovács Dániel, Szeged
55. Dr. Kozma Tamás, Debrecen
56. Dr. Köpeczi Béla, Budapest
57. Lavotháné dr. Jáger Katalin, Sárospatak
58. Dr. Lázár Sándor, Marosvásárhely
59. L. Nagy Ilona, Sárospatak
60. Malinkó János, Ózd
61. Marcziné Fazekas Erzsébet, Sárospatak
62. Martinák János, Sárospatak
63. Martinák Jánosné. Sárospatak
64. Dr. Mihalovicsné dr. Lengyel Alojzia, Veszprém
65. Molnár László, Sárospatak
66. Dr. Muha Miklósné, Sárospatak
67. Nagy Béla, Edelény
68. Dr. Nagy György, Sárospatak
69. Nagy László, Sárospatak
70. Nagy László János, Debrecen
71. Dr. Oláh János, Szeged
72. Oláh Katalin, Miskolc
73. Dr. Ónodi György, Budapest
74. Dr. Orosz Gábor, Nyíregyháza
75. Dr. Ósz Ferenc, Piliscsaba
76. Pap János, Mezőkövesd
77. Pásztor András, Sárospatak
78. Dr. Petrőczy Éva, Budapest

79. Pocsainé dr. Eperjesi Eszter, Sárospatak
80. Poremba Ferencné, Sárospatak
81. Dr. Pukánszky Béla, Szeged
82. Remeczkiné Toma Kornélia, Sárospatak
83. Répászky Zoltán, Mezőkövesd
84. Réthy Endréné dr., Budapest
85. Rózsa László, Debrecen
86. Rózsa Lászlóné, Debrecen
87. Serfőző Simon, Miskolc
88. Simon Istvánné, Miskolc
89. Sípos István, Sárospatak
90. Sóstói Pálné dr., Sárospatak
91. Dr. Szabó András, Budapest
92. Szabó Béláné, Sárospatak
93. Dr. Szabó József, Nyíregyháza
94. Szabó K. Attila, Székelyudvarhely
95. Szajkó József, Sárospatak
96. Dr. Szecskó Károly, Eger
97. Szentirmai Lászlóné, Sárospatak
98. Dr. Szilágyi Sándor, Sátoraljaújhely
99. Sztinkóné Nagy Irén, Kecskemét
100. Dr. Szűcs Ervin, Százhalombatta
101. Dr. Takács Andrásné, Sárospatak
102. Takács Tamás, Budapest
103. Takáts Gyula, Sárospatak
104. Takáts Gyuláné, Sárospatak
105. Dr. Tamás Edit, Sárospatak
106. Túróczi Bertalan, Edelény
107. Váradai Kusztos Györgyi, Nagykőrös
108. Dr. Varga Gábor, Hajdúböszörmény
109. R. dr. Várkonyi Ágnes, Budapest
110. Dr. Vaskó László, Debrecen
111. Völgyesi István, Miskolc
112. Vörösne Keszler Erzsébet, Budapest
113. Zádor András, Debrecen
114. Zorgel Ferenc, Sárospatak

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
I. Comenius és hatása	
DR. ÉLES CSABA: Reneszánsz, humanizmus és reformáció...	9
DR. DIENES DÉNES: Szegedi Kis István és Szilvásújfalvi Anderko Imre	23
DR. KÖPECZI BÉLA: Comenius mint szépíró	35
DR. ŐSZ FERENC: Comenius és „a tudomány nyelve”	39
HALÁSZI ALADÁR: Comenius szövegalkotási elvei és gyakorlata	53
DR. BENKE GYÖRGY: Comenius a kultúráról és a civilizációról	67
SÓSTÓI PÁLNÉ DR.: Comenius gyermekszemlélete	73
HALÁSZI ALADÁR: A tanulói tevékenység főbb formái Comenius korában	83
DR. GYŐRI ISTVÁN: A Sárospataki Kollégium cseh-morva missziója	97
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Vázlatos áttekintés Comenius sárospataki utóéletéről	105
DR. KONCZ GÁBOR: „Magyar EU-tópiák”	113

II. Kultúránk múltjáról és jövőjéről

DR. KÖPECZI BÉLA: Voltaire a magyar történelemről: Rákóczitól Mária Teréziáig	121
POCSAINÉ DR. EPERJESI ESZTER: Az „oskolamesterek” jövedelme a XVII. században	125
SIPOS ISTVÁN: Barczafalvi Szabó Dávid munkásságáról	137
DR. TAMÁS EDIT: Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén	141
KORNYÁNÉ DR. SZOBOSZLAY ÁGNES: Nyárád és Patak. (Egy kis falu és a nagy főiskola kapcsolatáról)	161
DR. KÉZI ERZSÉBET: Klebensberg Kunó igazsága	173
PAP JÁNOS: Lukinich Ferenc és Várallyay Gyula hatása Mezőkövesden	181
DR. DEMJÉN ISTVÁN: A népiskolai oktatás helyzete az edelényi járásban 1945-ben	187
DOBAY BÉLA: Nagykapos és Sárospatak közti összekötő kapocs: Erdélyi János	201
DR. KONCZ GÁBOR: Nemzeti kulturális stratégia	211

III A Magyar Comenius Társaság életéből

DR. FÖLDY FERENC: Húszéves a Magyar Comenius Társaság	229
DR. ÓSZ FERENC: Comenius önmagáról (Könyvismertetés)	235
DR. UGRAI JÁNOS: Lelkészi adattár a világhálón (Ismertetés)	238
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Ködöböcz József önéletrajza (Könyvismertetés)	239
A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága 2006-ban	243

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadója eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a kutatási eredmények publikálására. Arra törekszünk, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével minél sikeresebben, hatékonyabban történhessék.

Társaságunk **Bibliotheca Comeniana** című könyvsorozatának első kötete az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmása volt (1986). A II. kötet 1988-ban a névadónak „A lelki tehetségek kiműveléséről” mondott beszédét adta közre, továbbá művelődéstörténeti írásokat közölt. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, és bemutattuk a 140 éves sárospataki tanítóképzés nevelő munkáját. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a *Tirociniumot*, a *Lucidariumot*, a *Schola Ludus* két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. 1999-ben adtuk ki sorozatunk VIII. kötetét is *Művelődésünk múltjából* címmel, s benne Comeniustól, Comeniusról, koráról, neveléstörténetünk néhány személyiségéről és jelenségéről közöltünk dolgozatokat. 2002-ben a *Comenius és a hazai művelődés* című IX. kötetünkkel tovább bővítettük a magyarul olvasható Comenius-művek körét *A testvéri intelem*, illetve a *Vestibulum* részleteinek közzétételével, s közöltük benne a Társaság felolvasóülésein elhangzott előadásokat. A sorozat X. kötetével gazdag tartalmú 400 oldalas szemelvénygyűjteményt adtunk az érdeklődők kezébe *Ködöböcz József* szerkesztésében *Comenius élő pedagógiai öröksége* címmel, amely kitűnő kézikönyvként használható Comenius érdemi megismeréséhez. 2004-ben arra emlékeztünk, hogy Comenius 450 évvel ezelőtt távozott Sárospatakról, s XI. kötetünkben a névadó méltatása mellett azokra az életutakra tekintettünk vissza, amelyek példát adnak számunkra a további munkához. Bízunk benne, hogy méltóképpen követhetjük őket.

2006 őszén ünnepi ülésen emlékezünk meg a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulójáról, erre az alkalomra jelenik meg könyvsorozatunk XII. kötete a 2005-ben és 2006-ban tartott felolvasóülések anyagával. Újabb hozzájárulás ez a kiadvány névadónk életművének, valamint a magyar nevelésügy múltjának megismeréséhez.